

FUNDAÇÃO CALOUSTE GULBENKIAN

*Խորին շնորհակալություն եմ հայտնում
«Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության
Հայկական բաժանմունքի տնօրեն
դոկտոր **Զավեն Եկավյանին** և
փոխտնօրեն **Աստղիկ Չամքերթենին**
գրքի ստեղծմանը օժանդակելու և
տպագրությունը հովանավորելու համար*

Վահրամ Ղարախանյան

VAHRAM GHARAKHANYAN

**ARMENIAN ACTIVITIES OF
THE CALOUSTE GULBENKIAN
FOUNDATION;
1956-2006**

EDITOR` DOCTOR ZAVEN V. YEGAVIAN

ВАГРАМ КАРАХАНЯН

**ПРОАРМЯНСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
УЧРЕЖДЕНИЯ “ГАЛУСТ
ГЮЛЬБЕНКЯН”:
1956-2006 ГГ.**

РЕДАКТОР ДОКТОР ЗАВЕН В. ЕКАВЯН

YSU PRINTING HOUSE • ИЗДАТЕЛЬСТВО ЕГУ

YEREVAN - 2008 - ЕРЕВАН

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ
ԳԱԼՈՒՍ ԿԻԻԼՊԷՆԿԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ՎԱՀՐԱՄ ՂԱՐԱԽԱՆՅԱՆ

**«ԳԱԼՈՒՍ ԿՅՈՒԼՊԵՆԿՅԱՆ»
ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅԱՆՊԱՍՏ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ.
1956–2006 թթ.**

ԽՄԲԱԳԻՐԻ ԴՈԿՏՈՐ ԶԱՎԵՆ Վ. ԵԿԱՎՅԱՆ
(Լիսաբոն)

ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ 2008

**Աշխատությունը հրատարակության է երաշխավորել
ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի
պատմության ինստիտուտի գիտական խորհուրդը**

Խմբագիր՝ դոկտոր Զ. Եկավյան

**Գրախոսներ՝ պատմական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր Հ. Մ. Հարությունյան**

**պատմական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ Ս. Ա. Պողոսյան**

Ղարախանյան Վ.

Ղ 466 «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության հայանպաստ գործունեությունը. 1956 – 2006 թթ.: – Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2008 թ., 272 էջ + 4 էջ ներդիր:

Մենագրությունը նվիրված է գրեթե չուսումնասիրված, արդիական և գիտագործնական նշանակություն ունեցող թեմայի՝ «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության ստեղծմանն ու անցած ավելի քան 50 տարվա ընթացքում ծավալած հայանպաստ բարեսիրական գործունեությանը:

Գրքում մանրամասնորեն լուսարանված ու արժևորված են Սփյուռքում և Հայաստանում նշված բարեգործական կազմակերպության իրականացրած կրթամշակութային օջախների շինարարության, կրթաթոշակների և դրամաշնորհների, հայկական հոգևոր, առողջապահական հաստատությունների աջակցության, մշակութային ձեռնարկումների և գիտության զարգացման ծրագրերը: Ներկայացված է նաև աշխարհահռչակ նավթարդյունաբերող Գալուստ Սարգսի Կյուլպենկյանի կենսագրությունը:

ԳՄԴ 63.3 (2Հ)

**Գալուստ Կիլիկիեան մահկանացու ծնունց,
բայց իր մարդասիրական մեծ իրազործումներով
ժառանգորդ դարձավ անմահութեան:
Օրհնութիւն նրա վաստակին, օրհնութիւն նրա յիշատակին,
օրհնութիւն նրա կեանքի կոչած հիմնարկութեան:**

**ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ՎԱԶԳԷՆ Ա ՊԱԼՃԵԱՆ**

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Բարեգործությունն ու բարեգործական հաստատությունները Հայ իրականության մեջ հանդես են եկել վաղ ժամանակներից: Զանազան ուսումնասիրողներ վկայում են, որ նույնիսկ Հեթանոսական ժամանակաշրջանում բարեգործության միջոցով հանրությունն օգտակար լինելու գաղափարը խորթ չէր հայերին¹: Մեհյաններին կից հիմնվում էին նաև ժողովատեղիներ ու ապաստարաններ, որտեղ քրմերը սնունդ էին բաժանում չքավորներին և հոգ տանում հիվանդների բուժման համար²: Քրիստոնեություն տարածմանը զուգահեռ Հայաստանում նոր թափ են ստանում բարեսիրական ձեռնարկումներն, իսկ միջին դարերում Հայոց եկեղեցին և պետությունը նույնիսկ նեցուկ էին կանգնում բարեգործներին, որոնք ոչ միայն հարուստներ էին, այլև հասարակ շինականներ ու եկեղեցու սպասավորներ: Նվիրատվությունները հիմնականում կատարվում էին վանքերի տարածքներում գտնվող մանկատներում ու ծերանոցներում: Եկեղեցին խրախուսում էր հատկապես այն բարեգործներին, որոնք իրենց նվիրատվություններով փորձում էին լուծել անօգնական և հաշմանդամ մարդկանց հանապազօրյա հացի խնդիրը: Պատմություն մեջ քիչ չեն նաև դեպքերը, երբ Հայ նշանավոր անհատներն են օգնության հասել սեփական ժողովրդի չքավոր հատվածներին՝ իրենց նյութական կարողությունների մի մասը ծառայեցնելով նրանց կարիքներին, կրթական, գիտական և առողջապահական գործի հաջողությունն ու այլ կարևոր ձեռնարկների:

Հայոց պատմության մեջ ուշագրավ երևույթ էր, հատկապես, պետության գլխի՝ արքայի, բարեսիրական գործունեությունը: Այդ-

¹ Տե՛ս **Թորգոմեան Վ.**, Հայոց հին հիւանդանոցները, «Հայաստանի կոչնակ» (միամսյա հանդես, Նյու Յորք), թիւ 1, Յունուար 3, 1925, էջ 12-13, **Քէօսէեան Վ.**, Յուշամատեն 160-ամեայ Սուրբ Փրկիչ Հայոց հիվանդանոցի, Իսթանպուլ, 1994, էջ 1 և այլն:

² Տե՛ս **Թորգոմեան Վ.**, նշվ. աշխ., «Հայաստանի կոչնակ», թիւ 1, Յունուար 3, 1925, էջ 12-13:

պիսով երկիրը շենանում էր թե՛ պետական գանձարանի, թե՛ պետություն անաջին դեմքի անձնական միջոցների հաշվին: Ընդ որում, Փետրալական հասարակարգի պայմաններում այդ միջոցները ծախսվում էին ոչ միայն հայոց միապետության գլխավոր ավատատիրոջ՝ թագավորի բուն կալվածքներում ու մայրաքաղաքում, այլև դրանց սահմաններից դուրս՝ զանազան քաղաքներում, ավաններում ու գյուղերում: Հատկանշական է, որ թագավորի օրինակին հետևում էին նաև նախարարական տները: Սխալված չենք լինի, եթե նույնիսկ նշենք, որ քաղաքական ու աշխարհագրական սահմաններ չճանաչող մի այնպիսի երևույթ, ինչպիսին բարեգործությունն է, ևս նպաստում էր ավատատիրական ժամանակաշրջանի մասնատված պետության միավորման գործընթացին՝ երբեմն մեղմելով նախարարական տների, ինչպես նաև դասակարգերի միջև ծագող տնտեսական, սոցիալական ու քաղաքական հակասությունները: Վստահաբար կարելի է պնդել, որ հայ ժողովուրդը երբեք չի մոռանա Բագրատունի թագավոր Աշոտ III-ին (953-977 թթ.), որը ծերանոցներ, աղքատախնամ ու հիվանդախնամ հաստատություններ էր հիմնում և հոգում ժողովրդի մի ստվար զանգվածի կենսական կարիքները: Պատահական չէ, որ նա հիշվեց որպես Ողորմած թագավոր: Դժվար չէ մտաբերել նաև Վասպուրական աշխարհի թագավոր Գագիկ Արծրունուն (908-943 թթ.), Կիլիկիայի հայոց արքա Լևոն II-ին (1187/1198-1219 թթ.)*, նրա դուստր Զաբել թագուհուն (1219-1252 թթ.), Հեթում II-ին (1289-1305 թթ.)** և բազմաթիվ ուրիշ բարեգործների, որոնք իրենց միջոցներից առատորեն բաշխումներ էին կատարում՝ հիվանդախնամ ու աղքատախնամ վայրեր բանալու, եկեղեցաշինության, քաղաքաշինության, գյուղատնտեսության և արհեստագործության զարգացման համար: Արքաներից ու իշխաններից հետ չէին մնում հոգևոր առաջնորդները: Պատմիչները հաղորդում են Սահակ Պարթևի, Ներսես Մեծի, Անաստաս կաթողիկոսի և այլոց բարեսիրական գործունեության մասին: Ընդ որում, հարկ է նշել, որ Հայաստանում բարեգործությունը չի եղել սոսկ ինքնաբուխ երևույթ, որն անկազ-

* 1198 թ. Կիլիկիայի հայկական իշխանությունը հռչակվեց անկախ թագավորություն, իսկ Լևոն II-ը՝ թագավոր:

** Հեթում II-ը Կիլիկիայի թագավորության գահին նստել է ընդհատումներով՝ 1289-1294, 1295-1296, 1299-1305 թթ.:

մակերպ ձևով դրսևորվել է միայն պատեհ առիթի դեպքում: Մշակվել ու իրականացվել են այնպիսի ծրագրեր, որոնք ապահովել են դրա շարունակական բնույթը: Փավստոս Բուզանդն, օրինակ, տեղեկացնում է, որ Ներսես Մեծն (մոտ 329-373 թթ.) աղքատանոցներ, ծերանոցներ, հիվանդանոցներ ու որբանոցներ կառուցելուց զատ, Հայ ժողովրդի մեջ արթնացրել էր գլխարտությունն այնպիսի զգացում, որն ստիպում էր յուրաքանչյուր մարդու նվիրատվություններ կատարել կարիքավորների համար¹. «...բոլորն իրենց ունեցածները,- գրում էր պատմիչը,- իրենց աղքատներին հավասարապես և հոժարությունով մատակարարում էին»²: Հատկանշական է, որ բարեսիրական նպատակներով ժողովրդից հավաքվող միջոցների հսկողության ու պահպանության նպատակով պաշտոնի էին կոչվել պետական հատուկ ծառայողներ՝ տեսուչներակացուներ³: Գործն այնպիսի մասշտաբներ էր ընդունել, որ պատմագիրը նշում էր, թե «Նրա (Ներսես Մեծի՝ Վ. Ղ.) նման ուրիշ մեկը չեղավ Հայոց աշխարհում»⁴:

Հայ ժողովրդի պատմությունն ավայրիվերումներով լեցուն էջերում բարեգործության դերն ավելի է մեծացել, երբ անկում է ապրել պետությունը: Այդ առումով միանգամայն իրավացի էր Բեյրութում հրատարակվող «Ազդակ» օրաթերթը, երբ գրում էր, թե «...որքան ահաւոր ու կործանարար եղած է թշնամիին աւերումը, հալածանքն ու կոտորածը, կարծես նախախնամական կարգադրություններ մը նոյնքան անպարտելի եղած է Հայ ժողովուրդի ստեղծագործ ոգին, մարդկային գլխուկեան եւ բարեգործութեան զգացումը, որ մեր գոյութեան պահպանման մէջ ճակատագրական դեր կատարած է՝ խնամելով, ապրեցնելով որբը, այրին ու թշուառը եւ վերաշինելով ու ծաղկեցնելով աւերակները»⁵:

17-18-րդ դարերում՝ Հայ ազատագրական մտքի զարթոնքի շրջանում, բարեգործական զգալի աշխատանքներ կատարեցին ժամանակի հայտնի հասարակական-քաղաքական բազմաթիվ

¹ Տե՛ս Փավստոս Բուզանդ, Հայոց պատմություն, թարգմանությունը, ներածությունը և ծանոթագրությունները ակադեմիկոս Ստ. Մալխասյանցի, Ե. 1947, էջ 143-148, 268-269:

² Նույն տեղում, էջ 144:

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 268-269:

⁴ Նույն տեղում, էջ 148:

⁵ «Ազդակ» օրաթերթ, թիւ 281 (9721), Պէյրութ, 11 Փետրուար, 1964:

գործիչներ: Հնդկաստանի Մադրաս քաղաքի Հայ ազատագրական խմբակն, օրինակ, ոչ միայն քաղաքական գործունեություններ էր զբաղվում, այլև նրա անդամների բարեգործությունների շնորհիվ Հայաստանում բացվել էին տպարաններ, հրատարակվել ազատագրական, հայրենասիրական, ազատական գաղափարներ քարոզող գրքեր, գումարներ կտակվել Հայաստանին:

19-րդ դարի երկրորդ կեսին և 20-րդ դարակարգին եվրոպական և աշխարհի լավագույն համալսարաններում ուսանած բազմաթիվ Հայ երիտասարդներ Հայաստանում ոչ միայն դեմոկրատական արժեքներ, ազատասիրական ու ազատագրական գաղափարներ էին քարոզում, այլև փորձում էին տնտեսություն մեջ օգտագործել արդյունաբերության վերաբերյալ ձեռքբերած գիտելիքները: Հայոց պատմությունը Հայտնի են Քյուրքչյան, Թամամչյան, Մանթաչյանց, Ղուկասյան, Միրզախանյանց և բազմաթիվ ուրիշ արդյունաբերող ու ձեռնարկատեր Հայերի անուններ, որոնք իրենց բարեգործություններով նպաստել են սեփական ժողովրդի ֆիզիկական գոյությունը, նրա հոգևոր-մշակութային արժեքների պահպանմանն ու հարստացմանը: Մեծահարուստ Հայ բարերարների նվիրատվությունների շնորհիվ Անդրկովկասի Հայաչափ վայրերում կառուցվեցին որբանոցներ, հիվանդանոցներ, տպարաններ, դպրոցներ, վարժարաններ ու դպրեվանքեր: Առանց չափազանցներու կարելի է ասել, որ նրանք ևս լրջորեն նպաստել են Հայ ժողովրդի բարօրությունը, խթանել հասարակական ու մշակութային կյանքը: «Պոլսի երեւելի ամիրաներէն սկսեալ,- գրում էր «Ազդակը»,- մինչեւ Մանթաչեան, Մուրատ-Ռափայել, Պօղոս փաշա Նուպար, Մելքոնեան, եւ ղեռ տասնեակներով ուրիշներ՝ եկեղեցիներ կառուցած են, կրթական հաստատություններ հիմնած ու տարիներով հոգացած են, լոյս ու գիտություն քաջալերած են, եւ այդ կենսական գործերով ալ թէ սատարած են ազգային գոյութեան պահպանման, եւ թէ այդ կրթական հաստատությունաց մէջ պատրաստուած մտաւորականներով փութացուցած են Հայ ազգային դարթօնքը, անշուշտ այլ գործօններու օժանդակութեամբ»¹:

19-րդ դարի երկրորդ կեսին Հայ մտավորականությունը բազմա-

¹ «Ազդակ» օրաթերթ, թիւ 281 (9721), Պէյրուիթ, 11 Փետրուար, 1964:

Թիվ ներկայացուցիչներ փորձում էին հիմնել բարեգործական կազմակերպություններ և կազմակերպված բնույթ տալ դրանց աշխատանքներին: 1860-ական թվականներին Հասարակական, քաղաքական շատ գործիչներ բարեսիրական գործունեություն ծավալեցին Կ. Պոլսում և Արևմտյան Հայաստանի գավառներում, սակայն չհաջողվեց ծածկել այն խոր վիճը, որ բացվել էր մեծահարուստ Հայ ամիրաների և արևմտահայ գավառների միջև¹: Այդ ժամանակաշրջանում առանց «ազգային ջոջերի» բարեգործական լայն գործունեություն իրականացնելը միանգամայն անհնար էր, իսկ Կ. Պոլսում և Թուրքիայի ծովափնյա քաղաքներում ուռճացած Հայ առևտրական դասի ներկայացուցիչների մի մասը վաղուց կորցրել էր իր ազգային դեմքը և ապրում էր Հայ իրականությունից բոլորովին մեկուսացված կյանքով:

19-րդ դարավերջին և 20-րդ դարասկզբին բարեգործական Հաստատություններ հիմնադրվեցին նաև Կովկասում, որոնցից կարելի է հիշատակել «Հայոց բարեգործական ընկերությունը Կովկասում»², «Բաքվի Հայոց մարդասիրական ընկերությունը»³, «Թիֆլիսի Հայուհեաց բարեգործական ընկերությունը», «Թիֆլիսի վանքի ավագ (մայր) եկեղեցուն առընթեր կրոնապատմական թանգարանը» և այլն⁴: Հայաստանում, Վրաստանում և Ադրբեջանում խորհրդային իշխանության Հաստատումից հետո բարեգոր-

¹ Արևմտահայ իրականության մեջ բարեսիրական գործունեություն ծավալած գործիչներից կարելի է հիշատակել Մկրտիչ և Գրիգոր Աղաթոն (Աղաթոնյան) եղբայրներին, Սերովբե Թագվորյանին, Գրիգոր Օտյանին, Մկրտիչ Պեչիկթաշյանին, Հովսեփ Շիշմանյանին և ուրիշներին, որոնց նախաձեռնությամբ 1860 թ. Կ. Պոլսում ստեղծվեց «Բարեգործական ընկերություն Հայոց» կազմակերպությունը: Այդ կազմակերպություն աշխատանքներին մասնակցել է նաև Միքայել Նալբանդյանը (տե՛ս **Շատվորյան Հ., Թիֆլիսի Հայ բարեգործական Հաստատությունների պատմությունից**, Ե., 2007, էջ 10–11):

² Հիմնվել է 1881 թ. Թիֆլիսում, բժիշկ Բագրատ Նավասարդյանի, նշանավոր դրամատուրգ Գարրիել Սունդուկյանի և նրանց Համախոհների ջանքերով (տե՛ս **Լեո**, Երեսնամյակ Հայոց բարեգործական ընկերության Կովկասում: 1881 – 1911, Թիֆլիս, 1911, **Շատվորյան Հ.**, նշվ. աշխ., էջ 11):

³ Ստեղծվել է 1864 թ. Բաքվում, բժշկապետ Գ. Ռոստոմյանի, Մ. Զոհրաբյանի և քաղաքի այլ նշանավոր Հայերի միջոցով (տե՛ս Հայ սփյուռք Հանրագիտարան, Հայկական Հանրագիտարանի հրատ., Ե., 2003, էջ 25–26):

⁴ Տե՛ս **Շատվորյան Հ.**, նշվ. աշխ.:

ծական կազմակերպությունները դադարեցին գործելուց: 1923–1937 թթ. ընթացքում Խորհրդային Հայաստանում բարեգործական ծրագրեր էր իրականացնում 1906 թ. Կաշիրեում (Եգիպտոս) Հիմնված Հայկական բարեգործական ընդհանուր միությունը¹: Հարկ է նշել, որ այդ կազմակերպությունը կենսունակ գտնվեց Հայություն համար բախտորոշ օրերին սատար կանգնելու նրա բազմաթիվ ու բազմաբնույթ խնդիրների լուծմանը և շարունակել իր հետագա ազգանպաստ գործունեությունը: Բարեգործականին ծնունդ և շունչ տվողը Հայ ճանաչված հասարակական-քաղաքական գործիչ, եգիպտահայ մեծահարուստ Պողոս փաշա Նուբարյանն էր (Պողոս Նուբար), որն էլ դարձավ նրա առաջին նախագահը²:

20-րդ դարի առաջին կեսի Հայ բարեգործների շարքում առանձնակի տեղ է գրավում համաշխարհային նավթարդյունաբերության հիմնադիրներից մեկը՝ Գալուստ Կյուլպենկյանը: «Ազգակի» կարծիքով. «Ի խորոց սրտի յարգելով Հին թէ ներկայ օրերու բոլոր բարերարները, հոգեկան անհուն գոհունակութեամբ պէտք է արձանագրել, եւ ժողովրդական լայն զանգուածներու սեփականութիւնը դարձնել այն իրականութիւնը, որ Գալուստ Կիւլպէնկեան բոլոր կտակարարներուն մէջ գագաթնացաւ համազգային չափանիշով, տիրանալով նաեւ միջազգային բարերարի պատուաբեր անունին»³:

Ո՞վ էր այս մարդը՝ աշխարհահռչակ նավթարդյունաբերողն ու մեծահարուստը, որի խորհրդավոր անունն ավելի քան կես դար չէր իջնում թե՛ սփյուռքահայ, թե՛ օտար մամուլի էջերից և որի փառքը 20-րդ դարի առաջին կեսին տարածված էր Մերձավոր, Միջին Արևելքի, Խորհրդային Միության երկրներում, Եվրոպայում և նույնիսկ հեռավոր Ամերիկաներում: Ցավալիորեն պետք է արձանագրենք, որ Հայ ընթերցողը ներկայումս անբավարար չափով է ծանոթ Հայ և օտար մամուլում տեղ գտած ու պահպանված որոշ

¹ Տե՛ս **Մելքոնյան է.**, Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միությունը Խորհրդային Հայաստանում 1923–1937 թթ. (այսուհետև՝ ՀԲԸ Միությունը...), Ե., 1999:

² Տե՛ս **Մելքոնյան է.**, Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միության պատմություն (այսուհետև՝ ՀԲԸՄ պատմություն), Ե., 2004, **Պողոսեան Ս.**, Պողոս Նուբար Փաշա, ազգային գործիչը, Ե., 2004:

³ «Ազգակ», թիւ 281 (9721), 11 Փետրուար, 1964:

Հողվածների ու աշխատությունների¹, որոնցում փորձ է արվել ներկայացնել Գ. Կյուլպենկյանի կենսագրությունը, Համանուն Հիմնարկություն ստեղծման մանրամասներն ու գործունեությունը: Հրատարակված նյութն, իր հերթին, անբավարար է լիարժեք ձևով լուսաբանելու թե՛ Կյուլպենկյան գործչի, թե՛ Կյուլպենկյան բարերարի կենսագրությունն ու գործունեությունը:

Խնդրին կարևորություն և արդիականություն է հաղորդում Գ. Կյուլպենկյանի՝ աշխարհահռչակ բարերար լինելու Հանգամանքը, որն իր լայնածավալ, նպատակաուղղված բարեգործություններով ամրացրել է հայ ոգին, նպաստել հայ ժողովրդի մշակութային արժեքների պահպանմանն ու հարստացմանը, աճող սերունդներին դաստիարակել համամարդկային վեհ գաղափարներով: Նրա անունն իրապես արժանի է հիշտակություն այնպիսի հայ նշանավոր գործիչների ու բարերարների շարքում, ինչպիսիք են Պողոս փաշա Նուբարյանը, Ալեք Մանուկյանը, Քրրք Քրրքորյանը և ուրիշներ: Ըստ Աթենքի «Ազատ օր» օրաթերթի՝ «Կիւլպէնկեան կը մտնէ մեծանուն բարերարներու ակումբին մէջ համազգային չափանիշով»²:

1956 թ. Գ. Կյուլպենկյանի կտակով Լիսաբոնում (Պորտուգալիա) Հիմնադրվեց իր անունը կրող բարեգործական ու գիտամշակութային Հաստատություն, որն այսօր իրավամբ համարվում է Համայն մարդկություն առաջընթացին սատարող կառույց՝ իր կարևորությունը ամենևին չզիջելով «Նորեկյան», «Ռոկֆելլեր», «Ֆորդ» և նմանատիպ այլ կազմակերպությունների³: Ընդ որում,

¹ Տե՛ս **Զամբերթեն Ա.**, Գալուստ Սարգիս Կիւլպէնկեան, Մարդը եւ իր գործը, 1869–1999, Լիսաբոն, 1999, **Դալլաքյան Կ.**, Գալուստ Կյուլպենկյան Հիմնարկությունը (Կեսդարյա Հորեկյանի առթիվ), «Պատմա-բանասիրական Հանդես» (այսուհետև՝ «ՊԲՀ»), 2006, № 3, էջ 3–6, **Բալաքյան Լ.**, Գալուստ Գյուլբենկյան, ե., 2004, **Hewins R.**, Mr. Five Per Cent, The story of Calouste Gulbenkian, Rinehart & Company, INC., New York, 1958, Gulbenkian N., Portrait in oil, The autobiography of Nubar Gulbenkian, Simon and Schuster, New York, 1965, **Lodwick J.**, An interpretation of Calouste Sarkis Gulbenkian, in collaboration with D. H. Young, London, 1958, «Արև» օրաթերթ, ԳաՀիրէ, թիւ 11, 198–11.217, 13 Հոկտեմբեր–4 Նոյեմբեր, թիւ 11.219–11.222, 7–10 Նոյեմբեր, 1955, թիւ 12.506, 27 Յունուար, 1960 և այլն:

² «Ազատ օր» օրաթերթ, թիւ 7335, Աթէնք, 15 Ապրիլ, 1969:

³ Աննախաղեպ ու բավականին Հետաքրքիր երևույթ էր 20-րդ դարում Հանրային օգուտի և գերազանցապես մեկ մարդու բազմամիլիարդանոց նյութական

այս հաստատությունն իր կառուցվածքով և միջոցներ գոյացնելու առումով էապես տարբերվում է հիմնադրամներից, որոնք գերազանցապես ստեղծվում են տարբեր անհատների համատեղ ջանքերով, հանդիսանում են հասարակական կազմակերպություններ, իսկ բարեսիրական գործունեության համար անհրաժեշտ միջոցներն ապահովում են առավելապես անդամավճարների, նվիրատուությունների ու դրամահավաքների միջոցով: «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունը, որը նպաստել է գիտության, կրթության, առողջապահության և արվեստի զարգացմանն ամբողջ աշխարհում, ստեղծվել է մեկ անհատի կողմից և բացառապես մեկ անհատի նյութական հարստությամբ: Այս հաստատության

կարողություններով բարեգործական հիմնարկությունների ծնունդը: Հայտնի է, որ կապիտալիստական հասարակարգի և ազատ շուկայական հարաբերությունների հաղթանակն աշխարհի բազմաթիվ երկրներում, ինչպես նաև 19-րդ դարում տեղի ունեցած արդյունաբերական հեղաշրջումը պարարտ հող դարձան մի խումբ մարդկանց համար՝ կուտակելու հսկայական նյութական հարստություններ. Նորել եղբայրների, Ռոկֆելլեր ընտանիքի, Հենրի Ֆորդի, Գալուստ Կյուլպենկյանի և մի շարք այլ մեծահարուստների անուններ իրավամբ ձեռք էին բերել անթագակիր արքաների համաշխարհային համբավ: Քիչ ավելի ուշ՝ 20-րդ դարի երկրորդ կեսին, ի հայտ եկավ մարդկության «ոսկե միլիարդ» հատվածը, կամ ավելի պարզ բնորոշմամբ, աշխարհի մեծահարուստների խումբը, որի ձևորում կենտրոնացավ երկիր մոլորակի հարստությունների գերակշիռ մասը: Ուշագրավ է այն փաստը, որ եթե այդ հարստություններն իրենց տերերի կենդանության ժամանակ ամբողջապես չէին ծառայում ողջ մարդկությանն, ապա նրանց մահից հետո, նրանց իսկ ցանկությամբ, ի սպաս դրվեցին համաշխարհային քաղաքակրթության զարգացմանը: Ընդ որում, ուսումնասիրությունները վկայում են, որ բազմաթիվ միլիարդատերեր կամ նպատակահարմար ժառանգ չեն ունեցել կամ նախընտրել են իրենց դիզած հարստության առյուծի բաժինը ծառայեցնել համայն մարդկության չափերին, այլ ոչ թե կտակել իրենց հետնորդներին, որը նաև նրանց հանդես տաճած անվաստության ու միլիարդները փոչիացնելու մտավախության արդյունք էր: 20-րդ դարակզրից մինչև արդի ժամանակները զանազան երկրներում ստեղծվել ու շարունակում են հիմնադրվել այնպիսի բարեգործական կազմակերպություններ, ինչպիսիք են «Նորբլյան», «Ռոկֆելլեր», «Կառնեգի», «Ֆորդ» (ԱՄՆ), «Վելկոմ տրաստ» (Մեծ Բրիտանիա), «Կաիքսա» (Իսպանիա), «Գալուստ Կյուլպենկյան» (Պորտուգալիա), «Ֆոլկլավազեն» (Գերմանիա), «Կոնրադ Ադենաուեր» (Գերմանիա), «Ադա Ռան» (Շվեյցարիա), «Կարիպո» (Իտալիա), «Վեհր Կոչ» (Թուրքիա) հիմնարկությունները և այլն: Անառարկելի է ևս մեկ իրողություն. բարեգործական հաստատությունների շնորհիվ է նաև, որ աշխարհի բազմաթիվ երկրներում հաջողվել ու հաջողվում է էապես լիցքաթափել սոցիալական անհավասարության պատճառով առաջացող լարվածությունը:

տնտեսական և նյութական հիմնական կարողությունը խարսխված է եղել Իրաքի նավթային ընկերություն (Iraq Petroleum Company Ltd.) մեջ նրա ունեցած հինգ տոկոս շահաբաժնի, իսկ այժմ՝ իր սեփականությունը Հանդիսացող Partex (Participations and Explorations Oil and Gas Group) նավթի և գազի արդյունահանման ընկերության շահերի ու եկամուտների վրա¹: Բարեգործական նպատակներով ծախսված գումարների առումով դեռևս 1969 թ. «Ազատ օրն» ընդգծում էր, որ. «Կիւլպէնկեան Հիմնարկութիւնը աշխարհի մէջ չորրորդը կը նկատուի Ֆորտ, Ռոքֆելլըր եւ Գարնէկի Հիմնարկութիւններէն վերջ, իր տրամադրած տնտեսական միջոցներու տեսակէտով»²: Մեկ այլ համարում նույն թերթը համեմատական կարգով ներկայացնում էր Հիմնարկության՝ տարբեր նպատակներով կատարած հատկացումների ծավալները: Ըստ այդմ՝ «Քարնէկի ուսուցման յատկացուց 13 միլիոն տոլար, խաղաղութեան համար 16 միլիոն տոլար: Տիկին Սթեֆըն Հարքնէս առողջապահութեան յատկացուց ութսուն միլիոն տոլար: Ֆորտ Ընկերութեան Հիմնարկութիւնը յատկացուց վեց հարիւր միլիոն տոլար: Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան գիտութեան եւ արուեստի յատկացուցած գումարն է 44 միլիոն տոլար»³: Ներկայումս հիմնար-

¹ Ուշագրավ է, որ Հիմնարկության ղեկավարության որոշմամբ 21-րդ դարասկզբից Partex-ը ներդրումներ է կատարում այլընտրանքային՝ քամու ուժի միջոցով էլեկտրաէներգիա արտադրող ընկերություններում՝ Lusenerg-Energias Renováveis SGPS, SA, Generg SGPS S.A., ENEOP-Eólicas de Portugal SA, SGAM 4/D Energy Fund: Այդ ընկերություններում Partex-ի շահերը ներկայացնելու նպատակով 2006 թ. Պորտուգալիայում հիմնվել է նաև Hidrexpan գումար կազմակերպությունն, իսկ 2007 թ. գնվել Lusenerg-Energias Renováveis (Պորտուգալիա) ընկերության արժեթղթերի տասր տոկոսը: Փաստորեն, նավթի և գազի արդյունաբերությունից ստացվող շահույթներից բացի, Հիմնարկության Տնօրենների ժողովը փնտրում և ուսումնասիրում է ֆինանսական նոր, ավելի հուսալի աղբյուրներ, որոնցով անհրաժեշտության դեպքում կարող են փոխարինվել հաստատության նավթային եկամուտներն՝ ապահովելով նրա հարատև գոյությունն ու բարեսիրական գործունեությունը (ավելի մանրամասն տե՛ս <http://www.gulbenkian.pt/media/files/fundacao/Relatorios/2006-ENG/11.pdf>, p. 43 [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 07.08.2008 թ.]):

² «Ազատ օր» օրաթերթ, թիւ 7335, 15 Ապրիլ, 1969:

³ Նույն տեղում, թիւ 7555, 8 Յունուար, 1970, տե՛ս նաև նշված բարեգործական հաստատությունների գործունեություն տարեկան տեղեկագրերը. օրինակ, *The Rockefeller Foundation, annual report, 1949, New York, 1950, The Ford Foundation Annual Report: 1969, New York, 1969* և այլն:

կուլթյան նպաստներից օգտվում է ավելի քան 75 երկիր¹:

Լիսաբոնից ոչ հեռու՝ Օերաշ քաղաքում տեղակայված «Գալուստ Կյուլպենկյան» գիտությունների ինստիտուտը հզոր խթան դարձավ Պորտուգալիայի գիտական մտքի թռիչքի համար՝ նպաստելով այդ երկրի առողջապահական հաստատությունների արդիականացմանն ու զարգացմանը: Պորտուգալիայում անգրագիտության վերացմանն էին ուղղված «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկուլթյան՝ բնակչուլթյան լայն զանգվածներին գրքեր բաժանելն ու երկրի հեռավոր շրջաններ հատուկ մեքենաներով շարժական գրադարաններ (bibliobus) ուղարկելը²: Այսօր էլ հաստատությունը շարունակում է զգալի աշխատանքներ կատարել Պորտուգալիայի կրթական գործի բարելավման ուղղությամբ: Հիմնարկուլթյունը պորտուգալերեն լեզվով հրատարակում է «Զրույցներ գրականուլթյան մասին», «Զրույցներ արվեստի մասին» և «Զրույցներ գիտուլթյան մասին» հանդեսները³:

2005 թ. ընթացքում կատարած հատկացումների ծավալով (132 միլիոն եվրո) «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկուլթյունը «Եվրոպական բարեգործական հաստատությունների կենտրոնի» կողմից Եվրոպայում ճանաչվել է չորրորդը 40 այնպիսի խոշորագույն հիմնադրամների շարքում, ինչպիսիք են Wellcome Trust-ը (Մեծ Բրիտանիա, 701 միլիոն եվրո), Fundacion La Caixa-ն (Իսպանիա, 169 միլիոն եվրո), Stichting NOVIB-ը (Նիդերլանդներ, 154.7 միլիոն եվրո) և այլն⁴:

Գ. Կյուլպենկյանը որոշ մասնակի հատկացումներ էր նախատեսել Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքարանի գրադարանին, Կ. Պոլսի Սուրբ Փրկիչ Հայկական հիվանդանոցին և էջմիածնի Մայր տաճարին, սակայն բարերարն իր կտակում չէր նշել Հայկական

¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 8, թ. 31, նաև՝ Azeredo de Perdigao J., Calouste Gulbenkian Foundation, Chairman's Report, 20th July-31st December 1959, Lisbon, 1961, pp. 19-22, **Զամբերթեն Ա.**, Մարդը եւ իր գործը, էջ 50, **Դալլաքյան Կ.**, նշվ. աշխ., «ՊԲՀ», 2006, № 3, էջ 3-6, «Արեւ», թիւ 11.222, 10 նոյեմբեր, 1955, թիւ 11.609-11.634, 19 Փետրուար-20 Մարտ, 1957, թիւ 12.506, 27 Յունուար, 1960:

² Տե՛ս Azeredo de Perdigao J., նշվ. աշխ., էջ 105-111, **Զամբերթեն Ա.**, Մարդը եւ իր գործը, էջ 58:

³ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 8, թ. 34:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 7, թ. 1-2:

Համայնքների ծառայությունը (այսուհետև՝ Հայկական բաժանմունք) ստեղծելու մասին¹: Այդ գործում զգալի և վճռական դեր են կատարել Գ. Կյուլպենկյանի անձնական փաստաբան ժողե Ազեբեղոզը Պերզիգանը, դատեր ամուսինը՝ Գևորգ Եսայանը, և կտակարարի եղբոր՝ Վահան Կյուլպենկյանի որդին՝ Ռոբերտո Կյուլպենկյանը:

Հարկ է նշել, որ Գ. Կյուլպենկյանի մահից հետո Սփյուռքի Հասարակական, քաղաքական ուժերն ու մամուլը Հայտնվել էին սպասողական վիճակում և չէին ցանկանում իրադարձություններից առաջ ընկնելով՝ տարատեսակ գնահատականներ տալ Գ. Կյուլպենկյանի կտակին և նրա գործադիր մարմնի անդամներին: Բացառություններ, այնուամենայնիվ, եղան. Հայկական որոշ թերթեր, վազանց կատարելով իրադարձություններին, գտնում էին, թե Հայ ժողովրդի օգտին կատարվելիք նորաստեղծ Հաստատությունն առաջիկա բարեգործական ծրագրերն անարդարացի կերպով լիարժեք չեն: Թեհրանում (Իրան) լույս տեսնող «Ալիքը», մասնավորապես, ափսոսանք էր հայտնում, որ. «...օտարներու մէջ այնքան մեծ համբաւ ունեցող միլիոնատէր Գալուստ Կիւլպէնկեան կը մեկնի այս աշխարհէն, առանց իր բազմակարօտ ազգին նշանակալից օգտակարութիւն մը ունենալու»²:

1950-ականների վերջերից, սակայն, սփյուռքահայ մամուլի կարծիքը «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության և նրա Տնօրենների ժողովի նկատմամբ 180 աստիճանով թեքվեց դեպի դրական հարթություն: Հիշյալ և հետագա տարիներին մամուլում առավելապես երևում էին շնորհակալության, երախտագիտության և հարգանքի խոսքեր: «Ազգակն», օրինակ, 1957-ին գրում էր, թե սկզբնական շրջանում. «...Շատեր հիասթափված էին իր (Գ. Կյուլպենկյանի՝ Վ. Ղ.) մահէն վերջ, կարծելով որ Հայ Կրեստը կտակին մէջ մոռցած էր իր ազգը: Ոմանք ալ փութացած էին անիրաւ դատաստան ընել: Սակայն Գալուստ Կիւլպէնկեան հիմնարկութեան Ապրիլ 27ի գեկոյցը՝ հրատարակուած «Յառաջ»ի Մայիսի 5ի թիւին մէջ, եկաւ փարատելու ամէն կասկած... Հայկական գործերով զբա-

¹ Տե՛ս Azeredo de Perdigao J., նշվ. աշխ., էջ 191-201:

² «Ալիք» օրաթերթ, թիւ 36 (5098), Թեհրան, 14 Փետրուար, 1955:

դելու համար պիտի կազմուի մասնաւոր յանձնախումբ մը, որ թէև պիտի ունենայ խորհրդակցական հանգամանք, սակայն կոչուած է կատարելու կարելոր դեր մը»¹:

«Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկութեան Հայկական բաժանմունքի բյուջէի զգալի մասը ծախսվել և ծախսվում է երեք տասնյակից ավելի երկրների Հայկական համայնքների կարիքները հոգալու համար: Ուշադրութեան կենտրոնում են պահվել Սիրիայի, Լիբանանի և Թուրքիայի Հայ համայնքները: Հատկացումներ են կատարվել նաև Հունաստանի, Ֆրանսիայի, Իտալիայի, Սերբիայի, Ավստրալիայի և Ամերիկա Մայր ցամաքի երկրների համայնքներին²:

Բաժանմունքը կրթաթոշակներ է բաշխել առաջադիմութեամբ աչքի ընկած, սոցիալապես անապահով Հայ աշակերտներին և ուսանողներին, մասնակցել Հայկական դպրոցների և ուսումնական այլ հաստատութիւնների կառուցման, վերանորոգման, կահավորման աշխատանքներին, խրախուսել Հայկական գրքերի տպագրութիւնն ու նպաստել Հայագիտութեան զարգացմանը՝ եվրոպական և աշխարհի տարբեր երկրների համալսարաններում հիմնադրելով Հայագիտական ամբիոններ: «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկութեան միջոցներով են հրատարակվել «Պատմա-բանասիրական հանդեսը», «Բազմավէպը», «Հանդէս Ամսօրեայ»-ն, «Revue des Etudes Arméniennes»-ը և այլ գիտական հանդեսներ ու ամսագրեր:

Կրթութեան, գիտութեան և առողջապահութեան զարգացման նպատակով Խորհրդային Հայաստանին, այնուհետև Հայաստանի Հանրապետութեանը բաժանմունքի կողմից տրամադրվել է տարեկան մոտ 500 հազ. ԱՄՆ դոլարի նպաստ: 1989 թվականից ի վեր Հայաստանը «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկութիւնից հիմնականում ստացել է բժշկական որակյալ սարքավորումներ և ղեղորայք³: Զգալի նյութական միջոցներ են տրվել Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտ-մատենադարանին (այսուհետև՝ Մատենադարան), Երևանի պետական համալսարանին, Հայաստանի Գիտութիւնների ազգային ակադեմիայի ինստիտուտ-

¹ «Ազդակ», թիւ 72 (7572), 23 Մայիս, 1957:

² Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 8, թ. 32, **Զամբերթեն Ա.**, Մարդը եւ իր գործը, էջ 60:

³ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 8, թ. 31-32:

ներին և հիմնարար գրադարանին: 1988–1989 թթ. Հայկական բաժանմունքի բյուջեից դատ, «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունը շուրջ 1 մլն. դոլարի օգնություն հատկացրեց Հայաստանի՝ երկրաչարժից տուժած չրջաններին¹:

Ներկայումս բաժանմունքն ունի ութ աշխատակից, որոնք պատասխանատու են Հայկական ծրագրերի համար²: Այդտեղ է աշխատում Պողոս Նուբարի ծոռնուհին՝ Աստղիկ Չամբերթենը³: Հայկական բաժանմունքի առաջին վարիչ-տնօրենը Գևորգ Եսայանն էր, որին Հաջորդել է Ռոբերտո Կյուլպենկյանը: Վերջինիս փոխարինել է Միքայել Եսայանը⁴: Հիմնարկությունում աշխատել են նաև Կորյուն Քեչիշյանն⁵ ու սփյուռքահայ նշանավոր արձակագիր Վահրամ Մավյանը (1963–1983 թթ.)⁶: Բաժանմունքի աշխատանքները 1985 թվականից ի վեր ղեկավարում է Զավեն Եկավյանը⁷:

Հարկ է նշել, որ «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության ինչպես համաշխարհային մասշտաբով, այնպես էլ Հայություն համար իրականացրած բազմաբեղուն ծրագրերն առ այսօր չեն արժանացել խոր ու համակողմանի ուսումնասիրություն: Հարցի լուսա-

¹ Տե՛ս ՀԱՍ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 8, թ. 31–32:

² Տե՛ս <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=24> [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 20.07.2008 թ.]:

³ Աստղիկն ու իր բույրը՝ Ինգրիդը, Արա Չամբերթենի և Պատվա-Նվարդ Նուբարի դուստրերն են: Պատվա-Նվարդը Պողոս Նուբարի որդու՝ Վահրամի (1886–1957 թթ.), և Ռոզիտա Մորիի զավակն է: Աստղիկ և Ինգրիդ Չամբերթենները Օսմանյան կայսրության խորհրդարանի սենատի (1876–1878 թթ.) անդամ Աբրահամ փաշա Երամյանի զծով արնակցական կապեր ունեն նաև Կյուլպենկյանների և Եսայանների հետ (տե՛ս Պողոսեան Ս., նշվ. աշխ., էջ 20. Աբրահամ փաշա Երամյանի մասին տե՛ս «1900, Ընդարձակ օրացույց Ազգային Հիվանդանոցի», տոմար, զանազան գիտելիքներ, վիճակագրական տեղեկություններ, Կ. Պոլիս, 1900, էջ 302):

⁴ Տե՛ս Դալլաքյան Կ., նշվ. աշխ., «ՊԲՀ», 2006, № 3, էջ 14, <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=24&artId=201>, <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=24&artId=568> [այցելությունները կայք էջեր կատարվել են 20.07.2008 թ.]:

⁵ Տե՛ս <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=24&artId=201> [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 20.07.2008 թ.]:

⁶ Տե՛ս «Արև», թիւ 19.178, 23 Յունիս, 1982, թիւ 19.361, 8 Փետրուար, 1983:

⁷ Տե՛ս <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=24&artId=571>, <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=24&artId=201> [այցելությունները կայք էջեր կատարվել են 20.07.2008 թ.], Դալլաքյան Կ., նշվ. աշխ., «ՊԲՀ», 2006, № 3, էջ 14: Հաստատություն՝ ազգություն հայ աշխատակիցների մասին տե՛ս Հավելվածում՝ Կենսագրական համառոտ ակնարկ «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության և Հայկական բաժանմունքի Հայագրի ղեկավարների:

բանմանն անմիջականորեն նվիրված գրքերը փոքրաթիվ են, իսկ աշխատությունների մեծ մասն, իր հերթին, հիմնականում նվիրված է Գ. Կյուլպենկյան մարդուն: Համանուն հիմնարկությանն ու նրա գործունեությանն անդրադարձող գործերն ավելի քիչ են:

Գ. Կյուլպենկյանին որպես տնտեսական գործիչ, անգերազանցելի մտավոր ունակությունների ու նյութական հարուստ կարողությունների տեր մարդու և աշխարհահռչակ անհատականության ներկայացրել է Ռալֆ Հյուինսն իր «Պարոն Հինգ տոկոսը» գրքում¹: Հիշյալ աշխատությունն ընթերցողներին է ներկայացնում Գ. Կյուլպենկյանի կենսագրությունը, մեկնաբանում նրա խաղացած առաջնային դերը նավթային գործի աշխարհում, ընդգծում, որ Գ. Կյուլպենկյան անհատը հանդիսացել է նավթային բազմաթիվ կազմակերպությունների հիմնադիր և նրանց միջև տնտեսական հավասարակշռություն հաստատող փայլուն բանագնաց ու այդ հավասարակշռության պահպանման երաշխավոր: Թեպետ Ռ. Հյուինսի աշխատության մեջ օգտագործված է փաստական հարուստ նյութ և գիրքը բավականին արժեքավոր է որպես Գ. Կյուլպենկյանի գործունեությունը համակողմանիորեն լուսաբանելու առաջին լուրջ փորձ, սակայն որոշ հարցերի առումով հեղինակը հեռացել է իրականությունից: Մասնավորապես, «Պարոն Հինգ տոկոսը» գրքի վերջին բաժնում տեղ են գտել «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության հիմնադրմանն ու գործունեությանը վերաբերող տեղեկություններ ու մեկնաբանություններ, որտեղ Ռ. Հյուինսը հանդես է բերել կողմնակալ մոտեցումներ: Պետք է նշել, որ նա իր աշխատությունը գրելիս օգտվել է բացառապես Գ. Կյուլպենկյանի որդու՝ Նուբար Կյուլպենկյանի տրամադրած նյութերից: Արդյունքում, Գ. Կյուլպենկյանի կտակի մեկնաբանումների, համանուն բարեգործական հաստատության տեղակայման վայրի և գործունեության աշխարհագրական սահմանների վերաբերյալ վերջինիս որդեգրած դիրքորոշումները լրջորեն ազդել են հեղինակի կարծիքների վրա²:

¹ Տե՛ս Hewins R., նշվ. աշխ.:

² Հոր մահից և նրա կտակով բարեգործական հաստատության հիմնադրումից հետո՝ 1956-ից մինչև 1960-ական թվականների վերջերը, ավելի քան մեկ տասնամյակ, Ն. Կյուլպենկյանն զբաղված էր իր հոր կտակի մեկնաբանությունները վիճարկելու և խնդիրը հօգուտ իրեն դատական կարգով լուծելու գործընթացներով: Հենց

Գ. Կյուլպենկյանին նվիրված «Մեկնություն Գ. Կյուլպենկյանի» խորագրով գիրք է հեղինակել Զոն Լոդվիկը, որտեղ խոսվում է Հայ մեծահարուստի կյանքի և տնտեսական գործունեությունների մասին²: Աշխատությունների համար անհրաժեշտ նյութերը հետազոտողին տրամադրել է նավթային գործչի անձնական քարտուղար Դեյվիդ Յանգը: Խնդրո առարկա գրքում մեկնաբանվում են Գ. Կյուլպենկյանի կյանքի և գործունեությունների առանձին դրվագներ՝ Գ. Յանգի հետ նրա ունեցած հարաբերությունների լույսի ներքո: Իր արժանիքներով հանդերձ՝ պետք է նշել, որ Զ. Լոդվիկի աշխատությունների մեջ ամբողջովին չի ներկայացված Գ. Կյուլպենկյան տնտեսական գործիչն ու բարերարը:

Թեման ուսումնասիրելու համար պակաս կարևոր նշանակություն չունի Ն. Կյուլպենկյանի ինքնակենսագրությունը, որը ներկայացնում է Գ. Կյուլպենկյան նավթարդյունաբերողի տնտեսական գործունեությունն, անդրադառնում Պորտուգալիայում տեղակայված միջազգային բարեգործական հաստատություն հիմնելու նրա ցանկությունն ու դրդապատճառներին³: Նշված հեղինակի գործում, սակայն, Գ. Կյուլպենկյան մարդու և գործչի, ինչպես նաև նրա

այդ տարիներին էլ՝ 1958 թ., լույս տեսավ Ռ. Հյուինսի «Պարոն Հինգ տոկոսը» աշխատությունը, որի առաջարանում հեղինակը նախ շեշտում է, թե գիրքը գրելու համար անհրաժեշտ բոլոր տվյալներն ինքն ստացել է Ն. Կյուլպենկյանից, որը տասնութ ամիս աշխատել է իր հետ և իր տրամադրություն տակ դրել 15 հազ. բառերից բաղկացած նոթեր, ապա խորին շնորհակալություն է Հայտնում Նուբարին առ այն, որ առանց այդ տվյալների անհնար կլիներ իրականացնել հիշյալ գրքի տպագրությունը: Ավելին, Ն. Կյուլպենկյանը Ռ. Հյուինսի տրամադրություն տակ էր դրել նաև իր հոր անտիպ հուշերը: Ինչու՞ էր Գ. Կյուլպենկյանի որդին օգնում Ռ. Հյուինսին: Հարցի պատասխանն, ըստ մեզ, հետևյալն է՝ Հանրությունը, շահագրգիռ անձանց և կառավարություններին (այս դեպքում Մեծ Բրիտանիայի, որի քաղաքացին էր Ն. Կյուլպենկյանը) փորձել ապացուցել, որ Գ. Կյուլպենկյանի կտակն աղճատվել է նրա կտակակատարների կողմից և թեպետ իրեն բաժին չի հասել հոր գրեթե ողջ կարողությունը, ինքը, սակայն, պետք է լիներ հիմնադրված բարեգործական հաստատության ազդեցիկ ղեմքերից մեկը, եթե ոչ առաջինը (ավելի մանրամասն տե՛ս Hewins R., նշվ. աշխ., էջ vii, 40, 179, 252, նաև՝ «Ազգակ», Գուրգեն Եանիկեան, Գալուստ Կիլպենկեանի որդին իր հօր մասին, թիւ 112 (7917), 20 Յուլիս, 1958):

² Տե՛ս Lodwick J., նշվ. աշխ.:

³ Տե՛ս Gulbenkian N., նշվ. աշխ., նաև նույն հեղինակի՝ *Nous les Gulbenkian*, London, 1965.

կտակի, նրա կողմից հիմնադրված հիմնարկությունների գործունեության վերաբերյալ տեղ են գտել որոշ փաստերի և իրադարձությունների սխալ վերլուծություններ ու դրանց վրա հիմնված սուբյեկտիվ կարծիքներ¹:

«Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության գործունեությունն ուսումնասիրելու համար աղբյուրագիտական մեծ արժեք ունեն խնդրո առարկա հաստատություն և նրա առաջին նախագահ Ժ. Ազերեդո դը Պերդիգանի հրատարակած զեկույցներն ու ընդարձակ տեղեկագրերն, ինչպես նաև հիմնարկության համացանցային կայք էջերը²: Պերդիգանի՝ անգլերեն լեզվով առաջին զեկույցը հրատարակվել է 1961 թ. և ընդգրկում է Գ. Կյուլպենկյանի կտակի թարգմանությունը, Պորտուգալիայի կառավարության՝ հիմնարկության իրավաբանական անձի կարգավիճակ շնորհող հրամանագրի տեքստն ու հաստատության կանոնադրությունը³: Զեկույցում տեղ են գտել նաև նյութեր, որոնք վերաբերում են 1955-1959 թթ. ընթացքում այս կառույցի կատարած բարեգործություններին, ունեցած եկամուտներին և ֆինանսական տարբեր հարցերի: Մեծարժեք է նաև Պերդիգանի՝ 1962 թ. անգլերենով լույս տեսած 2-րդ զեկույցը, որում լուսաբանված և մեկնաբանված են հիմնարկու-

¹ Ն. Կյուլպենկյանն իր ինքնակենսագրության մեջ փորձել է ապացուցել, որ ա) խախտվել են Գ. Կյուլպենկյանի կտակի պահանջները, որի հետևանքով ինքն ու Մեծ Բրիտանիայի մեկ այլ քաղաքացի՝ լորդ Ռեդկլիֆ Վերմեդը անօրինական ձևով հեռացվել են կտակակատարների և «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության հիմնադրման աշխատանքների պատասխանատուների պաշտոններից, բ) Գ. Կյուլպենկյանի անձնական փաստաբան, հետագայում նրա կտակակատար, ազգությամբ պորտուգալացի Ժ. Ազերեդո դը Պերդիգանը Պորտուգալիայի կառավարության հովանավորությամբ գերազանցել է իրեն վերագրված լիազորությունները և կտակարարի կարողության առյուծի բաժնի ժառանգորդ բարեգործական կառույցը ծառայեցրել գլխավորապես Պորտուգալիայի շահերին (ավելի մանրամասն տե՛ս *Gulbenkian N., Portrait in oil, pp. 240-259*):

² Տե՛ս *Azeredo de Perdigao J., նշվ. աշխ., նույն Հեղինակի՝ Chairman's Report II, 1st January 1960-31st December 1962, Lisbon, 1963, Calouste Gulbenkian, Collector, Lisbon, 1969, Calouste Gulbenkian Foundation, Calouste Gulbenkian Museum, Lisbon, 1977, տե՛ս նաև Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-1962, 1963-1965, prepared by the finance department, Lisbon, 1963, 1966, <http://www.gulbenkian.pt>, <http://www.gulbenkin-paris.org>, <http://www.gulbenkian.uk.org> [այցելությունները կայք էջեր կատարվել են 20. 07.2008 թ.]:*

³ Տե՛ս *Azeredo de Perdigao J., Chairman's Report, 20th July 1955-31st December 1959.*

թյան կատարած բարեգործությունները, ֆինանսական կարգավիճակը, հայկական բաժանմունք ստեղծելու անհրաժեշտությունը և այլն¹: «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության Հայկական բաժանմունքի՝ 1956–1976 թթ. ընթացքում իրականացրած ծրագրերին է նվիրված հաստատության Տնօրենների ժողովի կողմից հրատարակված «Հայկական բաժանմունք, գործունեություն 20 տարիները / 1956–1976 թթ.» տեղեկագիրը, որտեղ ամփոփ և ընդհանուր գծերով ներկայացված են Հօգուտ Հայության հիմնարկության կատարած հատկացումները կրթության, գիտության և առողջապահության ոլորտներում²: «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության 30–ամյա բարեսիրական գործունեության մասին ավելի ստվարաձավալ տեղեկագիր հաստատության ղեկավարությունը հրատարակել է 1983 թ.: Այստեղ ներկայացված ու նկարագրված են նաև հիմնարկության հայանպաստ ձեռնարկումները³: Հայկական բազմաթիվ կազմակերպությունների օգտին կատարված հատկացումների մասին արժեքավոր տեղեկություններ կան նաև «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության տարեկան ֆինանսական հաշվեկշիռն ստուգող հանձնաժողովների հրապարակած ղեկույցներում⁴:

ՀՆՍՀ-ի, այնուհետև ՀՀ-ի բազմաթիվ գիտական, կրթական, մշակութային և առողջապահական կազմակերպություններին «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության հատկացրած միջոցների, դրանց ծավալների և այստեղ հաստատության իրականացրած բազմաթիվ ծրագրերի մասին տեղեկություններ են պարունակում Հայաստանի ազգային արխիվում պահվող նյութերը⁵: Հարցի

¹ *Տե՛ս Azeredo de Perdigao J., Chairman's Report II, 1st January 1960-31st December 1962.*

² *Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Armenian Department, Twenty years of activity 1956-1976, Lisbon, 1977.*

³ *Տե՛ս Fundação Calouste Gulbenkian, 1956-1981, 25 Anos de Gestão Financeira, Lisboa, 1983.*

⁴ *Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Report of the accountancy checking commission, relating to the years 1961, 1962, 1964, 1965, 1967, 1968, 1969, 1971, 1976, 1978, Lisbon, 1962, 1963, 1965, 1966, 1968, 1969, 1970, 1972, 1977, 1979.*

⁵ *Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 113, ց. 168, գ. 207, ֆ. 875, ց. 1, գ. 30, ց. 2, գգ. 251, 532, 533, 534, 669, ց. 4, գգ. 287, 864, ց. 5, գգ. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 303, ց. 6, գգ. 564, 565, 585, 586, 594, ց. 8, գգ. 12, 216, ց. 9, գգ. 34, 117, 140, ց. 14, գ. 17:*

կապակցությունը սկզբնաղբյուրային մեծ նշանակություն ունեն հիմնարկության աշխատակիցների կազմած զեկույցները, նպաստառու Հաստատությունների ցանկերն ու դրանց օգտին կատարված Հատկացումների չափերը, կառավարության՝ ստացվող օգնություններին, դրանց Հասցեատերերին և բաշխման մեթոդներին վերաբերող արձանագրություններն ու հրամանները: Մեր կողմից նախապատրաստվել և որպես առանձին փաստաթղթեր «Բանբեր Հայաստանի արխիվների» գիտահանրամատչելի Հանդեսի 2005–2006 թթ. համարներում հրատարակվել են «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության՝ 1960–1970–ական թվականներին Հայկական կազմակերպությունների օգտին կատարած Հատկացումների ցուցակները¹: Հիմնարկության բարեսիրական գործունեությանն առնչվող Հաշվետվություններից և զեկուցումներից զատ, նշված արխիվում պահպանվել են Ռ. Կյուլպենկյանի, Կ. Քեչիչյանի, Վ. Մավյանի՝ Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեին Հասցեագրած նամակները: Դրանցում հիմնականում չոչափված են «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության գործունեության զանազան ոլորտներին վերաբերող, սփյուռքահայությանը հուզող, Հայկական մշակույթը եվրոպական երկրներում ներկայացնելու նպատակով կազմակերպվելիք միջոցառումների, պորտուգալացի և Հայաստանի գիտնականների, մշակույթի գործիչների փոխայցելությունների, Հայագիտական թեմաներով գիտաժողովներ, խորհրդաժողովներ կազմակերպելու, Հայաստան առաքվող օտարերկրյա արտագրություն թանկարժեք սարքավորումների և դրանց գործարկման հետ կապված հարցեր ու խնդիրներ²:

«Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության բարեգործական ծրագրերի, Հայությանն այս կազմակերպության կողմից 1956–2006 թթ. ընթացքում ցուցաբերված օգնության, նպաստների, դրանց ծավալների, միջազգային հիմնադրամների հետ համագոր-

¹ Տե՛ս Ղարախանյան Վ., Գալուստ Կյուլպենկյան հիմնարկության բարեգործական գործունեությունը 1964–1970 և 1974–1976 թթ., «Բանբեր Հայաստանի արխիվների» (այսուհետև՝ «ԲՀԱ»), 2005, № 1, էջ 108–119, 2006, № 2, էջ 67–71:

² Տե՛ս ՀԱԱ, Ֆ. 875, ց. 1, գ. 30, ց. 2, գգ. 251, 532, 533, 534, 669, ց. 4, գգ. 287, 864, ց. 5, գգ. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 303, ց. 6, գգ. 564, 565, 585, 586, 594, ց. 8, գգ. 12, 216, ց. 9, գգ. 34, 117, 140, ց. 14, գ. 17:

ծակցություն, հիմնարկություն խնդիրների ու նպատակների վերաբերյալ օտարալեզու (անգլերեն և ֆրանսերեն) արխիվային փաստաթղթեր են մեզ տրամադրել Զ. Եկավյանն ու Ա. Չամբերթենը: Ուղարկված նյութերից կատարել ենք թարգմանություններ և առանձին փաստաթղթերի տեսքով «Բանբեր Հայաստանի արխիվների»՝ 2006 թ. երկրորդ համարում լույս ընծայել Հայկական բաժանմունքի՝ 1995–1998 թթ. գործունեությունը նվիրված տեղեկագրեր¹: Մնորո առարկա Հաստատությունը պատկանող նավթի և գազի արդյունահանման՝ դեռևս 1938 թ. Պանամայում Գ. Կյուլպենկյանի կողից հիմնադրված Partex ընկերության տնտեսական գործունեությունը լուսաբանող նյութեր, ֆինանսական Հաշվետվություններ, Հայ նավթարդյունաբերողին նվիրված պատմական ակնարկներ և նմանատիպ այլ փաստաթղթեր ենք Հայտնաբերել, ուսումնասիրել Համացանցում տեղ գտած տարբեր կայք էջերից ու էլեկտրոնային արխիվներից²: Նշված բոլոր նյութերը հանձնել ենք Հայաստանի Ազգային արխիվ, որոնք համարակալվել և ներկայումս պահվում են «Արտասահմանից ստացված վավերագրական նյութերի Հավաքածուի» մեջ³:

Գ. Կյուլպենկյան բարերարի և Համանուն հիմնարկության գործունեության վերաբերյալ Հայ իրականության մեջ հետաքրքրության որոշակի աճ նկատվեց 20-րդ դարավերջին և 21-րդ դարասկզբին: Աշխարհահռչակ նավթարդյունաբերողի և նրա անունը կրող հիմնարկության գործունեության ընդհանուր հարցերի քննարկման առումով հիշյալ ժամանակահատվածում հրատարակված աշխատություններից ուշադրության, արժանի են Կարլեն Դալլաքյանի, Աստղիկ Չամբերթենի, էդուարդ Մելքոնյանի և Լիա Բալազյանի գործերը:

Գ. Կյուլպենկյանի՝ ՀԲԸ Միության նախագահի պաշտոնավարության շրջանին և այդ պաշտոնից նրա հրաժարականի հարցին է

¹ Տե՛ս Ղարախանյան Վ., Գալուստ Կյուլպենկյան հիմնարկության Հայկական Համայնքների ծառայության բաժանմունքի գործունեությունը 1995–1998 թթ., «ԲՀԱ», 2005, № 2, էջ 162–170:

² Տե՛ս Partex ընկերության պաշտոնական կայք էջերը՝ <http://www.petroprimo.pt>, <http://www.petroprimo.pt/brochurafinal.pdf>, նաև՝ <http://bookz.ru/authors/urijukov/stalin-705/page-10-stalin-705.html>, <http://www.zarplata.ru/a/id-14230.html> [այցելությունները կայք էջեր կատարվել են 05.08.2007 թ.]:

³ Տե՛ս ՀԱԱ, Ֆ. 420, ց. 86, գ. 1– 8:

անդրադարձել Կ. Դալլաքյանն իր «ՀԲԸ Միությունն անխազաճ Գ. Կյուլպենկյանի հրաժարականի հարցի շուրջ»¹ աշխատությունում մեջ: Այստեղ քաղաքական անցուղարձների դիտանկյունից ներկայացված են ՀԲԸ Միությունն անխազաճի պաշտոնից Գ. Կյուլպենկյանի հրաժարականի պատճառները և դրանցում միջազգային կենտրոնների խաղացած դերը: Հիշյալ աշխատությունում մեջ հանդիպում ենք նաև «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունը նվիրված հատվածներին, որոնք, սակայն, հեղինակի քննարկած նյութի հետ անմիջական կապ չունենալու պատճառով ընդարձակ չեն և ամբողջական պատկերացում չեն տալիս հաստատությունն գործունեությունն մասին²: «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունը հիմնադրման 50-ամյա հոբելյանի առթիվ 2006 թ. Կ. Դալլաքյանի հեղինակությունը հոգված տպագրվեց «Պատմա-բանասիրական հանդեսում»³: Այստեղ հեղինակն ընդհանուր գծերով ընթերցողներին է ներկայացնում հիմնարկությունն գործունեությունը, հայությունը տարբեր տարիների ընթացքում տրամադրված միջոցների ծավալները, Սփյուռքի և Հայաստանի գիտակրթական, առողջապահական հաստատությունների օգտին կատարված նպաստներն ու հատկացումները: Հոգվածն ուշադրավ է, մանավանդ, այն առումով, որ նրանում առաջին անգամ ի ցույց հանվեց մի հետաքրքիր իրողություն. այն է՝ նավթային մագնատը վերջին շնչում իր կտակակատար Ժ. Ազեբեդո դը Պերդիգանին բանավոր կերպով հանձնարարել է «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության կազմում ունենալ նաև հայկական բաժանմունք, որը պետք է զբաղվեր հայությունն օգնելու հարցերով:

1999 թ. լույս է տեսել Գ. Կյուլպենկյանին, նույնանուն հիմնարկությունն ու նրա հայկական բաժանմունքին նվիրված Ա. Չամքերթեհի «Մարդը և իր գործը»⁴ փոքրածավալ աշխատությունը, որը ֆրանսերենից թարգմանվել ու հրատարակվել է նաև հայերեն, արաբերեն, անգլերեն, ռուսերեն լեզուներով: Նշված աշխատու-

¹ Տե՛ս Դալլաքյան Կ., ՀԲԸ Միությունն անխազաճ Գ. Կյուլպենկյանի հրաժարականի հարցի շուրջ (այսուհետև՝ ՀԲԸ Միությունն անխազաճ...), Ե., 1996:

² Տե՛ս Դալլաքյան Կ., ՀԲԸ Միությունն անխազաճ..., էջ 18:

³ Տե՛ս Դալլաքյան Կ., նշվ. աշխ., «ՊԲՀ», 2006, № 3, էջ 3-22:

⁴ Տե՛ս Չամքերթեհ Ա., Մարդը և իր գործը:

Թյան մեջ հեղինակը համառոտակի պատմում է Գ. Կյուլպենկյանի՝ նավթարդյունաբերության մեջ հարթած ճանապարհի, թուրքական և իրանական կառավարությունների տնտեսական խորհրդական լինելու, անգլիական, ֆրանսիական կառավարող շրջաններում ունեցած ազդու քաղաքական դիրքերի, ՀԲԸ Միության նախագահության և «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության կատարած բարեգործությունների մասին¹: Արժեքավոր է նաև Ա. Չամբերթենի հեղինակությունը 2007 թ. հայերենով լույս տեսած «Երուսաղէմ եւ Կիւլպէնկեաններ» գիրքը²: Այստեղ ներկայացված են Կյուլպենկյան գերդաստանի ներկայացուցիչների Երուսաղեմում իրականացրած բարեսիրական ձեռնարկումները: Առանձնահատուկ կերպով ներկայացվել է Գ. Կյուլպենկյանի և նրա ծնողների աջակցությունը Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքությունը, պատրիարքարանի «Գալուստ Կյուլպենկյան» գրադարանի հիմնադրմանը և տպարանի աշխատանքների վերսկսմանը: Մեզ հետաքրքրող հարցի առումով առավելապես արժեքավոր են գրքի այն հատվածները, որտեղ լուսարանված են «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության կատարած հատկացումները Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքարանի գրադարանին, նրանում պահվող հնագույն ձեռագրերի վերականգնմանն ու տեսաժապավենների պատրաստմանը, Սուրբ Հարություն տաճարի և հայկական հոգևոր, կրթական, մշակութային հաստատությունների հիմնանորոգման աշխատանքներին և այլն:

«Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության գործունեության ամփոփ լուսարանման համար տեղ է հատկացվել «Սփյուռքահայ կազմակերպություններ» գրքում³ և «Հայ սփյուռք» հանրագիտարանում⁴:

¹ Տե՛ս Ա. Չամբերթենի Ա., Մարդը եւ իր գործը, էջ 49-62:

² Տե՛ս Ա. Չամբերթենի Ա., Երուսաղէմ եւ Կիւլպէնկեաններ, Լիզպոն, 2007: Գիրքը լույս է տեսել նաև պորտուգալերեն, ֆրանսերեն և անգլերեն լեզուներով (տե՛ս <http://www.acam.france.org/bibliographie/auteur.php?cle=tchamkerten-astrig> [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 20.07.2008 թ.]):

³ Տե՛ս «Սփյուռքահայ կազմակերպություններ», գիրքը հրատարակության են պատրաստել Արամ Սարգսյանը, Ամայյա Պետրոսյանը, խմբագիր՝ Հովհաննես Ավագյան, Ե., 2002, էջ 16-20:

⁴ Տե՛ս Հայ սփյուռք հանրագիտարան, էջ 658-660:

2004 թ. լույս տեսավ Լ. Բալազյանի «Գալուստ Գյուլբենկյան» աշխատությունը, որը նվիրված է նավթային մագնատի կյանքին ու տնտեսական գործունեությունը¹: Հեղինակն այս աշխատության մեջ հակիրճ անդրադարձել է նաև Գ. Կյուլպենկյանի՝ բարեգործական կազմակերպություն հիմնելու մտադրությունը, կտակին և հիմնարկության ստեղծման, գործունեության հարցերին: Չնայած հիշյալ գիրքը լույս է սփռում մեծանուն հայի կյանքի միայն առանձին դրվագների վրա, բավարար չափով չի ներկայացնում նավթարդյունաբերության «թալեյրանի»² գործունեությունը, սակայն որպես Գ. Կյուլպենկյան մարդուն, համաշխարհային նավթարդյունաբերության կարկառուն գործչին, հայ բարերարին հանրությունը ներկայացնելու փորձ արժանի է շնորհակալության:

Գ. Կյուլպենկյանի մասին առանձին պարբերությունների տեսքով տեղեկություններ են պարունակում նաև Ա. Սարուխանի «Աղեքսանդր Մանթաշեանց, Մեծ վաճառականն եւ բարեգործը»³, Ա. Վասիլևի «Պարսից ծոցը փոթորկի էպիկենտրոնում»⁴, Դանիել Երզնի «Մրցանակը»⁵, Կ. Դալլաբյանի «Ռամկավար ազատական կուսակցության պատմություն»⁶, է. Մելքոնյանի «Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միությունը Որոհրդային Հայաստանում 1923–1937 թթ.»⁷ և «Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միության պատմություն»⁸ աշխատությունները: Մեծանուն հայ բարերարի կտակով ստեղծված հիմնարկության գործունեության,

¹ Տե՛ս **Բալազյան Լ.**, նշվ. աշխ.:

² Տե՛ս «Ազատ օր», թիւ 7553, 5 Յունուար, 1970:

³ Տե՛ս **Սարուխան Ա.**, Աղեքսանդր Մանթաշեանց, Մեծ վաճառականն եւ բարեգործը, Յիշողութիւններ իր մահուն 20 ամակի առթիվ, Վիեննա, 1931, էջ 128–129:

⁴ Տե՛ս **Վասիլև Ա.**, Պարսից ծոցը փոթորկի էպիկենտրոնում, Ե., 1986, էջ 10–11:

⁵ Տե՛ս **Yergin Daniel**, *The Prize: the epic quest for oil, money, and power*, New York, London, Sydney, Tokyo, Singapore, printed in the U.S.A., Simon & Schuster, 1991, pp. 413–419, 439, 444–445.

⁶ Տե՛ս **Դալլաբյան Կ.**, Ռամկավար ազատական կուսակցության պատմություն (1921–1940), Ե., 1999, էջ 211–213:

⁷ Տե՛ս **Մելքոնյան է.**, ՀԲԸ Միությունը..., էջ 9, 46–47, 55, 70–71, 88–117:

⁸ Տե՛ս նույն հեղինակի՝ ՀԲԸՄ պատմություն, էջ 17–18, 44, 111, 158, 187, 208, 223–232, 234–237, 239–249, 311, 406:

տարբեր երկրների հայ համայնքներին ու Հայաստանի կազմակերպություններին վերջինիս կողմից հատկացված նպաստների վերաբերյալ հիշատակումներ կան Կ. Դալլաքյանի «Հուշապատում»¹-ում, «Հայ սփյուռքի պատմություն»²-ում, է. Մելքոնյանի՝ վերը հիշված գործերում³, Վ. Քյոսեյանի «Յուշամատեան 160-ամեայ Սուրբ Փրկիչ Հայոց Հիւանդանոցի»⁴ աշխատությունում և այլն:

Թեմայի ուսումնասիրության համար օգտվել ենք նաև սփյուռքահայ մամուլի հրատարակումներից, որոնք այլազան տարիների ընթացքում տեղ են գտել Կահիրեում հրատարակվող «Արեւի», «Յուսաբերի», Բոստոնի «Պայքարի», Աթենքի «Ազատ օրվա», Բեյրութի «Ազդակի», «Այգի», Թեհրանի «Ալիքի», Փարիզի «Յառաջի», Լոս Անջելեսի «Ասպարէզի», Կ. Պոլսի «Մարմարայի» և այլ թերթերի էջերում: Մամուլում պարբերաբար հրատարակվել են «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության գործունեությունը նվիրված հոդվածներ, տպագրվել հաստատության և նրա Հայկական բաժանմունքի Հայտարարություններն ու զեկույցները: Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ սփյուռքահայ թերթերը չեն բավարարվել միայն բաժանմունքի կատարած նվիրատվությունների նկարագրությամբ, այլև վերլուծել ու գնահատել են նրա գործունեությունը՝ խնդրին մոտենալով ազգապահպանման և Հայաստանի գորացմանը սատարելու դիրքերից:

Ամփոփելով ասվածը և ամենևին չթերագնահատելով նշված բոլոր աշխատությունները՝ պետք է, սակայն, ընդգծել, որ Գ. Կյուլպենկյանի, համանուն հիմնարկության և նրա Հայկական բաժանմունքի վերաբերյալ հրատարակված նյութերը բավարար չեն ամբողջական պատկերացում կազմելու թե՛ համաշխարհային ճանաչման հասած նավթարդյունաբերության դարբնողներից մեկի, թե՛ նրա կտակով հիմնադրված բարեգործական հաստատության գործունեության մասին: Առ այսօր «Կյուլպենկյան» երևույթը⁵ և

¹ Տե՛ս Դալլաքյան Կ., Հուշապատում, Ե., 1998, էջ 90:

² Տե՛ս նույն Հեղինակի՝ Հայ սփյուռքի պատմություն, Ե., 2004, էջ 219-220:

³ Տե՛ս Մելքոնյան է., ՀԲԼՄ պատմություն, էջ 431- 432, 439-440, 460:

⁴ Տե՛ս Քէօսէեան Վ., նշվ. աշխ., էջ 207-209, 263-265, 271-272, 294-295, 381-383, 489-490:

⁵ Տե՛ս Դալլաքյան Կ., նշվ. աշխ., «ՊԲՀ», 2006, № 3, էջ 3:

Համանուն Հիմնարկությունը չեն դարձել գիտական լուրջ հետազոտությունների անոթ, որի պատճառով բազմաթիվ իրադարձություններ, քաղաքական անցուղիներ արժանացել և արժանանում են սխալ, տրամաբանորեն միմյանց հակասող մեկնաբանությունների: Հարցին այս կամ այն չափով առնչվող տեղեկությունները, որոնք պարունակում են հիշատակված գործերն ու սփյուռքահայ մամուլը, կցկտուր են, համառոտ և լիարժեք ձևով չեն արտացոլում ավելի քան կեսդարյա պատմություն ունեցող «Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկության գործունեությունը: Կարելի է ասել, որ հայ հասարակությունն այսօր պատշաճ կերպով չի ճանաչում Գ. Կյուլպենկյան գործչին և անտեղյակ է նրա կտակով ստեղծված հաստատության միջազգային բարեսիրական գործունեությանը, որն անչափանդիր ծառայություններ է մատուցում նաև հայությանը՝ ամբողջությամբ ու գործառնությամբ նրա ազգային կեցության հիմքերը: Խնդրո առարկա Հիմնարկության՝ բազմաթիվ երկրների հայ համայնքների տարաբնույթ կարիքները հոգալուն միտված, հայապահպանության և ազգային միասնության նշանաբանով առաջ տարվող քաղաքականությունը ներկայումս ծածկված է անհայտության շղարշով: Այդ առումով մեր ուսումնասիրությունն առաջին փորձն է ստեղծելու գիտական և համապարփակ աշխատություն «Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկության՝ հայ իրականության մեջ ծավալված բարեսիրական գործունեության մասին: Գործունեություն, որը հաստատապես կարելի է որակել հայանպաստ՝ հայոց պետականության՝ հայապահպանության և ազգային համերաշխության հարկաբաժիններում տարված անդուլ ու բեղմնավոր աշխատանքի պատճառով:

Պետք է նշել, որ թեպետ Հիմնարկությունը գործում է մինչև օրս, սակայն ներկա ուսումնասիրության ժամանակագրական սահմաններն ընդգրկում են նրա Հիմնադրման տարեթիվից (1956 թ.) մինչև 2006 թվականն ընկած տարիները¹: Պատճառն այն հանգամանքն է, որ հաստատության գործունեությանը վերաբերող տա-

¹ Աշխատության մեջ որոշ հարցեր լուսարանվել են ժամանակագրական նշված սահմաններից դուրս՝ պայմանավորված դրանց առանձնահատկությամբ ու կարևորությամբ:

րեկան պաշտոնական հաշվետվությունների աշխատանքներն ամբողջությամբ ավարտվում և արդյունքները հրապարակվում են միայն հաշվետու տարվան հաջորդող շրջանում: Անշուշտ, չափազանց կարևոր է նաև ծանոթանալ դրանց մասին մամուլում և զանազան լրատվամիջոցներում հայտնվող կարծիքներին ու գնահատականներին և կատարել համապատասխան եզրահանգումներ:

Թեմային առնչվող կարևոր, հիմնական նյութերը վերցված են Հայաստանի ազգային արխիվից, «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության պաշտոնական կայք էջերից և արխիվից, Հայաստանում, Սփյուռքում և արտերկրում տարբեր տարիների ընթացքում լույս տեսած գրքերից ու թերթերից: Օգտագործված է նաև օտարալեզու՝ անգլերեն, ֆրանսերեն և պորտուգալերեն գրականություն: Նյութերի մեծ մասը շրջանառություն մեջ է դրվում առաջին անգամ:

ԱՌԱՋԻՆ ԳԼՈՒԽ

«ԳԱԼՈՒՍՏ ԿՑՈՒԼ ՊԵՆԿՅԱՆ» ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐՈՒՄԸ

1.1. Գալուստ Կյուլպենկյանի կյանքն ու գործունեությունը

Գ. Կյուլպենկյանը ծնվել է 1869 թ. մարտի 23-ին՝ Կ. Պոլսի Սկյուտար թաղամասում, Հայ վաճառական Սարգիս Կյուլպենկյանի ընտանիքում: Նախնական կրթությունն ստացել է Գատրգյուղի Արամյան-Ունճյան դպրոցում, այնուհետև՝ Ֆրանսիական Սուրբ Հովսեփ վարժարանում: Ֆրանսերենը կատարելագործելու նպատակով 1884 թ. մեկնել է Մարսել, այնտեղից՝ Լոնդոն, որտեղ ընդունվել և 1887 թ. գերազանց գնահատականներով ավարտել է Թագավորական քոլեջի (King's college) «Ինժեներական արվեստ և կիրառական գիտություններ» ֆակուլտետը՝ ստանալով ինժեներ չինարարի որակավորում¹: 1892 թ. Լոնդոնում ամուսնացել է Հայտնի ձեռնարկատեր Հովհաննես Եսայանի դստեր՝ Նվարդի հետ: Ունեցել է երկու երեխա՝ Նուբար և Ռիտա Կյուլպենկյաններին²:

Դեռ վաղ հասակում՝ 1888 թ., Գ. Կյուլպենկյանն ուղևորվել է Բաբու, ծանոթացել ժամանակի հռչակավոր նավթարդյունաբերողներ Լյուդվիգ և Ռոբերտ Նորել եղբայրների հետ³: Նա անձնապես ձանաչում էր նաև Հայ նավթարդյունաբերող Ա. Մանթաշովին⁴:

¹ Տե՛ս <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=2&artId=12> [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 20.07.2008 թ.], Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 14, **Զամբերթեն Ա.**, Մարդը եւ իր գործը, էջ 6-10, Fundação Calouste Gulbenkian 1956/1981, p. 28.

² Տե՛ս **Զամբերթեն Ա.**, Մարդը եւ իր գործը, էջ 6:

³ Բաբվում Գ. Կյուլպենկյանին դիմավորել է Լյուդվիգ Նորելի որդին (տե՛ս Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 20-23): Գ. Կյուլպենկյանի՝ ղեպի Բաբու կատարած ճանապարհորդության մասին ավելի մանրամասն տե՛ս *Gulbenkian C. S., La Transcaucasie et la Peninsule d'Apcheron: souvenirs de voyage, Paris, 1891.*

⁴ Տե՛ս Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 47-50, «Արև», թիւ 11.146, 12 Օգոստոս, 1955, **Սարուխան Ա.**, նշվ. աշխ., էջ 128:

Բաքվում երիտասարդ Գալուստն ուսումնասիրել է «սև ոսկու» արդյունաբերությունը, որն էլ նշանակալից դեր է խաղացել նրա՝ նավթային գործով զբաղվելու որոշման հարցում¹: Հյուսիսային Միջագետքում՝ ներկայիս Իրաքի տարածքներում, Գ. Կյուլպենկյանը հայտնաբերել և շահագործման է հանձնել մի շարք նավթահանքեր: 1897 թ. սկսնակ նավթարդյունաբերողն աշխատանքային գրասենյակ է բացել Լոնդոնում, իսկ 1902-ին ստացել բրիտանական քաղաքացիություն²:

1920 թ. Գ. Կյուլպենկյանը Լոնդոնից բնակություն է տեղափոխվել Փարիզ, իսկ կյանքի վերջին տարիներն անց է կացրել Պորտուգալիայում, որտեղ հաստատվել էր 1942 թ.: Մահացել է Լիսաբոնում՝ 1955 թ. հուլիսի 20-ին՝ ութսունվեց տարեկան հասակում³: Նրա մարմինը հրկիզվել է Շվեյցարիայի Ցյուրիխ քաղաքում, որից հետո՝ 1956 թ. հուլիսի 20-ին, սափորը ամփոփվել է Լոնդոնում իր իսկ կողմից կառուցված Սուրբ Սարգիս հայկական եկեղեցում⁴:

* * *

1891 թ. հրատարակվեց Գ. Կյուլպենկյանի «La Transcaucasie et la Péninsule d'Apcheron – Souvenirs de Voyage» (Անդրկովկասը և Ապչերոնյան թերակղզին. ճանապարհորդական հուշեր) գիրքը: Նա հոդվածներ էր տպագրել նաև «Revue de Deux Mondes» ֆրանսիական պարբերականում⁵: Հրատարակված աշխատությունն ու հոդվածները շարժեցին թուրքական կառավարությունն և տաքրքրությունը: Այդ առիթով Գ. Կյուլպենկյանն իր անտիպ «Հուշերում» գրել է. «...իմ աշխատությունը գրավեց գանձապետ (սուլթան Աբդուլ Համիդ 2-րդի՝ Վ. Ղ.) Հակոբ Փաշայի ուշադրությունը, որն իմ հոր վաղեմի և հանքերի նախարար Սելիմ էֆենդիի բարեկամն էր»⁶: Թուրքիայի բարձրաստիճան այդ պաշտոնյաներն

¹ Տե՛ս Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 20-50, Lodwick J., նշվ. աշխ., էջ 14, «Արես», թիւ 11.146, 12 Օգոստոս, 1955:

² Տե՛ս Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 89, **Զամբերթեն Ա.**, Մարդը ևս իր գործը, էջ 10, «Արես», թիւ 11.145, 11 Օգոստոս, 1955, թիւ 11.146, 12 Օգոստոս, 1955:

³ Տե՛ս **Զամբերթեն Ա.**, Մարդը ևս իր գործը, էջ 10, Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 254, Gulbenkian N., Portrait in oil, p. 262.

⁴ Տե՛ս Gulbenkian N., Portrait in oil, pp. 261-262, **Բալադյան Լ.**, նշվ. աշխ., էջ 248:

⁵ Տե՛ս Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 27-29:

⁶ Նույն տեղում, տե՛ս նաև **Զամբերթեն Ա.**, Մարդը ևս իր գործը, էջ 18, **Վասիլև Ա.**, նշվ. աշխ., էջ 10:

էլ անփորձ, սակայն գիտելիքներով լրավագույնս զինված երիտասարդին հանձնարարեցին տեղեկագիր կազմել Օսմանյան կայսրության և Մերձավոր Արևելքի՝ նավթով հարուստ տարածքների մասին, որն էլ հաջողությամբ իրականացվեց: Տեղեկագրում մանրակրկիտ ձևով վերլուծության էր ենթարկված նաև Թուրքիայում Գերմանիայի աճող քաղաքական ազդեցությունը¹: Այդ փաստաթղթի կարևորությանն էր անդրադառնում «Արևելք»՝ հաղորդելով, որ Արդուլ Համիդ 2-րդի իշխանության ժամանակ էր, երբ կայսրության արքունի գանձապետը՝ Հակոբ փաշան, Գ. Կյուլպենկյանին գործուղեց Միջագետք: Ուսումնասիրություններ կատարելուց հետո նա հիմնավորապես ապացուցեց, որ այնտեղ նավթի հարուստ ու շահաբեր հանքեր կային, որից հետո դրանք հայտարարվեցին որպես սուլթանի սեփականություն²: Իր աշխատանքի դիմաց Գ. Կյուլպենկյանը կառավարությունից չնչին վարձատրություն ստացավ, որն ամենևին չմտահոգեց նրան. ապագա միլիոնատերը գտել էր անսպառ հարստության և ուժի նոր աղբյուր, ձեռք բերել նավթարդյունաբերության հմուտ մասնագետի հոչակ, որը շուտով հատելու էր երկրի սահմանները³:

Վերոհիշյալ տեղեկագրին Գ. Կյուլպենկյանի կենսագրությանը նվիրված իր գրքում զգալի նշանակություն է տվել Ռ. Հյուինսն՝ արձանագրելով, որ. «...Դա պատմական, գործնական հանդիպում էր (Գ. Կյուլպենկյանի հանդիպումը Թուրքիայի հանքերի նախարարի հետ՝ Վ. Ղ.): Դա ներկայիս Իրաքի նավթային հզոր ընկերության ծնունդն էր: Դա Անգլո-գերմանական լարված մրցակցության սկիզբն էր նավթի արդյունահանման իրավունքների և կայսեր՝ (Գերմանիայի՝ Վ. Ղ.) Բեռլին-Բաղդադ երկաթգծի ծրագրի համար, որը պայթեցրեց Համաշխարհային առաջին պատերազմը... Դա Մեծ Տերությունների նավթային մրցակցության սկիզբն էր, որը գերա-

¹ Տե՛ս Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 29, «Ազգակ», Մեղքոնեան Լեոն, Գալուստ Ս. Կյուլպենկեան (կեանքն ու գործը), թիւ 232 (12104), 7 Դեկտեմբեր, 1971:

² Նախապես Հյուսիսային Միջագետքի՝ նավթով հարուստ տարածքների կոնցեսիաների տրամադրման իրավունքը պատկանում էր օսմանյան կառավարության ֆինանսների նախարարությանը, սակայն մինչև 1899 թ. նավթարեր հողերն ամբողջությամբ սեփականեց սուլթանը (տե՛ս Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 29-30, 255):

³ Տե՛ս Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 29-30, «Արև», թիւ 11.144, 10 Օգոստոս, 1955:

կայելու էր Մերձավոր Արևելքի պատմությունն հետագա ողջ ընթացքում՝ ընդհուպ մինչև 1956-1957 թթ. Սուեզի ճգնաժամը»¹:

1898 թ. Գ. Կյուլպենկյանին վստահվում է Ֆրանսիայում և Մեծ Բրիտանիայում օսմանյան դեսպանությունների տնտեսական խորհրդականի պաշտոնը, որը բրիտանական քաղաքացիություն հետ մեկտեղ ապահովում է նրա հզոր քաղաքական ու տնտեսական դիրքերն ինչպես Եվրոպայում, այնպես էլ Մերձավոր և Միջին Արևելքում, հատկապես Օսմանյան կայսրությունում²:

20-րդ դարասկզբին նավթի արդյունահանումն սկսում էր ավելի ու ավելի եկամտաբեր դառնալ: Երբ եվրոպական երկրներն ու Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները դեռևս չէին հետաքրքրվում Մերձավոր Արևելքի նավթով, Գ. Կյուլպենկյանն առաջինն էր, որ որպես հեռատես տնտեսական գործիչ և նավթարդյունաբերող, Անգլիայի իշխանություններին կարողացավ ապացուցել Պարսից ծոցի նավթահանքերը լայնամասշտաբ շահագործելու արդյունավետությունը՝ վստահ լինելով, որ արդյունաբերության այդ ճյուղը մոտ ապագայում դառնալու է ամենաշահավետներից մեկը, եթե ոչ առաջինը³: Երիտասարդ հայ նավթարդյունաբերողը մասնակցել է Անգլիական և Հոլանդական նավթային ընկերությունների միավորման (Royal Dutch Petroleum Company and Shell Transport and Trading, կարճ՝ Royal Dutch-Shell) աշխատանքներին (1906 թ.), եղել է ռուսական և ամերիկյան նավթային ընկերությունների միջև բանակցություններ վարող անձ. «...Կիւլպէնկեան,- գրել է «Արևել»,- կ'աշխատէր իբրև միջնորդ և սակարկող»⁴:

1908 թ. Երիտթուրքերի հեղաշրջումը չխոչընդոտեց նավթախարհում Գ. Կյուլպենկյանի առաջխաղացմանը: Դրան մեծապես նպաստեցին նաև նրա անգլիահայատակությունը և Եվրոպայում ունեցած ամուր տնտեսական դիրքերը: Ավելին. «...Երբ 1909-ին Համիտ գահընկէց եղաւ, Կիւլպէնկեան աւելի մեծ շահեր ապահովեց քան թէ թրքական կառուարութիւնը»⁵: 1910 թ. նա նշա-

¹ Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 29:

² Տե՛ս Չամբերթեան Ա., Մարդը եւ իր գործը, էջ 20:

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 19:

⁴ «Արև», թիւ 11.144, 10 Օգոստոս, 1955, տե՛ս նաև Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 57-58:

⁵ «Արև», թիւ 11.144, 10 Օգոստոս, 1955:

նակվեց անգլիացիների կողմից հիմնադրված Թուրքիայի Ազգային դրամատան՝ Լոնդոնի ներկայացուցչության գործադիր տնօրենի պաշտոնում¹:

Գ. Կյուլպենկյանի՝ բանազնացի ճկուն ընդունակություններին է անդրադարձել Ա. Վասիլևը՝ գրելով, որ նա արտասահմանյան ընկերությունների համար անփոխարինելի գործակալ էր, որովհետև ոչ միայն գիտեր սուլթանական պալատների և մինիստրությունների բոլոր ելումուտերը, այլև լավ էր պատկերացնում, թե ում, ինչպես և որքանով կարելի է գնել: Օգտագործելով Գ. Կյուլպենկյանի հնարամտությունն ու կապերն օսմանյան կառավարական շրջաններում՝ անգլիացիները կարողացան հասնել այն բանին, որ Թուրքական կառավարությունը չեղյալ հայտարարեց ամերիկացիների հետ կնքած համաձայնագիրը և նավթահանքերով հարուստ հողերի կոնցեսիան հանձնեց իրենց²: Այդ շրջանում հայ նավթարդյունաբերողը հիմնականում փորձում էր դիմակայել գերմանացիների ճնշմանը, որոնք Թուրքական կայսրության նավթահանքերին տիրանալու նպատակով ձգտում էին ձեռք բերել երիտթուրքական կառավարության համաձայնությունը: Ըստ «Արևելի»՝ «...Կիւլպէնկեան կ'աշխատէր որ գերմանական ազդեցութեան փոխարէն անգլիականը զօրանար Թուրքիոյ մէջ»³:

1912 թ. ստեղծվեց Թուրքական նավթային ընկերությունը (Turkish Petroleum Company), որը խարսխված էր Անգլո-հոլանդական նավթային կոնցեսիոնի (20.000 արժեթուղթ կամ 25%), Թուրքիայի Ազգային դրամատան (28.000 արժեթուղթ կամ 35%), Գ. Կյուլպենկյանի (12.000 արժեթուղթ կամ 15%) և Գերմանական բանկի (Deutsche Bank and Anatolia Railway) (20.000 արժեթուղթ կամ 25%) բաժնետոմսերի վրա⁴: Նոր ընկերությունը հաջողությամբ ծաղկում էր, սակայն ստիպված էր մրցակցության մեջ մտնել Անգլո-պարսկական նավթային ընկերության (Anglo-Persian Oil Company, ներկայիս՝ British Petroleum) հետ, որի թիկունքին այդ տարիներին կանգնած էր Մեծ Բրիտանիայի կառավարությունը⁵:

¹ Տե՛ս Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 73, 255, «Արև», թիւ 11.146, 12 Օգոստոս, 1955:

² Տե՛ս Վասիլև Ա., նշվ. աշխ., էջ 10-11:

³ «Արև», թիւ 11.146, 12 Օգոստոս, 1955:

⁴ Տե՛ս Զամբերթեն Ա., Մարդը եւ իր գործը, էջ 20, Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 77:

⁵ Տե՛ս Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 79:

Գ. Կյուլպենկյանն այդ առիթով հիշում էր. «...մոտավորապես 1900 թ. D'Arcy Syndicate-ը (Հետագայի Anglo-Persian Oil Company-ին) Պոլիս ուղարկեց պարոն Հ. Ե. Նիկոլսին (Հետագայում նրանց տնօրեններից էր) (ընդգծումը բնագրում է), որը փորձելու էր կոնցեսիաներ ձեռք գցել: Պարոն Նիկոլսը զգալի գումարներ ծախսեց, սակայն ոչինչ չստացավ և վերադարձավ միանգամայն ձեռնու-նայն»¹:

Ունենալով անգլիական կառավարության հովանավորու-թյունն՝ Անգլո-պարսկական նավթային ընկերությունը Թուրքա-կան նավթային ընկերությունից պահանջում էր Թուրքիայի Ազգային դրամատան բաժնեթղթերի մեծ մասը: 1913-1914 թթ. հիշյալ ընկերությունների ներկայացուցիչների միջև տեղի ունեցան բանակցություններ, որոնց արդյունքում Թուրքական նավթային ընկերությունը վերակազմավորվեց և բաժնետոմսերը վերաբաշխ-վեցին Անգլո-պարսկական նավթային ընկերության, Անգլո-Հո-լանդական կոնցեսիոնի և գերմանացիների միջև: Ստեղծված պայմաններում Գ. Կյուլպենկյանն ստիպված էր գնալ զիջումների, որի շահույթաբաժինը 15 տոկոսից իջավ 5-ի²:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին Գ. Կյուլ-պենկյանը որոշեց աջակցել ֆրանսիացիներին, որոնք ցանկանում էին ձեռք բերել Գերմանական բանկի արժեթղթերը³: Պատերազ-մում Գերմանիայի պարտությունից հետևանքով դրանք հայտնվել էին անգլիական խնամակալության տակ և Ֆրանսիային փոխանցվե-ցին Մոսուլի վիլայեթի նկատմամբ վերջինիս ունեցած հավակնու-թյուններից հրաժարման և իր մանդատային տարածքով՝ Սիրիայով, նավթամուղի կառուցման համաձայնության կայացման փոխա-րեն⁴: Առաջին աշխարհամարտի ավարտից հետո Գ. Կյուլպենկյանի նախաձեռնությամբ Ֆրանսիայում ստեղծվեց Նավթահանքերի շահագործման ֆրանսիական ընկերությունը (Société Française pour

¹ Տե՛ս Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 79:

² Տե՛ս Զամբերթեն Ա., Մարդը եւ իր գործը, էջ 20, Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 83-84, Վասիլև Ա., նշվ. աշխ., էջ 11:

³ Տե՛ս The Houghton Mifflin Dictionary of Biography; The Most Comprehensive Cover- age, from ancient times to the present day; Introduction by Justin Kaplan, Boston-New York, 2003, p. 656.

⁴ Տե՛ս Վասիլև Ա., նշվ. աշխ., էջ 11:

l'Exploitation du Pétrole), որն ստացավ Թուրքական նավթային ընկերության գերմանական բաժնեմասը (23,75 տոկոս)¹: 1920 թ. ապրիլի 24-ին Սան Ռեմոյի (Իտալիա) կոնֆերանսի ընթացքում (1920 թ. ապրիլի 19–26) կնքված **Նավթային Համաձայնագրով** Թուրքական նավթային ընկերությունը հերթական անգամ վերակազմավորվեց. Անգլո-պարսկական ընկերությանը բաժին հասավ 47.5 տոկոսը, Անգլո-հոլանդականին՝ 22.5, Ֆրանսիային՝ 25, Գ. Կյուլպենկյանին՝ 5²: 1924 թ. ստեղծվեց Ֆրանսիական նավթային ընկերությունը (*Compagnie Française des Pétroles*), որն էլ տնօրինեց Թուրքական նավթային ընկերության ֆրանսիական փայտաբաժինը³:

Օսմանյան կայսրության փլուզումից հետո խառնաշփոթ իրավիճակում էր հայտնվել նաև Թուրքական նավթային ընկերությունը, քանի որ Հյուսիսային Միջագետքում նավթաբեր հողերի կոնցեսիաներ տրամադրելու կամ նախկինում տրվածները վավերացնելու իրավունքն արդեն պատկանում էր Թուրքիայից անջատված, նորաստեղծ այլ պետության՝ Իրաքի իշխանություններին: Նման պայմաններում Անգլիայից դատ, Իրաքում փորձում էր ազդեցիկ դիրքեր գրավել ԱՄՆ-ը: Գ. Կյուլպենկյանը գտնում էր, որ ամերիկացիների հետ Իրաքում նոր կոնցեսիաներ ձեռք բերելու նպատակով ուժասպառ մրցավազք սկսելու փոխարեն ավելի նպատակահարմար էր նրանց առջև բացել Թուրքական նավթային ընկերության դռները: Այդ քայլով հայ նավթարդյունաբերողը փորձում էր հավասարակշռել նաև ընկերության բաժնետերերի ուժերը: Նա համոզված էր, որ շուտով իր տեսակետը պաշտպանելու են Անգլո-հոլանդական կոնցեսիան ու Ֆրանսիական նավթային ընկերությունը, որոնք ևս ձգտում էին թուլացնել Թուրքական նավթային ընկերության արժեթղթերի 47.5 տոկոսը տնօրինող Անգլո-պարսկական ընկերության բացարձակ գերակա դիրքերն իրենց նկատմամբ: Գ. Կյուլպենկյանի կանխատեսումը շուտով իրականացավ. 1922 թ. կողմերի միջև կնքվեց **Ժամանակավոր պայմանագիր**, որով ամերիկացիները դարձան Թուրքական նավ-

¹ Տե՛ս *Hewins R.*, նշվ. աշխ., էջ 113:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 130:

³ Տե՛ս **Ջամգերթն Ա.**, Մարդը և իր գործը, էջ 21, «Ազդակ», թիւ 239 (12111), 15 Գեկտեմբեր, 1971:

Թային ընկերությունների¹: Կրկին կատարվեց արժե-
թղթերի վերաբաշխում: Այս անգամ Անգլո-պարսկական, Ֆրան-
սիական նավթային ընկերությունները, Անգլո-հունգարական կոն-
ցեռնն ու Նյու Ջերսիի «Ստանդարտ» և «Մորիլ» ամերիկյան ընկե-
րությունները միասին («Standard Oil of New Jersey», «Mobile Oil») ստացան յուրաքանչյուրը 23.75 տոկոս²: Գ. Կյուլպենկյանը պահ-
պանեց իր 5 տոկոսը³:

1920 թ. Անգլիան Սան Ռեմոյի կոնֆերանսի որոշմամբ ստա-
ցավ Իրաքի (ներառյալ Մոսուլը) և Պաղեստինի մանդատները: 1921
թ. Հիմնվեց Իրաքի թագավորությունը, որի առաջին տիրակալը
դարձավ Ֆեյսալ I-ը՝ երկրում Հիմնադրելով Հաշիմյանների արքա-
յատոհմը: 1925 թ. Թուրքական նավթային ընկերությունը գլխավոր
տնօրենի պաշտոնակատար Հ. Ե. Նիկոլսը Սան Ռեմոյի նավթային
Համաձայնագիրը Ֆեյսալ I-ի ու նրա նախարարների խորհրդի
կողմից ևս վավերացնելու և նոր կոնցեսիաներ ձեռք բերելու նպա-
տակով մեկնեց Բաղդադ՝ թագավորի համար որպես նվեր տանելով
40 հազ. ֆունտ ստեռլինգ⁴: Այդ գումարը, սակայն, չձառայեց իր
նպատակին, քանի որ Մեծ Բրիտանիայի կառավարությունն արդեն
ձնչու՞մ էր գործադրել միապետի վրա՝ կայացնելու համապա-
տասխան որոշումներ⁵: Նույն թվականի դեկտեմբերին Ազգերի
լիգան Մոսուլի շրջանը պաշտոնապես ձանաչեց Իրաքի տա-
րածք⁶:

Նշված տարիներին բանակցությունների առաջին գծում էր
նաև Գ. Կյուլպենկյանը՝ հստակեցնելու Թուրքական նավթային ըն-
կերության տարածքների նոր սահմանները: 1925 թ. նրան հաջող-
վեց հարթել Իրաքի կառավարության և ընկերության միջև
գոյություն ունեցող տարաձայնություններն ու վեճերը: Անգլո-
պարսկական նավթային ընկերության, Անգլո-հունգարական կոն-
ցեռնի, ֆրանսիացիների, Գ. Կյուլպենկյանի և ամերիկացիների միջև

¹ Տե՛ս Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 134:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 133-134, նաև՝ Վասիլև Ա., նշվ. աշխ., էջ 12:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴ Տե՛ս Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 137:

⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

⁶ Տե՛ս նույն տեղում:

դեռևս 1921 թ. սկսված բանակցություններն ավարտվեցին 1928-ի հուլիսի 31-ին Բելգիայի Օստենդ քաղաքում կնքված նոր համաձայնագրով¹: Թուրքական նավթային ընկերությունը վերափոխվեց Իրաքի նավթային ընկերության (անվան պաշտոնական փոփոխությունը կատարվեց 1929 թ.² Iraq Petroleum Co. Ltd.²), իսկ նրա բաժնեթղթերը բաժանվեցին չորս ընկերության միջև. դրանք էին Անգլո-պարսկականը (Anglo-Persian Oil Co.), Անգլո-Հոլանդականը (Royal Dutch-Shell Group), Ֆրանսիականը (Compagnie Française des Pétroles) և Մերձավոր Արևելքի զարգացման կորպորացիան (ամերիկյան վեց խոշոր նավթային ընկերության միավորում՝ Near East Development Corporation³), որոնք էլ դարձան ապագայի խոշոր նավթարդյունաբերողները՝ ստեղծելով միջազգային նավթային կարտելը (համաձայնագիրը)⁴: Գ. Կյուլպենկյանին բաժին հասավ Իրաքի նավթային ընկերության արժետոմսերի հինգ տոկոսը, որի պատճառով էլ ստացավ իր հանրածանոթ «պարոն հինգ տոկոս» մականունը⁵:

Նավթային ընկերությունների համաձայնագրի բաղկացուցիչ և կարևոր մաս էր համարվում «Կարմիր գիծը», որի հեղինակը Գ. Կյուլպենկյանն էր⁶: Նա քարտեզի վրա կարմիր մատիտով նշել էր այն սահմանը, որից ներս գործելու էին Անգլո-Հոլանդական կոնցեռնը, Անգլո-պարսկական և Ֆրանսիական նավթային ընկերու-

¹ Տե՛ս *Hewins R.*, նշվ. աշխ., էջ 134-141, նաև՝ ԱՄՆ-ի Պետ. քարտուղարության պաշտոնական կայք էջը՝ <http://www.state.gov/r/pa/ho/time/id/88104.htm> [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 03.10.2008 թ.]. **Չամբերթեն Ա.**, Մարզը եւ իր գործը, էջ 21-22:

² Տե՛ս *Hewins R.*, նշվ. աշխ., էջ 145, 257:

³ Մերձավոր Արևելքի զարգացման կորպորացիան ներառում էր «Ջերսի Ստանդարտ» (*Jersey Standard*), «Սոկոնի» (*SOCONY – Standard Oil Company of New York*), «Մովաճոցի նավթային կորպորացիա» (*Gulf Oil Corp.*), «Ատլանտյան վերամշակման» (*Atlantic Refining*, հետագայում՝ *ARCO – Atlantic Richfield Co.*), «Պանամերիկյան նավթային և տրանսպորտային» (*Pan – American Petroleum and Transport Company*) ընկերությունները (տե՛ս <http://www.state.gov/r/pa/ho/time/id/88104.htm> [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 03.10.2008 թ.]):

⁴ Տե՛ս **Վասիլև Ա.**, նշվ. աշխ., էջ 12, «Մարմարա», թիւ 437, 24 Մարտ, 1926:

⁵ Տե՛ս **Վասիլև Ա.**, Պարսից ծոցը փոթորկի էպիկենտրոնում, էջ 11-12:

⁶ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 17-18:

Թյունները: Տարածքը ներառում էր Իրաքը, Բահրեյնը, Քաթարը, Սաուդյան Արաբիան և այլն¹: «Կարմիր գծից» դուրս՝ Քուվեյթում, նավթ էր արդյունահանելու Մերձավոր Արևելքի զարգացման կորպորացիան²: Անգլիացիները նավթահորեր ունեին թե՛ Իրանում, թե՛ Իրաքում³: Ըստ կայացած համաձայնությունների՝ Իրաքի նավթային ընկերությունների բաժնետերերը Օսմանյան Թուրքիայի նախկին տարածքներում նոր կոնցեսիաներ էին ձեռք բերելու միասին և նախկին համամասնություններ: Նշված համաձայնագիրը գործեց մինչև 1948 թ.⁴: Գ. Կյուլպենկյանի հասույթները գոյանում էին «Կարմիր գծից» ներս ընկած և շահագործվող բոլոր նավթահորերից: Նա կարողացավ վարպետորեն համադրել նավթային ընկերությունների շահերը՝ հաստատելով տնտեսական ուժերի հավասարակշռություն: «Կարմիր գծի» հեղինակին սկսեցին կոչել նաև «նավթային դիվանագիտության Թալեյրան»⁵: Ձեռք բերված համաձայնությունից հետո Գ. Կյուլպենկյանն իր շահութաբաժնին միավորեց նաև կանադական նավթային ընկերություններից մեկի շահաբաժինը, որն սկսեց վերահսկվել «պարոն Հինգ տոկոսի»՝ Լոնդոնի գրասենյակից⁶: Ավելի ուշ՝ 1938 թ. հունիսին, Գ. Կյուլպենկյանը Պանամայում հիմնեց նոր նավթային ընկերություն, որը կոչվում էր Participations and Explorations Corporation (ներկայիս Partex-ը)⁷:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին ամերիկացիներն Արաբա-ամերիկյան նավթային ընկերություն (Arabian American Oil Company, կարճ՝ Aramco) միջոցով սկսեցին արագորեն ներթափանցել արաբական աշխարհի նավթահանքեր: Այդ տարիներին անգլիացիները Պարսից ծոցի ավազանից արդյունահանում էին նավթի շուրջ 80 տոկոսն, իսկ ամերիկացիները՝ 14⁸, որն

¹ Տե՛ս Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 141:

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ Տե՛ս Վասիլև Ա., նշվ. աշխ., էջ 18:

⁴ Տե՛ս Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 141, **Զամբերթեն Ա.**, Մարդը եւ իր գործը, էջ 24-25, **Վասիլև Ա.**, նշվ. աշխ., էջ 21:

⁵ Տե՛ս «Ազատ օր», թիւ 7553, 5 Յունուար, 1970:

⁶ Տե՛ս **Զամբերթեն Ա.**, Մարդը եւ իր գործը, էջ 24:

⁷ Տե՛ս նույն տեղում, նաև՝ ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 8, թ. 4:

⁸ Տե՛ս Վասիլև Ա., նշվ. աշխ., էջ 16:

էլ առիթ տվեց վերջիններիս խախտելու 1928 թ. ձեռք բերված համաձայնությունը: Սկսված բանակցությունների արդյունքում 1948 թ. ամերիկացիների, անգլիացիների, ֆրանսիացիների և Գ. Կյուլպենկյանի միջև կնքվեց նոր համաձայնություն: Կնքված պայմանագիրը հետագայում հայտնի դարձավ «Փաստաթղթերի վերջնամշակում 54» անունով, քանզի որոշ հարցերի շուրջ կողմերի միջև վերջնական համաձայնությունը կայացավ միայն 1954 թ.¹: Վերացվեց «Կարմիր գիծը» և ամերիկացիներին հաջողվեց ընդարձակել իրենց ազդեցություն գոտիները նոր հայտնաբերված նավթահանքերի հաշվին²: Ռ. Հյուինսը նշում էր, որ. «...այժմ “/54”-ը (Փաստաթղթերի վերջնամշակում 54՝ Վ. Ղ.) վերահսկում է Իրաքի նավթային արդյունաբերությունը և հուսալիորեն պաշտպանում Կյուլպենկյանի 5 տոկոս շահույթաբաժինն, ինչպես մի անգամ դա արել էր հռչակավոր Կարմիր գիծը»³: Պատկերն ավելի գունեղ է ներկայացրել Գ. Երզնիսը՝ գրելով, որ պայմանագրից հետո «Պարոն Հինգ տոկոսն այլևս չկար. նա այժմ ավելի ազդեցիկ էր»⁴:

Ջարմանալ ու հիանալ կարելի է Գ. Կյուլպենկյան անհատի անսահման եռանդի և մտավոր անգերազանցելի կարողությունների վրա, որը կարողացել է ոչ միայն նոր նավթային ընկերություններ հիմնել, այլև դրանք հզորացնել մի այնպիսի ժամանակաշրջանում, երբ մոլորակը ցնցվում էր համաշխարհային պատերազմներից և տնտեսական ճգնաժամերից: Պատահական չէր, որ Հայաստանի առաջին հանրապետության վարչապետ,

¹ Տե՛ս *Hewins R.*, նշվ. աշխ., էջ 227, *Dictionary of Biography*, p. 656. Ուշագրավ և հիշատակության արժանի է նշված պայմանագրի վերաբերյալ Անգլո-իրանական (նախկին Անգլո-պարսկական) նավթային ընկերության նախագահի արտահայտած տեսակետը. ըստ որի՝ «Այժմ մենք (բանակցող կողմերը՝ Վ. Ղ.) հաջողել ենք այն բանում, որ պայմանագիրը լիովին անհասկանալի ենք դարձրել ցանկացած մարդու համար»: Հարցի առումով ամերիկացի հետազոտող Դանիել Երզնիս իր «Մրցանակը» ստվարածավալ աշխատությունում մեջբերում է Գ. Կյուլպենկյանի իրավաբաններից մեկի կարծիքը, որի համաձայն՝ պայմանագրի բարդությունը նաև առավելություն էր, քանի որ այն չհասկանալու պատճառով ոչ մեկը երբևէ ի վիճակի չէր լինի դատարանում վիճարկել նրա կետերը (ավելի մանրամասն տե՛ս *Yergin D.*, նշվ. աշխ., էջ 413-419):

² Տե՛ս **Ջամբերթեն Ա.**, Մարդը և իր գործը, էջ 24-25, *Hewins R.*, նշվ. աշխ., էջ 227:

³ *Hewins R.*, նշվ. աշխ., էջ 227:

⁴ *Yergin D.*, նշվ. աշխ., էջ 419:

նշանավոր քաղաքական և պետական գործիչ Միմոն Վրացյանը գրում էր. «Ես նոր կտեսնէի Հայ Կրեստը (Գ. Կյուլպենկյանին՝ Վ. Ղ.): Առաջին Հայեացքով առանձին տպաւորութիւն չգործեց վրաս, սովորական կեսարացի վաճառական մը, արտայայտիչ թուխ դէմքով եւ ծանր շարժումներով, - բայց խօսակցութեան ընթացքին, մանաւանդ տեսակցութեան վերջը պարզուեցաւ, որ արտակարգ անհատականութեան մը հետ էր մեր գործը»¹: Գ. Կյուլպենկյանի ժամանակակիցները նշում էին, որ եթե Գալուստն իր թիկունքում ունենար Արևմուտքի հզոր պետութիւններից մեկին, ապա նա երբեք այդքան մեծ բաժին չէր զիջի իր շահերից: Վերջիվերջո, Իրաքի նավթային ընկերությունն իր «ջանքերի փառավոր գազաթն»² էր և 15-ի ու 5 տոկոսի միջև, մեղմ ասած, տարբերությունը փոքր չէր: Անշուշտ, ճիշտ չէ աներկբայորեն ընդունել Գ. Կյուլպենկյանի կնոջ եղբոր այն կարծիքը, թե իբր աշխարհահռչակ միլիոնատերը, որպէս հալածված ու անհայտ Հայ ազգի ներկայացուցիչ և վտարանդի, «...չհամարձակվեց պահանջել ավելին»³, սակայն միևնույն ժամանակ հարկ է ընդգծել, որ այդ տեսակետն ամբողջովին կտրված չէր իրականությունից: Բոլոր դեպքերում Գ. Կյուլպենկյանն իր գործը վատ չէր կատարել. նրա բաժնետոմսերը 1950-ականներին բերում էին տարեկան 5 մլն. ֆունտ ստեռլինգի հասույթ, որը կարճ ժամանակ անց աճեց և գերազանցեց 10 մլն.-ը⁴:

Գ. Կյուլպենկյանն իր ժամանակի մեծ մասն անց էր կացնում Ֆրանսիայում: Նույնիսկ այն բանից հետո, երբ գերմանացիները գրավեցին այդ երկրի զգալի մասը, նա չհեռացավ այդտեղից: Գ. Կյուլպենկյանի՝ պարսկական շահի խորհրդականի պաշտոնն ապահովեց նրան գերմանական վտանգից, իսկ Մեծ Բրիտանիայի կառավարությունը, օգտվելով այն հանգամանքից, որ Գ. Կյուլպենկյանը 1940 թվականից ի վեր շարունակում էր բնակվել գերմանացիների կողմից օկուպացված Ֆրանսիայում, նրան համարեց

¹ «Ազատ օր», թիւ 3187, 29 Օգոստոս, 1955:

² Տե՛ս Գալլաքթյան Կ., նշվ. աշխ., «ՊԲՀ», 2006, № 3, էջ 3, նաև՝ Yergin D., նշվ. աշխ., էջ 414:

³ Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 88:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

իր «տեխնիկական թշնամին» (“Enemy under The Act”)¹: Անգլիական կառավարությունն այդ քայլով ոչ միայն վիրավորեց մոտ կես դար Մեծ Բրիտանիայի նավթային շահերին ծառայող մարդու ինքնասիրությունն ու պատիվը, այլև բռնագրավեց նրա հինգ տոկոս շահութաբաժինը: Գ. Կյուլպենկյանը չընդունեց այն կարծիքները, որոնց համաձայն՝ բրիտանական կառավարությունն, իբր, ցանկանում էր անուղղակի կերպով իրեն պաշտպանել գերմանացիներից և նրանց դրածո Պետեն Լավալի ճնշումներից²: Հայ նավթարդյունաբերողը գտնում էր, որ Իրաքի նավթային ընկերություն Անգլո-Հոլանդա-ամերիկյան խմբավորումն (Anglo-Dutch-American group) օգտագործել էր առիթը, ճնշում բանեցրել Մեծ Բրիտանիայի կառավարության վրա և ընկերությունից հեռացրել իրեն ու ֆրանսիացիներին: Նա համոզված էր, որ այդ խմբավորումը գողանում էր իր ու ֆրանսիական ընկերության նավթը, որն ամերիկյան միջնորդի միջոցով և սահմանած գներով, առանց իրենց համաձայնության, վաճառքի էր հանվում³:

Վիրավորված ու խոցված Անգլիայի կառավարությունից՝ Գ. Կյուլպենկյանը փոխեց իր նկարների հավաքածուն Մեծ Բրիտանիայի Ազգային պատկերասրահին ընդմիջտ թողնելու մտադրությունը և այլևս ոտք չդրեց անգլիացիների հողին⁴: 1943 թ. վերջերին անգլիական կառավարությունը վերականգնեց նրա բոլոր իրավունքները, իսկ հետագայում փոխհատուցեց նաև այն նյութական վնասները, որ պատճառել էր Հայ նավթարդյունաբերողին Մեծ Բրիտանիայի «թշնամի» որակելու ժամանակ⁵:

1942 թ. Գ. Կյուլպենկյանը հեռացավ Ֆրանսիայից⁶: Նախապես

¹ *Sté'u Hewins R.*, նշվ. աշխ., էջ 219, նաև՝ *Yergin D.*, նշվ. աշխ., էջ 413: Նույնպիսի ճակատագրի արժանացավ նաև Ֆրանսիան, որից մեծապես տուժեց Ֆրանսիական նավթային ընկերությունը (տե՛ս *Hewins R.*, նշվ. աշխ., էջ 223, *Yergin D.*, նշվ. աշխ., էջ 413):

² *Sté'u Hewins R.*, նշվ. աշխ., էջ 219:

³ *Sté'u* նույն տեղում:

⁴ *Sté'u* նույն տեղում, էջ 219-220:

⁵ *Sté'u* նույն տեղում., էջ 221-224, նաև՝ *Yergin D.*, նշվ. աշխ., էջ 413:

⁶ *Sté'u Hewins R.*, նշվ. աշխ., էջ 220, *Lodwick J.*, նշվ. աշխ., էջ 127 (Ջ. Լոդվիկը նշում է, որ Գ. Կյուլպենկյանը Փարիզից մեկնել է 1943 թ.: Հավաստի տվյալ պետք է համարել Հայ նավթարդյունաբերողի որդու՝ Ն. Կյուլպենկյանի, և անձնական փաստաթանի՝ Ժ. Աղերեզո դը Պերդիգանի հաղորդած տարեթիվը՝ 1942 թ.: *Sté'u Gulbenkian N.*, *Portrait in oil*, p. 209, *Azaredo de Perdigao J.*, *Chairman's Report*, 20th July 1955-31st December 1959, p. 3):

նա մտադրվել էր հանգրվանել Շվեյցարիայում, սակայն այդ երկիրը չըջապատման մեջ էր և անապահով: Որդու խորհրդով և Ֆրանսիայում Պորտուգալիայի դեսպանի հրավերով Գ. Կյուլպենկյանը ժամանակավորապես հանգրվանում է Լիսաբոնում: Այդտեղից նա ցանկանում էր մեկնել ԱՄՆ, սակայն որոշ ժամանակ ապրելով Պորտուգալիայում՝ կայացրեց նոր երկրում վերջնականապես հաստատվելու որոշում¹:

Նավթի «հայ արքան» գրեթե միշտ եղել է նաև հայության ուշադրություն կենտրոնում: ՀԲԸ Միությունն նախագահ Պ. Նուբարի մահից հետո հայ հասարակական-քաղաքական շրջանակներն իրենց ուշադրությունը սևեռեցին Գ. Կյուլպենկյանի վրա՝ մի մարդու, որն այդ տարիներին համաշխարհային փառքի տիրացած նավթարդյունաբերող էր և քաղաքական ու տնտեսական լուրջ ազդեցություն ուներ թուրքական, ֆրանսիական, անգլիական և պարսկական կառավարությունների վրա: Գ. Կյուլպենկյանն ընդունեց իրեն արված առաջարկությունը և 1930 թ. ստանձնեց ՀԲԸ Միության նախագահությունը, սակայն չկարողանալով տանել իր հասցեին 1931 թ. հոկտեմբերին Հայկոմկուսի առաջին քարտուղար Աղասի Խանջյանի սուր, թրքամետ և վարկաբեկիչ ճառը, ինչպես նաև Բարեգործականից չափից ավելի պահանջներն ու անհարկի քննադատությունները՝ 1932 թ. ապրիլին հրաժարական տվեց²:

Այդ հրաժարականին են անդրադարձել Կ. Դալլաքյանն ու է. Մելքոնյանը, որոնք համակողմանիորեն քննելով խնդիրը՝ կատարել են որոշ եզրահանգումներ: Ըստ Կ. Դալլաքյանի՝ Գ. Կյուլպենկյանը, քաղաքականության մարդ չլինելով, մինչև վերջ չի գիտակցել, թե ինչ հայատյաց ծրագրի է հակադրվել իր՝ որպես ՀԲԸ Միության

¹ Տե՛ս Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 220, **Չամբերթեն Ա.**, Մարդը եւ իր գործը, էջ 25, Gulbenkian N., Portrait in Oil, pp. 209-217.

² Տե՛ս **Դալլաքյան Կ.**, ՀԲԸ Միության նախագահ..., էջ 5-20, 48-49, նաև նույն հեղինակի՝ Ռամկավար Ազատական Կուսակցության պատմություն (1921-1940), էջ 211-213, **Մելքոնյան է.**, ՀԲԸ Միությունը..., էջ 89-117, **Չամբերթեն Ա.**, Մարդը եւ իր գործը, էջ 12, *The AGBU Story, prepared by Bedros Norehad, New York, 1956, p. 11, «Արև»*, թիւ 11, 198-11, 217, 13 հոկտեմբեր-4 նոյեմբեր, 1955, թիւ 11, 219-11, 222, 7-10 նոյեմբեր, 1955, թիւ 12, 502-12, 505, 22-26 Յունուար, 1960, «Պայքար» օրաթերթ, թիւ 214 (16329), Պոսթրն, Սեպտեմբեր 12, 1959, «Սորհրդային Հայաստան» օրաթերթ, Ե., № 243 (3116), 15.10. 1931, № 19, 22.01.1932:

նախագահի գործունեությունը (Հայերի՝ դեպի Սիրիա ծրագրված գաղթին աջակցելը, որի պատճառով անհարկի վայնասուն էին բարձրացնում թուրքերը), այլապես այդքան հեշտությունը չէր դիջի սեփական դիրքերը¹: Է. Մելքոնյանը գտնում է, որ բացի նշվածից, Գ. Կյուլպենկյանն ուներ հրաժարականի ևս երկու ազդու դրդապատճառ: Ըստ նրա՝ Գ. Կյուլպենկյանի մասշտաբի տեր անհատը ՀԲԸ Միությունն նախագահությունն ստանձնելուց հետո չէր կարող բավարարվել Պ. Նուբարի գործը պարզ շարունակողի դերով, ուստի և փորձեց լուծել երկու գերխնդիր²: Դրանցից առաջինը Բարեգործականի հիմնական դրամական միջոցները մեկ ֆոնդի մեջ միավորելն էր, իսկ երկրորդը՝ Համագործակցության Հաստատումը Հայ հեղափոխական դաշնակցության հետ: Այդ ուղղությամբ ձեռնարկված քայլերը մատնվել են անհաջողության, որն էլ դրդել է ՀԲԸ Միության նախագահին՝ կայացնելու հրաժարականի որոշում³: Ամփոփելով իր քննարկումները՝ է. Մելքոնյանը գտնում է, թե. «Այս տարաբնույթ պարագաների համագումարն էլ Հանգեցրեց Գ. Կյուլպենկյանի հայտնի որոշմանը»⁴: Համամիտ ենք, անշուշտ, գիտնականի այդ եզրահանգմանը, սակայն չենք կարող ընդունել նրա պնդումն այն մասին, որ. «Լինելով ընդգծված անհատապաշտության տեր մարդ՝ թե իր գործունեության եւ թե անձնական կյանքում, Գ. Կյուլպենկյանը չէր կարող եւ չէր ցանկանա զոհաբերել իր «Ես»-ը հանուն որեւէ գաղափարի կամ վեհ նպատակի»⁵: Հարկ է այդ առումով մեջբերել հենց Գ. Կյուլպենկյանի խոսքերը, որոնք նա շարադրել էր Կ. Պոլսի Հայոց պատրիարք Զավեն արքեպիսկոպոս Տեր-Եղիայանին 1922 թ. հունվարին հասցեագրած իր նամակում. «...իմ ընտանիքի աւանդութիւնը,- գրում էր բարերարը,- երբեք ինձ ուսուցած չէ զոհել ազգային շահերը անձնական զգացումներին ու

¹ Տե՛ս Գալլաքյան Կ., ՀԲԸ Միության նախագահ..., էջ 3:

² Տե՛ս Մելքոնյան է., ՀԲԸ Միությունը..., էջ 106, նաև նույն հեղինակի՝ Գալուստ Կյուլպենկյան – Ոորհրդային Միություն. չկայացած գործընկերություն, (այսուհետև՝ «Գալուստ Կյուլպենկյան – Ոորհրդային Միություն...»), «Լրաբեր Հասարակական գիտությունների» («ԼՀԳ»), 1998, № 3, էջ 91-101:

³ Տե՛ս Մելքոնյան է., ՀԲԸ Միությունը..., էջ 107, «Արև», թիւ 12.502, 22 Յունուար, 1960:

⁴ Մելքոնյան է., ՀԲԸ Միությունը..., էջ 108:

⁵ Նույն տեղում, էջ 106:

նկատառումներին, եւ կամ թէ գործից խուսափիլ, երբ մեր Ազգին իրապէս օգտակար մի ծառայութիւն մատուցանելու առիթ է ներկայացած»¹: Անշուշտ, այս բառերը սոսկ Հայրենասիրական զգացմունքի դրսևորում չէին. թե՛ իր կենդանութեան օրոք, թե՛ իր մահից հետո աշխարհահոգիակ նավթարդյունաբերողի նյութական կարողութիւններից օգտուել է ողջ Հայութիւնը: Միայն հարազատ ազգի հանդեպ ունեցած անկեղծ սիրով կարելի էր բացատրել Գ. Կյուլպենկյանի բարեսիրական գործունեութիւնը, որը նպատակաուղղված էր Հայ ժողովրդի նյութական բարեկեցութեանը, նրա պատմամշակութային և հոգևոր արժեքների պահպանմանն ու հարստացմանը, Հայաստանի բարգաւաճմանը:

Հրաժարվելով ՀԲԸ Միութեան նախագահութիւնից՝ Գ. Կյուլպենկյանն, այնուամենայնիվ, նշում էր, որ շարունակելու է բարեգործութիւններ կատարել իր Հայրենիքի և ժողովրդի համար. «...Արդ, բացարձակապէս հրաժարականս մատուցանելով հանդերձ,- գրում էր նա,- միանգամայն կը պահեմ իմ գուրգուրանքս Ազգիս միակ մխիթարութիւն Հայաստանի լուրջ բարգաւաճման համար, իբրևս Հայրենի աւանդութեան նուիրական պարտականութիւն»²: 1920-ական թվականներից սկսած՝ Հայ բարերարի օգնութեամբ և նվիրատուութիւններով Հայկական դպրոցներ, հիվանդանոցներ էին բացվել Թուրքիայի, Լիբանանի, Սիրիայի, Իրաքի, Հորդանանի Հայաշատ վայրերում, կառուցվել են եկեղեցիներ ու տեական խնամք տարվել դրանք բարեկարգ վիճակում պահելու համար³: Հայ գաղթականներին և որբերին օգնելու, ինչպես նաև Խորհրդային Հայաստանի որոշ կարիքներ հոգալու նպատակով 1921-1922 թթ. հատկացումներ էին կատարվել նաև Կ. Պոլսի Հայոց պատրիարքարանին ու «Մերձավոր Արևելքում Ամերիկյան նպաստամատույց կոմիտեին» (յուրաքանչյուրին 50 Հազ. ֆրանսիական

¹ ՀԱԱ, Ֆ. 430, ց. 1, գ. 731, թ. 29-30:

² Դալլաքյան Կ., ՀԲԸ Միութեան նախագահ..., էջ 6, «Արև», թիւ 11.205, 21 Հոկտեմբեր, 1955, թիւ 12.504, 25 Յունուար, 1960:

³ Տե՛ս Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 197-207, Մեկրոնյան է., ՀԲԸ Միութիւնը..., էջ 109-110, Չամբերթեն Ա., Մարդը եւ իր գործը, էջ 43-48, «Արև», թիւ 11.212-11.222, 29 Հոկտեմբեր-10 Նոյեմբեր, 1955:

ֆրանկ)¹: Գ. Կյուլպենկյանի միջոցներով կառուցված հայկական եկեղեցիներ են գործում Բաղդադում, Տրիպոլիում (Լիբանան) և Քիրքուքում: 1929 թ. նրա նյութական աջակցությամբ է կառուցվել Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքարանի նշանավոր գրադարանը և նշանակվել պատրիարքարանին տրվող կանոնավոր նպաստ²: Հարկ է, ի դեպ, շեշտել այն հատուկ վերաբերմունքը, որն այս պատրիարքարանի հանդեպ դրսևորել է Գ. Կյուլպենկյանը: 1934 թ. նա այցելել է Երուսաղեմ, եղել Հայոց պատրիարքարանում և իր անունը կրող գրադարանում: Ա. Չամբերթենն ուշագրավ տեղեկություն է հաղորդում հայ բարերարի շահագրգռվածությունն մասին՝ հարրստացնելու գրադարանը գիտական նոր հրատարակություններով, հանդեսներով ու պարբերականներով, որոնք հայ և օտարազգի հետազոտողների համար հետազայում գործունեություն լայն դաշտ բացեցին՝ ուսումնասիրելու հայերեն և օտարալեզու բազմաթիվ գրքեր ու սկզբնաղբյուրներ թե՛ հայագիտության, թե՛, ընդհանրապես, պատմագիտության ու քրիստոնեությունից պատմության բնագավառներում կատարվող հետազոտությունների ընթացքում: Վկայակոչելով Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքարանի «Միոն» ամսագրի 1948 թ. հունվարի համարը՝ Ա. Չամբերթենը գրել է, որ Գ. Կյուլպենկյանը «...կը ճոխացնէ մատենադարանը (Երուսաղեմի «Գալուստ Կյուլպենկյան» գրադարանը՝ Վ. Ղ.) աղբիւրագիտու-

¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 430, ց. 1, գ. 731, թ. 2, 11, 29, Ավետիսյան Ս., «Մերձավոր Արևելքում Ամերիկյան նպաստամատույց կոմիտեի գործունեությունը Հայաստանում 1918-1930 թթ.» (թեկնածուական ատենախոսություն), Ե., 2007, էջ 110, նաև նույն հեղինակի՝ Հայ ազգային պատվիրակության և Ամերիոմի համագործակցությունը 1920-ական թթ., «Հայոց պատմության հարցեր», 2007, № 8, էջ 292:

² Գրադարանի կառուցման մտահղացումը պատկանում էր Երուսաղեմի Հայոց պատրիարք Եղիշե Դուրյանին, որի իրականացման համար Հնդկաստանից Պետրոս Կրեոտի, Եգիպտոսից ծխախոտի վաճառական Արմենակ բեյ Կամսարականի, նշանավոր բարերար և ՀԲԸ Միության նախագահ Պողոս փաշա Նուբարի կողմից կատարվել էր երեք հազար անգլիական ոսկու նվիրատվություն: Գ. Կյուլպենկյանը գրադարանի կառուցման առթիվ պատրաստակամություն հայտնեց ստանձնելու ոչ միայն նրա հիմնադրման համար անհրաժեշտ գումարի մեծ մասը, այլև հոգայու գրադարանի հետագա կարիքներն ու ծախսերը: Այդ իսկ պատճառով Ե. Դուրյան պատրիարքի խնդրանքով և նախաձեռնությամբ գրադարանն անվանակոչվեց «Գալուստ Կյուլպենկյան» (ավելի մանրամասն տե՛ս **Չամբերթեն Ա.**, Երուսաղեմ և Կիւլպէնկեաններ, էջ 80-91, Azeredo de Perdigao J., *Chairman's Report, 20th July-31st December 1959*, p. 196):

Թեան գիրքերով եւ կ'ապահովէ հանրագիտարաններու եւ մասնագիտական թերթերու կանոնաւոր ստացումը»¹: Որպես իր մտահղացման առաջին գործնական քայլ՝ նա 47 անգլերեն գիրք է ուղարկում գրադարան և կրկնապատկում Հայոց պատրիարքարանին տրվող տարեկան 300 պաղեստինյան ոսկու օժանդակութունը²: Ա. Չամբերթենը նշում է նաև, որ Երուսաղեմի՝ վերոհիշյալ գրադարանին իր հիմնադրումից հետո սկսել էր թանկարժեք գրքեր, թերթեր, գիտական ամսագրեր և աղբյուրագիտական հարուստ նյութեր ստանալ Եգիպտոսի, ԱՄՆ-ի, Հունաստանի, Հնդկաստանի, Ֆրանսիայի, Իրանի, Լիբանանի և Սիրիայի հայերից: Արդեն 1930-1940-ական թվականներին ձեռք էր բերել հայագիտական հետազոտությունների համար զգալի կարևորություն ներկայացնող կենտրոնի պատվավոր համբավ³: «Անշուշտ մատենադարանին յաջողութեան գլխաւոր գաղտնիքը Գալուստ Կիւլպէնկեանի անձնական հետաքրքրութիւնն էր այս նոր ծրագրին նկատմամբ,- կարդում ենք Ա. Չամբերթենի գրքում,- Ան կ'ուզէր տեսնել արդիական մատենադարան մը օժտուած նորագոյն միջոցներով: Ան Երուսաղէմ կ'երթայ պատուիրակութեամբ մը եւ մօտէն կը հսկէ շէնքին («Գալուստ Կյուլպենկյան» գրադարանի՝ Վ. Ղ.) քար առ քար բարձրացման»⁴: Այսօր Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքարանի գրադարանը համարվում է ոչ միայն քաղաքի, այլև տարածաշրջանի պատմագիտական, մատենագիտական, աղբյուրագիտական հնագույն, հարուստ և բացառիկ նյութեր պարունակող հաստատություններից մեկը:

Կ. Պոլսում 1835 թ. Հարություն (Գազազ Արթին) ամիրա Պեզճյանի կողմից կառուցված Սուրբ Փրկիչ Հիվանդանոցը ևս արժանացել է Կյուլպենկյան ընտանիքի ուշադրությունը. Գ. Կյուլպենկյանի ծնողների հովանավորությունը կառուցվել են Հիվանդանոցի հավելյալ մասնաշենքերն, իսկ 1906 թ. հիշյալ առողջապահական հաստատությունը Գ. Կյուլպենկյանի շնորհիվ ունեցավ վիրաբուժության կենտրոն: Հետագայում հայտնի բարերարը նույն Հիվանդանոցին կտակեց էմինոնու թաղամասում գտնվող իր Սելամետ

¹ Չամբերթեն Ա., Երուսաղէմ եւ Կիւլպէնկեաններ, էջ 86-87:

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴ Նույն տեղում:

Հան շենքերը¹: Ի հիշատակ իր ծնողների՝ Հայ բարերարը 1922 թ. Լոնդոնում կառուցել էր Սուրբ Սարգիս եկեղեցին, իր կտակով 400 հազ. ԱՄՆ դոլար հատկացրել էջմիածնի Մայր տաճարի նորոգությանը, օժանդակել Երևան քաղաքին հարող տարածքներում իրականացվող Նուբարաշենի և Նոր Կեսարիայի շինարարական աշխատանքներին²:

Հայաստանը նույնպես մշտապես հետաքրքրել է Գ. Կյուլպենկյանին և հարկ է ընդգծել, որ նա Հայ իրականության հետ սերտորեն չփոփել սկսել էր և՛ Բարեգործականի նախագահ լինելու ժամանակ, և՛ ավելի վաղ: Ս. Վրացյանն, օրինակ, հաղորդում է, որ «Գալուստ Կիլյալենկեանի շուրջ խօսքեր կ'ըլլային դեռ Հայաստանի մէջ, Հանրապետութեան շրջանին»³: Ծարունակելով միտքը՝ նա տեղեկացնում է, որ Գ. Կյուլպենկյանը միշտ հետաքրքրվել է իր հայրենի երկրի խնդիրներով և Փարիզում սերտ կապեր պահպանել ՀՀ պատվիրակության նախագահ Ավետիս Ահարոնյանի և փոխնախագահ Համադասպ Օհանջանյանի հետ: Ուշագրավ են, մանավանդ, դաշնակցական նշանավոր գործչի տողերն առ այն, որ Գ. Կյուլպենկյանն առաջարկել էր Հայաստանի կառավարությանը երկրում ստեղծել պետական դրամատուն, որի դրամագլխի հիմնական մասը կազմվելու էր բարերարի կատարած նվիրատվություններից ու հատկացումներից⁴: Գ. Կյուլպենկյանը պարտավորվել էր նաև այդ ծրագրի իրականացման նպատակով գործակցության հրավիրել ուրիշ մեծահարուստ հայերի: Հատկանշական է, որ կառավարության նիստերից մեկում հիշյալ հարցին նվիրված զեկուցումով հանդես է եկել վարչապետ Ալեքսանդր Սատիսյանը: Ցավալիորեն պետք է արձանագրել, սակայն, որ այն իրականություն չդարձավ: Պատճառն, ըստ Ս. Վրացյանի, Հայաստանի Հանրապետության կարճատև գոյությունն էր. «...կը հաւատամ,- գրում էր նա,- որ եթէ Հայաստանի Հանրապետութիւնը տեսէր, Գ. Կիլյալենկեանի անունը պիտի կապուէր անոր հետ ամուր կապերով:

¹ Տե՛ս Azeredo de Perdigao J., *Chairman's Report*, 20th July-31st December 1959, p. 196.

² Տե՛ս Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 197-207, **Չամբերթեն Ա.**, Մարդը եւ իր գործը, էջ 43-48, Azeredo de Perdigao J., *Chairman's Report*, 20th July 1955-31st December 1959, p. 200, «Արեւ», թիւ 11.212-11. 222, 29 Հոկտեմբեր-10 Նոյեմբեր, 1955:

³ «Ազատ օր», թիւ 3186, 27 Օգոստոս, 1955:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

Հանրապետութիւնը գնաց, Կիւլպէնկեանի Հետաքրքրութիւնն այլ Հայկական Հարցերով՝ տկարացաւ: Տկարացաւ, բայց չմեռաւ»¹:

Ճշմարտութիւնն ընթերցողին կիսով չափ ներկայացրած կլինենք, եթե չնչենք, որ վերոհիշյալ դրամատան ծրագրի կապակցութեամբ, ինչպէս նաև «Հայկական Հարցերի վերաբերյալ իր Հետաքրքրութեան տկարացման պատճառներն» այլ տեսանկյունից էր ներկայացնում Գ. Կյուլպենկյանը: Այդ մասին տեղեկանում ենք 1920-ական թվականներին տեղի ունեցած որոշ քաղաքական իրադարձութիւններից: Մասնավորապէս, 1921 թ. Հոկտեմբերի 11-ին Կ. Պոլսի Հայոց պատրիարք Զավեն արքեպիսկոպոս Տերեղիայանի, Հայ կաթողիկ Համայնքի պատրիարքական տեղապահ Հովհաննես եպիսկոպոս Նազլյանի և Հայ ավետարանականների առաջնորդ Զենոբ Պեղճյանի միջոցով Հայոց ազգային պատվիրակութիւնը դիմել էր Գ. Կյուլպենկյանին՝ ստանձնելու ստեղծվելիք «Ազգային Հիմնադրամի» նախագահութիւնը²: Գ. Կյուլպենկյանը մերժել էր առաջարկութիւնը: Նախ, բարերարն արդարացիորեն նշում էր, որ միայն Հասարակական Հիմունքներով գործող Կ. Պոլսի Համազգային ժողովն ազդու լծակներ չունեն՝ վերահսկելու Հանգանակված նյութական միջոցները տնօրինող ենթակա մարմինների գործունեութիւնը³: Այնուհետև շեշտը դրվում էր միջկուսակցական տարաձայնութիւնների վրա, որոնք, ըստ Գ. Կյուլպենկյանի, լրջորեն վտանգում էին ազգային ընդհանուր և հիմնական նպատակին (Հայ դատի արդարացի լուծմանը) Հասնելու գործի Հաջողութեանը⁴: Հայ մեծահարուստը տեղեկացնում էր, որ ժամանակին, երբ պայմանները նպաստավոր էին (Հայկական Հարցի բարեհաջող ելքի համար՝ 1919-1920 թթ.), Հայոց ազգային պատվիրակութեանն է ներկայացրել «Ազգային Հիմնադրամ» ստեղծելու ծրագիրը: Գ. Կյուլպենկյանն առաջարկել է, որպէսզի հավաքված գումարներն օգտագործվեն առանց կուսակցական խտրութեան և ծառայեն Հայ ժողովրդի՝ տարագրված Հատվածների կարիքներին: «Այս թելադրանքս,- նշում էր բարերարը,- մեր Պատուիրակութեանց պետերի

¹ «Ազատ օր», թիւ 3186, 27 Օգոստոս, 1955:

² Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 430, ց. 1, գ. 731, թ. 1-3:

³ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 4:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

(Պ. Նուբարի և Ա. Ահարոնյանի՝ Վ. Ղ.) կողմից նպաստաւոր ընդունելութիւն չը գտաւ»¹:

Ազգային պատվիրակութեան փոխնախագահ Գարրիել Նորատունկյանն² այդ առիթով հավելում էր, որ Գ. Կյուլպենկյանն Ա. Ահարոնյանի հետ քննարկել էր նաև Հայաստանի ֆինանսական խնդիրները լուծելու հարցեր և «...զանոնք կուսակցական ամէն նկատումէ ազատ մնալիք կազմակերպութեան մը (պետական դրամատան՝ Վ. Ղ.) ենթարկելու մասին ներկայացուցած է առաջարկութիւններ որոնք անյսելի մնացեր են»³: Գ. Նորատունկյանը նշում էր, թե իրեն ծանոթ չեն այն պարագաներն ու պատճառները, որոնց հետևանքով Գ. Կյուլպենկյանի ծրագրերը մատնվել են անհաջողութեան, սակայն ըստ նրա՝ «Այնպէս կերելայ թէ ինք (Գ. Կյուլպենկյանը՝ Վ. Ղ.) Պօղոս փաշայի եւ Պ. Ահարոնեանի գործելակերպէն բոլորովին տարբեր սխթեմ մը առաջարկած է եւ այդ եղած է պատճառ որ չեն կրցած համաձայնիլ»⁴:

Համադրելով այս փաստերը, ինչպես նաև այն իրողութիւնը, որ ՀՀ և Ազգային պատվիրակութիւններն՝ ի դեմս Պ. Նուբարի և Ա. Ահարոնյանի, լուրջ տարաձայնութիւններ ունեին միմյանց հետ ապագա Հայաստանի կերտման հարցում՝ կարելի է հանգել հետևյալ եզրակացութեանը. Գ. Կյուլպենկյանի՝ Հայաստանի կառավարութեան վերահսկողութեամբ և արտասահմանի մեծահարուստ հայերի նյութական կարողութիւններով ու մասնակցութեամբ ստեղծվելիք թե՛ ազգային դրամատան, թե՛ համազգային բարեսիրական կազմակերպութեան ծրագրերը չէին կարող հավանութեան արժանանալ ո՛չ Ա. Ահարոնյանի, ո՛չ էլ Պ. Նուբարի կողմից այն պարզ պատճառով, որ հայտնվեցին նշված գործիչների միջև գոյութիւն ունեցող սուր հակասութիւնների ոլորտում⁵:

¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 430, ց. 1, գ. 731, թ. 1-3:

² 1921 թ. Հուլիսին Պ. Նուբարը դուրս եկավ Ազգային պատվիրակութեան կազմից, իսկ նախագահի պաշտոնը հանձնեց Գարրիել Նորատունկյանին (տե՛ս Պօղոսեան Ս., նշվ. աշխ., էջ 205):

³ ՀԱԱ, ֆ. 430, ց. 1, գ. 731, թ. 7:

⁴ Նույն տեղում:

⁵ Ազգային պատվիրակութեան՝ ՀՀ կառավարութեան և պատվիրակութեան հետ ունեցած հարաբերութիւնների ու հակասութիւնների մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Պօղոսեան Ս., նշվ. աշխ., էջ 125-161, 171-188, 189-207, Զաւէն Արքեպս., Պատրիարքական Յուշերս. վաւերագիրներ եւ վկայութիւններ, Գահիրէ, 1947, էջ 374-381:

Հայաստանի Հետ կապված՝ հիշարժան է նաև մեկ այլ իրադարձություն: 1936 թ. հունվարին Հայաստանի ժողկոմխորհի նախագահ Ա. Գուլոյանը Վ. Մալեգյանից ստացավ մի նամակ, որով կառավարությունը տեղյակ էր պահվում Գ. Կյուլպենկյանի մտադրության մասին՝ Երևանի պետական համալսարանին նվիրաբերելու Կ. Պոլսում գտնվող իր գույքն ու հողատարածքները: Այդ առիթով բարերարը երկու անգամ հանդիպել է Թուրքիայում **ԽՍՀՄ** դեսպան Լևոն Կարախանին¹: Շուտով, սակայն, Կարախանը Հայտարարվեց ժողովրդի թշնամի և գնդակահարվեց: Խորհրդային ժողովուրդների թշնամու պիտակը փակցվեց նաև Ա. Գուլոյանի ճակատին, որը 1937 թ. օգոստոսի 19-ին **ԽՍՀՄ** արտաքին գործերի ժողկոմ Մ. Լիտվինովին գրած նամակում խնդրում էր միջոցներ ձեռք առնել Գ. Կյուլպենկյանի ունեցվածքն ստանալու համար²:

Խորհրդային Միությունում այդ տարիներին մոլեգնող ստալինյան բռնությունների ալիքը խանգարեց Հայաստանի իշխանություններին՝ լրջորեն զբաղվելու Գ. Կյուլպենկյանի նվիրատվությունների հարցով, որը ձգձգվեց մինչև 1946 թ., իսկ ստեղծված անորոշ իրավիճակից փորձեց օգտվել Թուրքիան՝ ձգտելով առգրավել իր երբեմնի հպատակի ունեցվածքը³: 1946 թ. խնդրի կարգավորման համար Վաչինգտոնում **ԽՍՀՄ** դեսպանությունը դիմեցին ՀԲԸ Միության փոխնախագահ Լ. Կերտանը և Վ. Մալեգյանը, ԱՄՆ-ում **ԽՍՀՄ** դեսպան Ն. Նովիկովն, իր հերթին, դիմեց **ԽՍՀՄ** արտաքին գործերի նախարարությունը, սակայն բոլոր փորձերն անցան ապարդյուն⁴:

¹ Տե՛ս **Մեղրոյան է.**, ՀԲԸ Միությունը..., էջ 109-110, նաև նույն Հեղինակի՝ Գալուստ Կյուլպենկյան-Խորհրդային Միություն..., «ԼՀԳ», 1998, № 3, էջ 91-101, **Ստեփանյանց Ս.**, Հայ առաքելական եկեղեցին ստալինյան բռնապետության օրոք, Ե., 1994, էջ 201, ՀԱԱ, ֆ. 178, ց. 1, գ. 518, թ. 5-6, «Արև», թիւ 11.212, 29 Հոկտեմբեր, 1955:

² Տե՛ս **Մեղրոյան է.**, ՀԲԸ Միությունը..., էջ 110-115:

³ Տե՛ս **Ստեփանյանց Ս.**, նշվ. աշխ., էջ 202, ՀԱԱ, ֆ.1, ց. 4, գ. 10, թ. 70, «Արև», թիւ 11.212, 29 Հոկտեմբեր, 1955:

⁴ Տե՛ս **Մեղրոյան է.**, ՀԲԸ Միությունը..., էջ 115, նաև նույն Հեղինակի՝ ՀԲԸՄ պատմություն, էջ 248, **Ստեփանյանց Ս.**, նշվ. աշխ., էջ 202, **Բալազյան Լ.**, նշվ. աշխ., էջ 169:

1.2. «Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկության Հիմնումը, կանոնադրությունը և բաժանմունքները

Գ. Կյուլպենկյանի՝ Լիսաբոնում ապրած վերջին տարիներն էլ ազդեցություն գործեցին նրա հետագա որոշումների վրա՝ կապված Պորտուգալիայում միջազգային բարեգործական հաստատություն հիմնելու մտադրության հետ¹: Հայ մեծահարուստն իր հիմնական նյութական կարողությունները կտակեց ստեղծվելիք հիմնարկությանն՝ ապահովելով նաև իր ընտանիքի անդամների բաժինները և կատարելով որոշ մասնակի հատկացումներ²:

1955 թ. Հուլիսի 23-ին պաշտոնական պայմաններում բացվեց նավթային մագնատի կտակը, որն ի կատար ածողը Ժ. Ազերեդո դը Պերդիգանն էր³: «Արևել» նշում էր, որ միջազգային մամուլն այդ առիթով սկսեց մանրամասն տեղեկություններ հաղորդել կտակի մասին և ուշադրությամբ հետևել նրա շուրջը ծավալվող իրադարձություններին⁴: Թերթերն, ընդ որում, հակասական տվյալներ էին հաղորդում Գ. Կյուլպենկյանի նյութական ողջ կարողության վերաբերյալ, որոնցից առավել հավանականն «Արևել» համարում էր 300

¹ Ավելի մանրամասն տե՛ս Ղարախանյան Վ., Ինչու՞ Գալուստ Կյուլպենկյան հիմնարկությունը տեղակայվեց Պորտուգալիայում, «Հայոց պատմության հարցեր», 2008, № 9, էջ 232 – 244, նաև՝ «Զարթոնք» օրաթերթ, բացառիկ, նուիրուած Ռամկավար Ազատական կուսակցութեան քառասնամեակին եւ «Զարթոնք» օրաթերթի քսանհինգամեակին, 1962, Սեպտեմբեր, Պէյրուիթ, էջ 336-337: Լ. Բալազյանի՝ Հիշատակված զրքում տեղ է գտել մի ձևակերպում, ըստ որի՝ Գ. Կյուլպենկյանի կտակով ստեղծված հիմնարկությունն այսօր ծառայում է միայն մեկ ժողովրդի՝ պորտուգալացիներին (տե՛ս Բալազյան Լ., նշվ. աշխ., էջ 243): Շրջանառության մեջ դրված այս տեսակետն, անկասկած, ամբողջությամբ սխալ է և չի դիմանում ոչ մի քննության, քանզի «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունը միջազգային նշանակության կառույց է՝ կոչված ծառայելու համայն մարդկությանը. իր հիմնադրումից ի վեր հիմնարկությունը բարեգործություններ է կատարում երկիր մոլորակի տարբեր անկյուններում, որի վերաբերյալ տեղեկություններ են պահպանվել ինչպես հաստատության արխիվային փաստաթղթերում, այնպես էլ բազմաթիվ երկրների պարբերական մամուլի էջերում:

² Ավելի մանրամասն տե՛ս Azeredo de Perdigao J., Chairman's Report, 20th July-31st December 1959, pp. 23-32, 191-201, 205, «Արևել», թիւ 11.609-11.634, 19 Փետրուար-20 Մարտ, 1957:

³ Տե՛ս «Արևել», թիւ 11.222, 10 Նոյեմբեր, 1955:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

մին. անգլիական ոսկին¹: Որոշ հարցերում, ի դեպ, թե՛ օտար, թե՛ հայկական թերթերի հաղորդած տեղեկությունները համընկնում էին. Գ. Կյուլպենկյանն իր հարստությունը կտակել էր պորտուգալական օրենքներին համապատասխան ստեղծվելիք «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությանը, որի համար կենտրոնատեղի էր ընտրված Լիսաբոնը: 1955 թ. մամուլը չէր սխալվում նաև, երբ նշում էր, որ հիշյալ հաստատությունը ղեկավարները լինելու էին Գ. Կյուլպենկյանի վաղեմի բարեկամ լորդ Ռեդկլիֆ Վերմեյդը, տասներեք տարվա խորհրդատու փաստաբան ղոկտ. Պերդիգանը և կտակարարի փեսան՝ Գ. Եսայանը: Հիշարժան է, մանավանդ, այն հանգամանքը, որ դեռևս 1955 թ. «Արևը» գրում էր, թե՛ «...միջազգային տեսակետով, այդ հիմնարկությունը կ'ըլլայ կարևորագույնը, մինչև իսկ Րոքֆելլերը և Նոպլեյ Հիմնարկությանց հետ բազդատելով»²:

Խնդրո առարկա կտակի վերաբերյալ 1955 թ. Հուլիսի 23-ին Հե-տաքրքիր հոդված էր իր էջերում գետեղել նաև Բեյրութում հրատարակվող «Այգ» օրաթերթը, որը հայ ընթերցողներին ներկայացնում էր ապագա կազմակերպության նպատակներն ու պարզաբանում կտակի՝ իրեն հայտնի մանրամասները: «Այգը» տեղեկացնում էր, որ «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունը հետապնդելու է մարդասիրական, գեղարվեստական, գիտական ու կրթական նպատակներ³: Ուշագրավ է, հատկապես, թերթի կարծիքն առ այն «...թէ Գալուստ Կիւլպենկեան ներչնչուած է Ռոքֆելլեր հիմնարկութեան սկզբունքներէն»⁴:

Գ. Կյուլպենկյանը կտակը կազմել էր ֆրանսերեն լեզվով, որին ազատորեն տիրապետում էր. պատճառը նրա՝ պորտուգալերենի ոչ հստակ իմացությունն էր, ինչպես վկայել է կտակը վավերացնող նոտար Ֆերնանդո Տավարեչ դը Կարվալիոն⁵: Կտակի բովանդակությունը ֆրանսերենից պորտուգալերեն թարգմանել է Պեդրո Բատալիա Ռեշը Գ. Կյուլպենկյանի ու նրա վկաների՝ Մանուել

¹ Տե՛ս «Արև», թիւ 11.222, 10 նոյեմբեր, 1955:

² Նույն տեղում:

³ Տե՛ս «Այգ», թիւ 738, Պէյրութ, 23 Յուլիս, 1955:

⁴ Նույն տեղում:

⁵ Տե՛ս *Azeredo de Perdigao J., Chairman's Report, 20th July 1955-31st December 1959,*

Անտունեչ Ռիբեյրոյի և Էոնեստո Պերեյրա դը Ալմեիդայի անմիջական ներկայութեամբ: Փաստաթուղթը ստորագրվել և վավերացվել է 1953 թ. Հունիսի 18-ին¹: Կտակում բարեգործական Հաստատութուն Հիմնելու կապակցութեամբ գրված է. «Այս կտակով և պորտուգալական օրենսդրութեանը համապատասխան՝ ստեղծվել է Հիմնարկութուն, որը պետք է կրի «Գալուստ Կյուլպենկյան» անունը: Այդ հիմնարկութեան գործունեութունն իրականացվելու է հետևյալ սկզբունքներով՝ ա) այն պորտուգալական հարատև հիմնարկութուն է, տեղակայման վայրը՝ Լիսաբոն, սակայն անհրաժեշտութեան դեպքում կարող է մասնաճյուղեր ունենալ քաղաքակիրթ աշխարհի ցանկացած մասում, բ) նրա նպատակները լինելու են բարեգործական, գեղարվեստական, կրթական և գիտական, գ) նրա գործունեութունն իրականացվելու է ոչ միայն Պորտուգալիայում, այլև ցանկացած որևէ երկրում, որտեղ նպատակահարմար կհամարեն նրա ղեկավարները, դ) այն ղեկավարվելու է ստորև նշված հավատարմատարների և նրանց կողմից ընտրված այլ անձանց միջոցով կամ համապատասխան հողվածներով նախատեսված կարգով»²:

Գ. Կյուլպենկյանը ցանկանում էր, որպեսզի իր կտակակատարները՝ Պերդիգանը, լորդ Ռեդկլիֆն ու Գ. Եսայանը, կտակի գործադրման ժամանակ համագործակցեին Ավետում Հակոբյանի, Լ. Գ. Դենտոնի³, Նուբար Էքսերջյանի⁴, Չարլզ Ուիչոյի⁵ և Ռորերտո Կյուլպենկյանի հետ⁶: Հետագայում լորդը հրաժարվեց իր պարտականութուններից⁷: Տեղին է, թերևս, փաստերի իրական լույսի

¹ *St'ya Azeredo de Perdigao J., Chairman's Report, 20th July 1955-31st December 1959, pp. 191-201.*

² Նույն տեղում:

³ Ա. Հակոբյանն ու Լ. Դենտոնը Գ. Կյուլպենկյանի՝ Լոնդոնի գրասենյակի աշխատակիցներից էին (տե՛ս *Gulbenkian N., Portrait in oil, p. 247*):

⁴ Ն. Էքսերջյանը բրիտանական բանակի գեներալ էր, մասնակցել է Երկրորդ Համաշխարհային պատերազմին, եղել է Իրաքի նավթային ընկերութեան տնօրեններից մեկը (տե՛ս *Չամքերթին Ա., Երուսաղէմ եւ Կիւլպէնկեաններ, էջ 97*):

⁵ Չ. Ուիչոն Անգլիայի պետական կենտրոնական բանկի իրավաբաններից էր, եղել է Գ. Կյուլպենկյանի խորհրդականներից մեկը (տե՛ս *Gulbenkian N., Portrait in oil, pp. 247-252*):

⁶ *St'ya Azeredo de Perdigao J., Chairman's Report, 20th July 1955-31st December 1959, pp. 191-201.*

⁷ *St'ya Չամքերթին Ա., Մարդը եւ իր գործը, էջ 50, «Արև», թիւ 11.622, 7 մարտ, 1957:*

ներքո անդրադառնալ այդ խնդրին՝ մեկընդմիջտ ղենելու պորտուգալացիների կողմից Հայ մեծահարուստի կարողությունն ամբողջությամբ տեր կանգնելու նպատակով նրա կտակի կարգադրությունները խախտած և անտեսած լինելու թյուրիմացություն վերջակետը:

Կտակի՝ լորդին վերաբերող հատվածում նշված է. «...ներկայումս լորդ Ռեդկլիֆն իր պաշտոնական պարտականությունների պատճառով չի կարող ստանձնել պաշտոնը գործադրելու իրավունքը (խոսքը կտակակատարի պաշտոնի մասին է՝ Վ. Ղ.): Սակայն հնարավորինս շուտ, երբ հաղթահարվի խոչընդոտը, նա պետք է անցնի հավատարմատարի և հիմնարկություն գործերի կառավարչության վերադաս տնօրենի պարտականությունների կատարմանը»¹:

Լորդը Կիպրոսում սահմանադրական բարեփոխումների գծով Մեծ Բրիտանիայի կոմիսարն էր: Հենց այդ պաշտոնն էլ արգելել է նրան՝ զբաղվելու այլ գործով²: «Մարդը և իր գործը» աշխատության մեջ նշված է, որ Ռեդկլիֆն «...անմիջապես հրաժարեցաւ իր պաշտօնէն»³, մինչդեռ Լ. Բալագյանը գտնում է, որ «...երկարատև բողոք-նամակագրության միջոցով իր դժգոհությունն ու անհամաձայնությունը պաշտոնապես հայտնելուց հետո՝ ուղղված խոսք Դե Ազերեդո Պերդիգային»⁴ և չհանդուրժելով նրա թելադրանքով կատարված պորտուգալական իշխանությունների կամայականությունները՝ դուրս եկավ կտակակատարի իր պարտականություններից⁵:

Դատելով Պերդիգանի և Ռեդկլիֆի միջև տեղի ունեցած նամա-

¹ Azeredo de Perdigao J., Chairman's Report, 20th July 1955-31st December 1959, p. 197.

² Տե՛ս «Արև», թիւ 11.622, 7 մարտ, 1957, Gulbenkian N., Portrait in oil, p. 246.

³ Չամբերթեն Ա., Մարդը և իր գործը, էջ 50:

⁴ Պորտուգալերենից Հայերեն սխալ է թարգմանված Joze Azeredo de Perdigao անունը: Այդ լեզվի –ao վերջավորությամբ բառերը Հայերեն թարգմանելիս բառավերջում ունենում են –ն. Sao Paulo բառի Հայերեն թարգմանությունն, օրինակ, կլինի Սան Պաուլո, այլ ոչ թե Սաո Պաուլո: Հետևաբար Perdigao-ի Հայերեն ճիշտ թարգմանությունը Պերդիգանն է: Նշված սխալը տեղ է գտել սփյուռքահայ մամուլում, որն էլ, մեր կարծիքով, շարունակել է կրկնել հեղինակը՝ պորտուգալերենին չտիրապետելու պատճառով:

⁵ Տե՛ս Բալագյան Լ., նշվ. աշխ., էջ 249:

կազրույթյան տևողությունից (հունվարի 16 – հունիսի 1, 1956 թ.)՝ կարելի է եզրակացնել, որ Գ. Կյուլպենկյանի մահից հետո այնքան էլ երկար ժամանակ չէր անցել, երբ լորդը հրաժարվեց իր պարտականություններից: Ռեդկլիֆը չէր ընդունում կտակի որոշ կետերի մեկնաբանություններ, բայց պնդել, որ այդ կետերն աղճատվել կամ վերափոխվել էին, ճիշտ չէ, քանզի կտակը կազմելու պահին լորդն անձամբ ներկա չի եղել այդ գործընթացին և բնական է, որ քաջատեղյակ չէր Գ. Կյուլպենկյանի վերջին ցանկություններին: Ռեդկլիֆը հիշատակում է, թե ծանոթ էր հայ նավթարդյունաբերողի՝ հասարակական-բարեգործական հիմնադրամ ստեղծելու մտադրությունը և նշում, որ որևէ երկրի օգնելու հարցում նա որևէ մեկին առաջնություն չէր տալիս՝ շեշտելով դրա համամարդկային բնույթը¹: Գ. Կյուլպենկյանի անգլիահայատակ կտակակատարը հասկանալի պատճառներով դեմ էր այն իրողությունը, որ 1942 թ. Լիսաբոնն իր վերջին հանգրվանը դարձրած տնտեսական գործիչը որոշեց ստեղծվելիք բարեգործական հաստատություն մայր կառույցը տեղակայել Երկրորդ աշխարհամարտում չեզոքություն պահպանած Պորտուգալիայում՝ այն համարելով ապահով երկիր: Սակայն դա չէր նշանակում, թե հաստատությունը ծառայելու էր միայն Պորտուգալիային ու նրա ժողովրդին:

Պերդիգանին ուղղված 1956 թ. փետրվարի 27 թվակիր իր նամակում Ռեդկլիֆը գրում էր. «...իսկապես, կտակի այն կետը, որով կտակարարն արտահայտում էր իր ցանկությունն՝ ստեղծել Լիսաբոնում տեղակայված «պորտուգալական հարատև հիմնարկություն», ճշգրտում է, որ այդ հաստատությունն նպատակները լինելուն մարդասիրական, գեղարվեստական, կրթական ու գիտական, և որ գործունեությունը չի իրականացվելու միայն Պորտուգալիայում, այլ նմանապես բոլոր այն երկրներում, որտեղ նպատակահարմար կհամարեն նրա կառավարիչները: Անկարելի է արհամարհել այս բառերի կարևորությունը»²: Ուրեմն, ո՞րն էր խնդիրը. առավել ևս, երբ հետագայում հիմնարկությունը ներկայացուցչական կենտրոններ բացեց Լոնդոնում, Փարիզում, Բեյրութում, Հալեպում և այլուր³:

¹ Տե՛ս Gulbenkian N., *Portrait in oil*, pp. 331-332.

² Նույն տեղում, էջ 330-337:

³ Տե՛ս <http://www.gulbenkian.org.uk>, <http://www.gulbenkian-paris.org> [այցելությունները կայք էջեր կատարվել են 20.07.2008 թ.]:

Ինչու¹ էր մի տեղ լորդը Հաչվի նստում Գ. Կյուլպենկյանի կտակի կետերի հետ, որոնք վերաբերում էին Հիմնարկության նպատակներին ու տեղակայման վայրին, մեկ այլ տեղ առարկում, թե կտակարարը մտադիր չէր իր նյութական բոլոր միջոցները, կամ դրանց մի ինչ-որ մասը Պորտուգալիային հատկացնել¹: Ճիշտ է՝ Ռեդկլիֆը դժգոհում էր, թե Գ. Կյուլպենկյանն իր հարստությունը ձեռք չի բերել Պորտուգալիայում կամ պորտուգալական պետության հովանավորությամբ կատարված գործարքների արդյունք չէ, սակայն միևնույն ժամանակ մոռանում էր նչել, որ այդ հարստությունը ձեռք էր բերվել Իրաքում, իսկ անգլիական իշխանություններն էլ ոչ թե հովանավորել, այլ ժամանակ առ ժամանակ խոչընդոտել էին հայ նավթարդյունաբերողի գործունեությունը²:

Ո՛չ Պերդիգանը, ո՛չ էլ պորտուգալական իշխանությունները թույլ չէին տա, որ Հիմնարկության կենտրոնատեղին տեղափոխվեր Պորտուգալիայի սահմաններից դուրս, քանի որ ունեին միանգամայն համոզիչ իրավական հիմքեր՝ պարփակված կտակի հետևյալ կետում. «...գործերի կառավարչության (հիմնարկության) կենտրոնը պետք է գտնվի Լիսաբոնում»³: Այլ հարց է, եթե Ռեդկլիֆը փորձում էր չահարկել կտակի՝ «...հիմնարկության գործունեությունը չի իրականացվելու միայն Պորտուգալիայում...»⁴ հատվածը՝ հավանաբար նպատակ ունենալով ոչ հեռավոր ապագայում որպես հաստատության կենտրոնատեղի ընտրել Լոնդոնը: Ճիշտ է՝ Պերդիգանին ուղղված նամակներում նա բացահայտ ոչ մի ակնարկ չի արել այդ կապակցությամբ, սակայն դրանց բովանդակությունից նշմարվում էր լորդի հիշյալ մտադրությունը: Օրինակ, Ռեդկլիֆն այն կարծիքին էր, թե Գ. Կյուլպենկյանի կտակի որոշ ձևակերպումների մեկնաբանությունը հնարավոր էր այլ իրավագետների կողմից վիճարկել՝ հիմք ընդունելով այն հանգամանքը, որ այդ ձևակերպումները չափազանցված կարևորություն են տալիս հիմնարկության գտնվելու վայրի ընտրությունն ու այն ղեկավարող օրենսդրությունը⁵: Կասկածից դուրս է, որ այդ քայլն արդեն յուրօ-

¹ Տե՛ս Gulbenkian N., *Portrait in oil*, pp. 330-337.

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 352:

³ Azeredo de Perdigao J., *Chairman's Report, 20th July 1955-31st December 1959*, p. 197.

⁴ Նույն տեղում, էջ 195:

⁵ Տե՛ս Gulbenkian N., *Portrait in oil*, p. 332, **Բալագյան Լ.**, նշվ. աշխ., էջ 246:

րինակ իրավական խառնաշփոթ ստեղծելու փորձ էր, որպեսզի հիմնարկություն գլխավոր կառույցը չտեղակայվեր Պորտուգալիայում. հաջողություն դեպքում որպես հաստատություն կենտրոնատեղի կարող էր համարվել Մեծ Բրիտանիան: Միանգամայն տեղին է կարծել, որ չհասնելով այդ ամենին և խոչընդոտների հանդիպելով՝ իրականացնելու կտակակատարի իր պարտականությունները, որոնց մասին նշված էր նաև կտակում, լորդ Ռեդկլիֆը հրաժարական տվեց:

Ավելի պարզ էր Ն. Կյուլպենկյանի խնդիրը: Գ. Կյուլպենկյանի կտակակատարներն ու հիմնարկության պատասխանատու, ղեկավար գործիչները ոչ միայն իրավական հիմքեր ունեին հաշվի չառնելու որևէ խնդրի կամ հատկացման վերաբերյալ նրա կարծիքը, այլև օժտված էին լայն իրավասություններով՝ Նուբարին չեզոքացնելու «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության գործերին միջամտելու¹: Գ. Կյուլպենկյանի կտակի 18-րդ կետի կապակցությամբ Ռ. Հյուիսը գրում էր, թե ամենավիրավորականն այն ակնարկն էր, որի համաձայն՝ Նուբարը կարող էր կտակակատարների կողմից դիտվել որպես հնարավոր համակտակակատար, եթե դա խոհեմ համարվեր²: «Պարոն Հինգ տոկոսը» գտնում էր, որ Նուբարը չի գիտակցում դրամի գինը և շատ վշտացած էր որդու փրկստփայությունը՝ «...կյանքի իմաստն այն վայելելու մեջ է...»³, որն էլ, ըստ Գ. Կյուլպենկյանի, նշանակում էր դրամի անխնա վատնում⁴:

Ստեղծվելիք բարեգործական հաստատությունների բարձրագույն ղեկավար մարմինը՝ Տնօրենների ժողովը, սերտորեն համագործակցելու էր նաև «Պարոնայք Թոմսոն Մակ Լինտոկ և միություն» անգլիական հոչակավոր հաշվապահական ընկերություն հետ, իսկ հույժ կարևոր ֆինանսական խնդիրները պետք է լուծվեին ամերիկյան որևէ բարձրակարգ բանկի հետ խորհրդակցելու միջոցով, ինչպիսին օրինակ «Չեյզ» Ազգային բանկն էր⁵:

¹ Տե՛ս *Azaredo de Perdigao J., Chairman's Report, 20th July 1955-31st December 1959*, p. 198.

² Տե՛ս *Hewins R.*, նշվ. աշխ., էջ 40:

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 164:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

⁵ Տե՛ս *Azaredo de Perdigao J., Chairman's Report, 20th July 1955-31st December 1959*, pp. 195-197.

Հիմնարկության Հիմնադրման աշխատանքներն ավարտվեցին Հաջողությամբ և 1956 թ. Հաստատությունն սկսեց իր գործունեությունը: Նրա առաջին նախագահը դարձավ Ժ. Ազեբեդո դը Պերդիգանը¹: Կտակարարի Հարազատներին թույլատրված էր անդամակցել Հիմնարկության Տնօրենների ժողովին²: Ներկայումս ժողովի ինը տեսուչներից մեկը Գ. Կյուլպենկյանի ծոռն է, Միքայել Եսայանի որդին՝ Մարտին Եսայանը³, որը նաև կառույցի՝ Լոնդոնի ներկայացուցչության պատասխանատուն է, իսկ Միքայել Եսայանը Հանդիսանում է Հիմնարկության ցմահ պատվավոր նախագահը⁴:

Գ. Կյուլպենկյանը Հիմնարկությանը կտակեց նաև արվեստի գործերի իր Հարուստ Հավաքածուն (ավելի քան 6 Հազ. նմուշ) և նավթարդյունաբերության մեջ ունեցած շահաբաժինը⁵: Հաստատության սեփականությունը դարձան Իրաքի նավթային ընկերության և նրա դուստր կազմակերպությունների 7.365.520 բաժնեթղթերը, որոնցից յուրաքանչյուրը գնահատված էր մեկ անգլիական ոսկի⁶: Գ. Կյուլպենկյանի Հիմնած բարեգործական Հաստատության կանոնադրական կապիտալը 1955 թ. կազմեց չուրջ 65 միլիոն ԱՄՆ դոլար⁷: Հետագայում այն անընդհատ աճել է՝ 1958-ին Հասնելով 99.117.620 դոլարի⁸, իսկ 1989-ին՝ մոտ 1 մլրդ. 180 մլն.-ի⁹: Յուրաքանչյուր տարի Հիմնարկության Հասույթներից կատարվել

¹ Տե՛ս Gulbenkian N., *Portrait in oil*, pp. 269-270.

² Տե՛ս Azeredo de Perdigao J., *Chairman's Report*, 20th July 1955-31st December 1959, pp. 179-184, **Չամբերթեն Ա.**, Մարդը եւ իր գործը, էջ 51:

³ Տե՛ս <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=24&artId=48> [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 20.07.2008 թ.]:

⁴ Տե՛ս <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=24&artId=568> [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 20.07.2008 թ.], **Չամբերթեն Ա.**, Մարդը եւ իր գործը, էջ 60:

⁵ Տե՛ս Azeredo de Perdigao J., *Chairman's Report*, 20th July 1955-31st December 1959, pp. 23-32, **Դալլաքյան Կ.**, նշվ. աշխ., «ՊԲՀ», 2006, № 3, էջ 6-7, «Պայքար», թիւ 114 (19105), Մայիս 20, 1969:

⁶ Ավելի մանրամասն տե՛ս Azeredo de Perdigao J., *Chairman's Report*, 20th July 1955-31st December 1959, pp. 23-32, 205. «Արև» օրաթերթը բաժնեթղթերի թիվը ներկայացնում է 7.144.020 (տե՛ս «Արև», թիւ 12.506, 27 Յունուար, 1960): Հավաստի թիվը Պերդիգանի պաշտոնական գեկույցում տրվածն է՝ 7.365.520:

⁷ Տե՛ս **Դալլաքյան Կ.**, նշվ. աշխ., «ՊԲՀ», 2006, № 3, էջ 7:

⁸ Տե՛ս «Արև», թիւ 12.506, 27 Յունուար, 1960:

⁹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ.420, ց. 86, գ. 8, թ. 31:

են բաշխումներ, որից հետո մնացած գումարը հավելվել է ակտիվին: Կապիտալի ուժնացման մասին կարելի է դատել հիմնարկության հասույթների և ծախսերի տվյալներից, որոնք հրապարակվել են նրա գործունեության 25-ամյակի առիթով¹: 2004 թ. «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության նյութական կարողությունն զգալիորեն ավելացել է՝ գրանցելով հիմնական դրամագլխի 5.6 տոկոս աճ, որը կազմել է 123.7 միլիոն եվրո²: Հաստատության զուտ ակտիվը 2003 թ. 2 մլրդ. 214.6 մլն.-ի փոխարեն 2004 թ. կազմել է 2 մլրդ. 338.3 մլն. եվրո³: Այդ աճը պայմանավորված էր նավթի և գազի արդյունաբերության մեջ հիմնարկության ունեցած արժեթիթերի ավելացմամբ, որն ապահովել է շահաբաժնի 6.75 տոկոս ընդհանուր աճ: 20 տոկոսով ավելացել են նաև նավթի և գազի վաճառքից ստացվող հիմնարկության հասույթները⁴: շարկ է նշել, որ 1974 թ. Իրաքի նավթային ընկերության հողատարածքների ազգայնացումից (գործընթացն սկսվել էր 1960-ական թվականների վերջերից⁵) և ընկերության լուծարումից հետո Իրաքի կառավարությունը կասեցրեց հիմնարկության՝ այդ երկրում ունեցած նավթային եկամտի արտոնությունը և որպես փոխհատուցում նրան վճարեց չուրջ 13 միլիոն դոլար⁶: Նավթահորերի ազգայնացումից

¹ Տե՛ս հավելվածում՝ աղյուսակ 1:

² Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 5, թ. 2:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

⁵ Իրաքի նավթային ընկերության նավթահորերի ազգայնացման մասին ավելի մանրամասն տե՛ս *The lessons and consequences of the nationalization of the "Iraq Petroleum", by Dr. R. Andriasyan, The international seminar on Oil as a weapon, Baghdad, November 11-14, 1972; published by The Permanent Secretariat of the A.A.P.S.O., Manial Cairo, A.R.E., October, 1974, pp. 269-280.*

⁶ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ.420, ց. 86, գ. 8, թ. 4, *Calouste Gulbenkian Foundation, Report of the accountability checking commission, Relating to the year 1978, Lisbon, 1979, pp. 3-5.* Պետք է նշել, որ տարբեր պետություններում օտարերկրյա նավթային ընկերությունների ազգայնացման գործընթացը միշտ չէ, որ հարթ է ընթացել: Օրինակ, 1948 թ. Հունգարիայի կառավարությունն իր № 9.960 հրամանագիր-օրենքով առանց որևէ փոխհատուցման, ուժի կիրառմամբ ազգայնացրեց «Ստանդարտ օյլ» ընկերությանը (*Standard Oil Company - Նյու Ջերսի / ԱՄՆ*) պատկանող Հունգարա-ամերիկյան նավթային ընկերությունը (*Magyar Amerikai Olajipari Reszvenytarsasag, կարճ՝ MAORT*) (ավելի մանրամասն տե՛ս *European Gas & Electric Company, Standard Oil Company (New Jersey), Standard Oil Company (New Jersey) and oil production in Hungary by MAORT: 1931-1948. Copyright 1949, European Gas & Electric Company, printed in U.S. A., N. Y. 1949*):

Հետո Հաստատությունն ստեղծեց նավթային և գազի արդյունահանման նոր ընկերություններ, որոնք Հիմնականում գործում էին Օմանում, Բրազիլիայում, Ալժիրում և Ղազախստանում¹: 1998 թ. մարտին «Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկությունը գնեց Partex կորպորացիայի բաժնետոմսերի ողջ փաթեթը և դարձավ նրա լիարժեք սեփականատերը²: Հիմնարկության դրամագլխի աճը կապված էր նաև Օմանի սուլթանության կողմից Partex ընկերության Հետ ունեցած պայմանագրի վերանայման ու վերահաստատման Հետ, որի արդյունքում ավելացվել են այդ երկրի տարածքից արդյունահանվող նավթի ծավալները, իսկ պայմանագրի վավերության ժամկետը երկարաձգվել է մինչև 2044 թ.³: 2005 թ. «Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկության ընդհանուր դրամագլխին արդեն կազմում էր 2 մլրդ. 755.8 մլն. եվրո՝ նախորդ տարվա դրամագլխի համեմատությամբ արձանագրելով 17.9% աճ⁴: 2006-ին Հիմնարկության ողջ նյութական կարողությունն անցել էր 3 մլրդ. եվրոյի սահմանը (3 մլրդ. 77.5 մլն.)⁵:

«Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկության Հիմնադրումից գրեթե երեք տարի անց նրա ղեկավարները նշում էին, որ գործադրված ջանքերի արդյունքում Հնարավոր է դարձել Հաղթահարել բոլոր խոչընդոտները և ապահովել Հաստատության անխափան գործունեությունը⁶: Անշուշտ, տիտանական աշխատանք էր պահանջվում Հիմնարկության Տնօրենների ժողովից, որպեսզի լավագույնս կարողանար պաշտպանել Հաստատությանը կտակված նյութական ահռելի կարողությունը և իրականացնել կտակարարի բոլոր կարգադրություններն առանց պորտուգալական օրենսդրության Հետ լուրջ հակասություններ ունենալու. Պորտուգալիայում բազմամիլիոնանոց դրամագլխով բարեգործական կազմակերպու-

¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 8, թ. 6-8:

² Նույն տեղում, թ. 4: Partexի կենտրոնական գրասենյակը 1996 թ. Լոնդոնից տեղափոխվեց Լիխտենշտեյն:

³ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 8, թ. 4:

⁴ Տե՛ս <http://www.gulbenkian.org/english/report2005/Apresentacao.pdf>, p. 13 [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 15.09.2006 թ.]:

⁵ Տե՛ս <http://www.gulbenkian.pt/media/files/fundacao/Relatorios/2006-ENG/11.pdf>, p. 11 [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 07.08.2008 թ.]:

⁶ Տե՛ս «Արև», թիվ 12,506, 27 Յունուար, 1960:

թյուն հիմնելու նախադեպեր չէին գրանցվել¹:

Հիմնադրումից ի վեր հիմնարկությունն Տնօրենների ժողովը պարբերաբար պատրաստում և հրատարակում է Հաստատությունների գործունեությունը նվիրված տարեկան տեղեկատու մատյաններ: Հաստատությունների գեկույցներն, ինչպես արդեն նշվել է, հրատարակվել են նաև սփյուռքահայ մամուլում²:

1956 թ. Պերդիգանը մշակեց «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության կանոնադրությունը, որն ապահովեց նրա անկախ իրավական կարգավիճակը պետությունից³: Նույն թվականի հուլիսի 18-ին Պորտուգալիայի կառավարությունն իր թիվ 40690 հրամանագիր-օրենքով հիմնարկությանն օժտեց իրավաբանական անձի կարգավիճակով և նկատի ունենալով նրա բարեսիրական բնույթն ու նպատակները՝ ազատեց բոլոր տեսակի հարկերից⁴: Այդ երկրի իշխանություններն ի լուր աշխարհի հայտարարեցին, որ. «...կարելի չէ ուրանալ այն իրողությունը, որուն համաձայն մեր երկրին վստահուեցաւ այսքան մեծ և սքանչելի կտակի մը պահ-

¹ Տե՛ս Ժ. Ազերեդո դը Պերդիգանի՝ 1956 թ. մարտի 22-ի նամակը լորդ Ռեդ-կլիֆին. *Gulbenkian N., Portrait in oil*, p. 350.

² Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, *Grants, 1956-1962, 1963-1965*, «Արես», թիւ 12.503, 23 Յունուար, 1960, «Պայքար», թիւ 52 (19043), Մարտ 7, 1969 և այլն:

³ Տե՛ս *Azeredo de Perdigao J., Chairman's Report, 20th July 1955-31st December 1959*, pp. 19-22, 179-187: Ինչպես իրավացիորեն նկատել է «Ֆորդ» հիմնարկության նախագահներից մեկը՝ Մակ Ջորջ Բանդին, բարեգործական որևէ Հաստատության անկախ իրավական կարգավիճակը պետությունից չի նշանակում, թե այդ կազմակերպությունը կարող է կատարել այն, ինչ կամենում է: Ըստ նրա՝ «...հիմնարկությունների ազատությունն, առավել քան երբևէ, նրանց ամենաթանկարժեք հարստությունն է և, անշուշտ, ճշմարիտ է, որ պետական վերահսկողությունը կարող է ոչնչացնել այդ ազատությունը» (տե՛ս *The Ford Foundation Annual Report: 1969*, p. XIX):

⁴ Տե՛ս *Azeredo de Perdigao J., Chairman's Report, 20th July 1955-31st December 1959*, pp. 185-187, *Gulbenkian N., Portrait in oil*, pp. 269, 281, **Չամբերթին Ա.**, Մարզը և իր գործը, էջ 50-51, «Արես», թիւ 12.506, 27 Յունուար, 1960: Հարկ է նշել, որ ոչ բոլոր պետություններն էին բարեգործական Հաստատություններին լիարժեքորեն ազատում հարկերից: ԱՄՆ-ի կոնգրեսն, օրինակ, 1969 թ. ընդունեց օրենք, ըստ որի՝ երկրի տարածքում գործող հիմնադրամներից ու բարեգործական հիմնարկություններից գանձվելու էր ակցիդային հարկ՝ նրանց տարեկան եկամտի չորս տոկոսի չափով (ավելի մանրամասն տե՛ս *The Ford Foundation Annual Report: 1969*, pp. XV-XXIII):

պանութեան գործը. հիմնարկութեան վարիչները, մեծագոյն մասամբ փորթուկացիներ, վստահ ենք թէ պիտի պատուեն կատարելապէս իրենց յանձնուած այս վստահութիւնը, իրենց ճշգրիտ և ուղղամիտ գործունէութեամբ ի գործ դնելով կտակարարին կամբքը»¹:

Բարեգործական այս հաստատութեան պատկերն առավել հստակ արտացոլելու համար անհրաժեշտ է անդրադառնալ նրա կանոնադրութեան այն կարևոր հոդվածներին, որոնք վերաբերում են կառույցի տեղակայման վայրին, Տնօրենների ժողովի ֆունկցիաներին և ֆինանսական միջոցների տնօրինմանը²:

Իրավական առումով «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկութունը հանրային օգուտի մասնավոր կառույց է՝ օժտված իրավաբանական անձի կարգավիճակով (գլուխ 1-ին, հոդված 1): Հաստատութունը կառավարվում է հիշյալ կանոնադրութեամբ: Այն մշտնջենապէս պորտուգալական է (հոդված 2), տեղակայման վայրը՝ Լիսաբոն (հոդված 3) և որևէ թերացման դեպքում դեկավարվելու է պորտուգալական համապատասխան օրենքով:

Հիմնարկութունը կարող է մասնաճյուղեր հիմնել աշխարհի ցանկացած մասում (հոդված 5), որոնք ստեղծվել և ներկայումս գործում են Լոնդոնում ու Փարիզում: Հիմնարկութեան նպատակները բարեգործական, գեղարվեստական, կրթական ու գիտական են (հոդված 4): Կանոնադրութեան մեջ նշված է նաև Գ. Կյուլպենկյանի կտակով նախատեսված որոշ նպատակային նվիրատվութունների մասին, որոնք կատարվելու էին Ստամբուլի Սուրբ Փրկիչ Հայկական հիվանդանոցի և Երուսաղեմի «Գալուստ Կյուլպենկյան» գրադարանի օգտին (հոդված 7):

Հիմնարկութեան զրամագլխի մասին խոսվում է կանոնադրութեան 3-րդ գլխում: Հիշյալ գլխի 8-րդ հոդվածում նշված է, որ հաստատութեան զրամագլուխը կազմված է կտակարարի ունեցվածքի ողջ ակտիվից՝ անկախ զրա բնույթից և տեղակայման վայրից, եթե

¹ «Արեւ», թիւ 12.506, 27 Յունուար, 1960, «Այգ», թիւ 1298, Մայիս 23, 1957, *Azeredo de Perdigao J., Chairman's Report, 20th July 1955-31st December 1959, pp. 185-186.*

² Մանրամասն տե՛ս *Azeredo de Perdigao J., Chairman's Report, 20th July 1955-31st December 1959, pp. 179-184, «Խթան» շաբաթաթերթ, թիւ 120, 121, Փարիզ, 26 Սեպտեմբեր, 3 Հոկտեմբեր, 1957:*

կտակարարի կամքով այլ նպատակներ նախատեսված չեն: «Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկությունն իրավունք ունի իր լիազորությունների ու կարողությունների սահմաններում եկամուտներ ունենալ և ընդունել բոլոր այն նվիրատվությունները, որոնք կարող են կատարվել Հասարակական գործիչների կամ կազմակերպությունների կողմից:

Հիմնարկության կառավարումն իրականացվում է Տնօրենների ժողովի կողմից, որը բաղկացած է ինն անդամից՝ տեսուչներից¹: Նրանցից մեկը Հաստատության Տնօրենների ժողովի նախագահն է (Հոդված 4): Կանոնադրության շեշտված է նաև, որ ելնելով Հիմնարկության՝ պորտուգալական լինելու Հանգամանքից՝ Տնօրենների ժողովում պետք է գերակշռեն ազգությամբ պորտուգալացիները (Հոդված 11): Կտակարարի ցանկությամբ տեսուչներից մեկը Գ. Կյուլպենկյանի ուղիղ գծով արյունակից Հետնորդն է (Հոդված 12), որն զբաղեցնում է նաև Հիմնարկության պատվավոր նախագահի պաշտոնը, թեև դա կրում է զուտ խորհրդանշական բնույթ (Հոդված 13):

Հիմնարկության Հիմնադրի կողմից ընտրված Տնօրենների ժողովի առաջին անդամների գործառույթները ցմահ էին (Հոդված 18): Ժողովում ցմահ գործառույթներ ունի նաև Գ. Կյուլպենկյանի արնակից Հետնորդը, իսկ մնացած անդամները ենթակա են վերընտրման պաշտոնավարման Հինգ տարի ժամկետը լրանալուց Հետո (Հոդվածներ 20, 21), որից նվազագույնը 19 օր առաջ ժողովը որոշում է թեկնածուներին Հաստատելու կարգն ու զաղտնի քվեարկության միջոցները: Տնօրենների ժողովի անդամի վերընտրության Հարցը վճռվում է նշված մարմնում աշխատանքային երկար տարիների փորձ ունեցող երկու տեսուչի, իսկ նույն պարտականություններին թողնելը՝ ժողովի երկու տարեց անդամի կողմից: Կտակի Համաձայն՝ բոլոր տեսուչները վարձատրվում են:

Կանոնադրության 5-րդ գլխում նշված է Հաստատության Ֆինանսական միջոցների վերահսկողության մասին: Յուրաքանչյուր տարի Տնօրենների ժողովը պետք է կազմի Հիմնարկության նվիրատվությունների ճշգրիտ գույքացուցակ և պատրաստի եկամուտ-

¹ Տե՛ս Սփյուռքահայ կազմակերպություններ, էջ 16:

ների ու ծախսերի պաշտոնական հաշվետվություն: Հիմնարկու-
թյան հաշվետվությունների ստուգումը մշտապես գտնվում է «Ար-
տոնագրված հաշվապահներ» կազմակերպության հսկողություն
ներքո (հոդված 23): Ի հավելումն դրա՝ ստեղծվել է նաև հաշվա-
պահական ստուգող հանձնաժողով, որի աշխատանքներում ներ-
գրավված են Պորտուգալիայի «Հանրային հաշվապահություն»,
«Հանրային աջակցություն» կազմակերպությունների գլխավոր
տնօրենները, Պորտուգալիայի «Բանկերի ազգային խորհրդի և
բանկային գործի ընկերություն», Լիսաբոնի Գիտությունների և Ար-
վեստի ակադեմիաների աշխատակիցները: Այս վերջին երեք
անդամի գործառույթները նախատեսված են հինգ տարի ժամկե-
տով և ենթակա են վերընտրման ու վերահաստատման (հոդված
24):

Հաշվապահական ստուգող հանձնաժողովը պետք է մինչև յու-
րաքանչյուր տարվա հունիսի երեսունն ստուգի հիմնարկության
նվիրատվությունների ցանկը և նախորդ տարվա եկամուտների ու
ծախսերի պաշտոնական հաշվետվությունը՝ հիմք ընդունելով «Ար-
տոնագրված հաշվապահների» զեկույցներն ու փաստաթղթերը
(հոդված 25): Նշված հանձնաժողովի զեկույցը հրատարակվում է
հիմնարկության միջոցներով¹: Հանձնաժողովի բոլոր անդամները
վարձատրվում են, որի չափը որոշվում է հիմնարկության Տնօրեն-
ների ժողովի կողմից (վարձատրության չափը կարող է փոփոխվել
յուրաքանչյուր երեք տարին մեկ):

Կանոնադրության 6-րդ գլխի պահանջներին համապատասխան՝
հիշյալ փաստաթղթի վավերացումից հետո Տնօրենների ժողովի
ցմահ պաշտոնավարողներն ընտրեցին ժողովի մնացած անդամնե-
րին (հոդված 28), իսկ հաշվապահական ստուգող հանձնաժողովը
վերջնականապես ձևավորվեց կանոնադրության վավերացումից
հետո՝ 60 օրվա ընթացքում (հոդվածներ 29, 30): Հիմնարկության
առաջին գույքացուցակի և պաշտոնական հաշվետվության աշխա-
տանքներն ավարտվեցին մինչև 1957 թ. դեկտեմբերի 31-ը²:

¹ Տե՛ս, օրինակ, Calouste Gulbenkian Foundation, Report of the accountancy checking commission, Relating to the year 1961, Lisbon 1962.

² Տե՛ս Azeredo de Perdigao J., Chairman's Report, 20th July 1955-31st December 1959, pp. 179-184:

«Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունը գտնվում է Լիսաբոնի գրեթե կենտրոնում: Հաստատություն կենտրոնավայրն ու «Գալուստ Կյուլպենկյան» թանգարանը (բացվել է 1969 թ.¹ ցուցադրության հանելով արվեստի գործերի 6 հազ.-ից ավելի նմուշ) զբաղեցնում են մոտ 25 հազ. քառակուսի մետր տարածություն: Թանգարանի շենքում է գտնվում հիմնարկության ընդհանուր գրադարանը, որտեղ պահվում է շուրջ 125 հազ. գիրք¹: Կենտրոնավայրի մասնաշենքը քառահարկ է, ունի 125 մետր երկարություն և 25 մետր ընդհանուր լայնություն: Այդտեղ է նստում հիմնարկության ղեկավարությունը: Մասնաշենքն ունի երկու ստորգետնյա հարկ և ընդարձակ լսարան, որը նախատեսված է տարբեր միջոցառումների համար: Գլխավոր մասնաշենքում են գտնվում նաև Փոքր լսարանը և երկու ցուցասրահ: «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության մասն են կազմում Ժ. Ազերեզո դը Պերդիգանի անվան Արդիական արվեստի (բացվել է 1983-ին) և մշակույթի կենտրոնները: Այս վերջինն ունի գերժամանակակից սարքավորումներով հագեցած և մշակութային տարբեր միջոցառումների համար նախատեսված ընդարձակ սրահ, ինչպես նաև ժողովասրահներ ու գրադարաններ, որոնք բաց են հանրության առջև և նախատեսված գեղարվեստական դաստիարակության համար²: Հաստատությունում գործում են նաև սիմֆոնիկ, երգի, պարի (բալետի խումբը փակվել է 2006 թ.) տարբեր խմբեր: Երաժշտության բաժինը հովանավորում և խրախուսում է կոմպոզիտորների ստեղծագործական գործունեությունը: Պորտուգալիայի Օերաչ քաղաքում է գտնվել «Գալուստ Կյուլպենկյան» գիտությունների ինստիտուտը, որտեղ հետազոտություններ են կատարվել կենսատեխնոլոգիայի, մանրէակենսաբանությունից և գենետիկայի բնագավառներում³: Այդ աշխատանքներում ներգրավված էր նաև Հայաստանի Գիտու-

¹ Տե՛ս <http://www.gulbenkian.org/english/headoffice.asp> [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 10.09.2006 թ.], **Զամբերթեն Ա.**, Մարդը և իր գործը, էջ 51, ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 8, թ. 33:

² Տե՛ս **Զամբերթեն Ա.**, Մարդը և իր գործը, էջ 51-54, ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 8, թ. 33-34:

³ Տե՛ս **Դալլաքյան Կ.**, նշվ. աշխ., «ՊԲՀ», 2006, № 3, էջ 8-9, **Զամբերթեն Ա.**, Մարդը և իր գործը, էջ 53-54, ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 8, թ. 33:

Թյունների ակադեմիայի մանրէակենսաբանությունն ինստիտուտը: Հիմնարկությունն ունի նաև գիտական, տեղեկատվական, կրթական, ֆինանսական, միջազգային, բյուջետային և առողջապահական բաժանմունքներ¹:

Հաստատությունն Համալիր կառույցների շուրջը փոխած է գրեթե 7 հեկտարանոց «Գալուստ Կյուլպենկյան» պարտեզը (նախկինում՝ Սանտա Գերարդուգեսի այգի), որը 1957 թ. գնվել է Լիսաբոնի Քաղաքային խորհրդից²: Պարտեզի կենտրոնում գտնվում է բացօթյա ամֆիթատրոնը, ուր կազմակերպվում են ջազի տոնակատարություններ և ամառային հանդեսներ, իսկ նրա մուտքի մոտ տեղակայված է գեղարվեստական դաստիարակություն կենտրոնը: Գ. Կյուլպենկյանի անվան պարտեզը նախագծել և կառուցել են Գոնսալո Ռիբեյրո Տելլեսը և Անտոնիո Վիանա Բարեյրոն: Նրանք սերտորեն համագործակցել են «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության շենքերի ճարտարապետներ Ալբերտո Ժոզե Պեսսոայի, Պեդրո Ֆերեյրա Սիդի և Ռուի Ժերվիս դը Ազուզիայի հետ³:

Ինչպես նշվեց, ներկայումս «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության հանձնախմբեր են գործում միայն Լոնդոնում և Փարիզում⁴: Փարիզի «Գալուստ Կյուլպենկյան» մշակութային կենտրոնը (բացվել է 1965 թ.) գտնվում է Իենա պողոտայում տեղակայված Գ. Կյուլպենկյանի նախկին ապարանքում⁵: Այդ կենտրոնը 1968 թվականից ի վեր կազմակերպում և վարում է գանազան դասընթացներ, գիտաժողովներ, համերգներ, նվագահանդեսներ և ցուցահանդեսներ: Ունի հասարակության համար բաց և մատչելի գրադարան, աշխատանքներ է կատարում պոր-

¹ Տե՛ս <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=6> [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 20.07.2008 թ.]:

² Տե՛ս <http://www.gulbenkian.pt/Jardins/> [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 20.07.2008 թ.], Azeredo de Perdigao J., Chairman's Report, 20th July 1955-31st December 1959, p. 137.

³ Տե՛ս Azeredo de Perdigao J., Chairman's Report, 20th July 1955-31st December 1959, p. 138, Չամբերթեն Ա., Մարզը և իր գործը, էջ 52-53:

⁴ Տե՛ս <http://www.gulbenkian.org.uk>, <http://www.gulbenkian-paris.org> [այցելությունները կայք էջեր կատարվել են 20.07.2008 թ.], Չամբերթեն Ա., Մարզը և իր գործը, էջ 54-55:

⁵ Տե՛ս Չամբերթեն Ա., Մարզը և իր գործը, էջ 54, ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 4, թ. 25:

տուգալա-ֆրանսիական մշակութային կապերի լուսաբանման ուղղությամբ¹: Հիմնարկության միջոցներով Փարիզում կառուցվել և «Միջազգային Համալսարանական ուստանին» է նվիրվել Residence Andre de Gouveia-ի մասնաշենքը, որը տարբեր տարիների ընթացքում ընդունել է հայ, պորտուգալացի և այլազգի բազմաթիվ ուսանողներ²:

Լոնդոնի գրասենյակը (բացվել է 1956 թ.) վերահսկում է Հիմնարկության՝ Անգլիայում և Իռլանդիայում ունեցած նյութական ու դրամական միջոցները³: Այդ կենտրոնը կրթաթոշակներ է բաշխում պորտուգալացի ուսանողներին, որոնք սովորում են Մեծ Բրիտանիայի Համալսարաններում, զբաղվում է պորտուգալաբրիտանական մշակութային կապերի ուսումնասիրությամբ և այլն⁴: Մերձավոր Արևելքի երկրներից առաջինը, որտեղ «Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկությունն իրականացրեց բարեգործական ծրագրեր, Իրաքն էր: Այդպիսի քաղաքականությունը պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ Հաստատության Հասույթների գերակշիռ բաժինը գոյանում էր այդ երկրի տարածքում գտնվող նավթահորերից⁵: 1960-ական թվականներին Հիմնարկությունը Բաղդադում կառուցել է «Հին արվեստի թանգարանն» ու գլխավոր մարզադաշտը⁶:

Անցնելով առաջ՝ նշենք, որ Հաստատության նպաստառուների ցանկում ներառված են այնպիսի երկրներ, ինչպիսիք են Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, Հարավաֆրիկյան Հանրապետությունը, Ալբանիան, Գերմանիայի Ֆեդերատիվ և Դեմոկրատական Հանրապետությունները (ներկայիս Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետությունը), Սաուդյան Արաբիան, Արգենտինան, Ավստրալիան, Ավստրիան, Բելգիան, Բենինը, Բրազիլիան, Բուլղարիան, Կամբոջիան, Կանադան, Ֆեյլոնը, Չեխոսլովակիան (ներկայիս Չեխիան և

¹ Տե՛ս **Ջամբերթեն Ա.**, Մարզը եւ իր գործը, էջ 54, ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 4, թ. 25:

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ Տե՛ս <http://www.gulbenkian.org.uk> [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 20.07.2008 թ.], **Ջամբերթեն Ա.**, Մարզը եւ իր գործը, էջ 55:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

⁵ Տե՛ս *Azeredo de Perdigao J.*, Chairman's Report, 20th July 1955-31st December 1959, pp. 155-157.

⁶ Տե՛ս **Ջամբերթեն Ա.**, Մարզը եւ իր գործը, էջ 56:

Սլովակիան), Չիլին, Չինաստանը, Կոլումբիան, Հարավային Կո-
րեան, Կոստա Ռիկան, Կուբան, Էկվադորը, Եգիպտոսը, Իսպանիան,
Ֆիլիպինները, Ֆինլանդիան, Հունաստանը, Հոլանդիան, Հոնդուրա-
սը, Հունգարիան, Հնդկաստանը, Ինդոնեզիան, Իրանը, Իսլանդիան,
Իսրայելը, Իտալիան, Ճապոնիան, Հարավսլավիան, Լիբանանը,
Լյուքսեմբուրգը, Մալազիան, Մալավիան, Մարոկկոն, Մեքսիկան,
Նիկարագուան, Նիգերիան, Նորվեգիան, Նոր Զելանդիան, Պակիս-
տանը, Պարագվայը, Քենիան, Ռումինիան, Սան Սալվադորը, Սենե-
գալը, Շրի-Լանկան, Շվեյցարիան, Շվեդիան, Օմանի Սուլթանու-
թյունը, Տոգոն, Թունիսը, Ուրուգվայը, Վենեսուելան, Զաիրը և
այլն¹:

«Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկության գործունեության
քսան տարվա ընթացքում (1956-1976 թթ.) տարբեր երկրների
հայկական համայնքներին հատկացված նպաստներն իրենց ծա-
վալներով գիջել են միայն Պորտուգալիային տրված միջոցներին²:
1970-ական թվականների առաջին կեսին հայությանը հատկացվող
նպաստներն սկսել են զգալիորեն աճել՝ տարեկան միջին հաշվով
կազմելով 1.5 միլիոն դոլար: 1983 թ. Հիմնարկության հրատարա-
կած ընդարձակ տեղեկագրում մանրամասն ձևով ներկայացված են
զանազան երկրների օգտին հաստատության կողմից 1957-1980 թթ.
ընթացքում կատարված հատկացումները: Հիշյալ տեղեկագրում
Հիմնարկության ստեղծման պատմությանն ու գործունեության
համառոտ նկարագրությանը հատկացվել է 24 էջ, Պորտուգալիա-
յին տրված նպաստների լուսաբանմանը՝ 179, Մեծ Բրիտանիային՝
8, հայկական համայնքներին և Հայաստանին՝ 4, աֆրիկյան նորան-
կախ պետություններին՝ 4, Մերձավոր Արևելքի երկրներին և Իրա-
քին՝ 2, միջազգային ծրագրերին՝ 13³: Հաստատության լիկվիդային
միջոցները 1955 թ. Հուլիսի 20-ի 1.924.026-ի փոխարեն 1980 թ.
կազմում էին 32.493.267 կոնտո⁴, իսկ կատարված հատկացումների

¹ Տե՛ս Fundação Calouste Gulbenkian 1956/1981, p. 43, 371.

² Տե՛ս հավելվածում՝ աղյուսակ 2:

³ Նշված թվերը չեն պարունակում լուսանկարներով էջերը:

⁴ Կոնտոն Պորտուգալիայի արժույթն է. նշված տարիներին 1 կոնտոն համար-
ժեք էր չուրջ 35 ԱՄՆ դոլարի:

ընդհանուր ծավալը գերազանցում էր 11 միլիոնը (11.206. 378)¹:

Հանրագումարի բերելով վերը շարադրվածը՝ կարելի է ասել, որ Գ. Կյուլպենկյանն ու Պերդիգանը կարողացան ստեղծել ոչ միայն բարեգործական ամուր կառույց, այլև հուսալի ձևով կառավարվող մի կազմակերպություն, որի գործունեությունն ու կարևոր հարցերը չէին և չեն վճռվում միայն մեկ անհատի կամ կառավարության կողմից, այլ փոխկախվածություն մեջ են գտնվում միմյանցից, որն էլ ապահովում է հաստատության արդյունավետ ու անխափան գործունեությունը: 2004 թ. նվիրատվությունների, դրամական փոխանցումների ու միջոցների համակարգման, ինչպես նաև փորձի փոխանակման նպատակներով սերտ կապեր հաստատվեցին «Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկության և աշխարհի տարբեր բարեգործական կազմակերպությունների միջև: Նույն տարում Հիմնարկությունն ընտրվեց «Եվրոպական Հիմնադրամների կենտրոնի» Վարչական խորհրդի անդամ²: Այդ կենտրոնի նախաձեռնությամբ և եվրոպական բարեգործական հաստատությունների աջակցությամբ իրականացվել է «Եվրոպան աշխարհում» ծրագրերը, որի նպատակն էր եվրոպական Հիմնադրամներին ներգրավել Եվրամիության անդամ երկրների սահմաններից դուրս կատարվող և համաշխարհային նշանակություն ունեցող բարեգործական ծրագրերում³: Կենտրոնի անդամ Հիմնադրամները վերահիշյալ նպատակի համար հատկացնում են իրենց տարեկան բյուջեի հինգ տոկոսը, իսկ ոչ անդամ հաստատությունները՝ մեկ⁴: Որպես այդ ծրագրին մասնակցելու առաջին փուլ՝ «Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկությունը կատարել է 100 հազ. եվրոյի հատկացում՝ օգնելու 2004 թ. Ինդոնեզիայում տեղի ունեցած ցունամիի հետևանքները վերացնող տեղական և միջազգային կազմակերպություններին⁵:

«Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկությունը, համագործակ-

¹ Տե՛ս Fundação Calouste Gulbenkian 1956/1981, p.15.

² Տե՛ս http://www.gulbenkian.pt/english/report2004/pp0_13.pdf, p. 7 [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 29.05.2006 թ.]:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

ցելով եվրոպական բազմաթիվ հիմնադրամների հետ, մասնակցել է նաև 2004–2005 թթ. ընթացքում կայացած տարբեր գիտաժողովների, որոնցից հիշատակության արժանի է «Եվրոպական նոր սահմաններն ու միությունն ընդլայնումը. մարտահրավերներ և հետևանքներ» թեմայով կազմակերպվածը¹: Այդ գիտաժողովի նպատակն էր աշխարհի տարբեր մասերում բարեսիրական գործունեություն իրականացնելու համար նոր մեթոդների և մոտեցումների մշակումը՝ որպես հիմք ընդունելով «Համագործակցություն միջազգային հարաբերություններում» սկզբունքը²:

2005 թ. հիմնարկության հիմնադրման 50-ամյակի կապակցությամբ Տնօրենների ժողովը որոշեց ընդլայնել իր գործունեության աշխարհագրական սահմանները, իսկ 2006 թ. հուլիսի 18-ից ձեռնամուխ եղավ որակապես նոր ծրագրերի մշակմանն ու իրականացմանը³: Միջմշակութային երկխոսությունների համատեքստում 2005 թ. դեկտեմբերին հիմնարկության և «Եվրոպական մշակութային պառլամենտ» կազմակերպության համատեղ ջանքերով տեղի ունեցավ «Մշակույթի օժանդակությունը Եվրոպական Միությունը» թեմայով խորհրդաժողովը⁴: Հիմնարկության ղեկավարները մասնակցել են նաև «Եվրոպական հիմնադրամների կենտրոնի»՝ 2005 թ. ընթացքում կազմակերպած գիտաժողովներին, որոնց ընթացքում քննարկվել է «Մեկ միություն բոլոր քաղաքացիների համար» խնդիրը (խոսքը Եվրամիության անդամ երկրների քաղաքացիների մասին է)⁵:

Հարկ է ընդգծել, որ մշտապես հիմնարկության տեսուչների ու շահերի լիարժեք կենտրոնում են գտնվել մարդկանց տեղաշարժերի ու վերաբնակեցման հարցերը: 2005 թ. հաստատությունը մասնակցել է «Ներգաղթի և ինտեգրացիայի եվրոպական ծրագրին», որն իրականացվում էր «Եվրոպական հիմնադրամների ցանցի» կողմից⁶: Այդ ծրագրի նպատակն էր օգնել բարելավելու Եվրոպա

¹ Տե՛ս http://www.gulbenkian.pt/english/report2004/pp0_13.pdf, p. 8:

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ Տե՛ս <http://www.gulbenkian.org/english/report2005/Apresentacao.pdf>, p. 8 [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 24.09.2006 թ.]:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

⁵ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 9:

⁶ Տե՛ս նույն տեղում:

ներգադիտողների հանդեպ Եվրամիությունն անդամ պետությունների վարած քաղաքականությունը: Ներգադիտողներին նոր միջավայրում ինտեգրելու նպատակով տրամադրվել են նյութական շոշափելի միջոցներ¹:

Այսօր «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունը Պորտուգալիայի հասարակական, մշակութային կյանքի կարևորագույն և առաջնային օջախներից է, որտեղ աշխատում է ավելի քան 500 պաշտոնյա²: Հիմնարկության Տնօրենների ժողովի նախագահը 2002 թ. փետրվարի դրությամբ եղել է Վիկտոր Սա Մաչադոն, որին փոխարինել է Հմիլիո Ռուի Վիլարը³: Ներկայումս ժողովի անդամներից յոթը կատարում է գործադիր, իսկ երկուսը՝ խորհրդատվական ֆունկցիա: Տեսուչների պաշտոններն զբաղեցնում են Դիոգո դը Լյուսենան, Իդարել Մոտան, էդուարդո Մարսալ Գրիլոն, Թերեզա Գուվեյան, Մարտին Եսայանը, էդուարդո Լորենսոն, Անդրե Գոնսալվես Պերեյրան և Արթուր Սանտոս Սիլվան⁴:

1.3. Հայկական համայնքների ծառայությունը բաժանմունքի ստեղծումը

Չնայած Գ. Կյուլպենկյանի կտակում հայկական բաժանմունք ստեղծելու մասին չկա որևէ կետ, սակայն Հիմնարկության հիմնադրումից ի վեր գործում է նաև այդ մարմինը: «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության գործունեության 50-ամյա հոբելյանի առիթով 2006 թ. ուշագրավ տեղեկություն հրապարակեց Կ. Գալլաքյանը, որը վերաբերում է Գ. Կյուլպենկյանի՝ հիմնարկության կազմում հայկական բաժանմունք ունենալու մտադրությանը: Խորհրդային տարիներին Հայաստանում պետական բարձր պաշ-

¹ Տե՛ս <http://www.gulbenkian.org/english/report2005/Apresentacao.pdf>, p. 9.

² 2005 թ. Հիմնարկությունն ուներ 543, իսկ 2006-ին՝ 534 աշխատակից. տե՛ս <http://www.gulbenkian.pt/media/files/fundacao/Relatorios/2006-ENG/11.pdf>, p. 8 [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 20.07.2008 թ.]:

³ Տե՛ս <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=6&artId=37> [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 20.07.2008 թ.]:

⁴ Տե՛ս <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=6&artId=35> [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 20.07.2008 թ.]:

տոններ վարած գիտնականը¹ տեղեկացնում է, որ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Առաջինը տարիներ առաջ իրեն հաղորդել է Պերդիգանի բացած «գաղտնիքը»²: Հիմնարկություն ղեկավարին կաթողիկոսը Գ. Կյուլպենկյանի խոստացած 400 հազ. ԱՄՆ դոլարի գումարն ստանալու նպատակով հանդիպել էր Լիսաբոնում: Ըստ Կ. Դալլաքյանի՝ «...Գ. Կյուլպենկյանը մահվան մահճում չչնջացել է Պերդիգանին՝ Հիմնարկության կազմում Հայկական բաժին ունենալու մասին իր կամքը: Պերդիգանն էլ Գ. Եսայանի հետ անհապաղ կատարել է բարերարի վերջին կամքը (ընդգծումը՝ Վ. Ղ.)»³:

Ինքնըստինքյան հարց է ծագում, թե ինչու՞ էր իր կտակում Հայկական հարցերով զբաղվող հանձնախումբ ունենալու մասին ոչ մի ակնարկ չարած բարեգործը վերջին շնչում իր կտակակատարին տալիս նման հանձնարարական կամ ինչու՞ ինքը՝ Գ. Կյուլպենկյանն անձամբ, մանրամասնորեն չէր զբաղվել այդ հարցով կտակը կազմելու կամ դրան նախորդող տարիների ընթացքում: Պատասխանները կարելի է ածանցել տարբեր հեղինակների և աղբյուրների հաղորդած տեղեկություններից:

Հայ բարերարի՝ իր միջոցներով հօգուտ հայության առանձին բարեգործական հաստատություն հիմնելու ցանկություն մասին հետաքրքիր տեղեկություն է հաղորդում Լ. Բալազյանը: Նա նշում է, որ Հայ մեծ բանաստեղծ Ավետիք Իսահակյանը հանդիպել է Գ. Կյուլպենկյանին, երբ նա Բարեգործականի նախագահ էր: Այդ հանդիպման ընթացքում, ըստ Բալազյանի, Գ. Կյուլպենկյանը մեծանուն բանաստեղծի հետ կիսել էր իր մտորումները, որոնք վերաբերում էին սեփական հարստությունն ու ողջ ունեցվածքը Հայ ժողովրդին ծառայեցնելուն⁴: Խնդրի առումով բավականաչափ ուշազրավ են նաև Ս. Վրացյանի հետևյալ տողերը, որոնք նա թողել է տնտեսական գործչի հետ Ալեքսանդր Խատիսյանի և Մովսես

¹ Կ. Դալլաքյանն զբաղեցրել է ՀՈՍՀ նախարարների խորհրդին առնթեր Հայ եկեղեցու գործերի խորհրդի նախագահի (1963-1970 թթ.), ՀԿԿ Կենտկոմի ագիտացիայի և պրոպագանդայի բաժնի վարիչի (1971-1975 թթ.), ՀԿԿ Կենտկոմի քարտուղարի (1976-1985 թթ.), Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեի նախագահի (1985-1991 թթ.) պաշտոնները և այլն:

² Տե՛ս Դալլաքյան Կ., նշվ. աշխ., «ՊԲՀ», 2006, № 3, էջ 8:

³ Նույն տեղում:

⁴ Տե՛ս Բալազյան Լ., նշվ. աշխ., էջ 145:

Աճեմյանի ընկերակցությունը ունեցած հերթական հանդիպումից հետո. «Շուրջ մէկ ժամուան տեսակցութեան ընթացքին, Կիւլպէնկեանը, միշտ ուշադիր ու քաղաքավարի, ցոյց տուաւ, որ շատ լավ ծանօթ է հայ կեանքի երեւոյթներուն եւ սրտին մօտ կ'ընդունի հայութեան ճակատագիրը»¹:

Լ. Բալազյանը հաղորդում է նաև, որ. «Գյուլբենկյանը շարունակաբար հետաձգում էր կտակը կազմելու գործը, ավելի շուտ՝ բազում անգամներ վերանայում էր իր ձեռքով գրված առաջին տարբերակը և միլիոնների հասնող հիմնադրամը չէր բացառվում, որ կուգեր հիմնել Մայր Հայրենիքում»²: Այստեղ, սակայն, հեղինակը չի տիրապետել անհրաժեշտ քանակությունը տեղեկատվական պաշարի, այլապես չէր հիշատակի, որ 1930-ական թվականներին Գ. Կյուլպենկյանը գրել է իր առաջին կտակը և այն վերանայել բազում անգամներ, քանզի Ռ. Հյուինսն ու Ն. Կյուլպենկյանը հաղորդում են, որ մեծահարուստ ծերունին իր առաջին կտակը կազմել և թղթին է հանձնել 1950 թ., որից հետո՝ 1953 թ., վերափոխել է այն³: Այս տեղեկություն հավաստիությունը հաստատվում է հենց Գ. Կյուլպենկյանի՝ վավերացված և գործող օրինական կտակով⁴: Հնարավոր է, որ մեջբերված տողերի հեղինակը նկատի է ունեցել բարերարի՝ թղթին չտրված ծրագրերն ու մտահղացումները, բայց դա արդեն ուրիշ հարց է: Այդ առումով ուշագրավ են Ռ. Հյուինսի հաղորդած տեղեկությունները, որոնց համաձայն՝ 1934 թ., երբ Իրաքի նավթն սկսեց ժայթքել հսկայական քանակությամբ, «պարոն Հինգ տոկոսն» արդեն մտահղացել էր իր գումարներով ու հարստությամբ «Կյուլպենկյան» հիմնարկություն ստեղծելու գաղափարը: Նա նույնիսկ ամերիկյան ճարտարապետ Դեյլանոյի միջոցով կազմել էր շենքի նախագիծը⁵:

Գալով Լ. Բալազյանի գրքում հիշատակված այն մտքին, թե Գ. Կյուլպենկյանը «...միլիոնների հասնող հիմնադրամը չէր բացառ-

¹ «Ազատ օր», թիւ 3187, 29 Օգոստոս, 1955:

² Բալազյան Լ., նշվ. աշխ., էջ 145:

³ Տե՛ս Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 249-254, Gulbenkian N., Portrait in oil, p. 247.

⁴ Տե՛ս Azeredo de Perdigao J., Chairman's Report, 20th July 1955-31st December 1959, p. 201.

⁵ Տե՛ս Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 252:

վում, որ կուզեր հիմնել Մայր Հայրենիքում»¹, և միայն Խորհրդային Հայաստանի ղեկավարների «չնորհիվ» (որոնք հրաժարվում էին ընդունել արտասահմանի մեծահարուստ Հայերի նվիրատվություններն ստալինյան բռնապետական քաղաքականությունը ենթարկվելու պատճառով) այդ մտահղացումն իրականություն չդարձավ՝ պետք է նշել հետևյալը. արտաքննապես հնարավոր էր, իհարկե, հրաժարվել «կապիտալիստ Հայերի» հարստությունն ընդունելուց, սակայն իրական լույսի ներքո ավելի համոզիչ է այլ փաստարկ: Միանգամայն տեղին է այս հարցի կապակցությունը դիմել է. Մելքոնյանի՝ Ի. Ստալինի խոսքերից մեջ բերած այն հատվածին, որում բառացիորեն ասված է հետևյալը. «Եթե Հայ կապիտալիստները հիմարություն են թույլ տալիս, օգնելով Հայ կոմունիստներին կառուցել սոցիալիզմ, ապա Հայաստանի կոմունիստները թույլ կտան ավելի մեծ հիմարություն, եթե հրաժարվեն այդ օգնությունից»²:

Հայաստանը, որպես Գ. Կյուլպենկյանի հարստության հավանական ժառանգորդ երկիր, դուրս էր Հայ մեծահարուստի, այլ ոչ թե Խորհրդային Հայաստանի ղեկավարության հաշվարկներից, որի պատճառները միանգամայն օրինաչափ էին: Դժվար թե նավթային մագնատն ու բարերարը չգիտակցեր այն պարզ ճշմարտությունը, որ Հայաստանում խորհրդային վարչակարգի տարիներին գոյություն չունեին ոչ բարենպաստ քաղաքական մթնոլորտ և ոչ էլ նպատակահարմար օրենսդրական դաշտ՝ կատարված նվիրատվություններն ընդունելու համար. ավելորդ էր անգամ մտածել մի ողջ կարողություն Հայաստանին կտակելու մասին: Հարկ է հիշատակել, որ նախքան Բարեգործականի նախագահությունն ստանձնումը Գ. Կյուլպենկյանը ՀՀԴ ղեկավար գործիչների հետ հանդիպումներից մեկի ժամանակ խոսել է այդ մասին: Դիմենք կրկին Ս. Վրացյանին. «Սօսք եղաւ Հայ ազգի ապագայի եւ Հայաստանի ներկայի մասին, - գրում էր դաշնակցական գործիչը, - Ինք լուր ունէր Հայաստանի գործերէն, գիտէր, թէ ինչ պայմաններ կը տիրեն հոն եւ այն կարծիքէն էր, թէ արտասահմանէն բան մը կարելի չէ ընել Հայաստանին օգնելու համար, քանի այնտեղ կը տիրէ ուս համայնավա-

¹ Բալազյան Լ., նշվ. աշխ., էջ 145:

² Մելքոնյան Է., ՀԲԸՄ պատմություն, էջ 282:

րութիւնը»¹: Չի բացառվում, որ Գ. Կյուլպենկյանն ակնարկում էր նաև Խորհրդային Միութեան գրեթե ողջ տարածքում 1930-ականներին սկսված ստալինյան բռնութիւնների մասին, որոնք նոր-նոր էին միայն թափ հավաքում: Ծոշափվող խնդրի վերաբերյալ իր տեսակետն է արտահայտել նաև Բեյրութի «Զարթօնքը», որը նշում էր, թե. «Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութիւնը իբրև հայացի պարտըր կամ շրջանակ կրնար և պարտէր ունենալ միմիայն Հայաստանի Կառավարութիւնը, եթէ անոր ընկերային եւ քաղաքական տեսարանութիւնները եւ ըմբռնումները խոտոր չհամեմատէին նման կարելոր ձեռնարկի մը վերին հսկողութեան, վարչութեան եւ յանձնաձումին»²: Ինչևէ: Եթե նույնիսկ այս ամենը դրվեր մի կողմ, ապա Գ. Կյուլպենկյանն իր ողջ հարստութիւնը կրկին չէր կտակի Հայաստանին, որովհետև ընդգծում էր, թե «Միայն Հայերուն չէ որ պարտական եմ օգնել, այլ օտարներու ալ, մանաւանդ որ անոնցմէ միայն դրամ շահած եմ և անոնց հետ գործի կապեր ունիմ»³:

Հայութեան համար բարեգործական կազմակերպութիւն հիմնելու Գ. Կյուլպենկյանի մտահղացման մասին իր էջերում հողված էր տպագրել նաև «Ազգակը»⁴: Թերթն ընթերցողներին տեղեկացնում էր, որ «Հայ Կրեստը (Գ. Կյուլպենկյանը՝ Վ. Ղ.) իր մահէն աւելի քան քառորդ դար առաջ կը մտածէր մշակութային մնայուն հաստատութիւնով մը օժտել սփիւռքի Հայութիւնը»⁵: Այդ առիթով խոսակցութիւններ էր ունեցել Հայաստանի Հանրապետութեան նախկին վարչապետ Ա. Խատիսյանի և ՀՀ Պատվիրակութեան նախագահ Ա. Ահարոնյանի հետ, որոնք նույնիսկ ծրագիր էին ներկայացրել իրեն: Այն, սակայն, չի իրագործվել⁶, քանի որ բացառապես մեկ անհատի կարողութեամբ հանրային օգուտի մասնավոր համասփյուռքյան կառույց ստեղծելը բավականին դժվար, եթե չստենք անհնարին, գործ էր՝ կապված Հայկական համայնքների՝ աշխար-

¹ «Ազատ օր», թիւ 3187, 29 Օգոստոս, 1955:

² «Զարթօնք», 1962 Սեպտեմբեր, էջ 336:

³ «Արեւ», թիւ 11.626, 11 Մարտ, 1957, **Մեղքոնյան է.**, ՀԲԸՄ պատմութիւն, էջ 18:

⁴ Տե՛ս «Ազգակ», թիւ 142 (8963), 21 Օգոստոս, 1961:

⁵ Նույն տեղում:

⁶ Տե՛ս նույն տեղում:

Հով մեկ ցրված լինելու հանգամանքի հետ: Այդպիսի ծրագրի անհրազործելիությունը պայմանավորված էր նաև մեկ այլ իրողությունամբ. Գ. Կյուլպենկյանի նման մեծահարուստ մարդու համար անկարելի էր իր աճուխի կարողությունը թողնել Սփյուռքի ազգային որևէ կազմակերպության՝ կաթողիկոսարանի, պատրիարքարանի, բարեգործական հաստատությունների կամ, առավել ևս, քաղաքական կուսակցության և հանգիստ խղճով հեռանալ աշխարհից: Ինչպես «Զարթոնք» էր արդարացիորեն պարզաբանում՝ «Վստահությունը չէ որ կը կաղայ հոս ազգին հանդէպ, այլ անոր վարչական մեքենան է որ կը կաղայ ու պիտի կաղայ, ցորչափ պետական վերին անաչառ ու խիստ հակակշիռ մը կը պակսի ազգային հաստատությունեանց գլխուն»¹: Պետք է ընդգծել, որ այդ հարցի և նման խնդիրների վերաբերյալ ժամանակին խոր մտահոգություն էր հայտնել հենց ինքը՝ Գ. Կյուլպենկյանը, Կ. Պոլսի Հայոց պատրիարք Զավեն արքեպիսկոպոսին հասցեագրած իր՝ 1921 թ. դեկտեմբերի 15-ի նամակում: Հայ բարերարը կսկիծով էր նշում, որ. «...մեր (հայերի՝ Վ. Ղ.) մէջ կատարուող հանգանակությունեանց ներկայ ձեւը, որով մի անհատ, կուսակցություն, խմբակցություն եւլն., ուզած ժամանակ եւ ուզած ձեւով հանգանակություն կելլայ, եւ այսպէս ժողովուած գումարները կամայական ձեւերով կը գործադրուին, ոչ այլ ինչ է, բայց եթէ մեր խեղճ ժողովրդի նիւթական զոհողությունեանց շնայումն, առանց դրական եւ տեւական արդիւնքի»²: Նշված նամակն ուշագրավ է նաև մեկ այլ տեսանկյունից. Գ. Կյուլպենկյանն, արձանագրելով հանդերձ բարեգործության և հայ ժողովրդի կարիքների համար կատարված հանգանակությունների՝ ոչ լիարժեք ձևով իրենց նպատակներին ծառայեցնելու և հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների կողմից գումարները փոշիացնելու փաստերը, պատրաստակամություն էր հայտնում ստանձնելու ցանկացած ծառայություն, որն իր ազգի համար «...իրական եւ մնայուն արդիւնք կարող է ունենալ»³: Այդպիսի միտք բարերարը հայտնել է և՛ ՀԲԸ Միության նախագահի պաշտոնից հրաժարվելու, և՛ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գևորգ Չորեքչյանին Մայր տաճարի

¹ «Զարթոնք», 1962, Սեպտեմբեր, էջ 336:

² ՀԱԱ, ֆ. 430, ց. 1, գ. 731, թ. 5:

³ Նույն տեղում, թ. 6:

նորոգությունն նպատակով կատարվելիք նվիրատվությունն ժամանակ, և՛ բազմաթիվ այլ առիթներով: Այլ կերպ ասած՝ թե՛ խորհրդային իշխանություններին, թե՛ Սփյուռքի կազմակերպություններին համաշխարհային համբավ վայելող տնտեսագետն առաջարկում էր ներկայացնել հսկայական գումարներ ու կարողությունն տնօրինելու և կառավարելու երաշխիքներ ու մեխանիզմներ, որից կարող էր շահել հայ ժողովուրդը: Տարաբախտաբար, դրանք կամ չներկայացվեցին կամ էլ չափազանց թերի էին: Ուստի՝ բավարար հիմքեր կան եղրակացնելու, որ Գ. Կյուլպենկյանը մտադրված էր անձամբ մշակել սեփական հարստությունն իր մահից հետո տնօրինելու այնպիսի ծրագիր, որից կարող էին օգտվել նաև իր կարիքավոր հայրենակիցները:

Մինչև Կ. Դալլաքյանի՝ վերը հիշված տեղեկություն հրապարակումը միանգամայն տրամաբանական էր կարծել, որ Հայաստանի Կոմկուսի առաջին քարտուղար Ա. Խանջյանի վիրավորական ճառը Գ. Կյուլպենկյանի հասցեին, ժամանակակիցների չափից ավելի պահանջները ՀԲԸ Միությունից և նրա նախագահից, ինչպես նաև Բարեգործականից հեռանալը ճնշող ազդեցություն գործեցին հայ մեծահարուստի վրա՝ իր կտակում չհիշատակելու հայկական բաժանմունքի ստեղծման մասին: Սակայն այժմ նոր իմաստ են ստանում որոշ աղբյուրների հաղորդած, առաջին հայացքից անսովոր և անտրամաբանական թվացող, տեղեկությունները: Ն. Կյուլպենկյանն, օրինակ, նշում էր, թե հայրը չատ էր վախենում մահից՝ անընդհատ կրկնելով, որ դեռևս բավականաչափ ժամանակ ունի այս աշխարհում: Ըստ Նուբարի՝ հենց այդ պատճառով էլ Գ. Կյուլպենկյանը չկարողացավ վերջնական եզրերի վերածել իր կտակը²: Նման տեսակետի հանդիպում ենք նաև սփյուռքահայ մամուլի էջերում, Գ. Կյուլպենկյանի կենսագրությունն անդրադարձած հեղինակների գործերում և այլն: «Ազդակը» գրում էր, թե «Հայրը (Գ. Կյուլպենկյանի) 106 տարի ապրած էր, իսկ Գալուստ կը յուսար հասնիլ 120-ի»³, «Ազատ օրը»՝ «Կը յուսար (Գ. Կյուլպենկյանը)

¹ Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան», № 243 (3116), Երևան, 15.10.1931:

² Տե՛ս Gulbenkian N., Portrait in oil, p. 259.

³ «Ազդակ», թիւ 95 (7902), 29 Յունիս, 1958:

գերազանցել հայրը, որ մեռած էր 102 տարեկանին»¹, Ջ. Լոդվիկը՝ «...նա (Գ. Կյուլպենկյանը) հույս ունի հասնելու իր հարյուրամյակին...»², Ռ. Հյուինսը՝ «Նուրբարը համոզված է, որ իր հայրը «չկարողացավ նայել մահվանը» և հավատում էր, որ իր պապի նման ապրելու է առնվազն 106 տարի»³:

Հար և նման տեղեկությունները թույլ են տալիս պնդելու, որ Գ. Կյուլպենկյանը, չսպասելով իր մոտալուտ մահվանը, ձգտել է անձամբ զբաղվել իր կտակի որոշ մանրամասնություններ ճշտելու, հստակեցնելու հարցերով: Բարերարի այդ մտադրությունը պարզ երևում է նրա կտակի՝ բարեգործական հաստատության ստեղծմանը վերաբերող տասներորդ կետի հետևյալ հատվածից. «Կտակարարը (Գ. Կյուլպենկյանը՝ Վ. Ղ.) ցանկանում է և հույս ունի իր կենդանություն օրոք անձամբ հիմնելու վերոհիշյալ հիմնարկությունը («Գալուստ Կյուլպենկյան»՝ Վ. Ղ.)»⁴: Ոչ պակաս կարևոր է կտակից մեջբերված պարբերությունը նախորդող հատվածն, ըստ որի՝ «...կտակարարի մահից անմիջապես հետո կտակակատարները պետք է մշակեն վերոհիշյալ հիմնարկության կանոնադրությունը, եթե նա նախքան իր մահն այն կազմած չլինի (ընդգծումը՝ Վ. Ղ.)»⁵: Այս հատվածներն էին, հավանաբար, գտնվում Վ. Մալեգյանի ձեռքի տակ, երբ նա գրում էր, թե կտակի առումով խորապես ցավալի է, որ Գ. Կյուլպենկյանը հեռատես ու խորաթափանց մարդ լինելով հանդերձ՝ չկարողացավ իր կենդանության օրոք ինքն իսկ հիմնել բարեգործական հաստատությունը և իր հայացքներին ու մտահղացումներին համահունչ՝ խմբագրել նրա կանոնադրությունը «...որով կարգ մը հակասություններ պիտի փարատէին և իր նախատեսությունները պիտի ըլլային աւելի համապատասխան իր իտեչաներուն և անձնական նախասիրությունեանց»⁶:

Ի մի բերելով ասվածը՝ պարզ է դառնում, որ Գ. Կյուլպենկյանը լուրջ մտադրություններ է ունեցել իր հարստությունից էական բա-

¹ «Ազատ օր», թիւ 3180, 20 Օգոստոս, 1955:

² Lodwick J., նշվ. աշխ., էջ 281:

³ Hewins R., նշվ. աշխ. էջ 251:

⁴ Azeredo de Perdigao J., Chairman's Report, 20th July 1955-31st December 1959, p. 195.

⁵ Նույն տեղում:

⁶ «Արև», Վահան Մալեգեան, Գալուստ Կյուլպենկեան Հիմնարկութիւն (Մեծանուն բարերարին կտակը), թիւ 11.618, 1 Մարտ, 1957:

ժին հանել հայությանն, ընդ որում՝ հարատևություն սկզբունքով, որը հնարավոր էր իրականացնել բարեգործական հաստատություն հիմնելու միջոցով: Գ. Կյուլպենկյանը, փաստորեն, ձգտում էր ինքն անձամբ կատարել իր անունը կրող բարեգործական կազմակերպություն հիմնարկումը՝ զբաղվելով նրա կանոնադրություն, կառուցվածքային և գործունեություն վերաբերող հարցերով, սակայն չհասցրեց թղթի վրա ձևակերպել իր որոշ՝ այս դեպքում հիմնարկության կազմում հայկական բաժանմունք ունենալու մասին մտադրությունը և մահվան չեմին Պերդիգանին տված բանավոր հանձնարարականը դարձավ խճանկարն ամբողջացնող անփոխարինելի հատիկ: Հատկանշական է, որ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Առաջինը Գ. Կյուլպենկյանի մահվան երկրորդ տարելիցի կապակցությամբ էջմիածնում կատարված հոգեհանգստի պատարագի ժամանակ ընդգծել է հետևյալը. «Մենք վստահ ենք եւ խորապէս համոզուած, թէ մեծանուն հայ բարեգործին Գալուստ Կիւլպէնկեանի կտակով կեանքի կոչուած հիմնարկութիւնը, գլխաւորութեամբ մեծայարգոյ Տիար Տոքթ. Ժօզէ Ազէրէտօ Փէրտիկասօի եւ Տիար Գէորգ Եսայեանի, առաջին գծի վրայ պիտի դասէ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ եւ Հայ Ժողովուրդի կարիքները, ըլլայ էջմիածին թէ ըլլայ սփիւռքի մէջ...»¹:

Պերդիգանը Հայկական բաժանմունքի ստեղծման առիթով պարզաբանում էր, որ Գ. Կյուլպենկյանը ճշտումներ չի կատարել իր կտակում և հիմնարկության ղեկավարների հայեցողությունն է թողել հաստատության կառուցվածքի ու գործունեություն վերաբերող հարցերի վերջնական կարգավորումը²: Ուշագրավ է, մանավանդ, Պերդիգանի խոսքն առ այն, թե ինքը և Գ. Կյուլպենկյանին հարազատ ու մտերիմ մարդիկ՝ Գ. Եսայանն ու Ռ. Կյուլպենկյանը, ճիշտ ուղու վրա են՝ իրականացնելու բարերարի բաղձանքները³: Պաշտոնական զեկույցում հիմնարկության ղեկավարն արդեն նկարագրում էր այն քայլերը, որոնք կատարվել էին Հայկական բաժանմունքի ստեղծման ուղղությամբ: Նա չեչտում էր, որ գոյություն ունեին ազդու և հիմնարար պատճառներ՝ հիմնարկության գործու-

¹ «Ռիթան», թիւ 117, 5 Սեպտեմբեր, 1957:
² Տե՛ս «Արև», թիւ 13.762, 10 Մարտ, 1964:
³ Տե՛ս նույն տեղում:

ներութեան ոլորտում ներառելու հայկական համայնքներն ու Ֆրանսիան, որովհետև Գ. Կյուլպենկյանը հայ էր և միշտ ակտիվորեն հետաքրքրվել է իր ժողովրդի ճակատագրով. հետաքրքրություն, որը դրսևորվել է նյութական ու բարոյական աջակցութեամբ¹:

Քանի որ հայկական համայնքները սփռված էին ամբողջ աշխարհով մեկ՝ միմյանցից բաժանված ահռելի տարածություններով, ուստի նպատակահարմար չէր հայկական ձեռնարկումների համար Պորտուգալիայից դուրս մասնաճյուղ ունենալը: Այդ պատճառով էլ Մերձավոր Արևելքի և հայկական ծրագրերի համար բաժանմունքներ հիմնվեցին հիմնարկության կենտրոնակայանում, որոնց համար ընտրվեց հատուկ որակավորված աշխատակազմ: Այն, ինչպես արդեն նշվել է, սկզբնական շրջանում գործում էր Գ. Եսայանի ղեկավարությամբ: «Ազատ օրն» իր՝ 1970 թ. մայիսի 29-ի համարում գրում էր, որ եթե «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության տարեկան ծախսով շուրջ 6 միլիոն ԱՄՆ դոլարի մեկ քառորդը բաժին է ընկնում հայությանը, ապա դա Գ. Եսայանի ջանքերի շնորհիվ է²: Խնդրին էր անդրադարձել նաև «Խթան», ըստ որի՝ Գ. Եսայանն էր իր ներկայությամբ վառ պահում հայի ոգին «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության մեջ՝ աշխուրջ հսկելով բոլոր հայկական ձեռնարկների վրա՝ էջմիածնից մինչև Սփյուռքի հեռավոր անկյունը³: Գրեթե նույն կարծիքին էր «Զարթոնքը»՝ հավելելով, որ Գ. Եսայանի և Ռ. Կյուլպենկյանի նախաձեռնած հայկական ծրագրերի իրականացմանը մեծապես օժանդակում էին նաև հիմնարկության Տնօրենների ժողովի անդամները, «...որոնք գիտեն թէ Գալուստ Կիւլպէնկեան միտով, արիւնով, սրտով ու հոգիով հայ էր եւ ըստ այնմ, կարելիութեան սահմանին մէջ, վառ կը պահէն անոր յիշատակի տաճարին մէջ հայ ճրագը»⁴: Ուշագրավ է, որ «Զարթոնքը» հաստատության Տնօրենների ժողովին առաջարկում էր որպես հայ ժողովրդի ներկայացուցիչ իր կազմում ընդգրկել նաև

¹ Տե՛ս *Azaredo de Perdigao J., Chairman's Report, 20th July 1955-31st December 1959*, pp. 39-40.

² Տե՛ս «Ազատ օր», թիւ 7666, 29 Մայիս, 1970:

³ Տե՛ս «Խթան», թիւ 162, 17 Յուլիս, 1958:

⁴ «Զարթոնք», 1962, Սեպտեմբեր, էջ 337:

ՀԲԸ Միությունն նախագահին¹:

Հիմնարկության ղեկավարությունը հայությունը պաշտոնապես հայտարարեց, որ. «...Հայկական գործերով զբաղող յանձնախումբ մը պիտի կազմուի, որ խորհուրդ պիտի տայ խնամակալութեան, անոնց գործադրութեան մէջ: Այս յանձնախումբը պիտի զբաղի ի մասնաւորի հետեւեալ ծրագիրներով.

- Օգնութիւն բարեսիրական, կրթական եւ ուրիշ նման հաստատութիւններու որոնք կը ծառայեն Հայ համայնքներու եւ անհատներու:
- Օժանդակութիւն չքաւոր Հայ համայնքներու վերահաստատման:
- Օգնութիւն Հայ չքավոր անհատներու:
- Օգնութիւն, նիւթական միջոցներով, Հայ Առաքելական Ս. Եկեղեցւոյ:
- Օժանդակութիւն Հայ մշակոյթի եւ Հայերէնի բարձրագոյն ուսման, նաեւ օգնութիւն Հայ ուսանողաց բարձրագոյն ուսման:

Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան Կեդրոնական Խնամակալութիւնը, իր որոշումներուն համաձայն – որոնք յայտարարուած էին 1956ին – կը մատնանշէ որ իր եկամուտին կարելի էր մասը պիտի յատկացուի վերոյիշեալ ծրագիրներու գործադրութեան»²:

Հարկ է ընդգծել, որ թեպետ «Գալուստ Կիւլպէնկեան» Հիմ-

¹ Տե՛ս նույն տեղում: Թեպետ ՀԲԸ Միության նախագահներից որևէ մեկը երբևէ չզարձակ «Գալուստ Կիւլպէնկեան» Հիմնարկության Տնօրենների ժողովի անդամ, սակայն Բարեգործականի հետ սերտ հարաբերություններ ունեցող անձինք (Վ. Մավյան), ինչպես նաև Պ. Նուբարի հետնորդներից Ա. Չամբրեթեանն աշխատանքի ընդունվեցին հաստատության Հայկական բաժանմունքում (Ա. Չամբրեթեանի քույրը՝ Ինգրիդը, 1974 թ. ամուսնացավ Հիմնարկության Հայկական բաժանմունքի ներկայիս տնօրեն Զ. Եկավյանի հետ, տե՛ս Պօղոսեան Ս., նշվ. աշխ., էջ 20): Հարկ է նաև նշել, որ Հիմնարկության ղեկավարության բարեկամական հարաբերությունները ՀԲԸ Միության հետ հաճախ սուր քննադատության են ենթարկվել ՀՀԴ-ի մամուլի օրգանների կողմից (տե՛ս, օրինակ, «Յուսաբեր», թիւ 67, 19 Յունիս, 1959):

² «Արև», թիւ 11.674, 9 Մայիս, 1957, «Ազդակ», թիւ 60 (7500), 9 Մայիս, 1957, «Այգ», թիւ 1298, 23 Մայիս, 1957:

նարկությունը բարեգործական և գիտամշակութային կազմակերպություն է¹, սակայն Հիմնադրումից ի վեր հայ ժողովրդի համար կատարում է կենսական նշանակություն ունեցող քաղաքական գործ՝ նպաստելով նրա ազգային, հոգևոր դիմագծի պահպանմանն ու միասնության կայացմանը: Սփյուռքի մամուլում հաճախ է շեշտվել այդ հանգամանքը և նշվել, որ. «Մշակութային ձեռնարկներու օժանդակելու իրողութիւնը, եթէ Գ. Կիւլպէնկեան Հիմնարկութիւններու համար բարոյական արարք մըն է և մարդասիրական գործ մը, գիտակից և ուշիմ հայուն համար այլ նշանակութիւններ ունեցող միջոց (ընդգծումը բնագրում է) մըն ալ է: Հետեւաբար, պայքարիլ նմանօրինակ Հիմնարկութիւններու դէմ, կը նշանակէ պայքարիլ այդ միջոցին (ընդգծումը բնագրում է) դէմ»²: Մեկ այլ տեղ հանդիպում ենք հետևյալ տողերին. «Եթէ ճիշդ է, որ մասնաւորապէս Սփիւռքի մէջ հայապահպանման ամէնէն ամուր ու վստահելի կոռուսը հայ մշակույթն է, հայ մամուլն ու գիրքը, մայրենի լեզուն եւ անոր միջոցով հայրենի սրբազան աւանդութեանց պահպանումը, այն ատեն համոզումով կրնանք Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան յատկացումները նմանեցնել մեծ ու համատարած ցանքի մը, որ վաղ թե ուշ անխուսափելի կերպով պիտի ծլի ու ծաղկի»³: Հարցին գրեթե նույն

¹ Չնայած բարեգործական Հիմնարկություններն իրենց բարեսիրական գործունեության պատճառով չեն կարող քաղաքական կազմակերպություններ լինել, սակայն որոշ դեպքերում և որոշ պետություններում նրանց թույլատրվել է մասնակիորեն մուտք գործել այնպիսի նեղ բնագավառներ, որոնց կառավարումն ուղղակիորեն կապված էր պետության գործառույթների հետ: Բարեսիրական կազմակերպությունների՝ որևէ ձևով որևէ կառավարության անմիջական նյութական օգնություն ցուցաբերելը մեծացնում էր զանազան քաղաքական ուժերի կողմից կատարված փաստն իրենց օգտին ծառայեցնելու ռիսկը. օրինակ, 1969 թ. ԱՄՆ-ի կոնգրեսն ընդունեց օրենք, որով թույլատրվում էր ընտրողների ցուցակների կազմման նպատակով օգտագործել բարեգործական հաստատությունների միջոցները. «...կառավարությունն (ԱՄՆ-ի՝ Վ. Ղ.) ինքն է,- գրում էր «Ֆորդ» Հիմնարկության նախագահ Մակ Ջորջ Բանդին,- չատ հաճախ զգում էր Հիմնարկության («Ֆորդ»՝ Վ. Ղ.) օգնության կարիքն այն մասնահատուկ ծրագրերի դեպքում, որոնց իրականացման համար պետության գրամական միջոցները բավարար չեն. մենք ևս մշտապես ջանում ենք օգնել այն գործընթացներին, որոնց շնորհիվ հնարավոր է հայտնաբերել Հանրային կառավարման նոր և ավելի նպատակահարմար ձևեր» (տե՛ս The Ford Foundation Annual Report: 1969, p. XVIII):

² «Արև», թիւ 12.420, 16 Հոկտեմբեր, 1959:

³ «Ազատ օր», թիւ 6478, 13 Յունիս, 1966:

տրամաբանությունը է անդրադառնում նաև «Ազգակը»՝ եզրափակելով, որ. «...Գ. Կիւլպէնկեան հիմնարկությունը տարիներէ ի վեր հայ կեանքի կրթական ու մշակութային անդաստանին մէջ առատօրէն բարիք կը սերմանէ: Կը հաւատանք, ի խորոց սրտի կը հաւատանք, որ ցանուած այդ ազնիւ հունտերը պիտի ծլին ու ծաղկին»¹:

Հայկական բաժանմունքի գործունեությունն ավելի արդյունավետ դարձնելու նպատակով հիմնարկություն Տնօրենների ժողովի անդամները պարբերաբար շրջայցեր են կատարել տարբեր երկրների հայկական համայնքներ: 1957-1971 թթ. ընթացքում նրանք եղել են Իրաքում, Լիբանանում, Հորդանանում, Թուրքիայում, Հունաստանում, Ավստրիայում, Եգիպտոսում, Սիրիայում, Վենեսուելում, Իրանում և Հարավային Ամերիկայի երկրներում²:

1957 թ. մայիսին Պերդիգանը, Ռ. Կյուլպենկյանը և Դոմինգոս դը Սուզա Հոյշթայնը (հիմնարկություն Տնօրենների ժողովի անդամ էր) այցելել են Թուրքիա, Լիբանան, Հորդանան և Իրաք, եղել Կ. Պոլսի ու Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքարաններում, Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսական նստավայրում³: Այդ շրջայցից հետո Հայկական բաժանմունքն իր նպաստների գերակշիռ բաժինն սկսեց հատկացնել Միջին և Մերձավոր Արևելքի հայ համայնքներին: Հիմնարկության ղեկավարությունը նշում էր, որ «Հաստատելու համար այն վայրերը ուր Հայ համայնքներու (Մերձավոր Արևելքի) հարցերը ալ աւելի կարեւոր են և ուր մասնաւոր նկատառումներ պէտք են այդ հարցերու լուծումին համար, և իբր արդիւնք եղած քննութիւններուն, Խնամակալ Վարչական Ժողովը որոշեց, հիմնարկութեանս գործունէութեան կարեւոր մէկ մասը կեդրոնացնել և նախասիրութիւնը տալ Միջին Արևելքի գործունէութեանց»⁴, շեշտելով, իհարկե, որ հիմնարկության նպատակն է նաև ուշադ-

¹ «Ազգակ», թիւ 281 (9721), 11 Փետրուար, 1964:

² Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Armenian Department, *Twenty years of activity, 1956-1976*, p. 2.

³ Տե՛ս «Արեւ», թիւ 11.684-11.695, 21 Մայիս-3 Յունիս, 1957, թիւ 11.831, 12 Նոյեմբեր, 1957, «Այգ», թիւ 1298, 23 Մայիս, 1957:

⁴ «Ալիք», թիւ 249 (5890), 14 Նոյեմբեր, 1957, «Արեւ», թիւ 11.831, 12 Նոյեմբեր, 1957, «Այգ», թիւ 1446, 13 Նոյեմբեր, 1957:

րության արժանացնել և նկատողության առնել աշխարհի այլ կողմերից հնչող հայկական համայնքների խնդրանքները¹:

Վերոհիշյալ ճանապարհորդութուններից հետո դրամական հատկացումներ կատարվեցին Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքարանին, Բաղդադի Կեղրոնական վարժարանին և հայկական եկեղեցու շինարարությանը, Բասրայի, Քիրքուքի հայկական վարժարաններին և այլն²: Հայկական բաժանմունքի նպաստներից օգտվեցին նաև Բեյրութի «Հովակիմյան-Մանուկյան» վարժարանը, Թուրքիայում՝ Սուրբ Սաչ դպրեվանքը, «Եսայան» լիցեյը, «Արամյան» և «Մեսրոպյան» վարժարանները: Բաժանմունքը միջոցներ հատկացրեց Բեյրութում Ազունիեի հայկական հիվանդանոցի Գալուստ Կյուլպենկյանի անվան կրծքի հետազոտական կենտրոնի ստեղծմանը, կարիքավոր հայերի համար կացարանների կառուցմանը և այլն³: Հիմնարկության ղեկավարությունը հետագայում ընդարձակել է Սիրիայի և Լիբանանի հայ համայնքներին տրվող նպաստների ծավալը: 1960-ական թվականներից հատկացումներ են կատարվել նաև Իրանի հայկական կազմակերպություններին⁴: Պերդիգանի առաջին ղեկույցները վկայում են, որ 1955-1962 թթ. հայկական կազմակերպություններին արված հատկացումները կազմել են տարեկան շուրջ 6-7 հարյուր հազար դոլար⁵:

Հարկ է նշել, որ հայությունը «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության հատկացրած միջոցների հարցը լայնորեն քննարկվել է սփյուռքահայ մամուլում: «Արեւը» 1959 թ. նշում էր, որ. «Այս հիմնարկութեան («Գալուստ Կյուլպենկյան»՝ Վ. Ղ.) գլուխը կեցող Տիար Գէորգ Եսայան, փեսան ողբացեալ բարերարին (Գ. Կյուլպենկյանի՝ Վ. Ղ.) և անոր օգնական Տիար Ռոպէր Կիւլպէնկեան, իրենց կարգին հարիւր առ հարիւր հայ ըլլալով, բնական է պիտի չանտեսէին հայութիւնը, և նոյնիսկ կ'ակնկալուէր որ անոնք քիչ մը աւելի ուշ դարձնէին դէպի իրենց կարօտեալ ազգը: Բոլոր հայերուն

¹ Տե՛ս «Ալիք», թիւ 249 (5890), 14 նոյեմբեր, 1957, «Արեւ», թիւ 11.831, 12 նոյեմբեր, 1957, «Այգ», թիւ 1446, 13 նոյեմբեր, 1957:

² Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-1962, pp. 79-86.

³ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴ Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-1962, pp. 79-87.

⁵ Տե՛ս նույն տեղում, նաև՝ *Azaredo de Perdigao J., Chairman's Report, 20th July 1955-31st December 1959, p. 159.*

այս ակնկալությունը՝ ուրախությունամբ կը հաստատենք որ իրականացաւ: Ու այսօր՝ Գալուստ Կիւպէնկեան Հիմնարկությունը, իր ծանր կշռող իրականությունամբ, ներկայ է հայ կեանքէն ներս»¹: «Ազատ օրը», 1964 թ. ներկայացնելով կատարված հատկացումներն, արձանագրում էր, որ դրանք «...պատկառելի են բառին ամբողջական իմաստով եւ աննախընթաց են հայ իրականություն մէջ»², իսկ «Ազդակն», ընթերցողների ուշադրությունը հրավիրելով հիմնարկության կողմից մինչև 1962 թ. հայկական հաստատությունների օգտին կատարված նվիրատվությունների ծավալի վրա (3.972.000 դոլար), եզրակացնում էր, որ այդպիսի «...պատկառելի յատկացումներու ընդհանուր գումարը աննախընթաց է հայ կեանքին մէջ»³: Հետաքրքրական է նշել, որ կոչ անելով ուշադրությամբ և մանրակրկիտ ձևով քննել բովանդակ Սփյուռքի մեջ հիմնարկության Հայկական բաժանմունքի կատարած հատկացումներն, «Ազատ օրն» ընդգծում էր, թե դրանք ուղղակի կամ անուղղակի կերպով. «...կեդրոնացած են հայ կեանքին մէջ լոյս ու գիտություն (ընդգծումը բնագրում է) տարածելու նպատակին շուրջ: Հարիւր հազարներ յատկացուած են գոյություն ունեցող դպրոցական խարխուլ շէնքերը վերանորոգելու, կամ նորերը շինելու համար: Հարիւր հազարներ յատկացուած են արժանաւոր ու վկայեալ հայ ուսանողներուն բարձրագոյն կրթություն տալու համար: Հարիւր հազարներ յատկացուած են գոյություն ունեցող հայ վարժարանները գիտական գործիքներով եւ արդիական մեքենաներով օժտելու համար»⁴: Նույն թերթը 1967 թ. մայիսի 10-ի իր համարում անդրադարձել է նաև հիմնարկության՝ մինչև 1964 թ. կատարած փաստացի վճարումներին՝ ներկայացնելով, որ. «...1956էն մինչև 1963ի վերջը՝ այսինքն եօթնուկէս տարուան մէջ, վարիչները բաշխած են 15ուկէս միլիոն սթերլին հետեւեալ ձևով (գումարները կտրցուած են). – Փորժուկալի տրուած է 6.300.000 անգլ. ոսկի (40.5 առ հարիւր), Իրաքի եւ Մերձաւոր Արեւելքի միւս երկիրներուն՝ 3.750.000 անգլ. ոսկի (24 առ հարիւր), հայ համայնք-

¹ «Արև», թիւ 12.419, 15 Հոկտեմբեր, 1959:

² «Ազատ օր», թիւ 5794, 13 Մարտ, 1964:

³ «Ազդակ», թիւ 152 (9281), 3 Սեպտեմբեր, 1962:

⁴ «Ազատ օր», թիւ 6478, 13 Յունիս, 1966:

ներուն՝ երկու միլիոն ոսկի (13 առ Հարիւրէն քիչ մը պակաս), Մեծ Բրիտանիոյ եւ Հասարակապետութեան երկիրներուն՝ 1,900,000 (12 առ Հարիւր), զանազան երկիրներու՝ 1,600,000 (10.5 առ Հարիւր)»¹: Իր Հաջորդ Համարներից մեկում «Ազատ օրը» բերում է հետեւյալ տվյալները. «...Հիմնարկութեան բաժնած դրամներուն 48 առ Հարիւրը տրուած են Փորթուկալի, 27 առ Հարիւրը Միջին Արեւելքի զանազան երկիրներուն, մասնաւորաբար Իրաքի, 10 առ Հարիւրը՝ ամբողջ աշխարհի Հայկական Համայնքներուն, 10 առ Հարիւրը՝ Անգլիական Հասարակապետութեան, (որովհետեւ, Կիւլպէնկեան անգլիահպատակ քաղաքացի էր) եւ 5 առ Հարիւրը ուրիշ երկիրներու»²: Անշուշտ, հիմնարկութեան նպաստները սոսկ չոր թվեր չէին, որոնք տարեցտարի գրանցվում էին Հայկական կազմակերպությունների հաշվեմատյաններում. «Միշտ կաշխատինք, կուզենք որ Գալուստ Կիւլպէնկեան հիմնարկի Հայկական բաժանմունքը չնմանի կաթսայի մը որ միայն դրամ կուտայ,- 2005 թ. «Մարմարային» տված իր Հարցազրույցում պարզաբանում էր Զ. Եկավյանը,- Կուզեմ որ բոլորին մէջէն այդ միտքը, այդ գաղափարը դուրս գայ: Գալուստ Կիւլպէնկեան հիմնարկի Հայկական բաժանմունքը հնարամիտ է եւ ստեղծագործող»³: Այս գնահատականն, ինչ խոսք, հիմնավորված էր Հաստատություն ղեկավարների և աշխատակիցների երկարամյա քրտնաջան աշխատանքով:

Պետք է շեշտել, որ որևէ կրթական կամ մշակութային կազմակերպության հատկացում կատարելու ժամանակ «Գալուստ Կիւլպէնկեան» հիմնարկության ղեկավարությունը հաշվի էր առնում տվյալ հաստատության՝ աճող հայ նոր սերունդներին հայեցի դաստիարակելու և հայապահպանության գործին սատարելու իրական հնարավորություններն ու կարողությունները: Ոտրականություն չէր զրվում դավանական տարբերությունների վրա: Հատկացում-

¹ «Ազատ օր», թիւ 6752, 10 Մայիս, 1967:

² Նույն տեղում, թիւ 7335, 15 Ապրիլ, 1969:

³ «Մարմարա» օրաթերթի խմբագրապետ Ռոբեր Հատտեճյանին Զ. Եկավյանի տված Հարցազրույցն ամբողջությամբ արտատպվել է «Ազգ» օրաթերթի՝ 2005 թ. նոյեմբերի 26-ի համարում (տե՛ս **Զավէն Եկավեան**, «Մեսրոպ Մաշտոցի պրուբէնն է հավատամքս», «Ազգ», 216, (3382), Երևան, 26 նոյեմբեր, 2005, նաև՝ <http://www.azg.am/AR/20051126> 11 [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 07.08.2008 թ.]):

ները կատարվում էին. «...ողջամտորէն՝ նկատի առնելով կարիքը, քննելով օգտակար ըլլալու հնարաւորութիւնները, նպաստընկալ թեկնածու նկատելով ոչ թէ այս կամ այն նախասիրուած «կողմ»-ը, այլ ամէն հայ չրջանակի բոլոր հանրային կազմակերպութիւնները: Յատկացումներու արժանացած են զանազան հայ վարժարաններ... Եւ այս բոլորը, կատարելապէս ու բացարձակօրէն անտես ընելով այն իրողութիւնը, որ հայ համայնքն ալ, ինչպէս ամէն համայնք, ունի սա կամ նա չրջանակը՝ հետեւորդներով ու համակիրներով: Եթէ տրուած է աջին, ապա տրուած է ձախին: Եթե Այր Բէնեանը արժանացած է յատկացումի, ապա յատկացումի արժանացած է նաեւ անոր «հակադիր» Բէն Այրէանը: Այսպէս է, որովհետեւ Հիմնարկութեան բացառաբար մէկ ու միակ մտահոգութիւնը եղած է օգնել, շինարար եւ դրական գործ կատարել, հասնիլ հոն, ուր վաւերական կարիք կայ, ամրացնել Սփիւռքի ազգային, կրթական, մշակութային եւ այլ հաստատութիւնները, սատարել հայապահպանման մեծ ու բախտորոշ առաքելութեան»¹: Իսկ «Ազգակը» գրում էր, որ «...Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան հիմնական ծրագիրն է Հայ Մանուկին դպրոցական և մանկապարտիզպանական կեանքը ընդհանուր յայտարարի բերել, որպէսզի այս առատութեան դարուն երեխան զուրկ չմնայ դպրոցական վայելքէ»²:

Չլինելով հայկական կազմակերպություն՝ հիմնարկությունն, այնուամենայնիւ, իր հիմնադրումից կարճ ժամանակ անց քաջածանոթ էր Սփյուռքի՝ կրթություն և այլ բնագավառներում ունեցած գրեթե բոլոր խնդիրներին: «Ազգակի»՝ հարցին նվիրված հոդվածում կարդում ենք. «...Վստահօրէն գիտէնք, թէ Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութիւնը իր կազմով հայ ազգային մարմին մը չէ: Բայց, անոր ցարդ ունեցած իմաստուն գործունէութիւնը կը հաստատէ, որ ինք չա՛տ լաւ կ'ըմբռնէ տարագիր հայ ժողովուրդի ազգային գոյապահպանման մտահոգութիւնները եւ ատոր համար ալ իր հայկական յատկացումներու 90 տոկոսը կեդրոնացուցած է կրթական մշակութային ձեռնարկներու վրայ»³:

¹ «Ազատ օր», թիւ 5794, 13 Մարտ, 1964:

² «Ազգակ», թիւ 20 (9149), 29 Մարտ, 1962:

³ Նույն տեղում, թիւ 281 (9721), 11 Փետրուար, 1964:

1956-1962 թթ. ընթացքում հիմնարկությունը ղեկուս չէր գործակցում Հայաստանի հետ, որի մասին վկայում են գիտական հաստատություններին հատկացված փոքրածավալ նպաստները¹: Այդ տարիներին, բացի Ամենայն Հայոց կաթողիկոսությունը կատարած հատկացումներից, Մատենադարանին գրականություն ձեռք բերելու նպատակով տրամադրվել է միայն 3 հազ. դոլարի նպաստ²: Հայաստանի հետ համագործակցությունն սկսվեց 1964 թ., երբ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Առաջինի հրավերով Հայաստան ժամանեցին Պերդիգանն ու Ռ. Կյուլպենկյանը³: Կ. Դալլաքյանը նշում է, որ նրանք Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Առաջինի հյուրերն էին՝ վերջինիս գահակալություն 10-րդ տարեդարձի առիթով: Կառավարություն հանձնարարությունը ՀԽՍՀ նախարարների խորհրդին առընթեր Հայ եկեղեցու գործերի խորհուրդն ընդունելություն կազմակերպեց կաթողիկոսի պատվին: Այդ ընդունելություն ժամանակ էլ Պերդիգանն ու Ռ. Կյուլպենկյանը հայտնեցին, որ հաստատության ղեկավարությունը որոշել է նպաստներ հատկացնել Հայաստանի կազմակերպություններին: «Անմիջապես հրապարակվեցին տարբեր հասցեատերեր, - հաղորդում է Կ. Դալլաքյանը, - և Հայտարարվեց ավելի քան 200.000 դոլարի նպաստի հատկացման որոշումը»⁴:

Կասկածից վեր է, որ 1960-ականներին սկսված Հայ ազգային զարթոնքն ու խորհրդային չափավոր ղեմնկրատացման քաղաքական խմորումները չէին կարող վրիպել թե՛ Պերդիգանի, թե՛ Ռ. Կյուլպենկյանի ուշադրությունից, որոնք արդեն ճանաչված գործիչներ էին ոչ միայն Պորտուգալիայում, այլև Եվրոպայի, Մերձավոր ու Միջին Արևելքի, Հարավային Ամերիկայի, Աֆրիկայի երկրներում ու Հայ Համայնքներում: Նրանք ծրագրել էին ամուր կապեր ստեղծել Հայաստանի հետ, որի բազմաթիվ գիտական, առողջապահական, կրթական և մշակութային կազմակերպություններ հնարա-

¹ Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-1962, p.85.

² Տե՛ս նույն տեղում, նաև՝ «Արև», թիւ 13,281, 10 Օգոստոս, 1962:

³ Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Armenian Department, Twenty years of activity, 1956-1976, p. 3.

⁴ Դալլաքյան Կ., նշվ. աշխ., «ՊԲՀ», 2006, № 3, էջ 16: Տե՛ս նաև նույն հեղինակի՝ Հուշապատում, էջ 90:

վորություն կունենային ոչ միայն զինվելու արտասահմանյան ժամանակակից, որակյալ ու թանկարժեք տեխնիկայով, այլև զարկ տալու գիտական հետազոտություններին, կրթության զարգացմանը, մշակութային ձեռնարկումներին և այլն: Հետաքրքրական է, ի դեպ, նշել, որ 1960-ականներին, երբ խորհրդային արտադրության գիտատեխնիկական շատ սարքավորումներ հեռու էին որակյալ և կատարյալ լինելուց, իսկ արտասահմանյան տեխնիկայի մասին խորհրդային հանրապետություններում հիմնականում տեղեկանում էին ամսագրերից և լրատվամիջոցներից, Հայաստան մեծ քանակությամբ մուտք էին գործում այնպիսի ընկերությունների արտադրանքներ, ինչպիսիք են SIEMENS-ը, TOSHIBA-ն, SONY-ն և այլն: Քիչ չէին նաև դեպքերը, երբ տեղում չէին կարողանում գործարկել ստացված սարքավորումները, և դրանք ուղարկելուց զատ, Ռ. Կյուլպենկյանը, Վ. Մավյանն ու Կ. Քեչիչյանն ստիպված էին Հայաստան գործուղել համապատասխան ընկերությունների ու կազմակերպությունների մասնագետների, որը վկայում է նրանց՝ երկրին օգնելու հարցում ունեցած անկեղծ և անմնացորդ նվիրվածության մասին:

Հայաստանում իրենց ցույց տրված ընդունելությունից և տեղում գոյություն ունեցող քաղաքական իրավիճակից Պերդիգանն ու Ռ. Կյուլպենկյանը բավականին դրական տպավորություններ էին ստացել, որն արտահայտվեց Մատենադարանին, Գիտությունների ակադեմիային և Պատմական հուշարձանների պահպանության կոմիտեին նպաստներ հատկացնելու որոշման մեջ¹: Այդ նպաստներն առաջին քայլերն էին, որոնք նախորդեցին հետագա տասնամյակներում հիմնարկության կողմից այստեղ իրականացված լայնամասշտաբ բարեգործական ծրագրերին: Հայկական բաժանմունքի ձեռնարկումները լրջորեն խթանեցին Հայաստանում գիտական մտքի առաջընթացին, կրթության որակի բարձրացմանն ու երկրի առողջապահական հաստատությունների արդիականացմանը:

Հետագա տարիներին Հայաստան այցելեցին նաև Վ. Մավյանն ու Ջ. Եկավյանը: Նրանց այցերն ինչպես աշխատանքային, այնպես էլ ջերմ բարեկամական շփումներ էին հայրենիքի և նրա գիտնա-

¹ Տե՛ս ՀԱԱ. ֆ. 875, ց. 5, գ. 1, թ. 1-4:

կանները ու մտավորականների հետ: Ռ. Կյուլպենկյանն ու Վ. Մավ-
յանը բազմիցս են հրավիրվել Հայաստան՝ մասնակցելու համազ-
գային նշանակություն ունեցող հանդիսությունների ու միջոցա-
ռումների, ինչպիսին էին, օրինակ, Երևանի 2750-ամյակի առիթով
կազմակերպված տոնակատարությունը, Կոմիտասի, Եղիշե
Չարենցի և Հովհաննես Թումանյանի ծննդյան տարեդարձերի նշու-
մը և այլն¹: Հայրենիքի վերաբերյալ իր տպավորությունների մասին
Ռ. Կյուլպենկյանը գրում էր. «...Մեզի համար մեծ բաւարարութիւն
էր տեսնել Հայաստանի պատմական, դարաւոր ժառանգութիւննե-
րու կողքին բարձրացող և օրէ օր զարգացող նորը՝ գիտական, մշա-
կութային և կրթական տարբեր մարդերու մէջ: Մեզ տպաւորեցին
մանաւանդ խոր հմտութիւնն ու իրենց ասպարէզներուն հանդէպ
ունեցած նուիրումը գիտնականներուն, արուեստի և մշակոյթի
գործիչներուն»²:

Մոտենալով այս գլխի ավարտին՝ հարկ է կատարել նաև որոշ
եզրահանգումներ: Նախ, առավել քան կարևոր է նշել, որ Գ. Կյուլ-
պենկյանի կտակակատարներն անշեղորեն կատարեցին հայ մեծա-
հարուստի կտակի բոլոր պահանջները և ի գորու գտնվեցին
աշխատելու նույնիսկ քաղաքական անկայուն իրավիճակներում
հայտնված երկրներում³:

Հիմնարկությունը ղեկավարությունն սկսեց լրջորեն հե-
տաքրքրվել ոչ միայն Սփյուռքի, այլև Հայաստանի գիտական,
կրթական, առողջապահական և այլ կազմակերպությունների
խնդիրներով: Պերզիգանի, Գ. Եսայանի և Ռ. Կյուլպենկյանի առա-
ջին կարևոր գործերից էին հայկական համայնքներ և Հայաստան
կատարած այցերը: Ծրջելով կրթական, մշակութային, գիտական ու
առողջապահական հաստատություններով՝ նրանք ծանոթանում
էին տիրող իրավիճակին ու կարիքներին: Ընդ որում, պետք է ընդ-
գծել, որ լինելով նոր հիմնադրված բարեգործական հաստատու-

¹ Տե՛ս ՀԱԱ. ֆ. 875, ց. 2, գ. 532, թ. 5, 16, գ. 534, թ. 32-34:

² Նույն տեղում, գ. 534, թ. 13:

³ «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության գործունեության համար լուրջ
խոչընդոտներ էին ստեղծում Սուեյի ճգնաժամն (1956-1957 թթ.) ու Կասեմի գլխա-
վորած Հեղափոխությունն Իրաքում (1958 թ.), Մերձավոր Արևելքում ընթացող
արաբ-իսրայելական պատերազմները և այլն:

Թյան ղեկավարներ և նախկինում չունենալով որևէ նման կառույցում աշխատանքային գեթ մեկ օրվա փորձ՝ Պերդիգանը, Գ. Եսայանն ու Ռ. Կյուլպենկյանը գործեցին բավականաչափ խոհանու արդյունավետ մեթոդներով, որոնք ուղենիչ դարձան հիմնարկությունից հետագա ողջ գործունեությունից համար:

Հետաքրքրական է նաև այն հանգամանքը, որ խորհրդային իշխանությունները հաստատությունից ղեկավարներին ընդունեցին կառույցի հիմնադրումից գրեթե ութ տարի հետո միայն՝ համոզվելով, որ «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունը քաղաքական կազմակերպություն չէ, չի հետապնդում որևէ նմանատիպ շահ և կարող է նույնիսկ Սփյուռքը մայր Հողին կապող կամրջի դեր կատարել: Այդ իսկ պատճառով խորհրդային իշխանությունները երբևէ չխոչընդոտեցին Հայաստանում հիմնարկությունից իրականացրած ծրագրերին:

Խորհրդահայ մամուլում, սակայն, բառ անգամ չենք գտնում «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունից մասին: Սփյուռքում լույս տեսնող թերթերն էին, որ բազմիցս անդրադարձան նրա գործունեությունը: Սփյուռքահայ մամուլում, ի դեպ, հիմնարկությունից գործունեությունը փորձ է արվել լուսաբանել հնարավորինս անաչառ դիրքերից, որը վկայում է այդ հաստատությունից և նրա ղեկավարների՝ խմբային շահը համընդհանուրին ստորադասելու վճռականությունից մասին. վճռականություն, որն ամուր երաշխիք դարձավ բարեգործական ծրագրերը համահայկական դարձնելու համար: Այդ խնդիրն էր քննարկում «Ազգակը», երբ գրում էր, որ «...Գալուստ Կիւլպէնկեան հիմնարկութեան գործադիր մարմինը իր յատկացումները գրեթէ ամբողջութեամբ կեդրոնացուցած է կրթական ու մշակութային նպատակներու շուրջ, բովանդակ սփիւռքի մէջ, և համազգային չափանիշով»¹: «Յաճախ պատահած է, շարունակում էր թերթը, - որ հասարակական կեանքի մէջ համեստ գործ մը կատարողներ խլացուցիչ աղմուկ բարձրացուցած են, զանազան միջոցներով հանրային ուշադրութեան արժանանալու, փառքի, հռչակի տիրանալու վրան բաց ձգտումով: Ատոր ճիշդ ու ճիշդ հակառակն է Գալուստ Կիւլպէնկեան հիմնարկութիւնը, որ իր

¹ «Ազգակ», թիւ 281 (9721), 11 Փետրուար, 1964:

գոյութիւնը կը զգացնէ ոչ թէ տանիքներու վրայէն կատարուած քարոզչութեամբ, փողով ու թմբուկով, այլ՝ իր կատարած պատկանելի յատկացումներով կրթական գործերու համար, մանկապարտէզներէն սկսեալ մինչեւ համալսարանները»¹:

Խնդիրը նույն տեսանկյունից էր քննուած «Յուսաբերը», որի խմբագրականը արտատպւել էր նաև «Ազատ օրում»: Թերթը գրում էր, որ բարեգործութիւնը պետք է դիմանա երկու փորձութեան. «Առաջին փորձութիւնը,- գտնում էր «Յուսաբերը», - կը կայանայ անոր մէջ, որ երբ մահկանացուներէ բաղկացած հաստատութիւն մը մեծագումար օժանդակութիւններ կ'ընէ հոս ու հոն, ապա կ'ուզէ որ այս մասին աղմուկ բարձրանայ, բոլորը ոչ միայն գիտնան, թէ ինչ առատաձեռն նուէրներ է բրած, այլև գովաբանեն թէ՛ կատարուածը, թէ՛ կատարողը: Երկրորդ փորձութիւնը առաջինի հետեւանքն է, թերեւս,- նշում էր թերթը և շարունակում,- Արդարեւ, ի տես, եւ ի լուր շոայուած փառաբանքին, փառաբանուողը կրնայ նախասիրութիւններ մշակել: Եւ ինք իսկ չանդրադառնալ թէ որքան արագորէն այս տրամադրութիւնը կողմնակալութեան եւ աչառութեան կը փոխակերպուի»²: Ուղիղ համեմատական անցկացնելով «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկութեան գործունեութեան և նշված փորձութիւնների միջև՝ «Յուսաբերը» գրում էր. «Բացարձակ առարկայութեամբ մօտենալով՝ Գ. Կիւլպենկեան հիմնարկութեան ԳՈՐԾին (չարվածքի ձևը բնագրում է) մէջ, կը տեսնենք, որ ան ի սպառ զերծ մնացած է այս երկու փորձութիւններէն ալ: Այս իրողութեան հիման վրայ, ո՛չ գովք, ո՛չ ալ փառաբանութիւն պիտի չոայլենք, այլ պիտի արձանագրենք մեր անվերապահ ու բացարձակ գնահատութիւնը՝ կատարուած գերազանցօրէն ազգաշէն ու մարդկային գործին համար... յատկացումները կատարուած են առանց ակնկալութեան, թէ ծափ պիտի զարնուի եւ օրհներգութեան հրապարակային «մրցում» սարքուի... կատարուած գործը գնահատութեան արժանի կը հանդիսանայ ոչ միայն իր նիւթական չափանիշով, այլև իր վաւերապէս բարոյական էութեամբ»³:

¹ «Ազգակ», թիւ 281 (9721), 11 Փետրուար, 1964:

² «Ազատ օր», թիւ 5794, 13 Մարտ, 1964:

³ Նույն տեղում:

Նույնատիպ տողերի ենք հանդիպում «Ազատ օրվա» 1966 թ. հունիսի 13-ի համարում, որտեղ նշված է, թե. «Անոնք որ մօտէն կը հետեւին Հիմնարկութեան գործունէութեան եւ պաշտօնական տեղեկագիրներուն, անվարան կերպով կը վկայեն, որ հեռատես իմաստութեամբ է, որ կը կատարուին հայ կեանքի բոլոր յատկացումները»¹: Հիմնարկութեան գործունէութեան նման ոճը պահպանվեց իր հիմնադրումից հետո անցած ողջ տասնամյակների ընթացքում: Հարկ է նաև նշել, որ թեպետ 1970-ական թվականներից ի վեր հաստատութեան ներսում կատարվել են կառուցվածքային փոփոխություններ², սակայն կառույցի ղեկավարությունը երբևէ չի դադարեցրել իր օգնությունը Հայաստանին ու հայ ժողովրդին: Միանգամայն իրավացի էր հիմնարկութեան Հայկական բաժանմունքի ներկայիս տնօրենը, երբ նշում էր, որ հաստատութեան Տնօրենների ժողովի այդպիսի վարքագիծն արդյունք էր պորտուգալացիների կողմից հայ ժողովրդի նկատմամբ տածած խոր հարգանքի³:

Մեկ նկատառում ևս. Հայկական մամուլի կամ, ընդհանրապես, հայ իրականության մեջ հետաքրքիր պատկեր է ուրվագծվում, երբ համեմատութեան մեջ ենք դնում Գալուստ Կյուլպենկյան մարդու և համանուն հիմնարկութեան բարեսիրական գործունէությունը: Թե՛ Կյուլպենկյան բարերարը, թե՛ համանուն հիմնարկությունը բարեգործություններ կատարելիս խտրականություն չէին դնում վարչակարգերի, ազգությունների, մարդկանց գույնի և հավատի միջև: Մասնավորապես, Գ. Կյուլպենկյանը Խորհրդային Հայաստանին նվիրատվություններ կատարելու ժամանակ երբեք և որևէ առիթով իր բարեգործությունները չպայմանավորեց այնտեղ առկա հասարակարգով. նույնիսկ չայրեց իր քաղաքական կամուրջները խորհրդային վարչակազմի հետ, երբ Ա. Խանջյանն անհարկի վիրավորեց իր անձը: Այդպիսի վարքագիծ մազնատը դրսևորում էր

¹ «Ազատ օր», թիւ 6478, 13 Յունիս, 1966: «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկութեան գործունէությունը 1962 թ. տրված բարձր գնահատականի մասին տե՛ս նաև «Ջարթօնք», 1962, Սեպտեմբեր, էջ 350:

² Փակվել են Նավթային, Մերձավոր Արևելքի և այլ, թվով հինգ, բաժանմունքներ, կրճատվել է հիմնարկության աշխատակիցների թիվը և այլն:

³ Տե՛ս «Ազգ», 216, (3382), 26 նոյեմբեր, 2005:

նաև Սփյուռքում գործող քաղաքական կուսակցությունների և հասարակական բազմաթիվ կազմակերպությունների հանդեպ: Գ. Կյուլպենկյան բարերարին ու գործչին լավագույնս է բնութագրել Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Առաջինը՝ նշելով, որ «Հանգուցեալը (Գ. Կյուլպենկյանը՝ Վ. Ղ.) որպէս Հայ մարդ, գուցէ իրաւունք ունենար դառնացած եւ յուսախար եղած ըլլալու այս աշխարհէն, մանաւանդ մեծ ազգերէն: Սակայն անոր մեծ սիրտը մարդասիրութեամբ եւ լուստեսութեամբ ջերմացած, իր մտածումը առաջնորդեց դէպի այնպիսի գործ մը, որ մեր գիտակցութեան առջեւ կը հանդիսանայ որպէս բարոյական յաղթական կոթող: Մենք մխիթարուած ենք, որ մեր զաւակներէն մին այդպիսի սիրտ ունեցաւ»¹:

Պետք է արձանագրել, որ մինչև Գ. Կյուլպենկյանի մահը, սփյուռքահայ մամուլը հայ բարերարին կատարված նվիրատվությունների ու բարեգործությունների համար շնորհակալություն հայտնելու փոխարեն իր էջերում գրեթե միշտ տպագրում էր նրա հասցեին ուղղված քննադատական հոդվածներ՝ համարելով, որ մի ողջ երկիր պահելու ունակ հայը սեփական ժողովրդի կարիքները հոգալու նպատակով պարտավոր էր ծախսել իր հարստություն մեծ մասը, եթե ոչ ամբողջը: Նմանատիպ տրամաբանություններ և երբեմն չափից ավելի պահանջներով ու քննադատություններով զբաղվել են «Յառաջը», հիմնարկության գործունեության սկզբնական շրջանում՝ «Արեւը», «Ազատ օրը», «Ազդակը» և այլ թերթեր:

Բարերարի մահից և նրա անունը կրող բարեգործական կառույցի հիմնադրումից բառացիորեն մի քանի տարի անց սփյուռքահայ հասարակական-քաղաքական շրջաններում սկսում է ձևավորվել ու ամրապնդվել մի կարծիք, համաձայն որի՝ հարկ է արժանին հատուցել բոլոր այն մարդկանց, գործիչներին ու կազմակերպություններին, որոնք, թեկուզև չնչին, իրենց լուծման ունեն հայության ապագայի կերտման գործում: Նշվածը հետաքրքրական է, մանավանդ, այն առումով, որ կատարվեց 1950-1960-ական թվականներին, երբ Ոտրհրդային Հայաստանում կարմիր իշխանությունները կանաչ լույս վառեցին երկրում գործել ցանկացող

¹ «Ոթան», թիւ 117, 5 Սեպտեմբեր, 1957:

սփյուռքահայ և օտար մշակութային, հասարակական կազմակերպությունների համար, իսկ Սփյուռքն անցել էր իր մղձավանջային, ձևավորման փուլն ու մտել զարթոնքի ժամանակաշրջան: Խնդրո առարկա կարծիքը ձևավորվեց որոշ նոր, ծանրակշիռ հանգամանքների ի հայտ գալու պատճառով:

Հայտնի է, որ 1920–1930–ական թվականներին Ցեղասպանություն ենթարկված, հայրենիքից բռնազաղթված և հայրենազրկված արևմտահայություն՝ աշխարհի չորս ծագերում հայտնված ստվար զանգվածների համար առաջին խնդիրն ու օրվա հրամայականը ֆիզիկական գոյություն պահպանումն էր: Օտար երկիրներին տակ ծվարած հայ ժողովրդի բեկորների մեծ մասը գյուղացիներ և արհեստավորներ էին, որոնք խորթ էին ընդունող հասարակությանը, տեղյակ չէին նրա նիստ ու կացին, բարքերին, մշակույթին, չէին տիրապետում լեզվին և լավագույն դեպքերում կատարում էին մասնագիտական որակավորում չպահանջող, ծանր, առողջության ու կյանքի համար վտանգավոր աշխատանքներ: Իրավիճակն ավելի բարդացավ 1929–1933 թթ. համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամի պատճառով: Խորհրդային Հայաստանն այդ տարիներին ոչ միայն անկարող էր որևէ օգնություն հասցնել արևմտահայություն մեծաքանակ, թափառական ու թշվառ զանգվածներին՝ տեղավորելով նրանց իր սահմաններում, այլև ինքն էր թաղված բազմաթիվ կարիքների մեջ:

Հիշյալ տարիներին սփյուռքահայ հասարակական, քաղաքական կազմակերպությունների բազմաթիվ ներկայացուցիչներ հազարավոր հայերի սովից, հիվանդություններից, ցրտից ու այլ վտանգներից փրկելու համար կամա–ակամա իրենց հայացքներն ուղղեցին դեպի հայկական և օտար բարեգործական կազմակերպություններն ու տարբեր երկրներում քիչ թե շատ ազդու քաղաքական կամ տնտեսական դիրքեր գրաված մեծահարուստ հայերը՝ նրանցից ակնկալելով գումար ու նյութական միջոցներ, որոնք, որքան էլ շատ լինեին, հակված ենք մտածելու, կրկին չէին բավարարելու հայություն անհամար խնդիրների լուծմանը: Այդ պայմաններում քաղաքական ուժերի և անհատ գործիչների կողմից, բնականաբար ու մեղմ ասած, չէին ընդունվելու և չընդունվեցին այն մերժումները կամ օգնություն հասցնելու համար անկարող

լինելու պատճառաբանությունները, որոնք զուրկ չէին ծանրակշիռ հիմքերից: ՀԲԸ Միությունն, օրինակ, անկարող էր կատարել իր նյութական բոլոր միջոցները, ներառյալ անձեռնմխելի դրամագլուխը, հայության խնդիրների լուծմանը ծառայեցնելու տարբեր ուժերի կողմից ներկայացվող պահանջները, չնայած այն հանգամանքին, որ չափից ավելի դժվար էր սովի ու ցրտի ճիրաններում գալարվող բազմահազար մարդկանց փրկել ցանկացող կազմակերպություններին պարզաբանել, որ Միության հիմնադիրները «...ստեղծելով գլխավոր հիմնադրամ եւ դարձնելով այն անձեռնմխելի, ոչ միայն ձգտում էին ապահովել կազմակերպության մշտական, հարատեւ գործունեությունը, այլեւ անհրաժեշտություն դեպքում անհապաղ եւ գործնական օգնություն հասնել հայ աղետյալներին»¹:

Գրեթե նույնն էր իրավիճակը հայ անհատների, մասնավորապես՝ Գ. Կյուլպենկյանի պարագայում: Բարերարը, նախ, որքան էլ հարուստ լիներ, անկարող էր միայն իր միջոցներով հոգալու հայության անթիվ կարիքները, և նորություն ասած չենք լինի, եթե նչենք, որ գրեթե բոլոր մեծահարուստների նյութական հիմնական կարողությունները նրանց տնտեսական գործունեության կարևորագույն, եթե ոչ գլխավոր գրավականն ու երաշխիքն են: Պատմությունը հայտնի են սակավաթիվ դեպքեր, երբ որևէ մեծահարուստ իր կենդանության օրոք հրաժարվել է սեփական ողջ կարողությունից. ընդ որում, նման դեպքերը տեղի են ունեցել առավելապես անձնական պատճառներով՝ աշխարհայացքի, համոզմունքների, դավանած գաղափարների փոփոխություն, աշխարհիկ կյանքից հրաժարում և այլն: Ներկայացված հիմքերը, սակայն, ինչպես նշվեց, չընդունվեցին դրամ ակնկալողների կողմից: Ավելին, հայ քաղաքական գործիչներն ու կուսակցություններն սկսեցին տեղի-անտեղի սուր, կրակոտ, հաճախ անձնական վիրավորանքների հասնող խոսքերի տարափ տեղալ հայ մեծահարուստների, Բարեգործականի և նրա անդամների գլխին՝ մամուլը դարձնելով իրենց խոսսափողը: 1930-ական թվականների ողջ ընթացքում հայկական թերթերում հաճախակի կարելի էր հանդիպել այնպիսի արտահայտությունների, ինչպիսիք էին՝ «...կարող էր ավելին տալ կամ անել,

¹ Մեղքոյան է., ՀԲԸՄ պատմություն, էջ 40:

բայց չարեց...», «...Հայության ծով կարիքների հանդեպ քարսիրտ է...», «անհոգի կապիտալիստ», «մալեղ-խլեղներ» և այլն:

1920-1930-ականների մոտայ պատկերը փոխվեց 1950-1960-ականներին, երբ ասպարեզ իջավ սփյուռքահայության նոր, երիտասարդ սերունդը, որն ուներ կրթություն, մասնագիտություն, բարձր վարձատրվող աշխատանք և ի վիճակի էր արդեն սեփական ուժերով բավարարելու իր կենսական գրեթե բոլոր պահանջները: Հայաստանն, իր հերթին, սատար կանգնեց սփյուռքահայության նոր սերունդների կրթության ու դաստիարակության գործին. բարձրագույն կրթություն ստանալու նպատակով բազմաթիվ երկրներից Հայաստան ժամանեցին հայ երիտասարդներ: Հայաստանից սկսեց պարբերաբար գիր ու գրականություն առաքվել Սփյուռքի հայկական դպրոցներ ու կրթօջախներ: Սփյուռքահայության ֆիզիկական գոյության ամենօրյա ու առօրյա պայքարն իր տեղը գիջեց մայրենի լեզուն, մշակութային և հոգևոր արժեքներն, ընդհանրապես, ազգային դիմագիծը պահպանելու գիտակցության ամրապնդմանը, որը պահանջում էր գաղափարական միասնություն, ուժերի և կարողությունների միավորում: Հատկանշական է, որ 1953 թ. ՀԲԸ Միության նախագահությունն ստանձնեց Հայտնի մեծահարուստ Ա. Մանուկյանը՝ հայտարարելով, որ «Թմ երազս է Միութեան նիւթական միջոցները բազմացնել, որպէսզի շատ մը կենսական պէտքեր - որոնց մանրամասնութեան մէջ չեմ մտներ, բայց որոնց գլուխը կը գտնուի մեր մշակույթը, հայ գիրն ու գրականութիւնը - չ'անտեսուին այլևս»¹:

Խնդրո առարկա ժամանակաշրջանում ու դրան հաջորդած տարիներին ստեղծվեցին և իրենց գործունեություն աշխարհագրական սահմաններն ընդլայնեցին հայկական նոր բարեգործական կազմակերպություններ՝ «Ճինիչեան», «Հովնանեան», Հայ կրթական և այլն, որոնց նվիրատվություններն ու կատարած հատկացումները նպատակաուղղված էին ուժացման, հայ հոգևոր, մշակութային արժեքներին սպառնացող վտանգների դիմագրավմանն ու չեզոքացմանը:

Պատահական չէր, հետևապես, որ «Գալուստ Կյուլպենկյան» ոչ հայկական կազմակերպության հայանպաստ ձեռնարկումները

¹ Մելքոնյան է., ՀԲԸՄ պատմություն, էջ 430:

չվրիպեցին և չէին էլ կարող վրիպել հայկական մամուլի ու շաղրությունից, որի բերանով ողջ հայությունը երախտիքի ու շնորհակալության խոսք ուղղեց հաստատության հայ և օտարազգի ղեկավարներին ու աշխատակիցներին:

ԵՐԿՐՈՐԳ ԳԼՈՒԽ

ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔԻ ԻՐԱԿԱՆԱՑՐԱԾ ԾՐԱԳՐԵՐԸ

2.1. Կրթամշակութային օջախների շինարարություն և վերանորոգում

Սիրիա և Լիբանան

Ինչպես նշվեց, «Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկության ղեկավարները Հայկական բաժանմունքի ստեղծման առիթով հայտարարել էին, որ իրենց առաջնային նպատակներից մեկը հայ կրթության և գիտության զարգացմանը սատարելն էր: Այդ տեսանկյունից, բնականաբար, հատկանշական է, որ բաժանմունքի պատասխանատուների ուշադրության կենտրոնում հայտնվեցին Սփյուռքի գրեթե բոլոր կրթական և մշակութային կենտրոններն ու հաստատությունները:

Ինչ խոսք, որ նախքան հատկացումներ կատարելը, Հիմնարկության տեսուչները պետք է լուրջ ուսումնասիրություններ կատարեին հայկական համայնքներում՝ ծանոթանալու նրանցում տիրող իրավիճակին, կրթության որակին ու կարիքներին, առանց որի անհնար կլիներ նպատակաուղղված և լայնածավալ բարեսիրական գործունեություն իրականացնելը: Այստեղ պետք է արժանին հատուցել միաժամանակ թե՛ Պերդիգանին, թե՛ Գ. Եսայանին ու Ռ. Կյուլպենկյանին, որոնք իրենց ողջ եռանդն ու կարողություններն ի սպաս դրեցին տարբեր երկրների հայ համայնքների բազմաբնույթ կարիքների մանրակրկիտ ուսումնասիրությանը: «Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկության Տնօրենների ժողովը նշում էր, որ «...կրթական եւ տնտեսական վերահաստատման գետնի վրայ

գտնուող զանազան կարեւոր ծրագիրներու անհշուժեամբ, ներկայիս խոր ուսումնասիրութիւններ կը կատարուին...ծրագիրները կը կարօտին սակայն շատ զգոյշ ուսումնասիրութեան մը, որդեգրուելիք ուղղութեան եւ որոշ պայմաններու վերաբերմամբ»¹:

1957 թ. մայիսին Պերդիգանը, Փալմեկայի դուքս Դոմինգոս դը Սուզան և Ռ. Կյուլպենկյանը քննական ընդարձակ շրջապտույտ կատարեցին Մերձավոր Արևելքի երկրներով՝ լինելով նաև Թուրքիայում: Այցելութիւնների ընթացքում Հանդիպումներ եղան Երուսաղեմի, Կ. Պոլսի Հայոց պատրիարքների և Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսի Հետ, սերտ կապեր հաստատվեցին «...Լիբանանի, Յորդանանի, Իրաքի և Թուրքիոյ կարևոր անձնավորութեանց և Հայ Համայնքներու Հետ»²:

Հարկ է նշել, որ ի տարբերութիւն Իրաքի և Թուրքիայի, որտեղ հիմնարկութեան ղեկավարները համագործակցում էին Հայոց պատրիարքների Հետ, Լիբանանում և Սիրիայում հիմնվեցին Հաստատութեան ներկայացուցչական մշտական մարմիններ (Comité Educationel de la Fondation Calouste Gulbenkian au Liban; c/o M. A. Topjian; P.O.B. 715; Beyrouth (Liban), Comité Educationel de la Syrie de la Fondation Calouste Gulbenkian; c/o M. K. Nersoyan; P.O.B. 757; Alep; Syrie (R.A.U.) – «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկութեան Լիբանանի կրթական մարմին. պատասխանատու՝ Մ. Ա. Թոփչյան, փոստային համարը՝ 715, Բեյրութ (Լիբանան), «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկութեան Սիրիայի կրթական մարմին. պատասխանատու՝ Մ. Կ. Ներսոյան, փոստային համարը՝ 757, Հալեպ (Սիրիա)»³, որոնց անդամներն, ընտրված լինելով «... մտքի և բազկի գործունէութեան զանազան մարդէրեն»⁴, սերտ շփումների մեջ մտան տեղի Հայ Համայնքների Հետ և կարճ ժամանակ անց քաջածանոթ էին կրթութեան բնագավառում նրանց ունեցած խնդիրներին: Նմանատիպ մարմին գործում էր նաև Բրազիլիայում:

¹ «Յառաջ», 35րդ տարի, թիւ 8410, նոր շրջան, 15րդ տարի, թիւ 4311, Փարիզ, 5 Յունիս, 1959:

² «Ալիք», թիւ 249 (5890), 14 Նոյեմբեր, 1957:

³ Տե՛ս «Յառաջ», 37րդ տարի, թիւ 9065, նոր շրջան, 17րդ տարի, թիւ 4866, 29 Մարտ, 1961:

⁴ «Ազդակ», թիւ 20 (9149), 29 Մարտ, 1962:

Սփյուռքի դպրոցներից «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության հովանավորությունն առաջիններից արժանացածը ՀԲԸ Միության՝ բարերար Լազար Նաճարյանի նվիրատվությամբ և Նյու Յորքի «Տիկնանց կեդ. Յանձնախումբի» Հանգանակած միջոցներով Հալեպում 1954 թ. բացված «Լազար Նաճարեան» վարժարանն էր¹: 1959 թ. հիմնարկության նպաստով ընդարձակվեց կրթական այս Հաստատության շենքը և նույն թվականին այն վերածվեց երկրորդական վարժարանի, որն սկսեց կրել «Լազար Նաճարեան - Գալուստ Կիւլպէնկեան» անունը: Է. Մելքոնյանի հրապարակած տվյալների համաձայն՝ 1959 թ. վարժարանում սովորում էր 585 աշակերտ, 1960-ին՝ 669, իսկ 2001-ին՝ 1.500, «...ինչի շնորհիվ այն դարձավ ՀԲԸ Միության ամենախոշոր դպրոցը սփյուռքում»²: Ընդհանրապես, տեղին է ասել, որ հայկական դպրոցներին նպաստներ հատկացնելու հիմնարկության քաղաքականությունը խարսխված էր, ինչպես Պերդիգանն էր նշում, աշակերտության թվաքանակի վրա, որով Հաստատության ղեկավարությունը փորձում էր պատասխանատվություն ստանձնել առավելագույն թվով սփյուռքահայ աշակերտների որակյալ կրթության համար³:

«Լազար Նաճարեան» վարժարանի նոր մասնաշենքի կառուցման առթիվ «Արևը» գրում էր. «Գ. յարկ մը բարձրացած է նախկին երկյարկանի շէնքին վրայ: Կեդր. Վարչութեան (ՀԲԸ Միության՝ Վ.Ղ.) թելադրութեամբ Գ. յարկը յատկացուած է երկրորդականի աշակերտներուն և այդ բաժինը կոչուած է Հ.Բ.Ը. ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԳԱԼՈՒՍՏ ԿԻԻԼ ՊԷՆԿԵԱՆ ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ՎԱՐՎԱՐԱՆ (չարվածքի ձևը բնագրում է), ի յիշատակ ազգային մեծ բարերար և Հ.Բ.Ը. Միութեան երբեմնի նախագահ երջանկայիշատակ Գալուստ Կիւլպէնկեանի»⁴: Ըստ նույն թերթի հաղորդած տվյալների՝ վարժարանի նոր շենքում սովորում էր 150 աշակերտ, իսկ կրթական այդ Հաստատության սաների ընդհանուր թիվը նրա գործունեության առաջին տարվա 83-ի փոխարեն 1959 թ. արդեն հասել էր 700-ի⁵:

¹ Տե՛ս **Մելքոնյան Է.**, ՀԲԸՄ պատմություն, էջ 431:

² Նույն տեղում:

³ Տե՛ս *Azaredo de Perdigao J., Chairman's Report, 20th July 1955-31st December 1959*, p. 162.

⁴ «Արև», թիւ 12.502, 22 Յունուար, 1960:

⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

Բարեգործականի այս կրթօջախը հետագա տասնամյակներում ևս եղել է «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության և նրա Հայկական բաժանմունքի պատասխանատուների հոգածության առարկան: Հիմնարկության հրատարակած տեղեկագրերի էջերում պարբերաբար հանդիպում ենք այդ վարժարանի օգտին կատարված մեծածավալ նվիրատվությունների¹: 2001 թ. «Լազար Նաճարեան – Գալուստ Կիւլպէնկեան» վարժարանի համար նոր մասնաչէնք կառուցելու նպատակով հիմնարկությունը կատարել է 240 հազ. դոլարի հատկացում², իսկ 2003-ին կառուցել նոր՝ վեցհարկանի մասնաչէնք, որի երկու հարկը հատկացվել է Միքայել Յսայանի անվան մանկապարտեզին³: Նախադպրոցական տարիքի երեխաների դաստիարակության համար նախատեսված այս կառույցն ունի 12 սենյակ, ընդարձակ խաղաղաչտ և ծածկած մարզաղաչտ, որը կրում է Ջ. Եկավյանի որդու՝ Նարեկի անունը⁴:

1965 թ. «Գալուստ Կյուլպենկյան» հաստատությունը 17 հազ. դոլարի օգնություն էր ցուցաբերել ՀԲԸ Միության մեկ այլ՝ Փիզիկական արատներ ունեցող և չքավոր Հայ երեխաների համար Հալեպում առողջարան կառուցելու ծրագրին⁵:

Ուչագրավ է այն փաստը, որ հիմնարկության գործունեությունը առաջին իսկ տարիներից նրա ղեկավարները որդեգրեցին Հայկական տարբեր կազմակերպությունների, մասնավորապես ՀԲԸ Միության հետ սերտ համագործակցություն քաղաքականություն: Ինչպես է. Մելքոնյանն է վկայում. «...Գ. Կիւլպէնկեան Հիմնարկութունը կարելորում էր Սիրիայում ՀԲԸ Միության հաստատու-

¹ Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants, 1963-1965, p. 95.

² Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 2, թ. 21-29:

³ Տե՛ս ՀԲԸ Միության կայք էջերը՝ <http://www.agbu.org/pressoffice/article.asp?ID=128>, <http://www.agbu.org/pressoffice/article.asp?ID=201> [այցելությունները կայք էջեր կատարվել են համապատասխանաբար 25.10.2005 և 05.08.2006 թթ.]:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, նաև՝ Մուրադյան Սեդա, Սիրիայի Հայկական բարեգործական ընդհանուր միության պատմությունը, «Հայոց պատմության հարցեր», 2008, № 9, էջ 189 (նշված հեղինակի հոդվածում «Միքայել Յսայան» մանկապարտեզի Նարեկ Եկավյանի անվան ծածկած մարզաղաչտը ներկայացված է որպես «Նարեզ Յսայան», որը վրիպակ է):

⁵ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 5, գ. 2, թ. 1-4:

Թյունները: Բավական է նշել, որ նախորդ տարիների ընթացքում նրա տրամադրած միջոցներով հնարավոր էր դարձել Միության վարժարանների վերանորոգումն ու կահավորումը, կենտրոնական ջեռուցումն ու համակարգիչների ձեռքբերումը եւ այլն: Նման գործելակերպը, որն ընդհանրապես բնութագրական էր այդ Հիմնարկությանը, եւ ոչ միայն Սիրիայում, առավել ընդգծված ձեւ ստացավ նրա հայկական բաժնի նախագահ Միքայել Սայանի եւ նույն բաժնի տնօրեն Զավեն Եկավյանի օրոք: Հալեպում Միության նոր կենտրոնի կառուցումը եղավ այդ գործելակերպի յուրահատուկ գագաթնակետը, նկատի առնելով, որ Գ. Կիւլպենկեան Հիմնարկությունը ստանձնեց թե՛ ողջ համալիրի կառուցումը եւ թե՛ նրա կահավորումը եւ անհրաժեշտ սարքավորումներով ապահովումը¹:

Բարեգործականի հետ «Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկության իրագործած համատեղ ծրագրի վառ օրինակ է նաև 1957 թ. Բեյրութում բացված ՀԲԸ Միության «Երուանդ Տեմիրճեան» վարժարանի քառահարկ շենքի կահավորումը, որն իրականացվեց Գ. Սայանի և Ռ. Կյուլպենկյանի անմիջական նախաձեռնությամբ²: 1960 թ. Հիմնարկությունը ձեռնամուխ եղավ Սիրիայի և Լիբանանի գրեթե բոլոր հայկական վարժարանների հիմնանորոգման աշխատանքներին: Հայանպաստ ծրագրերի պատասխանատուներն, ի դեմս Գ. Սայանի և Ռ. Կյուլպենկյանի, նշում էին, որ «Լիբանանի և Սուրիոյ հայկական վարժարաններուն մասին Լիբանանի մեր Կրթ. Յանձնաժողովին կողմէ պատրաստուած վիճակագրական տուեալներու լոյսին տակ, Հիմնարկութիւնս անհրաժեշտ գտաւ իր նիւթական օժանդակութիւնը ընծայել այս երկիրներու հայկական վարժարաններու շէնքերուն նորոգութեան, որոնցմէ կարելոր մաս մը հինցած եւ ներկայիս դադրած է ի վիճակի ըլլալէ իր նպատակին ծառայելու»³: Սիրիայի վարժարաններին հատկացված գումարը կազմում էր 31.750, իսկ Լիբանանինը՝ 28.500 դոլար⁴: 1960–1962 թթ. ընթացքում նշված երկրների հայկական դպրոցներին տրվել է 16 հազ. դոլարի հավելյալ օգնություն⁵:

¹ Մեղքոնյան Է., ՀԲԸՄ պատմություն, էջ 432:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 439:

³ «Յուսարեբ», թիւ 248, Գահիրէ, 22 Յունուար, 1960:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

⁵ Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-1962, p. 83.

Վերն արդեն նշեցինք, որ Հայկական բաժանմունքի բյուջեի մեծ մասը ծախսվում էր Մերձավոր Արևելքի Հայկական կրթօջախների կարիքների համար: Հիմնարկությունն այդպիսի դիրքորոշումն, ի դեպ, եթե սկզբնական շրջանում աղերսվում էր տեղի Հայ Համայնքների ստվարածավալ լինելու հանգամանքի հետ, ապա 1970-ական թթ. կեսերից անմիջականորեն բխում էր Հիշյալ տարածաշրջանից ծայր առած Հայաթափությունն ղեմ մղվող պայքարի անհրաժեշտությունից: Ուստի, պատահական չէր, որ 1956-1962 թթ. ընթացքում Հայկական բաժանմունքի կողմից Հայկական կրթամշակութային կազմակերպություններին հատկացված շուրջ 1.5 մլն. դոլարից 1 մլն.-ը (979,812) ծառայեց Մերձավոր Արևելքի երկրներում Հայկական դպրոցների կառուցմանն ու նորոգմանը, ինչպես նաև մշակութային այլ հաստատությունների կարիքներին¹: Կատարված հատկացումների հասցեատերերի շարքում էին Բաղդադի «Հայ երիտասարդաց ընկերակցությունը», «Սրբոց թարգմանչաց» վարժարանը, Քիրքուքի, Բասրայի, Լիբանանի և Սիրիայի գրեթե բոլոր Հայկական դպրոցներն ու մանկապարտեզները:

Առանձնակի հետաքրքրություն էր ներկայացնում Պերդիգանի, Գ. Եսայանի և Ռ. Կյուլպենկյանի՝ 1950-ականների վերջերին Լիբանանում իրականացրած Հայկական մանկապարտեզների շինարարության ու նորոգման ծրագիրը: Նախ, որպես նպաստառու ընտրված այդ հաստատությունների թիվն, անշուշտ, աննախընթաց էր տարածաշրջանի Հայության համար՝ 55², որոնց 1960-1962 թթ. ընթացքում հիմնանորոգման նպատակներով հատկացվեցին շոշափելի միջոցներ՝ 109,598 դոլար³: Ծրագրի յուրօրինակությունն այն էր, որ նորոգվում ու կառուցվում էին ոչ միայն նոր շենքեր, դրանք ապահովվում անհրաժեշտ գույքով, սարքավորումներով և տեխնիկայով, այլև մանկապարտեզներում աշխատող դաստիարակներին հիմնարկությունը լայն հնարավորություններ էր ընձեռում վերապատրաստվելու ինչպես Բեյրութում, այնպես էլ Մեծ Բրիտանիայում ու Ֆրանսիայում: Մերձավոր Արևելքի Հայկական մանկապարտեզների հովանավորությունը շարունակվեց նաև հետագայում:

¹ Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-1962, p. 79-85:

² Տե՛ս «Ազդակ», թիւ 284 (8797), 3 Փետրուար, 1961:

³ Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-1962, pp. 82-84.

«Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկությունը Լիբանանում մեծագույն հատկացումներ է կատարել «Երուանդ Հիւսիսեան» Հայագիտական Ուսմանց կենտրոնին, որը Հիմնվել էր 1964 թ. ՀԲԸ Միություն փոխնախագահ Երվանդ Հյուսիսյանի նյութական միջոցներով¹: Է. Մելքոնյանը նշում է, որ «Իր տեսակի մեջ եզակի այս հաստատությունը նախատեսված էր տեղի համալսարանների հայ ուսանողների, Միության եւ այլ դպրոցների ուսուցիչների, ինչպես նաեւ ընդհանրապես երիտասարդ մտավորականների համար, որտեղ կարգացվում էին դասախոսություններ հայ ժողովրդի պատմության եւ մշակույթին վերաբերող տարբեր թեմաներով»²: Խնդրո առարկա երկրում աչքաթող չէին արվել նաև մյուս հայկական կրթօջախները: Ավելին, տարեցտարի ընդարձակվել են թե՛ դրանց ցանկերը, թե՛ տրամադրվող նյութական միջոցների ծավալները: «Արեւից», օրինակ, տեղեկանում ենք, որ չենքերի կառուցման, վերանորոգման, կահավորման, դասընթացներ կազմակերպելու և այլ նպատակներով 1957 թ. հատկացում էր արվել Բեյրութի «Յովակիմեան-Մանուկեան», իսկ 1962-ին՝ «Հայկազեան» վարժարաններին³: Հիմնարկություն՝ 1965 թ. տեղեկագրում նշված է, որ «Նշան Փալանճեան» ձեմարանը, շնորհիվ կատարված դրամաշնորհի, իր չենքերում ավելացրել է նոր հարկաբաժիններ (ձեմարանին արվել էր 20 հազ. դոլարի հատկացում)⁴, իսկ Բեյրութի Բուրջ Համուդ թաղամասում գտնվող Հայ Կաթողիկէ Անարատ Յղութեան Քոյրերու «Սրբուհի Ագնէս» վարժարանը կարողացել է կառուցել իր մանկապարտեզի նոր չենքը⁵: 1966-ին Հիմնարկության նպաստներից օգտվել է Բուրջ Համուդի Հայ Կաթողիկէ «Սուրբ Մեսրոպ» վարժարանը, որի արդյունքում Հիմնովին նորոգվել և վերակառուցվել են վարժարանի չենքերը (20

¹ Տե՛ս **Մելքոնյան Է.**, ՀԲԸՄ պատմություն, էջ 440, «Այգ», թիւ 3627, 29 նոյեմբեր, 1964:

² Նույն տեղում:

³ Տե՛ս «Արեւ», թիւ 11.831, 12 նոյեմբեր, 1957, թիւ 13.281, 10 Օգոստոս, 1962:

⁴ 1967 թ. այս կրթօջախի համար Հիմնարկության կողմից կատարվել են նոր դրամաշնորհներ, որոնք ծառայել են հաստատության չենքերի ընդարձակմանը (տե՛ս «Համազգայինի Նշան Փալանճեան ձեմարանը: Անցյալն ու ներկան: Հունձքը: 1970-71 տարեշրջան», Պեյրութ, 1971, էջ 7):

⁵ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 5, գ.2, թ. 1-4:

Հազ. դոլար)¹: «Պայքարը» հաղորդում է, որ 1968-ին Հայ Աւետարանական միութեան Կեդրոնական Բարձրագոյն վարժարանին մանկապարտեզի հարկաբաժին կառուցելու նպատակով տրվել է 10 հազ. դոլար, Հայ Երիտասարդաց Ընկերակցութեան նոր կենտրոնի համար կառուցվել ու կահավորվել է մարզասրահ (50 հազ. դոլար), դպրոցական գույքով ապահովվել է Հայ Կաթողիկէ եկեղեցու պատրիարքարանի «Կարտինալ Աղահանեան Սանուց Տան» շէնքը (10 հազ. դոլար), 1969-ին կառուցվել է Այնճարի (Լիբանան) «Յառաջ» ազգային վարժարանի երկրորդական բաժնի նոր շէնքը: Նույն նպատակով միջոցներ են տրվել էշրեֆիեի և Թրատի (Բեյրութ) Հայ Աւետարանական վարժարաններին (համապատասխանաբար 6 և 6.500 դոլար) և այլն²:

Լիբանանում քաղաքացիական պատերազմի նախօրեին և դրա ընթացքում հիմնարկութեան հայանպաստ գործունեությունը չզարեց. ընդհակառակը՝ ընդլայնվեց և ընդգրկեց հայկական նորանոր կազմակերպություններ: Ավելացվեցին նաև այդ կազմակերպություններին տրվող նպաստների ծավալները: 1974 թ. «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունը մասնակցեց ՀԲԸ Միություն՝ Անթիլիասի «Պօղոս Կարմիրեան» վարժարանի (20 հազ. դոլար) և «Թոնոց Բոյն» հայկական որբանոցի (46.500 դոլար) նոր շէնքերի շինարարությունը, զգալիորեն նպաստեց Հազմիեի (Լիբանան) «Մխիթարեան» վարժարանի դասասենյակների ավելացմանը և այլն³: Քաղաքացիական կոիվների՝ Լիբանանի համար բախտորոշ օրերին Ռ. Կյուլպենկյանն ու Վ. Մավյանն իրենց ողջ ուշադրությունը սևեռեցին այստեղ. դադարեցվեցին կամ հազվադեպ դարձան նրանց այցերը Թուրքիայի, Իրանի, Բրազիլիայի և այլ երկրների հայ համայնքներ պատերազմի բոցերում հայտնված Լիբանանում հնարավորինս արդյունավետ գործելու նպատակով: Հաստատություն ղեկավարների այդ քայլը խնայեց թե՛ ժամանակ, թե՛ զգալի միջոցներ, որոնք ևս ծախսվեցին լիբանանահայություն համար: ՀԲԸ Միություն և բարեգործական տարբեր կազմակերպությունների հետ համատեղ «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունը Լիբանանում քաղաքացիական պատերազմի տարիներին պատկա-

¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 5, գ. 5, թ. 1-3:

² Տե՛ս «Պայքար», թիւ 23 (1930), Յունուար 28, 1970:

³ Տե՛ս «Արև», թիւ 16.757, 28 Փետրուար, 1974:

ոելի հատկացումներ է կատարել Ազգային առաջնորդարանին, Հայ Կաթոլիկ եկեղեցու պատրիարքարանին, Ավետարանական միությանը, «Թէքէեան» վարժարանին, «Նշան Փալանճեան» ձեմարանին, Հայ Երիտասարդաց Ընկերակցութեանը, կրթական և մշակութային բազմաթիվ միությունների:

Պատերազմի ավարտից հետո հիմնարկությունը մեծ թափով լծվեց Հայկական վարժարանների, մշակութային և մարզական կենտրոնների վերանորոգման ու կառուցման աշխատանքներին, որը նաև Զ. Եկավյանի վարած ճիշտ քաղաքականություն և անդուլ աշխատանքի արդյունք էր: Ծենքերի վերաչինման նպատակով միայն 1996 թ. Մերձավոր Արևելքի 80 Հայկական դպրոցի համար «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունը կատարել է 800 հազ. դոլարի հատկացում¹: Այդ հաստատություններից շատերը երկարատև պատերազմների ու ավերածությունների պատճառով հայտնվել էին նյութական ծանր կացություն մեջ և շինությունների անհապաղ նորոգման կարիք ունեին: Հարկ է նշել, որ հիմնանորոգվում էին ոչ միայն Մերձավոր Արևելքի բազմաթիվ Հայկական դպրոցներ, այլև կառուցվում էին վարժարանների նոր շենքեր: Կրթօջախներն ստանում էին որակյալ, թանկարժեք գույք, տպագրական, լուսապատճենահանման և այլ սարքավորումներ: Ընդ որում, Սիրիայի Հայկական դպրոցները հատկացված տեխնիկայի օգնությամբ հնարավորություն ստացան տեղերում իրականացնելու դասագրքերի տպագրություն²:

Տեղին է ընդգծել, որ վարժարաններ կառուցելուց կամ նորոգելուց զատ, «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության հայազգի ղեկավարներն ու աշխատակիցներն անընդհատ հետևել են դրանց գործունեությանը, հսկել, որպեսզի այնտեղ սովորող մանուկներն ու պատանիներն իրենց ուսումնառության ընթացքում չհանդիպեին որևէ խոչընդոտի՝ լինե՞ր դա ուսման վարձերի, գրքերի, գրենական պիտույքների, թե՛ համապատասխան մասնագետների պակասի կամ այլ խնդիր: 1998 թ., օրինակ, Զ. Եկավյանի և Ա. Չամբերթենի նախաձեռնությամբ իրականացվեցին Բեյրութի, Հալեպի և Կ. Պոլսի Հայկական վարժարանների համագործակցության

¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 2, թ. 4-6:

² Տե՛ս նույն տեղում, թ. 1-2:

ծրագրեր: Սերտ գործակցությունն Հաստատվեց Բուրջ Համուդի «Սուրբ Մեսրոպ» և Դամասկոսի «Կիլլապի Կյուլպէնկեան» վարժարանների միջև, որի արդյունքում տեղի ունեցան ոչ միայն փոխանակումներ, ուսուցիչների և աշակերտների փոխայցելություններ, այլև Հայ երեխաները հնարավորություն ստացան այլ դպրոցներում ուսանելու այնպիսի առարկաներ, որոնք չէին դասավանդվում սեփական կրթօջախներում¹:

1990-ականներից հետո Սիրիայի և Լիբանանի Հայկական դպրոցներին նորոգման, գույք և սարքավորումներ գնելու նպատակով Հատկացված նպաստներն զգալիորեն աճել են: Օրինակի համար նշենք, որ ութ տարվա ընթացքում (1995–2003 թթ.) դրանք գերազանցել են չուրջ վեց ու կես մլն. դոլարը²: Հիշյալ երկրներում հիմնարկություն միջոցներով վերանորոգված ու բարեկարգված կրթօջախների և մշակութային կազմակերպությունների թիվն անցնում էր ութ տասնյակից³: Բավարարվենք միայն առավել նշանավորների հիշատակմամբ, որոնց արվել են մեծագույնար նվիրատվություններ: Դրանք էին. Սիրիայում՝ Հալեպի «Արարատ» մարզական-մշակութային միությունը, «Կարեն Եփփե» ճեմարանը, «Լ. Նաճարեան - Գ. Կիլպէնկեան», «Կրթասիրաց», «Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ» Հայ կաթոլիկ, Դամասկոսի «Կիլլապի Կիլպէնկեան», Լաթաքիայի «Նահատակաց», Քեսարի «Ուսումնասիրաց», Արամո գյուդի «Ազգային», Դերիկի «Ազատութիւն», Ղամիշլիի «Եփրատ» վարժարանները, մտավոր արատներ ունեցող երեխաների կրթությունը և դաստիարակությունը զբաղվող «Ինճիճիկեան» մշակութային կենտրոնը (Քեսար), իսկ Լիբանանում՝ Բեյրութի «Համազգային» մշակութային - կրթական միությունը, «Մեսրոպեան - Գեւորգ Եսայեան» (Բուրջ Համուդ թաղամաս), «Սահակեան - Մկրտիչեան», Այնճարի «Գալուստ Կիլպէնկեան», «Հայ որբերի» վարժարանները, Ջալկայի Սուրբ Սաչ Հայ կաթոլիկ դպրոցը և այլն⁴:

2002 թ. Հալեպում «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության

¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 3, թ. 10:

² Տե՛ս նույն տեղում, գ. 2, թ. 1-43, գ. 3, թ. 5-16:

³ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 3, թ. 11:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

և ՀԲԸ Միության համատեղ ջանքերով հիմնադրվեց «Բաց» համալսարան, որը հնարավորություն ուներ ընդունելու 500-ից ավելի ուսանողներին: Հիշյալ կրթահամալիրի ստեղծման մեջ իր լուծման ունեւեր նաև տեղի հայ համայնքը¹: Համալսարանի վարչական խորհրդի նախագահ ընտրվեց Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոս Արամ Առաջինը: Հայ երիտասարդների բարձրագույն կրթության համար նախատեսված այս կրթական հաստատության հիմնադրումը մեծ իրադարձություն էր ոչ միայն Սիրիայի հայ համայնքի, այլև ողջ Սփյուռքի համար: Ձեռնարկումն, ի դեպ, իր որակական բնույթով աննախադեպ էր հայեպահայության կյանքում: Ցավալիորեն, արժեքավոր այս ծրագրի հետագա շարունակությունն իրականություն չդարձավ և դադարեցվեց 2006 թ.:

Իրան

Ոչ պակաս կարևոր էին «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության՝ Իրանում իրականացրած դպրոցաշինության և կրթական ծրագրերը: Հիմնարկության ղեկավարներն Իրանում հաշվի էին առնում ոչ միայն տեղի հայկական կազմակերպությունների և համայնքի առաջնորդների կարծիքները, այլև կոնկրետ որևէ ծրագրի չրջանակում համագործակցում էին ՀԲԸ Միության հետ: Անչուչտ, սխալ ուղու վրա էր «Արևը», երբ նշում էր, թե «...լաւ պիտի ըլլար, որ Գ. Կիւլպէնկեան Հիմնարկութիւնը օգտուէր Հ.Բ.Ը. Միութեան կէս դարու փորձառութենէն եւ, ի հարկին, դիմէր անոր վարիչներու կարծիքին, որեւէ յատկացում քուէարկելէ առաջ»²: Հիմնարկության և Բարեգործականի համագործակցությունն արդեն իրողություն էր. «Կեզը. վարչութիւնը (ՀԲԸ Միության՝ Վ. Ղ.),- կարդում ենք «Այգում»,- խոր երախտագիտութեամբ կ'արձանագրէ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան Խնամակալութեան անդամ Տիար Գ. Էսայեանի և անոր Հայկական Բաժնի վարիչ Տիար Ռ. Կիւլպէնկեանի՝ Միութեանս կրթական ձեռնարկներուն հանդէպ ցոյց

¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 3, թ. 11:

² «Արև», թիւ 12.419, 15 Հոկտեմբեր, 1959:

տուած ջերմ հետաքրքրությունն ու հոգածությունը»¹:

1964 թ. «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունյան պատասխանատուները տեղեկացրին ՀԲԸ Միությունը Գ. Կյուլպենկյանի կնոջ՝ Նվարդ Կյուլպենկյանի անվամբ Թեհրանում դպրոց կառուցելու իրենց որոշման մասին՝ հայտնելով, որ այդ նպատակի համար կատարվելու է 100 հազ. դոլարի հատկացում²: Ըստ է. Մեկրոնյանի՝ «Հիմնարկությունը տարեկան 15.000 դոլար պետք է հատկացներ դպրոցի այլևայլ կարիքների համար, միայն թե հողատարածքը պետք է գնվեր Միություն կողմից (ընդգծումը՝ Վ. Ղ.)»: 1967 թ. Նուարդ Կիւլպէնկեան վարժարանի նորակառույց չորսհարկանի շէնքը ընդունեց իր առաջին, թվով 226 աշակերտները՝ մեկ նախապատրաստական եւ նախակրթարանի չորս դասարաններում»³:

Աթենքի «Ազատ օրն», անտեղյակ այդ համատեղ ծրագրի մանրամասներին, հիշյալ դպրոցի հիմնադրումն ամբողջությամբ վերագրում էր ՀԲԸ Միությանն՝ արձանագրելով, որ այն բացվեց Թեհրանում Բարեգործականի՝ Ամերիկայի Կենտրոնական վարչություն ջանքերով ու հսկողությամբ, իսկ Փարիզի Ռենսիի արվարձանում գործող «Դպրոցասէր Տիկնանց» վարժարանը, հակառակ ստացած խոստումներին, երկար ժամանակ հույսերով օրորվելուց հետո զրկվեց տիկին Կյուլպենկյանի անունը հավերժացնելու պատվից⁴: Թերթը վրիպում էր նաև, երբ չէշտում էր, թե ի սկզբանե «Նուարդ Կիւլպէնկեան» կրթօջախի հիմնադրման համար նախատեսված գումարը հատկացվելու էր «Դպրոցասէր Տիկնանց» վարժարանին, քանզի չգիտեր, որ նախօրոք որոշված էր այդ կրթօջախը տեղակայել Մերձավոր Արևելքի երկրներից որևէ մեկում⁵: Այդ մասին հիմնարկությունը հայտարարել էր դեռևս 1957 թ.՝ ման-

¹ «Այգ», թիւ 3337, 15 Ապրիլ, 1964:

² Տե՛ս Մեկրոնյան է., ՀԲԸՄ պատմություն, էջ 460, «Այգ», թիւ 3337, 15 Ապրիլ, 1964: Է. Մեկրոնյանն ու «Այգ» օրաթերթը խնդրո առարկա հատկացման չափը ներկայացրել են 150.000 ԱՄՆ դոլար, որը վրիպման արդյունք է (տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Armenian Department, Twenty years of activity, 1956-1976, p. 12):

³ Մեկրոնյան է., ՀԲԸՄ պատմություն, էջ 460:

⁴ Տե՛ս «Ազատ օր», թիւ 6753, 11 Մայիս, 1967:

⁵ Փարիզում Նվարդ Կյուլպենկյանի անվամբ լիցեյի և մշակութային կենտրոնի կառուցման ծրագիր նախաձեռնվեց միայն 40 տարի անց՝ 2007 թվականին (տե՛ս էջ 126-127):

րամասնելով, որ. «Տիկին Նուարդ Կիւլպէնկեանի յիշատակին՝ հիմնարկութիւնը որոշած է կառուցանել եւ կահաւորել հաստատութիւն մը, որ պիտի արժէ 100.000 տոլար: Այս հաստատութիւնը, որ յատուկ է հայ մանուկներու, պիտի շինուի Միջին Արեւելքի մէջ, եւ բացի հիմնադրամէն՝ տարեկան պիտի ստանայ 15.000 տոլարի պիւտճէ»¹:

Նշված ծրագրի նկարագրութիւնն ամբողջական չի լինի, եթե չասվի, որ այն ուներ նախապատմութիւն: Ռ. Հյուինսն իր «Պարոն Հինգ տոկոսը» գրքի «Օժիտը» (Dowry) գլխում պարզաբանում է, որ Գ. Կյուլպենկյանն, այն բանից հետո, երբ **գործարար աշխարհում կորցրեց հոր կողմից իրեն նվիրված 30.000 ֆունտ ստեռլինգն, օսմանյան կառավարութիւնից նավթի արդյունահանման կոնցեսիաներ ձեռք բերելու նպատակով օգտագործեց իր կնոջ՝ Նվարդ Կյուլպենկյանի օժիտը, որը կազմում էր 9.500 ֆունտ ստեռլինգ**²:

Նվարդ Կյուլպենկյանը ցանկանում էր, որպեսզի այդ գումարը, որը տարիների ընթացքում բերելու էր շոշափելի եկամուտ, ծառայեր հայ երեխաների կրթութեանն ու դաստիարակութեանը՝ նշելով, որ «...այն իր մահից հետո պետք է նպատակաուղղվի հայկական որբանոցի հիմնադրմանն ու այն մշտական եկամուտով ապահովմանը»³: Նուբար Կյուլպենկյանն այդ առիթով հայտնում էր հետևյալը. «...նա (Նվարդ Կյուլպենկյանը՝ Վ. Ղ.) իր սիրտը նվիրել էր մանկահասակ հայ երեխաների համար երկսեռ դպրոցի կամ որբանոցի կառուցմանը (հստակ չգիտեր, թե որը հիմնել՝ Ն. Կ.), որտեղ նրանք կարող էին սովորել հայոց լեզուն, ավանդույթները, պատմութիւնն ու ժողովրդական բանահյուսութիւնը»⁴: Ըստ Նուբարի՝ մոր վերջին ցանկութիւնն, իր իսկ կամքով, հնարավոր էր իրականացնել միայն նրա ոսկեղենի վաճառքից գոյացած կանխիկ գումարով, որը կազմել է շուրջ 18.000 ֆունտ ստեռլինգ⁵:

¹ «Արև», թիւ 11.672, 7 Մայիս, 1957, «Ազգակ», թիւ 72 (7572), 23 Մայիս, 1957, «Ալիք», թիւ 249 (5890) 14 Նոյեմբեր, 1957:

² Տե՛ս Hewins R., նշվ. աշխ., էջ 38-41:

³ Նույն տեղում:

⁴ Gulbenkian N., *Portrait in oil*, pp. 238-239.

⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

Չնայած Նուբար Կյուլպենկյանը մոր վերջին ցանկությունն իրագործումը կապում էր իր և քրոջ անունների հետ, սակայն դժվար թե այդ ծրագիրը հաջողություն ունենար հիմնարկության Տնօրենների ժողովի անդամների շահագրգռության բացակայության դեպքում: Այն թվերը (100 և 15 հազ. դոլար), որոնք խնդրո առարկա հաստատության հիմնադրման համար հիշատակում է Նուբար Կյուլպենկյանը, միանգամայն բավարար են՝ եզրակացնելու, որ եթե չլինեի Գ. Կյուլպենկյանի կարգադրությունն, ապա հայ նավթարդյունաբերողի մահից հետո վերը նշված հատկացման որոշումը հազիվ թե այդքան շուտ կայացվեր (1957 թ.): Խնդրի կապակցությամբ Նուբար Կյուլպենկյանը գրում էր. «Հայրս ցանկացավ ստանձնել որբանոցի կառուցման գործը, սակայն ես պնդեցի, որ դա քրոջս և իմ պարտականությունն է...որբանոցը պետք է կառուցվի մորս ոսկեղենի վաճառքից գոյացած 18.000 ֆունտ ստեռլինգով, հավելած այն 100.000 և հաստատության պահպանման համար տարեկան հատկացվելիք 15.000 դոլարը, որն այդ նպատակով (որբանոցի կառուցման՝ Վ.Ղ.) կարողացա կորզել Կյուլպենկյան հիմնարկությունից»¹: Այս հարցում Նուբարի հետ համամիտ է նաև Ռ. Հյուինսը՝ նշելով, որ Գ. Կյուլպենկյանի կտակում ոչ մի հիշատակություն չկա որբանոցի կառուցման վերաբերյալ, և մինչև Նուբարի ճնշումը հիմնարկությունն այդ նպատակով գումարներ չէր հատկացրել²: Նուբարի «ճնշման» առումով հեղինակն, իհարկե, սխալվում էր: Հիմնարկության՝ վերոնշյալ նպատի հարցում վճռական դերը պատկանում էր Գ. Եսայանին: Այդ մասին տեղեկանում ենք Նուբար Կյուլպենկյանի՝ հեղնական ոճով գրված հետևյալ տողերից. «...վախենում եմ, որ այս հաստատության («Նուարդ Կիլպենկեան») վարժարանի՝ Վ. Ղ.) հիմնադրման կապակցությամբ անախորժություն եմ ունեցել քրոջս և նրա ամուսնու հետ, սակայն հույս ունեմ, թե այդ վերջին խոչընդոտները շուտով կհարթվեն: Թվում է՝ դատապարտված եմ վիճելու կենդանի մնացածների հետ՝ պաշտպանելու մեռածների շահերը, որն իմ կողմից, հավանաբար, բավականին դոնքիչոտական և ոչ գործնական արարք է: Իսկապես,

¹ Gulbenkian N., *Portrait in oil*, pp. 238-239.

² *She's Hewins R.*, նշվ. աշխ., էջ 40:

որքան տարբեր է իմ կեցվածքը քրոջս և փեսայիս կեցվածքներից, ուլքեր ունեն ավելի գործնական տեսակետներ և որպես հետևանք՝ գումարային առումով համեմատաբար ավելին են կատարել»¹: Զուգահեռաբար հարկ է նշել, որ իրականությունը դեմ մեղանշած կլինենք, եթե ամբողջությամբ հերքենք Նուբար Կյուլպենկյանի մասնակցությունը «Նուարդ Կիւլպէնկեան» կրթօջախի հիմնադրման աշխատանքներին: Ի թիվս այլոց, պետք է ուղղակի արժանին հատուցել նաև այդ մարդուն՝ նշելով, որ նա իսկապես չահագրգռված էր իր մոր վերջին ցանկության իրականացման խնդրով և վարժարանի ճակատագրով:

«Նուարդ Կիւլպէնկեան» վարժարանն իր գործունեությունը ընթացքում հանդիպել է բազմաթիվ արգելքների ու խոչընդոտների և հաղթահարել դրանք, որի արդյունքում էլ կարողացել է լիովին ծառայել և այսօր էլ շարունակում է ծառայել իր առջև դրված գլխավոր նպատակին՝ հայ մանուկներին դաստիարակել ու կրթել իրենց մայրենի լեզվով: 1998 թ. վարժարանն ավարտել է 74 սան²: Հիշյալ վարժարանից հետո Իրանում կառուցվում ու վերանորոգվում են բազմաթիվ կրթական ու մշակութային շինություններ: Շոշափելով, ընդհանրապես, 1960-ականներին Սփյուռքում ընթացող դպրոցաչինությունը հարցը՝ «Ազդակը» հաղորդում էր, որ Լիբանանի հայությունն առաջին կարգի վրա էր 70-ի հասնող իր դպրոցների մեծ ցանցով, որից հետ չէր մնում Իրանի հայ համայնքը. «...Ամէն օր կը կարդանք կամ ներկայ կ'ըլլանք նոր վարժարանի մը բացման արարողութեան (Իրանում)», - գրում էր թերթը³: Կարիք չկա ընդգծելու, որ գործընթացում ներգրավված էին նաև «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության ղեկավարներն ու աշխատակիցները:

Իրան այցելությունների ընթացքում Պերդիգանն ու Ռ. Կյուլպենկյանը մշտապես եղել են հայկական դպրոցներում, ծանոթացել

¹ Gulbenkian N., *Portrait in oil*, p. 239.

² Տե՛ս **Մելքոնյան Է.**, ՀԲԸՄ պատմություն, էջ 460:

³ «Ազդակ», թիւ 244 (11509), 19 Գեկտեմբեր, 1969: Իրանի հայ համայնքի՝ 1960 - ական թվականներին գործող կրթօջախների մասին տե՛ս **Մակարեան Ասատուր Յ.**, «Սփիւռքի հայ գաղութները եւ անոնց կրթական գործը/ Իրանահայ գաղութը եւ իր վարժարանները», «Զարթօնք», 1962, Սեպտեմբեր, էջ 357-358:

նրանց կարիքներին ու խնդիրներին¹: Հիմնարկություն՝ տարբեր տարիների ընթացքում լույս ընծայած պաշտոնական տեղեկագրերում, ինչպես նաև Սփյուռքի մամուլի էջերում որպես նպաստառու Հաստատությունների Հանդիպում ենք Իրանի Հայկական կրթամշակութային այնպիսի օջախների անունների, ինչպիսիք են «Զոհրաբ-Նաիրին» (Թեհրան), «Մեծն Շահ Աբբասը» (Նոր Զուղա), «Հայկազեան-Թամարեան-Սահակեան» (Թավրիզ), «Արաքս» ազգային վարժարանները, «Սիփան» մշակութային միությունը (Թեհրան) և այլն²:

Հորդանան

Գ. Եսայանն ու Ռ. Կյուլպենկյանը, Հակառակ Հորդանանի Հայ Համայնքի փոքրաթիվությունը, Հարկ Համարեցին միջոցներ տրամադրել նաև նրա կրթական, մշակութային և մարզական կազմակերպություններին: Փարիզի «Յառաջը», բերելով Հորդանանի Հայություն թիվը (8.000), նշում էր, որ տեղի Հայ Համայնքն «Ունի իր ազգային-մշակութային ներքին Համեստ կեանքը: Տնտեսապես միջակ է վար է ընդհանրապես: Ճանչցուած է իբրև Հաւատարիմ Համայնք»³: Է. Մելքոնյանի Հաղորդած տվյալների Համաձայն՝ մինչև 1940-ական թթ. Հորդանանում բնակվում էր շուրջ 6 Հազ. Հայ, սակայն 1948 թ. սկսված արաբա-իսրայելական պատերազմն ստիպեց շատերին հեռանալ այդ երկրից, որտեղ ներկայումս «...ապրում է մոտ 3 Հազ. Հայ»⁴: Նույն թվերն է Հաղորդում նաև Կ. Դալլաքյանը՝ նշելով, որ. «Փոքրաթիվ այս Համայնքը (շուրջ 3.0

¹ Տե՛ս «Ազատ օր», թիւ 8079, 16 Հոկտեմբեր, 1971:

² Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1963-1965, p. 97, «Պայքար», թիւ 23 (19300), Յունուար 28, 1970, ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 5, գ. 3, թ. 1-3, գ. 4, թ. 1-3, գ. 6., թ. 1-3, գ. 7, թ. 1-3:

³ «Յառաջ», 31րդ տարի, թիւ 7762, նոր չրջան, 12րդ տարի, թիւ 3573, 20 Դեկտեմբեր, 1956: Հորդանանի՝ 1960-ական թվականներին գործող Հայկական կրթական Հաստատությունների մասին տե՛ս Մակարեան Ա. Յ., «Սփյուռքի Հայ գաղութները եւ անոնց կրթական գործը/ Յորդանանի Հայ գաղութը եւ իր վարժարանները», «Զարթոնք», 1962, Սեպտեմբեր, էջ 356:

⁴ Մելքոնյան է., ՀԲԸՄ պատմություն, էջ 461:

Հազար մարդ՝ Կ. Դ.) ձևավորվել սկսել է հիմնականում հիանական թվականներին, Մերձավոր Արևելքի զանազան երկրներից եկած հայությունների հաշվին»¹:

Հիմնարկությունների ղեկավարությունը խնդրո առարկա երկրում որոշ ուսումնասիրություններ կատարելուց հետո 1960-1962 թթ. Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքարանին ՀԲԸ Միություն՝ Ամմանի «Իւզպաչեան-Կիւլպէնկեան» հայկական մանկապարտեզի ու տարրական դպրոցի վերակառուցման նպատակով հատկացրեց 14.950 դոլար²: Հարկ է նշել, որ այս հաստատություն հաճախող երեխաների թիվը միշտ փոքր է եղել: 2005 թ. դրությամբ այն կազմում էր շուրջ 130³:

1964 թ. փետրվարի 23-28-ը Երուսաղեմ կատարած այցի ժամանակ Պերդիգանն ու Ռ. Կյուլպենկյանը Հայոց պատրիարք Եղիշե Տերտերյանի ընկերակցությամբ նախ եղել են «Իւզպաչեան-Կիւլպէնկեան» կրթօջախում, ապա ընդունվել Հորդանանի Հուսեյն թագավորի կողմից: Հանդիպման ընթացքում կողմերը քննարկել են Հորդանանի հայկական կրթական, մշակութային հաստատություններին «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության ցուցաբերած օգնության և այն շարունակական դարձնելու մասին հարցեր: «Նախագահ Ազբերեսո Փերտիկաս առիթէն օգտուելով,- գրում է Ա. Չամբերթենը,- իր հիացումը յայտնեց Թագաւորին, անոր ղեկավարութեան տակ Յորդանանի արձանագրած յառաջադիմութեան համար, որուն համար ալ ան Նորին Վեհափառութեան յանձնեց 25,000 Յորդանանեան տինարի գումար մը, յատկացուելու կրթական հաստատութեան մը համար»⁴: Նշված գումարով Ամմանի պետական համալսարանում կառուցվել է «Կիւլպէնկեան» սրահը⁵: Հորդանանին, ինչպես նաև այդ երկրի հայկական կազմակերպու-

¹ Դալլաքյան Կ., Հայ սփյուռքի պատմություն, էջ 206:

² Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-1962, p. 82, «Արև», թիւ 13.281, 10 Օգոստոս, 1962: «Կիւլպէնկեան-Իւզպաչեան» վարժարանը հիմնադրվել է Ամմանում՝ 1961 թ. Հուլիսի 2-ին, բարերար Վահրամ Յուզբաչյանի 20 հազ. դոլարի նվիրատվությամբ (ավելի մանրամասն տե՛ս «Զարթօնք», 1962, Սեպտեմբեր, էջ 356):

³ Տե՛ս Մեղքոնյան Է., ՀԲԸՄ պատմություն, էջ 461:

⁴ Չամբերթեն Ա., Երուսաղեմ և Կիւլպէնկեաններ, էջ 109-110:

⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

թյուններին մատուցած ծառայությունների համար 1965 թ. Ժ. Ազեբերդո դը Պերդիգանը Հուսեյն թագավորի կողմից պարգևատրվել է պետական ամենաբարձր կարգի՝ «Հաշեմական աստղ» չքանչանով¹: Հատկանշական է, որ այդ առիթով Պերդիգանը նշել է, թե իր ստացած չքանչանի միջոցով նախ և առաջ հարգանքի, երախտագիտություն խոսք է ուղղվել Գ. Կյուլպենկյան բարերարին ու նրա անունը կրող հիմնարկությունը: Հաստատության Տնօրենների ժողովի նախագահն արդարացիորեն ընդգծում էր, որ «... ես լուրջ վարիչն եմ իր (Գ. Կյուլպենկյանի՝ Վ. Ղ.) հաստատած այս հիմնարկին, ան՝ որ այնքան բարիք տարածած է իր շուրջը, ո՛չ միայն Փորթուկալի մէջ, ..., այլ նաեւ ուրիշ տեղեր, սկսելով Միջին Արեւելքէն, մանաւանդ աշխարհով մէկ տարածուած Հայ համայնքներու մէջ»²: Պերդիգանին և Ռ. Կյուլպենկյանին «Սուրբ Հարություն» չքանչանով 1964 թ. պարգևատրել էր նաև Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքը, որի միջոցով էլ Հաստատության ղեկավարները շարունակեցին կապ պահպանել Հորդանանի իշխանությունների և հայկական կազմակերպությունների հետ՝ իրենց նպաստը բերելով տեղի կրթամշակութային հաստատությունների նյութական աջակցության ծրագրերին: Հիշատակության արժանի է, օրինակ, 1974 թ. Ամմանի հայ «Ազգային մարզական միություն» նոր կենտրոնի կառուցմանը «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության ցուցաբերած օգնությունը, որի համար կատարվել էր 10 հազ. դոլարի հատկացում³:

Թուրքիա

Հիմնարկության՝ Կ. Պոլսի հայ համայնքի կարիքները հոգալուն միտված քաղաքականությունը եղել և մնում է նրա մշտական ավանդույթը: Դրա հիմնական պատճառն այն է, որ Կ. Պոլսը Գ. Կյուլպենկյանի ծննդավայրն է և հենց այդտեղ էլ՝ Սուրբ Փրկիչ հիվանդանոցի բակում է գտնվում նրա ընտանիքի դամբարանը: Կ.

¹ Տե՛ս Ջամքերթեն Ա., Երուսաղեմ եւ Կիւլպէնկեաններ, էջ 114:

² Նույն տեղում:

³ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 6, գ. 564, թ. 1-2:

Պոլսում Հայկական բաժանմունքի առաջին նպաստառու կրթական հաստատությունների ցանկում էին «Արամեան-Ունճեան», «Պողոսեան-Վառվառեան», «Սահակեան/Նունեան-Վարդուհեան», «Մեսրոպեան» դպրոցներն ու Սուրբ Խաչ եկեղեցու դպրեվանքը¹, որոնց օգտին մինչև 1950-ականների վերջերը կատարվել էր «Ութսուն քիլօ ձոյլ ոսկիի յատկացում մը, որը կը հաւասարի մօտավորապէս 40.000 անգլ. ոսկիի, ընդհանուր բարեշրջումի, շէնքերու յաւելումներու եւ նորոգութիւններու...»²:

Գ. Եսայանն ու Ռ. Կյուլպենկյանը Թուրքիայի Հայկական վարժարանների կարիքների քննություն և հետազայում տեղում տարաբնույթ ծրագրեր իրականացնելու նպատակով սերտ կապ էին պահպանում Կ. Պոլսի Հայոց պատրիարքի հետ: «Ազգակը» պարզաբանում էր, որ «Պատրիարքը պիտի ապահովէ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան օժանդակութիւնը Թուրքիոյ Հայ Համայնքին... Պատրիարքը պիտի քննէ այդ Հիմնարկութեան բերելիք նպաստը Թուրքիոյ Հայ Համայնքին»³: Այնուհետև նույն թերթը տեղեկացնում էր, որ «...Կիւլպէնկեանի հարստութենէն Թուրքիոյ Հայերուն ինկած ժառանգութիւնը կը բարձրանայ 170 քիլօ ոսկիի»⁴:

Ստամբուլի Հայկական կրթօջախներին հատկացվող միջոցները տարեցտարի զգալիորեն աճեցին: Ընդլայնվեց նաև նպաստառու հաստատությունների ցանկը: Հիմնարկության գործունեություն ողջ ընթացքում շենքերի կառուցման, վերանորոգման, ինչպես նաև դրանք գույքով և համապատասխան տեխնիկայով ապահովելու նպատակով լայնամասշտաբ հատկացումներ արվեցին Սուրբ Խաչ դպրեվանքին, «Պողոսեան-Վառվառեան», «Մեսրոբեան», «Սահակեան / Նունեան-Վարդուհեան», «Եսայեան», «Արամեան», Կեղրոնական, «Լուսավորչեան» վարժարաններին, «Գարակէօզեան» գիշերօթիկ, «Մեհրամէթճեան» երկրորդական, «Ներսե-

¹ Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-1962, pp. 80-85.

² «Յառաջ», 34րդ տարի, թիւ 8330, նոր շրջան, 14րդ տարի, թիւ 4131, 28 Հոկտեմբեր, 1958, «Որթան», թիւ 124, 172 24 Հոկտեմբեր, 1957, 30 Հոկտեմբեր, 1958:

³ «Ազգակ», թիւ 183 (7683), 1 Հոկտեմբեր, 1957:

⁴ Նույն տեղում:

սեան» տարրական դպրոցներին և այլն¹:

1970-ականների վերջերից «Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկութեան ղեկավարների այցերը Թուրքիա, ինչպես արդեն նշվեց, դադարում են: Այդպիսի իրավիճակը ձգվում է շուրջ 20 տարի: Ստամբուլի Հայութունն ու կրթական հաստատությունների աշխատակիցները Հիմնարկութեան և Հայկական բաժանմունքի պատասխանատուներին կրկին առիթ ունեցան հանդիպելու 1997 թ.²: Հետագայում Ջ. Եկավյանի այցերն այդ երկիր սկսեցին կրել պարբերական բնույթ³: Կ. Պոլսի Հայոց պատրիարք Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Մութաֆյանը, կարևորելով հայապահպանութեան մեջ Սփյուռքի վարժարանների դերը և գնահատելով սփյուռքահայ կրթական օջախների գոյատևման համար Հայկական բաժանմունքի ու նրա տնօրենի կատարած աշխատանքները, շեշտում էր, որ «... Կիւլպէնկեան Հիմնարկը մօտիկ հետաքրքրութիւն կը ցուցաբերէ սփիւռքահայ կրթական յարկերու եւ Ս. Փրկիչ Ազգային Հիւանդանոցի նկատմամբ, որուն մէջ իր դրական դերն ունէր Տքթ. Զաւէն Եկաւեան, որպէս վարիչը՝ Հիմնարկի Հայկական Բաժնին»⁴:

Հարկ է ընդգծել, որ Ստամբուլի Հայկական կրթամշակութային հաստատություններն 80 տարուց ավելի է, ինչ չեն վայելում ՀԲԸ Միութեան հովանավորությունը և այդ բացը տեղում լրացնում է «Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկությունը: Կ. Պոլսի ավելի քան 19 Հայկական դպրոց, որոնք, ըստ Հիմնարկութեան ներկայիս ղեկավարների, աշակերտություն թվաքանակով 1990-ականներին զիջում էին միայն Սիրիայի, Լիբանանի և Միացյալ Նահանգների Հայ ազգային վարժարաններին, 1996 թվականից հետո սկսեցին ավելի

¹ Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-1962, pp. 80-85, Grants 1962-1963, pp. 89-96, ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 5, գ. 5, թ. 1-3, «Արեւ», թիւ 11,831, 12 նոյեմբեր, 1957, թիւ 13,004, 12 Սեպտեմբեր, 1961, թիւ 13,281, 10 Օգոստոս, 1962, «Պալքար», թիւ 23 (19300), Յունուար 28, 1970, «Ազատ օր», թիւ 5767, 11 Փետրուար, 1964, թիւ 6053, 20 Յունուար, 1965, «Ազդակ», թիւ 284 (8797), 3 Փետրուար, 1961, «Յուսաբեր», թիւ 248, 22 Յունուար, 1960:

² Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 3, թ. 5-8:

³ Տե՛ս «Ազգ», 216, (3382), 26 նոյեմբեր, 2005:

⁴ <http://www.melkonyanforever.org/Yegavian%20in%20Istanbul.pdf> [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 20.07.2008 թ.]:

Հաճախակի օգտվել «Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկություն մեծագույնար նվիրատվություններից¹:

Իրաք

Իրաքի պարագայում Հիմնարկություն գործունեությունն առաջ է տարվել երկու ճակատով: Առաջինում զուտ Հիշյալ երկրի առաջընթացին նպաստող ծրագրերն էին, երկրորդում՝ տեղի հայ համայնքի զարգացմանը նպատակաուղղված հատկացումները: Իրաքում «Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկություն գործունեության առաջին տարիները համընկան Կասեմի գլխավորած հեղափոխության (1958 թ.) և քաղաքական ու սոցիալ-տնտեսական բարեփոխումների ժամանակաշրջանին:

Սկզբնական շրջանում նշված երկրում Հիմնարկություն կողմից իրականացվող բարեսիրական ծրագրերն, ընդհանուր առմամբ, հանդիպում էին խոչընդոտների: «Արևը» հաղորդում է, որ Լիբանանի հայկական վարժարաններին կատարած հատկացումներին զուգահեռ՝ «Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկությունը Իրաքի հայերին ևս հասցրեց իր նշանակալի նպաստը, որը գործածվելու էր կրթական նպատակներով. «Այդ օրերուն, - տեղեկացնում էր թերթը, - երկրին դեկր կը գտնուէր տխրահռչակ Նուրի Սայիտի և իր մանկավիճիկներուն ձեռքը: Ու դրկուած դրամը ծախսուեցաւ բոլորովին այլ նպատակներու, դժբախտաբար»²: Պերդիգանի տվյալներով 1956-1959 թթ. ընթացքում Մերձավոր Արևելքի երկրներին հատկացված 113,594 կոնտոյից³ զատ, Իրաքն ստացել է նաև 110,736 կոնտո, որը չէր ներառում այդ երկրի հայ համայնքի օգտին արված հատկացումները⁴:

1956-1965 թթ. ընթացքում վերանորոգման և տեխնիկական վերազինման աշխատանքների համար մոտ 60 հազ. (58.100) դոլա-

¹ Տե՛ս ՀԱՍ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 3, թ. 5-8:

² «Արև», թիւ 12,419, 15 նոյեմբեր, 1959:

³ Նշված տարիներին 1 կոնտոն համարժեք էր չուրջ 35 ԱՄՆ դոլարի:

⁴ Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-62, p. 7, Azeredo de Perdigao J., Chairman's Report, 20th July 1955-31st December 1959, p. 155.

րի նպաստ հատկացվել է Բաղդադի «Թարգմանչաց-Սվաճեան Միացեալ», 84 հազ.՝ «Սուրբ Մարիամ» և «Սուրբ Ներսես», 45.360՝ Բասրայի հայկական վարժարաններին¹, 68.952՝ Քիրքուքի հայկական դպրոցը նորոգելու նպատակով տեղի հայոց եկեղեցուն և այլն²: Հետագա տասնամյակներում Իրաքի հայկական կրթամշակութային գրեթե բոլոր կազմակերպությունները շարունակեցին օգտվել հիմնարկության նպաստներից: Նույնիսկ «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության եկամուտների գլխավոր աղբյուրի՝ Իրաքի նավթային ընկերության ազգայնացումից հետո Իրաքում շարունակվեցին հաստատության բարեգործական ծրագրերը, որոնք նպատակաուղղված էին կրթական և մշակութային օջախների կառուցմանն ու վերաշինմանը:

Ֆրանսիա

Փաստ է, որ արևմտյան շատ երկրներում, որտեղ հայերին ընդունող հասարակությունները գերազանցապես քրիստոնյա են, հայությունը շատ արագ և հեշտությամբ է ինտեգրվում տեղի ժողովուրդներին: Մեծանում է ազգամշակութային ձուլման վտանգը: Այդպիսի իրավիճակից խուսափելու արդյունավետ ճանապարհ էր հայ ազգային կրթօջախների և մշակութային հաստատությունների ամրապնդումն ու դրանց ցանցի ընդլայնումը, որին էլ Ֆրանսիայում Հայկական բաժանմունքի ղեկավարներն ու աշխատակիցները նպատակաուղղեցին կատարված հատկացումները: Բացի այդ, Ֆրանսիայի հայությունը Պերդիգանի, Գ. Եսայանի, Ռ. Կյուլպենկյանի, իսկ հետագայում նաև Վ. Մավյանի և Զ. Եկավյանի բեռած ուշադրությունը կարելի է բացատրել որոշ այլ պատճառներով, որոնք ժամանակին ուղղակի չէին կարող վրիպել նրանց տեսադաշտից՝ հատկապես այն առումով, որ նշված գործիչներից շատերը երկար տարիներ բնակվել էին հիշյալ երկրում:

Հիշատակենք այդ պատճառներից երկու կարևորագույնը.

¹ Տե՛ս «Ազատ օր», թիւ 6054, 21 Յունուար, 1965, Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-1962, p. 80, Grants 1963-1965, pp. 92-96.

² Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1963-1965, p. 92.

ա) Փարիզը Հայ քաղաքական մտքի և մշակութային կյանքի առաջնային ու անփոխարինելի կենտրոններից էր, բ) Ֆրանսիայում կար Հայություն հոծ զանգված, որն Առաջին աշխարհամարտի տարիներից ի վեր անընդհատ համայրվել է մերձավորարևելյան տարածաշրջանից և Հայաստանից կատարված արտագաղթների հաշվին: Կ. Դալլաքյանը նշում է, որ 1920-ական թվականների 30-50 հազարի փոխարեն 21-րդ դարասկզբին Ֆրանսիայում բնակվում էր շուրջ 400 հազար հայ, որոնք գերազանցապես կուտակված էին Փարիզում ու նրա շրջակայքում, Լիոնում և Մարսելում¹:

«Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունը Ֆրանսիայում բարեգործական, հայանպաստ ծրագրեր սկսեց իրականացնել 1957 թվականից հետո²: Հայկական բաժանմունքի գործունեությունն առաջին իսկ տարիներից լայնածավալ հատկացումներ կատարվեցին Ֆրանսիայի հայկական վարժարաններին, մշակութային ու կրթական հաստատություններին: Հայ երեխաների և երիտասարդների կրթության հարցերով զբաղվող զանազան ֆրանսահայ կազմակերպություններ զգալի տեղ ունեին հիմնարկության ծրագրերում: Ֆրանսիայի հայկական կրթամշակութային օջախներին անհրաժեշտ միջոցների տրամադրման և նրանց նյութական պայմանների բարելավման նպատակով «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունը գործակցել է ոչ միայն ՀԲԸ Միության, այլև «Հայ աղքատախնամ ընկերության», «Հայ կապույտ խաչի միության», Սևրի «Սամուել Մուրատեան» Միսիթարյանների վարժարանի, «Երկիր և մշակույթ» կազմակերպության հետ և այլն:

Ֆրանսիայում հիմնարկության առաջին նպաստառու հաստատություններից էին Փարիզի «Հայ սկաուտների», Մարսելի «Երիտասարդաց» ընկերակցություններն ու «Հայ կապույտ խաչի միությունը», որոնք հատկացված միջոցների հաշվին նորոգման և տեխնիկական վերազինման աշխատանքներ են կատարել Հայ պատանիների համար նախատեսված ամառային դասընթացների ձամբարներում³: Կատարված հատկացումներից այլազան տարիների ընթացքում օգտվել են նաև ՀԲԸ Միության հովանավորու-

¹ Տե՛ս Դալլաքյան Կ., Հայ սփյուռքի պատմություն, էջ 220:

² Տե՛ս «Արև», թիւ 11.672, 7 Մայիս, 1957, ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 4, թ. 25:

³ Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-1962, pp. 79-83.

Թյամբ գործող «Դպրոցասէր Տիկնանց»՝ Ռենսիի, Մխիթարյաննե-
րի «Սամուել Մուրատեան»՝ Սևրի վարժարանները, «Սուրբ Ան-
տուան» հայ ավետարանական մշակութային ընկերակցությունը,
«Ֆրանսահայ երիտասարդական միությունը» (Jeunesse Arme-
nienne de France - JAF), «Անարատ Յգուլթեան հայ կաթողիկէ
Քույրերի» միությունը և այլն¹: Հատկացված միջոցները նպատա-
կաուղղվել են դպրոցների և մանկապարտեզների շենքերի կառուց-
մանն ու նորոգմանը:

«Դպրոցասէրի»՝ պարբերաբար ֆինանսական ճգնաժամերի
մեջ հայտնվելու փաստը Հայկական բաժանմունքին ստիպեց
1976 թ. նրա համար կատարել 30 հազ. դոլարի հատկացում, որով
նորոգվեց վարժարանի կենտրոնական շենքը²: Հետագա տարիներին
այս հաստատության անվանը հանդիպում ենք տարբեր ձեռ-
նարկումների առիթով: Հիմնարկության աշխատակիցներն, առաջ-
նային պլան մղելով գիտակրթական հաստատությունները տեղե-
կատվական տեխնիկական սարքավորումներով և անհրաժեշտ
գույքով զինելու խնդիրը, Ֆրանսիայի հայկական դպրոցներին
նույնպես հատկացրել են որակյալ տեղեկատվական սարքավոր-
ումներ: 1997 թ. այդ ծրագրի մեջ ներառվել է նաև «Դպրոցասէ-
րը»՝ ստանալով թանկարժեք գույք և տեխնիկա³: 2006-ին ՀԲԸ
Միություն և «Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկության փոխհա-
մաձայնությունները նշված կրթական հաստատության համար կա-
ռուցվեց նոր շենք: Այդ նպատակով Հիմնարկությունը ծախսեց 1
մլն. 700 հազ. եվրո⁴:

¹ Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-1962, p. 85, նաև՝ Մեղրոյան
է., ՀԲԸՄ պատմություն, էջ 492, «Պայքար», թիւ 23 (19300), Յունուար 28, 1970:

² Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 9, գ. 117, թ 1:

³ Տե՛ս նույն տեղում, ֆ. 420, ց. 86, գ. 3, թ. 5-6:

⁴ Այս տեղեկությունը մեզ է տրամադրել Հայկական բաժանմունքի տնօրեն
Զ. Եկավյանը: 2008 թ. «Դպրոցասէրի» համար կառուցվելիք նոր՝ «Նուարդ Կիւ-
պէնկեան» ֆրանս-հայկական լիցեյի և մշակութային կենտրոնի՝ 2 մլն. 100 հազ.
եվրո արժողությամբ ծրագրի ծախսերի շուրջ 60 տոկոսի պարտավորությունը
կրկին ստանձնեց Հիմնարկությունը, 8-ը՝ Ֆրանսիայի Հայկական ֆոնդը, 12-ը՝
տեղական իշխանությունները, 20-ը՝ այլ կազմակերպություններ ու անհատներ
(վերջիններիս շարքում էին Ծարլ Ազնավուրը, ՀԲԸ Միության՝ Եվրոպայի մասնա-
ճյուղի տնօրեն Ալեքսի Գովցյանը, Կող Մուլթաֆյանը, Ֆրանսիայում ՀՀ նախկին

1966 թ. 51.250 դրվարի հատկացում կատարվեց Սևրի «Սամուել Մուրատեան» վարժարանին, որն այն ծառայեցրեց իր նոր մասնաշենքի կառուցմանը¹: Այդ կրթօջախը պաշտոնապես համարվել է ֆրանսիական դպրոց, որտեղ դասընթացներ էին կազմակերպվում նաև հայերեն լեզվով: Վարժարանում սովորում էին հայ երեխաներ Հունաստանից, Իտալիայից, Անգլիայից, Լիբանանից, Թուրքիայից և այլ երկրներից: Հարկ է ընդգծել, որ հաստատությունը գիշերօթիկ էր: Աշակերտները գտնվում էին նպաստավոր կենցաղային պայմաններում և ապահովված էին ուսման համար անհրաժեշտ գրեթե բոլոր միջոցներով²: Հետագա տարիներին ևս շարունակվել է «Սամուել Մուրատեան» վարժարանի հովանավորությունը, որին հատկացված գումարները գերազանցապես ծառայել են շենքերի ընդարձակմանն ու նորոգմանը, ձեռք են բերվել անհրաժեշտ սարքավորումներ, գույք և այլն³:

Լայնածավալ դրամաշնորհներ են արվել նաև «Ֆրանսահայ մշակութային» և «Երիտասարդական» միություններին: Առաջինն ստեղծվել է 1949 թ. և գործունեություն է ծավալում մինչև օրս: Այն իր մասնաճյուղերն ունի Լիոնում, Մարսելում, Դեսինում, Վալանսում և Ֆրանսիայի մյուս հայաշատ վայրերում: «Ֆրանսահայ երիտասարդական միությունը» (հիմնվել է 1945 թ.) հատկացումներ կատարելը կարելի է բացատրել այն հանգամանքով, որ հիշյալ կազմակերպությունը համարվել է Ֆրանսիայի հայ համայնքի երիտասարդական առանցքային կենտրոններից մեկը, որը «...գործնականում չատ ավելի լայն հարաբերություններ էր պահպանում թե՛ միջազգային ու ֆրանսիական կազմակերպությունների, թե՛ հա-

ղեսպան էղուարդ Նայրանդյանը, Ֆրանսիայի Հայկական ֆոնդի տնօրեն Պետրոս Թերոյանը, Լիվրի-Գարդան համայնքի ղեկավար Ալեն Կալմատը, Իլ դը Ֆրանսի Նահանգային Նորհրդի նախագահ Ժան Պոլ Հյուշոնը, փոխնախագահ էլիզաբեթ Գուրևիչը և ուրիշներ) (տե՛ս «Դպրոցասէր» վարժարանի կայք էջը՝ <http://www.tebrotzassere.com/cms/files/TebPlaquetteWeb.pdf>, նաև՝ http://www.arme-news.com/article.php?id_article=39281 [այցելությունները կայք էջեր կատարվել են 20.07.2008 թ.]):

¹ Տե՛ս ՆԱԱ, ֆ. 875, ց. 5, գ. 5, թ. 1-3: «Ազատ օր», թիւ 6694, 24 Փետրուար, 1967:

² Տե՛ս Գալլաքյան Կ., Հայ սփյուռքի պատմություն, էջ 235:

³ Տե՛ս ՆԱԱ, ֆ. 875, ց. 6, գ. 614, ց. 9, գ. 117, թ. 1:

մայնքի (ՖրանսաՀայ՝ Վ. Ղ.) այլազան ուղղությունների երիտասարդական միավորումների հետ»¹: Նշված կազմակերպությունները «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկություն հիմնադրման հենց սկզբից շատ հաճախ են հայտնվել Հայկական բաժանմունքի գործունեություն ուղեծրում²:

1996–1998 թթ. ընթացքում հավելյալ մասնաչենք կառուցելու նպատակով «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունն զգալի նյութական միջոցներ (200 հազ. դոլար) տրամադրեց 1988 թ. Լիոնում հիմնադրված «Մարգարեան–Փափազեան» հայկական տարրական դպրոցին³: Նոր մասնաչենք ունենալու պահանջն առաջացել էր աշակերտների թվի աճից, որը կատարվել էր Մերձավոր և Միջին Արևելքից Լիոնի հայ համայնքի շարքերը համալրած հայերի երեխաների հաշվին⁴: Ծենքի կառուցումից հետո «Մարգարեան – Փափազեան» դպրոցն ուներ 300 աշակերտ⁵:

Հունաստան

Ի տարբերություն հիմնարկության՝ Հունաստանում իրականացրած մեծածավալ խնամատարական ծրագրերի, այս երկրի հայկական կրթական և մշակութային կազմակերպությունները հնարավորություն չունեցան բառի իսկական առումով օգտվելու հաստատություն համապատասխան օժանդակություններից: Պատճառները կարելի է պայմանավորել որոշ հանգամանքներով:

Հայտնի է, որ Հունաստանի հայ համայնքը 1950–ականների վերջերից հայտնվել էր ներքաղաքական առճակատումների թեժ գծում, որը ջլատում էր համայնքի ուժերը և խոչընդոտում նրա կյանքի բնականոն ընթացքին: Հայ առաքելական եկեղեցու պառակտումից հետո՝ 1956 թ., երբ Հունաստանի թեմը դուրս եկավ

¹ Դալլաքյան Կ., Հայ սփյուռքի պատմություն, էջ 234:

² Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956–1962, pp. 82–83, Grants 1963–1965, p. 93, «Ազդակ», թիւ 286 (8799), 6 Փետրուար, 1961, ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 6, գ. 614, թ. 1–3:

³ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 2, թ. 4, գ. 3, թ. 7:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի եկեղեցականությանը և ընդունեց Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսության հոգևոր ու վարչական իշխանությունը, հունահայ համայնքը բաժանվեց երկու մասի: Ստեղծվեց իրարից անկախ երկու հոգևոր թեմ, որոնք սուր պայքար սկսեցին միմյանց դեմ: Այդ պայքարի մեջ ներքաշվեցին նաև գերազանցապես Հունաստանի հոգևոր թեմերի կողմից վերահսկվող հայկական դպրոցները¹: Արդյունքում, հակամարտությունը դրսևորվեց նաև համայնքի կրթական ոլորտում: Կ. Դալլաքյանը հարցի կապակցությունումը նշում է, որ «80-ական թվականների վերջերին երկու աթոռների գերագույն մակարդակով ձեռք բերված համագործակցությունը, ինչպես ամենուրեք, Հունաստանում ևս դեռևս իր համապատասխան դրական անդրադարձը չի գտել ավելի ստորին թեմերի և եկեղեցական համայնքների գործունեության մեջ: Սուր հակամարտությունը շարունակվում է՝ հանդես գալով իբրև ներհամայնքային քաղաքական պայքարի դրսևորման ձև»²:

Հատկանշական է, որ եկեղեցական-քաղաքական պայքարի առաջնորդող ուժերն էին Հայ հեղափոխական դաշնակցություն և Ռամկավար ազատական կուսակցությունները, որոնք այստեղ ևս ունեին իրենց կրթական, մշակութային կազմակերպություններն ու միությունները (ՀՀԴ-ն դպրոցներ ուներ Աթենքում և Սալոնիկում, գործում էր «Համազգային» մշակութային միության մասնաճյուղը, ՌԱԿ-ի հովանու տակ էր «Արարատ» մշակութային-մարզական միությունը, «Կալպակյան» տարրական վարժարանը և այլն)³: Նշված կազմակերպությունները նույնպես ուղղակի, թե անուղղակի կերպով ներգրավված էին ներհամայնքային առճակատումներում, որը ծայր աստիճան բարդացնում և հարցականի տակ էր դնում «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության՝ տեղում իրականացվելիք կրթական ծրագրերի հնարավորությունը:

Որ հաստատություններն էին դեմս Ռ. Կյուլպենկյանի, իսկապես չահագրգռված էին համայնքի հայկական կազմակերպություններին հովանավորելու խնդրով, հստակ երևում է «Արեւի» հրապարակումներից: 1961 թ. Ռ. Կյուլպենկյանն այցելել էր Աթենք՝

¹ Տե՛ս Մելքոնյան Է., ՀԲԸՄ պատմություն, էջ 493:

² Դալլաքյան Կ., Հայ սփյուռքի պատմություն, էջ 245:

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 246:

չըջելու հայկական դպրոցներով և ծանոթանալու դրանցում տիրող իրավիճակին: Գործչին դիմավորել և այցի ընթացքում ընկերակցել են ՀՀԴ-ի ներկայացուցիչները, որին խանդով և հիվանդագին է վերաբերվել ՌԱԿ-ի մամուլի օրգան «Արևը»՝ այցի լուսաբանմանը նվիրված իր հոդվածը խորագրելով «Տիար Ռոպեր Կիւլպէնկեան ուրացողներով չըջապատուած»¹: Հոդվածում, մասնավորապես, կարդում ենք. «Դաշնակցական լիտերները եւ անոնց հետ գործակցող ծանօթ ուրացողները, չըջապատած են զինքը (Ռ. Կյուլպենկյանին՝ Վ. Ղ.) եւ հաղարումէկ առասպելներ պատմած են անոր... Դաշնակ «չէֆ»երը, Տիար Ռոպէր Կիւլպէնկեանէն խնդրած են, որ Կիւլպէնկեան հաստատութիւնը նիւթապէս օգնէ իրենց եկեղեցիներուն եւ վարժարաններուն, եւ այս առթիւ, օգտուելով Տիար Ռոպէր Կիւլպէնկեանի անգլիախօս ըլլալէն եւ ազգային հարցերէն անտեղեակ ըլլալու կրկնակ հանգամանքէն, ինքզինքնուն «զոհ»ի երեսոյթը տուած են: Անոնք յայտնած են թէ՛ Ն.Բ.Ը. Միութիւնն ալ կը մերժէ օգնել իրենց վարժարաններուն, ու խնդրած են Տիար Կիւլպէնկեանի միջամտութիւնը, Կիւլպէնկեան հաստատութեան եւ Ն.Բ.Ը. Միութեան մօտ»²: Թերթը, բնականաբար, չփոթվում էր՝ նշելով, թե Ռ. Կյուլպենկյանը տեղյակ չէր ազգային խնդիրների մասին: Պարզապես հիմնարկության հայազգի տեսուչը հստակ տեղեկացված չէր հունահայ համայնքում կատարվող վերջին իրադարձություններից: Հետևաբար, նրա այցը համայնքում տիրող իրավիճակին տեղում ծանոթանալու նպատակ էր հետապնդում: Դա հնարավորություն կտար կողմնորոշվելու ապագայում Հունաստանի հայերի համար կատարվելիք ծրագրերի որակական ու բովանդակային հարցերում: «Արևն» ընթերցողներին մոլորության մեջ էր գցում նաև՝ հաղորդելով, որ «Չենք գիտեր թէ Տիար Ռոպեր Կիւլպէնկեան ինչ պատասխանած է, միայն սա գիտենք թէ ուրացողներու չըջանակը ամէն ինչ բրած է սիրաշահելու համար Տիար Ռ. Կիւլպէնկեանը»³: Զարմանալի է, եթե թերթը ծանոթ էր դաշնակցականների խնդրանքներին, ինչպե՞ս կարող էր անտեղյակ լինել դրանց արձագանքներին, երբ հենց նույն հոդվածում՝ մեջ-

¹ Տե՛ս «Արև», թիւ 12.830, 15 Փետրուար, 1961:

² Նույն տեղում:

³ Նույն տեղում:

բերված տողերին հաջորդող պարբերություն մեջ, «Արեւի» հոգվածագիրը կամա-ակամա վկայում է այդ մասին՝ տեղեկացնելով, որ Ռ. Կյուլպենկյանը դրական պատասխաններ էր տվել բարձրացված հարցերին:

Հունաստանում գտնվելու ժամանակ հիմնարկության հայազգի ղեկավարը հանդիպել է նաև հունահայ գաղութի Առաջնորդական տեղապահ Տեր Մեսրոպ ավագ քահանա Տեր-Հակոբյանի, Հ. Ֆեներճյանի և ՀԲԸ Միություն՝ տեղի մասնաճյուղի անդամների հետ, «Գարակէօզեան» բարեգործական հաստատության ներկայացուցիչ Ե. Ճիճիզյանի ուղեկցությամբ այցելել ՀԲԸ Միության՝ Աթենքի վարժարան (չենքը վարձակալված էր և գտնվում էր քաղաքի Ամարուսի արվարձանում): Վարժարանում Ռ. Կյուլպենկյանը ներկաներին կոչ է արել մի կողմ դնել եղած տարաձայնությունները և հանդես գալ որպես միասնական կուռ համայնք: «Արեւն» անհարկի քննադատում էր այդ կոչը և համարում, որ դա հիմնարկության ղեկավարի՝ պահի տակ ունեցած տպավորությունների արդյունք էր: Ըստ թերթի՝ «Տիար Ռ. Կիւլպէնկեան, հաւանօրէն տպաւորուած ուրացողներու ծանօթ շրջանակի կեղծ ու պատիր արտայայտութիւններէն, պահ մը խօսած է նաեւ համերաշխութեան մասին... Տիար Ֆեներճեան, համերաշխութեան խօսքին մասին արտայայտուելով յայտնած է թէ՛ անկարելի է այդ մարդոց հետ (դաշնակցականների՝ Վ. Ղ.) որեւէ համերաշխութիւն»¹:

Փաստորեն, Հունաստանի պարագայում հիմնարկություն ղեկավարությունը պետք է վարեր չափազանց զգույշ քաղաքականություն: Մեր կարծիքով, եթե հաստատությունը հովանավորեր «հակամարտող» կողմերից որևէ մեկի կամ, թեկուզ, բոլորի կրթական օջախները, ապա այսպես, թե այնպես դիտվելու էր որպես առճակատման մեջ «ներքաշված կողմ»: Դա քաջ գիտակցում էին ոչ միայն Ռ. Կյուլպենկյանը, Գ. Եսայանն ու Վ. Մավյանը, այլև Տնօրենների ժողովը, որին էլ պատկանում էր ծրագրերի մշակման և վերջնական հաստատման իրավունքը:

ՀԲԸ Միությունն, իր հերթին, փորձում էր հայկական դպրոցները հանել եկեղեցական պայքարի շրջագծից՝ ամենևին չկասկա-

¹ «Արեւ», թիւ 12.830, 15 Փետրուար, 1961:

ծելով, որ այդ պայքարը կարող էր լուրջ վնաս հասցնել նրանց գործունեությունը: Ասվածի համար օրինակ կարող են ծառայել Բարեգործականի հովանավորությունը Աթենքի Ֆիքս-Տուրդութի և Գոքինա թաղամասերում գործող Ազգային և Հայ ավետարանական վարժարանները: Հունահայ համայնքի եկեղեցական-քաղաքական պայքարն իր սուր կողմով հարվածեց նաև այդ վարժարաններին: Է. Մելքոնյանը խնդրի կապակցությունը մեջ է բերում ՀԲԸ Միություն՝ 1958 թ. տեղեկագիրը, որում, մասնավորապես, նշված էր. «Աթենքի մեր մասնաճիւղը ամէն ջանք ըրաւ որպէսզի կրթական գործը զերծ պահուի եկեղեցական պայքարներու ազդեցութենէն: Ծրագրեց դպրոցներու (Ազգային և Հայ ավետարանական վարժարանների՝ Վ. Ղ.) վերահսկողութիւնը յանձնել համայնքին ազգ. մարմիններէն անկախ հոգաբարձութեան մը եւ Կեդր. վարչութիւնը լիովին համաձայն գտնուեցաւ այս կարգադրութեան: Դժբախտաբար, այս բարի նպատակով կատարուած երկար բանակցութիւնները բաղձալի արդիւնքը չունեցան, Ազգ. Առաջնորդարանը իրենց ձեռքը ունեցողներուն անզիջող կեցուածքին հետեւանքով: Անոնք առանց այլեւայլի կը պնդէին որ դպրոցներու յատկացումին 8.000 տոլարի գումարը իրենց պէտք է յանձնուի եւ հոգաբարձութիւնը իրենք միայն պետք է անուանեն»¹: Ինչ խոսք, որ բավականին բարդ էր այդպիսի միջոցառում ստանձնել հայկական դպրոցների նյութական հովանավորությունը: Չնայած Ռ. Կյուլպենկյանի, Գ. Եսայանի և Վ. Մավյանի ջանքերով Հայ ավետարանական վարժարանն արժանացավ ուշադրության և 1967 թ. այդ կրթօջախի նոր շէնքի կառուցմանը Հայկական բաժանմունքը հատկացրեց ութ հազ. դոլար², սակայն, ցավալիորեն, նման հատկացումները հազվադեպ դարձան հիմնարկության գործունեության հետագա ընթացքում, որն առիթ է տալիս մտածելու, թե «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունը ևս սպառնում էր Հունահայ համայնքի ներքաղաքական պայքարի հորձանուտում հայտնվելու իրական վտանգը: Դժվար թե Ռ. Կյուլպենկյանն ու հիմնարկության ղեկավարությունը կարողացած կամ ծանոթ չլինեին Սփյուռքի մամուլում 1950-1960-ականնե-

¹ Մելքոնյան է., ՀԲԸՄ պատմություն, էջ 493-494:

² Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 5, գ. 4, թ. 1-3:

րին հաճախակի երևացող այնպիսի խմբագրականների, ինչպիսին օրինակ հետևյալ բովանդակությամբ հատվածն է. «...հանգուցեալ Տիար Գալուստ Կիւլպէնկեան ջերմ էջմիածնական մըն էր, եւ անոր յիշատակին դէմ անարգանք եւ սրբապղծութիւն է, նիւթապէս օգնել Ս. Էջմիածինը քանդելու աշխատող խմբակին, եւ անոր վարած վարժարաններուն, ուր միայն կը պատրաստուին հայ սրբութիւնները քանդելու պատրաստ թունաւորուած դաշնակ սերունդ մը: Այս պարագան կը յուսանք որ շատ լաւ գիտէ՝ Կիւլպէնկեան հաստատութեան հայկական բաժնի վարչութիւնը»¹: Իսկ «հակառակ կողմը» կարծիք էր հայտնում, թե հիմնարկության ղեկավարութիւնն, իբր, իրեն խորհրդականներ էր ընտրել ՀԲԸ Միութեան շարքերից՝ կատարված հատկացումների առյուծի բաժինն ուղղելով վերջինիս կրթական հաստատություններին²:

Թերթելով հիմնարկության՝ չուրջ կեսդարյա գործունեությունը նվիրված տարբեր հրատարակությունների և փաստաթղթերի էջերը՝ հանդիպում ենք չնչին թվով դրամաշնորհների, որոնք արվել են Հունաստանի հայկական կրթական, մարզական և մշակութային միություններին³: Քիչ թե շատ ուշադրություն արժանի են Հունաստանում հայ երեխաների համար ամառային դասընթացների նպատակով ճամբարներ կազմակերպող մարմիններին 1963–1965 թթ. ընթացքում կատարված հատկացումները (30 հազ. դոլար), Աթենքի «Մշակութային կենտրոնին» 1997 թ. նվիրված գույքը, հաշվողական տեխնիկան և այլն:

Ի մի բերելով ասվածը՝ պետք է նշել, որ «Գալուստ Կյուլպենկյան» հաստատության Տնօրենների ժողովն ամեն գնով կփորձեր խուսափել և խուսափեց հայությունը հուզող եկեղեցական-քաղաքական պայքարից ու դրա մեջ ներքաշվելուց: Հունաստանի հայկական դպրոցները, որոնք ևս գտնվում էին նշված պայքարի հակադիր ճակատներում, հնարավորություն չունեցան պարբերաբար օգտվելու հիմնարկության մեծագումար նվիրատվություններից: Պատճառը վերջինիս ղեկավարություն վարած քաղաքակա-

¹ «Արև», թիւ 12,830, 15 Փետրուար, 1961:

² Տե՛ս «Յուսարեր», թիւ 67, 19 Յունիս, 1959:

³ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 5, գ. 1, թ. 1-4, ֆ. 420, ց. 86, գ. 3, թ. 6:

նությունն էր՝ հնարավորինս հեռու մնալ քաղաքական որևէ երանգ պարունակող իրադարձությունից և դրա մեջ հայտնված կազմակերպություններից¹: Պատահական չէր, հետևապես, որ «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունը Հունաստանում իր գործունեության հիմնական շեշտը դրեց հայ գաղթականների ու ծերերի խնամատարական ծրագրերի վրա՝ համագործակցելով առավելապես երկրի կառավարության և Միացյալ ազգերի կազմակերպության հետ:

Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ

ԱՄՆ-ում «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության գործունեության առաջին իսկ տարիներից նրա ղեկավարներն, ի դեմս Պերդիգանի, իրականացնում էին մի քաղաքականություն, որն անմիջապես բխում էր հաստատության՝ այնտեղ ունեցած ֆինանսական շահերից: Այդ երկրի բանկերում էին պահվում և եկամուտ բերում «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության պահուստային ֆոնդի արժեթղթերը²: Ավելին, Պերդիգանը Միացյալ Նահանգներում բարեսիրական գործունեություն ծավալելը պայմանավորում էր Պորտուգալիայի՝ ԱՄՆ-ի հետ ունեցած բարեկամական հարաբերություններով³: Հետաքրքրական է նշել, որ 1960 թ. Նյու Յորքում ստեղծվեց բարեգործական մի հաստատություն, որը պաշտոնապես կոչվում էր “Gulbenkian Foundation, Inc.”: Այդ կազմակերպությանը «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության կողմից 1961 թ. տրվեց 2 մլն. դոլար, որը կազմեց նրա հիմնական դրամազույսը, իսկ ստացվող հասույթներից բաշխումներ կատարվեցին

¹ Հատկանշական է, որ Ժ. Ազերեզո դը Պերդիգանն ու Ռ. Կյուլպենկյանը մերժել էին նաև «Արևի» խմբագրության աշխատակիցների խնդրանքը՝ ֆինանսավորելու թերթի հրատարակությունը: Նրանք ընդգծել էին, որ հիմնարկությունը նյութապես չէր աջակցելու հայ պարբերական մամուլին (տե՛ս «Արև», թիւ 13.762, 10 Մարտ, 1964):

² Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Chairman's Report II, 1st January 1960-31st December 1962, p. 184.

³ Տե՛ս նույն տեղում:

գիտական և մշակութային հաստատություններ¹: Դրանց մեջ, սակայն, չի հիշատակվում հայկական որևէ կազմակերպություն²:

ԱՄՆ-ի հայության պարագայում հիմնարկությունը կրթական, գիտական և մշակութային կառույցների հովանավորության հարցերի լուծման համար փորձում էր կապվել և սերտորեն համագործակցել հայկական համայնքների հետ: Այդ մասին են վկայում Դեստրոյթի ու նրա շրջակայքի հայ համայնքի և վարժարանների օգտին կատարված շոշափելի հատկացումները: Հիմնարկության հայազգի ղեկավարների համար հիշյալ վայրերում հայ համայնքի համագործակցությամբ կրթական և մշակութային հաստատություններ հիմնելն ու նորոգելը նպատակ էր հետապնդում Ամերիկայում գործող հայկական բարեգործական հաստատություններին և մեծ կարողության տեր հայ անհատներին մղել նմանատիպ քայլերի Միացյալ Նահանգների հայաչափ վայրերում ու մշակութային կենտրոններում: Այդ խնդրի արժարժմանը հանդիպում ենք Դեստրոյթի Հայ առաքելական եկեղեցու ընկերակցությանը հիմնարկության՝ 1961 թ. ընթացքում կատարած հատկացման նկարագրության մեջ. «67.500 - Վաթսունեօթը հազար հինգհարիւր տոլար յատկացուեց ի նպաստ Մեծագոյն Տիթրոյթի Հայ համայնքին համար կառուցուելիք վարժարանի մը և գրադարանի մը, որ պիտի կոչուի մեր հիմնադրին անունով «Տիթրոյթի Գալուստ Կիւլպէնկեան Վարժարան»: Հիմնարկութեանս կողմէ յատկացուած այս գումարը կը ներկայացնէ ամբողջական ծախքերուն կէսը, ծրագիրը ըլլալով

¹ Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Chairman's Report II, 1st January 1960-31st December 1962, p. 184.

² Նշված բարեգործական հաստատության կողմից 1961 թ. նպաստներ են տրվել Նյու Յորքի «Միջազգային տուն» կրթամշակութային կազմակերպությանը, Միջազգային կրթության ինստիտուտին, «Հարվարդ» բարձրագույն դպրոցի (ԱՄՆ) Միջազգային ուսանողական ուստանին, U.N.E.S.C.O.-ի (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization-ՄԱԿ-ի՝ կրթության, գիտության և մշակութային հարցերով զբաղվող հանձնաժողով) Մշակութային արժեքների պահպանության և վերականգնման միջազգային կենտրոնի՝ Հոռմի մասնաճյուղին, Զիկագոյի համալսարանի (ԱՄՆ) Միջազգային ուսանողական ուստանին, «Օնտարիո թագավորական թանգարանին» (Կանադա), Բագելի (Շվեյցարիա) Միջազգային երաժշտական միությանը և այլն (ավելի մանրամասն տե՛ս Azeredo de Perdigao J., Chairman's Report II, 1st January 1960-31st December 1962, p. 184):

աւելի ընդարձակ և բովանդակելով նաև շինութիւնը եկեղեցւոյ մը, մշակութային սրահի մը և ընթերցարանի մը, որոնց ծախքերը պիտի հոգացուին Տիթրոյթի Հայկական Համայնքին կողմէ: Որոշելով մասնակցիլ այս ծրագրին իրականացման, Հիմնարկութիւնս, բացառաբար, իր գործունէութեան սովորական թատերավայրէն դուրս եկաւ, ինչպէս ըրած էր Հարվարտ Համալսարանի Հայկաբանական ամպիոնի մը կազմակերպութեան Համար, այն յոյսով որ այս ուղեցոյց ծրագիրը պիտի խրախուսէ Միացեալ Նահանգներու ուրիշ Հայաչատ Համայնքներ նմանօրինակ նախաձեռնութիւններու լծուելու»¹:

Ամերիկահայութեան նկատմամբ Ռ. Կյուլպենկյանի, Մ. Եսայանի, Վ. Մավյանի, իսկ հետագայում նաև Զ. Եկավյանի որդեգրած գործունէութեան ուղեգիծն էապես տարբերվում էր մյուս երկրների Հայ Համայնքների հանդեպ նրանց դիրքորոշումներից: Այդ ամենը բխում էր հիշյալ գործիչների՝ ամերիկահայութեան նկատմամբ ունեցած որոշ առարկայական պատկերացումներից, որոնք ձևավորվել էին ժամանակի և իրականութեան թելադրանքով: Իրականութիւն, որը հստակորեն նկարագրում է Կ. Գալլաքյանը. այն է. «...ամերիկյան կացութեանը, որ պարտադրում է գրեթե ամբողջ ժամանակը հատկացնել անհատական ձեռներեցութեանը՝ նյութական բարվոք վիճակ ապահովելու համար, ըստ էութեան, չի խրախուսում հավաքական գոյակցութիւնը»²: Արդյունքում, ամերիկահայերի թվաքանակի հետ ուղիղ համեմատականով Միացյալ Նահանգներում գործում էին սակավաթիվ՝ շուրջ 100 ազգային-մշակութային, կրթական հաստատութիւններ³: Այդ կազմակերպութիւնների ծախսերն, ըստ «Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկութեան ղեկավարութեան և Հայկական բաժանմունքի պատասխանատու վարիչների, հնարավոր էր հոգալ տեղի Հայերի միջոցներով: Հաստատութեան տեսուչների և աշխատակիցների այդպիսի մոտեցումներից 1966 թ. դժգոհում էր «Ազատ օրը», որն անդրադառնալով Հայկական կրթական օջախների հովանավորութեան հարցին և

¹ «Ազգակ», թիւ 284 (8797), 3 Փետրուար, 1961, Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-1962, p. 82.

² Գալլաքյան Կ., Հայ ափսոսքի պատմութիւն, էջ 260:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

դրա հետ կապված խնդիրներին՝ զարմանում էր, թե «...ի՞նչ հիմնական պատճառ կայ, որ ամերիկահայ կրթական գործը ցարդ չէ արժանացած Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան գուրգուրանքին: Ի՞նչ մեղք գործած է ամերիկահայ գաղութը այս անտեսումին համար» և շարունակում. «...Անշուշտ, կարելի է ըսել ու պատճառաբանել, որ Ամերիկայի մէջ միլիոնատէր Հայեր կան եւ թող անոնք օգնութեան հասնին այդ նպատակին: Հարուստներ, նոյնիսկ միլիոնատէրեր բոլոր գաղութներու մէջ ալ կան: Բայց, յարգելով բացառութիւնները, խորունկ դառնութեամբ պէտք է արձանագրել, որ այդ կրեստաներուն սիրտը քարացած է հայ ժողովուրդի ծով կարիքներուն, ի մասնաւորի ամերիկահայ կրթական գործին հանդէպ: Միւս կողմէ, յայտնի իրողութիւն է, որ Ամերիկայի մէջ գոյութիւն ունեցող շաբաթօրեայ թէ կիրակնօրեայ բոլոր դպրոցները կը պահուին համեստ ժողովուրդի համեստ լուծանքով: Աւելին, յայտնի իրողութիւն է, որ Գալիֆորնիոյ մէջ նոր հաստատուած Մեսրոպեան եւ Սրբոց Նահատակաց երկու դպրոցներն ալ նիւթական տագնապի մէջ են եւ ատոր համար ալ սրտագին կոչ կ'ընեն ժողովուրդին, իրենց գոյութիւնը պահելու համար»¹: Այնուհետեւ հողվածագիրը կարևորում էր ամերիկահայ նոր սերունդների դաստիարակութեան խնդիրը և կոչ անում «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկութեան ազգային, հոգևոր իշխանութիւնների միջոցով իր նյութական օգնութիւնը հասցնել ամերիկահայ կրթական գործին և դպրոցներին՝ միտքն ավարտելով հետևյալ տողերով. «Եթէ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութիւնը իր խնամքն ու հոգածութիւնը տարածէ նաեւ ամերիկահայ կրթական գործին վրայ, անտարակոյս որ փառքի նոր պսակ մըն ալ կ'աւելցնէ համազգային մեծ բարերար Գալուստ Կիւլպէնկեանի անունին ու յիշատակին վրայ»²:

Ափսոսանքով պետք է արձանագրել, որ ԱՄՆ-ում հիմնարկութեան բարեգործությունները պարբերական բնույթ չէին կրում և մեծ ծավալների չհասան: Այստեղ իրականացված դպրոցաչինություն լավագույն ծրագրերի շարքը կարելի է դասել Հայկական բաժանմունքի կողմից, արդեն հիշատակված, Դեստոյթի՝ Ա. Մանուկյանի նախագահությամբ (հետագայում նրան փոխարինեց

¹ «Ազատ օր», թիւ 6478, 13 Յունիս, 1966:

² Նույն տեղում:

որդին՝ Ռիչարդ Մանուկյանը)¹ գործող Հայ առաքելական եկեղեցու ընկերակցությունը կատարված դրամաշնորհը²: 1964 թ. նորակառույց Ակինեան շենքում տեղակայված գրադարանը նոր գրքերով հարստացնելու նպատակով հինգ հազ. դոլար տրվեց Բոստոնի «Սուրբ Գրիգոր» վարժարանին³: ԱՄՆ-ի Հայկական մշակութային կենտրոնների և վարժարանների անունների ենք հանդիպում նաև հիմնարկություն՝ 1969 և 1975 թվականների տարեկան գործունեություն ամփոփ տեղեկագրերում: Ըստ այդ փաստաթղթերի՝ 1969 թ. Ուոթերթաունի «Սուրբ Յակոբ» եկեղեցու վարչությունը «Հայ մշակութային և երիտասարդական կենտրոնի» ստեղծման համար տրամադրվել է հինգ հազ., իսկ Լոս Անջելեսի «Մեսրոպեան» և «Սրբոց նահատակաց Ֆերահեան երկրորդական» վարժարաններին՝ յուրաքանչյուրին քսան հազ. դոլար, որով նշված կրթօջախները կառուցել են նոր մասնաշենքեր⁴:

Յավալի է, անչուշտ, այն փաստը, որ ամերիկահայություն բազմաթիվ դպրոցներ, մշակութային և ազգային միություններ ու կենտրոններ դուրս մնացին հիմնարկություն գործունեության դաշտից, սակայն հարկ է նշել, որ դրանում լուրջ դեր խաղաց Հայկական բաժանմունքի բյուջեի սահմանափակ լինելու փաստը: 2000 թ. փոփոխություններ կրեց Միացյալ Նահանգների Հայկական դպրոցներին ցուցաբերվող «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության նյութական աջակցություն ծրագիրը, որը կարճ ժամանակ անց դադարեցվեց: Այդ քայլը հաստատություն ղեկավարությունը պայմանավորեց ԱՄՆ-ի համեմատական տնտեսական կայունություն⁵: Խնդրո առարկա երկրի Հայ ազգային, կրթական և մշակութային օջախների համար կատարվող հատկացումները վերահասցեագրվեցին Թուրքիայի և Մերձավոր Արևելքի Հայկական վարժարաններին⁶:

¹ Տե՛ս Մելքոնյան է., ՀԲԸՄ պատմություն, էջ 484:

² Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-1962, p. 82.

³ Տե՛ս Ֆ. 875, ց. 5, գ. 1, թ. 1-4, «Ազատ օր», թիւ 6053, 20 Յունուար, 1965, Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1963-1965, p. 96.

⁴ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 5, գ. 6, թ. 1-3, ց. 6, գ. 614, թ. 1-3, «Պայքար», թիւ 23 (19300), Յունուար 28, 1970:

⁵ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 2, թ. 18-19:

⁶ Տե՛ս նույն տեղում:

Հարավային Ամերիկայի երկրներ

Լատինական Ամերիկայի երկրներում հիմնարկությունը Համեմատաբար մեծ ծավալներով Հատկացումներ կատարել է Բրազիլիայի կրթական, գիտական և մշակութային հաստատություններին, ինչպես նաև տեղի հայ համայնքի դպրոցներին ու վարժարաններին: Արգենտինայի և Ուրուգվայի գիտակրթական, մշակութային հաստատություններին արված նպաստները հազվադեպ էին և ոչ մեծագումար: Համեմատության համար հիշատակենք, որ 1956-1965 թթ. ընթացքում Բրազիլիային հատկացված միջոցները կազմում էին ավելի քան ութ ու կես հազար կոնտո, իսկ Արգենտինային և Ուրուգվային միասին վերցրած՝ չուրջ երկուս ու կես հարյուր¹: Հիմնարկության այդպիսի վարքագծի պատճառները բացահայտում էր Պերդիգանը, որը Բրազիլիան դիտում էր որպես «...պորտուգալական երկրորդ պետությունն Ատլանտյան օվկիանոսից այն կողմ ներկայացնող ընդարձակ քույր երկիր»²: Նա տեղեկացնում էր, որ հիմնարկությունն աստիճանաբար ընդարձակել է իր գործունեությունից դեպի աշխարհի այլ տարածաշրջաններ և քանի որ այդ նպատակով առանձնացված միջոցները սահմանափակ էին, ապա որոշվել է շեշտն առավելապես դնել մշակութային ձեռնարկների վրա³: Ծարունակելով միտքը՝ Պերդիգանը հայտնում էր, որ «...եթե վարվեինք այլ կերպ, մեր ջանքերը վատնած կլինեինք գանազան ուղղություններով և անարդյունք»⁴: Խոշորամասշտաբ նվիրատվություններն ու հատկացումները Հարավային Ամերիկայի երկրներում, ըստ Պերդիգանի, կարող էին սպառել հիմնարկության՝ աշխարհի տարբեր երկրներում բարեգործական ծրագրեր իրականացնելու հարցերով զբաղվող Միջազգային բաժանմունքի բոլոր նյութական միջոցները, քանզի ինչպես Բրազիլիան, այնպես էլ Հարավային Ամերիկայի մի շարք երկրներ, հիմնարկության ղեկավարի գնահատմամբ, չափազանց մեծ էին,

¹ Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-1962, pp. 126-134, Grants 1963-1965, pp. 137-154.

² Azeredo de Perdigao J., Chairman's Report II, 1st January 1960-31st December 1962, p. 178.

³ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

իսկ կարիքներն էլ՝ բազմաթիվ¹: Զուգահեռաբար նշենք, որ 1955–1959 թթ. ընթացքում հիշյալ բաժանմունքին հատկացվել էր 5.530 կոնտո, իսկ 1960–1962 թթ. ընթացքում՝ 105.748²: Հավելենք նաև, որ նույն այդ ժամանակահատվածում Պորտուգալիային համապատասխանաբար տրվել է 171.245 և 234.384 կոնտո³:

Իր գործունեությունն ողջ ընթացքում հիմնարկությունը Բրազիլիայում իրականացրել է կրթական, գիտական և մշակութային բազմաթիվ ու բազմաբնույթ ծրագրեր⁴: Ինչ վերաբերում է նշված երկրների հայկական կրթօջախներին տրված նպաստներին, ապա հարկ է նշել, որ դրանք, ի տարբերություն Արևելքի երկրների, լայնամասշտաբ չէին: Արգենտինայի՝ համեմատաբար մեծ հայ համայնքը (70–80 հազար մարդ), որն ուներ կրթամշակութային կենսունակ միություններ («Շարժում», «Արմենիա», «Արգենտինահայ մշակութային միություն» և այլն)⁵, հաճախակի էր դուրս մնում «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության գործունեության աշխարհագրական սահմաններից: Իրավիճակը գրեթե նույնն էր Ուրուգվայի պարագայում: Տարիների ընթացքում այդ երկրների հայկական համայնքներում իրականացված ծրագրերից հիշատակության արժանի են 1966 թ. Բուենոս Այրեսի «Մխիթարեան» և «Խրիմեան» վարժարանների նոր շենքերի կառուցումը (առաջինին արված հատկացումը կազմում էր 50 հազ., երկրորդին՝ 10 հազ. դոլար), 1967 թ. «Հայկական Երաժշտության բարեկամներ» միությունը (Բուենոս Այրես) կատարված նպաստը (3 հազ. դոլար), «Նուպարեան ազգային վարժարանին» (Մոնտեվիդեո, Ուրուգվայ) նոր շենքի կառուցման համար 1973 թ. տրամադրված գումարը (15 հազ. դոլար), նույն վարժարանին և «Մարի Մանուկեան» (Բուենոս Այրես) կրթական հաստատությունը 1995 թ. ընթացքում հատկացված դպրոցական գույքը և այլն¹: Արգենտինայի պարագայում իրա-

¹ *Stéu Azeredo de Perdigao J., Chairman's Report II, 1st January 1960-31st December 1962, p. 178.*

² *Տե՛ս նույն տեղում, էջ 198:*

³ *Տե՛ս նույն տեղում:*

⁴ *Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-1962, pp. 128-134, Grants 1963-1965, pp. 137, 153, Fundação Calouste Gulbenkian 1956/1981, pp. 43, 356 և այլն:*

⁵ *Տե՛ս Հայ սփյուռք հանրագիտարան, էջ 104–105, Դալլաքյան Կ., Հայ սփյուռքի պատմություն, էջ 277–278:*

վիճակը փոքր-ինչ փոխվել է 1997 թ., երբ Հիմնարկությունն նպաստներից օգտվեց այդ երկրի 8 Հայկական դպրոց (Վիսենտե Լուպեսի, «Պահպանման», «Մխիթարեան», ՀԲԸ Միություն «Մարի Մանուկեան», Արմենիո-Արգենտինա, «Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ», «Ներմեան», «Արծրունի»), որտեղ սովորում էր ավելի քան 2.500 երեխա²:

Ինչպես արդեն նշվել է, Բրազիլիայում ևս Հայկական բաժանմունքը Հիմնել էր իր ներկայացուցչությունը, որը տեղում քննում էր Հայկական Հաստատությունների իրավիճակը, կազմում և Հիմնարկության տնօրինությանն էր ներկայացնում դրանց վերաբերող զեկուլյցներ ու Հաշվետվություններ: Հիմնարկության գործունեությունը՝ 1961-1962 տարեշրջանում տարբեր չափերի նպաստներ են ստացել Մարաշի Հայրենակցական միությունն ու «Ժողե Բոնիֆասիո» վարժարանը, որոնք կարողացել են բարելավել իրենց շենքային պայմանները և զինվել ժամանակակից տեխնիկական սարքավորումներով⁴: Հայկական բաժանմունքի պատասխանատուները Հայկական դպրոցներից զատ, իրենց նպաստներով կարևորում ու խրախուսում էին նաև Բրազիլիայում Հայկական մշակութային կենտրոնների Հիմնադրման աշխատանքները: Բաժանմունքի զեկուլյցներից մեկում կարդում ենք. «Այս Հայաշատ կեդրոնին մէջ (Սան Պաուլոյի Հայ Համայնքի՝ Վ. Ղ.) մշակութային կեդրոնի մը ստեղծման համար ջանքեր թափուած են, գլխաւորաբար Մարաշցիներու Հայրենակցական Միութեան նախաձեռնութեամբ: Նոր շէնքի մը կառուցման համար ծախսուած է 15.000 տոլար տեղական հասոյթներով եւ անոր ամբողջացման ու աւարտման համար 20.000 տոլարի պէտքը տեսնուած է: Հիմնարկութիւնը այս գումարին կէտքը ապահովեց 10.000 (տասը հազար) տոլարի յատկացումով մը»⁵:

¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 5, գ. 4, թ. 1-3, գ. 5, թ. 1-3, ֆ. 420, ց. 86, գ. 2, թ. 1, «Արև», թիւ 16.757, 28 Փետրուար, 1974:

² Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 3, թ. 5-6:

³ Տե՛ս Հայ սփյուռք Հանրագիտարան, էջ 120:

⁴ Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-1962, pp. 82-83, «Արև», թիւ 13.004, 12 Սեպտեմբեր, 1961, թիւ 13.281, 10 Օգոստոս, 1962:

⁵ «Արև», թիւ 13.281, 10 Օգոստոս, 1962:

Ավելի ուշ՝ 1995 թ., Զ. Եկավյանի ջանքերով Արգենտինայի, Ուրուգվայի և Բրազիլիայի հայկական դպրոցներն ստացան համակարգիչներ, տպագրական ու պատճենահանման սարքավորումներ¹: 2001 թ. 50 հազ. դոլարի օգնություն տրվեց Սան Պաուլոյի «Գուրյան» ազգային վարժարանին², իսկ «Ժողե Բոնիֆասիո» կրթօջախի համար 2002 թ. հիմնարկություն միջոցներով (15 հազ. դոլար) կառուցվեց նոր գրադարան³:

Հայաստան և այլ երկրներ

Զնայած Հայաստանում շեշտադրումը կատարված էր գիտական ու առողջապահական հիմնարկների տեխնիկական զինվածություն վրա և այստեղ չկառուցվեցին կամ չվերանորոգվեցին դպրոցներ ու բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ, սակայն դրանց այլազան տարիների ընթացքում տրվեցին գույք, արդիական տեխնիկական, տպագրական սարքավորումներ և այլն: Նպաստների հասցեատերերի շարքում էին Երևանի պետական համալսարանը, Խ. Աբովյանի անվան մանկավարժական, օտար լեզուների, բժշկական ինստիտուտները և այլն⁴: Ամենից էականը, սակայն, այն էր, որ հիմնարկության հայկական ծրագրերի պատասխանատուներն ի վիճակի եղան հաստատության ղեկավարությունն ապացուցելու Հայաստանն իրենց ծրագրերում ներառելու անհրաժեշտությունն ու կարևորությունը:

Հայաստանում մշակութային հաստատությունների նյութական աջակցության ծրագրերի առումով հիշատակության արժանի են 1969 թ. Կոմիտասի ծննդյան 100-ամյակի կապակցությամբ Երևանում հիմնարկության միջոցներով «Կոմիտասի տուն» համերգասրահի կառուցումը (ընդհանուր արժեքը կազմել է 250 հազ. դոլար) և նույն թվականին Հայաստանի պատմական հուշարձան-

¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 3, թ. 1:

² Տե՛ս նույն տեղում, գ. 2, թ. 23:

³ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 33:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, ֆ. 875, ց. 2, գ. 669, թ. 11:

ների պահպանություն կոմիտեին Ամբերդի և Գնդեվանքի վերակառուցման նպատակով տրված 40 հազ. դոլարի գումարը¹:

Հայաստանի ազգային արխիվի՝ Սփյուռքահայություն հետ մշակութային կապի կոմիտեի և կառավարության ֆոնդերում պահվում են նյութեր, որոնք վկայում են, թե որքան պատասխանատվությամբ են վերաբերվել Ռ. Կյուլպենկյանը, Վ. Մավյանն ու Զ. Եկավյանը Հայաստանի յուրաքանչյուր կրթական կամ մշակութային հաստատությունն արվող հատկացմանը. կատարվել են ոչ միայն դրամաշնորհներ, այլև բժախնդիր ուշադրությամբ ուսումնասիրվել են տարատեսակ ու բազմաթիվ ընկերություններ և դրանցից գնվել, Հայաստան են առաքվել պահանջված գործիքներն ու սարքավորումները: Որպես օրինակ կարելի է բերել Ռ. Կյուլպենկյանի՝ Սփյուռքահայություն հետ մշակութային կապի կոմիտեին ուղղված այն բազմաթիվ նամակներից մեկը, որում նա Հայտնում էր հետևյալը. «Նկատի ունենալով բազմաուրույթի հայթայթելի առարկաներու ինչպէս նաև մեծ թիւը վաճառողներուն որոնք կը գտնուին 11 տարբեր երկիրներու մէջ, հարկ տեսայ նախ հետազօտութիւն մը կատարել որոշելու համար թէ ո՞րն է գնումի և առաքման լաւագոյն եղանակը: Բնականաբար ժամանակ առաւ այս գործը տրուած ըլլալով պարագաները, սակայն որդեգրուած գործելակերպը գոհացուցիչ կը թուի ըլլալ ներկայիս»²:

Հայաստանի անկախության հռչակումից հետո «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունն ընդլայնեց այստեղ իրականացվող բարեգործական և մարդասիրական օգնության ծրագրերի ծավալները, որոնք պայմանավորված էին երկրում ստեղծված աղետալի սոցիալ-տնտեսական իրավիճակով: Առաջնային պլան մղվեցին Հայաստանին բժշկական սարքավորումներ և ղեղորայք տրամադրելու ծրագրերը:

¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 5, գ. 6, թ. 1-3, ց. 2, գ. 534, թ. 26-44, ց. 5, գ. 6, թ. 1-3, Calouste Gulbenkian Foundation, Armenian Department, Twenty years of activity, 1956-1976, p.11, «Պայքար», թիւ 23 (19300), Յունուար 28, 1970:

² ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 2, գ. 251, թ. 18:

Հազվադեպ և փոքրածավալ հատկացումներ են կատարվել եվրոպական մի շարք երկրների, Կանադայի և Ավստրալիայի հայկական դպրոցներին ու կազմակերպություններին: Կարևոր ձեռնարկումներ կարելի է համարել 1975 թ. Վիեննայի Մխիթարյան միաբանությունից միջնորդությունը Բուդապեշտի հայ կաթոլիկ համայնքին ցուցաբերած աջակցությունը (10 հազ. դոլար), որի շնորհիվ համայնքում կառուցվեց հայկական տուն թանգարան, Սիդնեյի (Ավստրալիա) «Հայկական միացյալ հանձնախմբին» 1974 թ. տրված նպաստը (8 հազ. դոլար), որը ծառայեց քաղաքի «Հայկական կենտրոնի» շենքում նոր դասարանների կառուցմանը, 1997 թ. Սերբիայում Հունաստանի և Ֆրանսիայի հայ համայնքների հանգանակած միջոցներով բացված հայկական դպրոցին տրամադրված անհրաժեշտ գույքը, տեխնիկական սարքավորումները և այլն¹:

Հիմնարկության հատկացումները եզրկատուի հայկական դպրոցներին Սիրիայի և Լիբանանի համեմատությունում, կարելի է ասել, աննշան էին: Հիշատակելի են հաստատության միջոցներով 1960 թ. Մխիթարյան միաբանության՝ Ալեքսանդրիայի (Եգիպտոս) վարժարանի նորոգումը, 1970 թ. «Տիգրան Երկաթ» մշակութային միություն (Ալեքսանդրիա) բարեկարգումը և այլն²:

Ավարտելով ենթագլխի շարադրանքը՝ հարկ է նշել, որ 1997 թ. դրությամբ «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության նպաստրեկալ հայկական վարժարանների շուրջ երկու-երրորդը (60 տոկոս) գտնվում էր Սիրիայում, Լիբանանում և Թուրքիայում, մոտ 16 տոկոսը՝ եվրոպական երկրներում, գրեթե նույնքան՝ ԱՄՆ-ում և Կանադայում, իսկ 7 տոկոսը՝ Հարավային Ամերիկայում և Ավստրալիայում: Թվերի այդպիսի Հարաբերակցությունը, բացառությամբ ԱՄՆ-ի, գրեթե նույնությամբ պահպանվեց նաև հետագայում:

¹ Տե՛ս նույն տեղում, ց. 6, գ. 614, թ. 1-3, գ. 564, թ. 1-2, ֆ. 420, ց. 86, գ. 3, թ. 5-6:

² Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-1962, p. 83, «Ազդակ», թիւ 284 (8797), 3 Փետրուար, 1961, ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 5, գ. 7, թ. 1-3:

2.2. Կրթաթոշակների և դրամաչնորհների ծրագիրը

«Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկության այս ծրագիրը գործում է նրա հիմնադրումից ի վեր: Դրամական նպաստներ են տրվել ոչ միայն առաջադիմություններ աչքի ընկած հայ ուսանողներին, այլև սոցիալապես անապահով հայ ընտանիքների զավակներին: Հիմնարկության կրթաթոշակների ծրագրից օգտվել և շարունակում են օգտվել աշխարհի զանազան երկրների հայկական և օտար տարրական, միջնակարգ ու բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում սովորող հայ մանուկները, պատանիներն ու աղջիկները, ձեմարանների, դպրեվանքերի սաները և այլն: Տարբեր տարիների ընթացքում զգալի դրամական պարգևներ ու նպաստներ են արվել նաև հայ մանկավարժներին ու գիտնականներին: Կրթաթոշակների համար յուրաքանչյուր տարի ծախսվել է մեկից մոտ մեկուկես մլն. դոլար, որը կազմում էր Հայկական բաժանմունքի ողջ բյուջեի շուրջ մեկ երրորդը:

Դպրոցական կրթաթոշակներ

Հայկական վարժարանների սաներին դրամական նպաստների ու պարգևների արժանացնելու հարցում թե՛ Գ. Եսայանը, թե՛ Ռ. Կյուլպենկյանը, որոնց ջանքերի շնորհիվ նմանատիպ հատկացումներն իրականություն դարձան, կարևորում էին ոչ միայն հայ երեխաների կենսապայմանների բարելավման խնդիրն, այլև ընդգծում էին, որ հայեցի դաստիարակության նշանաբանով կրթություն ասպարեզում բարեսիրական գործունեություն ծավալելն ուղղակի օրվա հրամայականն էր, քանի որ հիշյալ ասպարեզն, ըստ նրանց, հանդիսանում էր «...իբրև կարեւորագոյն ազգակը աշխարհացրիւ Հայութեան պահպանումին եւ յառաջադիմութեան»¹: Ֆրանսիայի «Սամուէլ Մուրատեան» վարժարանի «Կիւլպէնկեան» սաների առիթով «Յառաջն» անդրադառնում էր հիմնարկության

¹ «Ազգակ», թիւ 284 (8797), 3 Փետրուար, 1961:

տնօրինությունն առաջ քաշած պայմաններին և նշում, որ կրթաթոշակ ստանալու համար պատանին պետք է լիներ հայ չքավոր ընտանիքի զավակ՝ ուշիմ, աշխատասեր ու բարեկիրթ¹: Յուրաքանչյուր սան, որը չէր հանձնում տարեկերջյան քննությունները՝ գրկվում էր կրթաթոշակից:

Հիմնարկության Տնօրենների ժողովը Հայկական վարժարանների սաներին նպաստներ հատկացնելու որոշումը կայացրեց 1959 թ. և չնայած արված հայտարարությանը, թե «...հայ վարժարաններում էջ չքաւոր աշակերտներու համար կրթաթոշակներու վճարումը պիտի շարունակուի մինչեւ 1962-63 տարեշրջանին վերջը», այն դարձավ Հիմնարկության և Հայկական բաժանմունքի ավանդական ծրագրերից մեկը²: Ավելին, եթե 1959-1963 թթ. ընթացքում դպրոցական կրթաթոշակներին հատկացվել էր 490 հազ. դոլար, ապա միայն 1964 թ. նույն նպատակներով կատարված հատկացումների ծավալը կազմեց 350 հազ.³: Վերոհիշյալ որոշումից անմիջապես հետո 120 հազ. դոլարի կրթաթոշակ տրվեց աշխարհի 14 երկրի 247 վարժարան հաճախող 3.635 հայ աշակերտի⁴: Նժարն այստեղ ևս թեքված էր Մերձավոր Արևելքի հայկական վարժարանների կողմը: Իրենց՝ լիբանանահայությունն ուղղված պաշտոնական հաղորդագրություն մեջ Հաստատության տեսուչները նշում էին. «...1959-60 կրթական տարեշրջանին համար, գոյութիւն ունեցող բոլոր հայ վարժարաններուն մէջ, թիւով 59, որդեգրած է («Գալուստ Կյուպենկյան» Հիմնարկությունը՝ Վ. Ղ.) 695 Կիւլպէնկեան Սաներ, անոնց տրամադրելով 70.700 լիբ. ոսկի (23 հազ. ԱՄՆ դոլար՝ Վ. Ղ.), որպէս կրթաթոշակ»⁵: Մնացյալ գումարից 25 հազ. դոլար ստացել էին Սիրիայի, 23 հազ.՝ Թուրքիայի, 2.600՝ Հունաստանի, 3.165՝ Իրաքի, 6.050՝ Ֆրանսիայի, 720՝ Եթովպիայի, 1.420՝

¹ Տե՛ս «Յառաջ», 35րդ տարի, թիւ 8316, նոր շրջան, 15րդ տարի, թիւ 4217, 10 Փետրուար, 1959:

² Տե՛ս «Արև», թիւ 12.503, 23 Յունուար, 1960, «Ազգակ», թիւ 285 (8798), 4 Փետրուար, 1961:

³ Տե՛ս «Ազատ օր», թիւ 6053, 20 Յունուար, 1965:

⁴ Տե՛ս «Ազգակ», թիւ 285 (8798), 4 Փետրուար, 1961:

⁵ «Ասպարէզ», թիւ 3833, Գլենդէյլ, 12 Փետրուար, 1960:

Հնդկաստանի, 2.420՝ Իտալիայի, 7.175՝ Իրանի բոլոր Հայկական դպրոցները և այլն¹: Մինչև 1976 թ. 20 երկրի 265 Հայկական վարժարանում սովորել և ավարտել է ավելի քան 70.000 «Կիւլպէնկեան» սան, որոնց Հիմնարկութիւնը Հատկացրել է 3.900.000 դոլարի կրթաթոշակ²:

Հայկական վարժարանների սաներին տրվող նպաստները, 1990-ական թվականներից սկսած, անհամեմատ աճեցին: Միայն 2002 և 2003 թթ. դրանք տարեկան կտրվածքով գերազանցեցին մեկուկես մլն. դոլարը, իսկ կրթաթոշակներից օգտվող աշակերտութան թիվը նախորդ տարիների համեմատությամբ Հասավ իր առավելագույն մեծությունը՝ 3.800³: Ուշադրություն է արժանի այն Հանգամանքը, որ Ֆինանսավորվել են բոլոր կարգի և ենթակայություն կրթական հաստատությունները: Համասփյուռքյան ոչ մի բարեգործական կազմակերպություն չի ունեցել և չունի նման մոտեցում: «Ճինիչեան» բարեգործական հաստատության գործունեության վերաբերյալ, օրինակ, «Ազդակը» 1972 թ. գրում էր. «...նկատի ունենալով, որ կրթաթոշակ տրամադրող Հիմնարկներ գոյութիւն ունին, Ճինիչեան Հիմնարկը նպաստի իրբեւ սկզբունք առած է ընկերային պայմաններու բարելաւումը»⁴: Իսկ 1950 թ. Լոս Անջելեսում հիմնված Հայ կրթական Հիմնարկութիւնը 1970 թ. Հայտարարել էր, որ իր նպատակն է բարեսիրական գործունեություն ծավալել, իր իսկ բնութագրմամբ, «...Միացեալ Նահանգներու եւ այն երկիրներու մէջ, որոնք բարեկամ են Մ. Նահանգներու»⁵:

2006 թ. Հայկական վարժարանների սաներին տրված կրթաթոշակների ընդհանուր գումարը նախորդ տարվա համեմատությամբ գրանցել է տասնութ տոկոս աճ: Աշխարհի շուրջ 20 երկրի 97

¹ Տե՛ս «Յուսաբեր», թիւ 248, 22 Յունուար, 1960, «Արեւ», թիւ 12.503, 23 Յունուար, 1960:

² Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Armenian Department, *Twenty years of activity, 1956-1976*, p. 6.

³ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 2, թ. 30, 39:

⁴ «Ազդակ», թիւ 198 (12375), 27 Հոկտեմբեր, 1972:

⁵ Նույն տեղում, թիւ 19 (11588), 26 Մարտ, 1970:

մանկապարտեզ, տարրական ու միջնակարգ դպրոց ստացել է 3.755 երեխայի համար նախատեսված 1,453.014 եվրոյի նպաստ²: Ոնդրո առարկա տարում հիմնարկության Տնօրենների ժողովի հատուկ ուշադրություն կենտրոնում են եղել Սիրիայի և Լիբանանի հայկական կրթօջախները, քանզի արաբա-խորայելական բախումների պատճառով մերձավորարևելյան տարածաշրջանը հերթական անգամ հայտնվել էր քաղաքական ու տնտեսական խոր ճգնաժամի մեջ, որի հետևանքով կտրուկ բարձրացել էին նաև աշակերտներից գանձվող ուսման վարձերը: Նշված երկրների հայկական վարժարանների սաներին, Հայկական բաժանմունքի բյուջեով նախատեսված 50 հազ. դոլարից գատ, հիմնարկության ղեկավարությունը հատկացրել է նաև 200 հազ. դոլարի կրթաթոշակ³:

1997-2006 թթ. ընթացքում 20-ից ավելի երկրում գործող շուրջ 180 հայկական նախակրթարանի և վարժարանի ավելի քան 40 հազար երեխա է արժանացել «Կիւլպէնկեան» սան լինելու պատվին, որոնց համար կատարված ծախսերը գերազանցել են 17 մլն. դոլարը⁴: Բարձր կրթաթոշակներ են տրվել ոչ միայն Սիրիայի ու Լիբանանի, այլև Հորդանանի, Կ. Պոլսի, Եգիպտոսի, Բուլղարիայի, Ռումինիայի, Սերբիայի և Կիպրոսի հայկական վարժարանների սաներին⁵:

Համալսարանական կրթաթոշակներ

Հայ ուսանողներին հատկացվող «Կիւլպէնկեան» կրթաթոշակների ծրագիրը հաստատվել է 1957 թ.: Մինչև 1962 թ. այդ ծրագրի շրջանակներում կատարվել է 555 հազ. դոլարի հատկացում⁶:

¹ Տե՛ս <http://www.gulbenkian.pt/media/files/fundacao/Relatorios/2006-ENG/07.pdf>, p. 22
[այցելությունը կայք էջ կատարվել է 07.08.2008 թ.]:

² Նույն տեղում:

³ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 2, թ. 1-39, գ. 3, թ. 3-24:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 19, գ. 3, թ. 11:

⁵ Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-1962, p. 86.

Հետագայում աստիճանաբար ընդարձակվել են ինչպես Հիմնարկության կրթաթոշակների ծրագրի աշխարհագրական սահմաններն, այնպես էլ դրանից օգտվող ուսանողների անվանացանկերը: Եթե 1960-ին նպաստներ էին տրվել 14 երկրի 103 հայ ուսանողի, ապա արդեն 1963 թ. ուսանողների թիվը կրկնապատկվել է՝ տարվա ավարտին հասնելով 219-ի, որոնք ներկայացնում էին 17 երկիր¹: Համեմատական կարգով նշենք, որ այդ նույն տարիներին ՀԲԸ Միությունն ուներ 101-ից 103 թոշակընկալ սան²:

Հետաքրքրական և հիշատակելի է տարբեր երկրների հայ ուսանողներին Հիմնարկության ղեկավարության, մասնավորապես՝ Գ. Եսայանի ու Ռ. Կյուլպենկյանի ներկայացրած պահանջը, որն անփոփոխ մնաց նաև Հետագայում՝ Մ. Եսայանի, Վ. Մավյանի և Զ. Եկավյանի պաշտոնավարության օրոք: Հատուկ շեշտվում էր, որ «... Լիբանանի, Միաց. Արաբ. Հանրապետության, Իրաքի, Յորդանանի, Իրանի, Կիպրոսի եւ Թուրքիոյ թեկնածուներուն ոչ մէկ համալսարանական փոխատուութիւն պիտի կատարուի եւրոպական եւ ամերիկեան համալսարաններուն մէջ իրենց ուսումը շարունակելու համար, բացի այն պարագայէն ուր ընտրուած ուսումները անհրաժեշտ կը դարձնեն արձանագրութիւնը այս վերջին հաստատութիւններուն մէջ: Այս պարագային, յարգելով հանդերձ թեկնածուներուն նախընտրութիւնը, Հիմնարկութիւնը իրեն կը վերապահէ համալսարանին ընտրութիւնը փոփոխութեան ենթարկել»³: 1963-1964 ուսումնական տարում «Կիւլպէնկեան» կրթաթոշակներից օգտվող համալսարանական ուսանողներից 83-ը Լիբանանից էին, 16-ը՝ Թուրքիայից, 26-ը՝

¹ Տե՛ս «Ալիք», թիւ 52 (6564), 7 Մարտ, 1960, «Ազգակ», թիւ 281 (9721), 11 Փետրուար, 1964:

² Տե՛ս «Յառաջ», 37րդ տարի, թիւ 9077, նոր շրջան, 17րդ տարի, թիւ 4878, 13 Ապրիլ, 1961, «Այգ», թիւ 3341, 19 Ապրիլ, 1964:

³ «Յառաջ», 37րդ տարի, թիւ 9065, նոր շրջան, 17րդ տարի, թիւ 4866, 29 Մարտ, 1961:

Ֆրանսիայից, 22-ը՝ Միացյալ Նահանգներից, 11-ն՝ Անգլիայից, 10-ն՝ Ավստրիայից, 9-ը՝ Իտալիայից, 8-ը՝ Գերմանիայից, 7-ը՝ Սիրիայից, 7-ը՝ Բրազիլիայից, 6-ը՝ Հունաստանից, 4-ն՝ Իրանից, 4-ը՝ Եգիպտոսից, 3-ը՝ Կանադայից և մեկական մարդ Հայաստանից, Հորդանանից ու Արգենտինայից¹:

Կրթաթոշակների միջոցով փորձ էր արվում խրախուսել հատկապես մանկավարժական կրթությունը: Հիմնարկություն ղեկավարներն ընդգծում էին, որ «Ուսման բոլոր ճիւղերը ընդունելի են, բայց նախապատուութիւնը պիտի տրուի այն թեկնածուներուն որոնք կը փափաքին պատրաստուիլ մանկավարժական ասպարէզին եւ յանձնառու կ'ըլլան պաշտոնավարելու հայկական դպրոցներու մէջ»²: Անշուշտ, պատահական էր հաստատութեան ղեկավարութեան այդպիսի դիրքորոշումը, քանզի 1950-1960-ական թվականներին Սփյուռքի վարժարաններում առկա էր որակյալ մասնագետների պակասի խնդիր: «Հայ դպրոցը կը պարպուի պատրաստուած ու նուիրեալ ուսուցիչներէ՝ բարոյական ու նիւթական գնահատանքի պակասէն,- գրում էր «Զարթօնքն» ու ահազանգում,- ...նոր ուսուցիչներ խոյս կուտան կրթական ասպարէզէն, հարկադրաբար, հացի պայքարէն մտրակուած»³: Պետք է արձանագրել, որ անցած տարիների ընթացքում Հնարավոր չեղավ վերջնականապես լուծել այդ խնդիրը ոչ միայն Սփյուռքի, այլև Հայաստանի կրթական հաստատություններում⁴: Այսօր իսկ զգատացնող են դեռ 1962 թ. «Զարթօնքի» էջերում տպագրված տողերն առ այն, որ «Ազգային կազմակերպութիւններն ու կրթասէր բարերարները պէտք է յստակօրէն ըմբռնեն, որ Հայ ուսուցիչը - որ

¹ Տե՛ս «Ազգակ», թիւ 281 (9721), 11 Փետրուար, 1964, «Ազատ օր», թիւ 5767, 11 Փետրուար, 1964, «Այգ», թիւ 3312, 13 Փետրուար, 1964:

² «Յառաջ», 37րդ տարի, թիւ 9065, նոր շրջան, 17րդ տարի, թիւ 4866, 29 Մարտ, 1961:

³ «Զարթօնք», 1962, Սեպտեմբեր, էջ 367:

⁴ Բացառութեան կարգով կարելի է առանձնացնել խորհրդային կրթական համակարգը, որը կենսունակ գտնվեց 1960-1980-ական թվականներին հաղթահարելու ինչպես Հայաստանի, այնպես էլ Սփյուռքի բազմաթիվ կրթական հաստատությունների առջև ծառայած նյութական դժվարությունների գերակշիռ մասը:

ցեղին գոյատեւման մեծագոյն ազդակն է - պէտք ունի լուրջ ուշադրութեան եւ հոգածութեան: Ազգային հսկայ գումարները ոչինչ կ'արժեն, երբ հայ գրի ու հայ ոգիի դարբինը խոտված հոգիով դպրոց կը մտնէ»¹:

Կար մեկ խնդիր ևս, որի լուծմամբ լրջորեն հետաքրքրված էին Ռ. Կյուլպենկյանն ու Գ. Եսայանը. խնդիր, որը ժամանակին հաճախ էր արծարծվում սփյուռքահայ մամուլում: Խոսքը բարձրագույն մասնագիտական կրթութիւն ստացած հայ նոր սերունդների՝ «հայկականութիւնից» հեռանալու և մեկուսանալու, ավելին՝ ձուլվելու վտանգի մասին էր: Պերդիգանի և Ռ. Կյուլպենկյանի ուշադրութիւնն այդ հարցի վրա հրավիրող «Ազատ օրը» նշում էր, թե «Հանրաժանօթ իրողութիւն է, որ Սփիւռքի բոլոր գաղութներուն մէջ համալսարանական նոր սերունդը կը հետեւի շահաբեր, առատ վարձատրութիւն եւ հանգիստ կեանք խոստացող ասպարէզներու»²:

Հարկ է նշել, որ 20-րդ դարակեսին երկրորդական վարժարաններն ավարտելուց հետո սփյուռքահայ երիտասարդութեան ոչ փոքր զանգվածներ էին հետևում այնպիսի մասնագիտութիւնների, որոնք մամուլի ներկայացմամբ «...դոյզն կապ եւ աղերս չունին հայրենասիրական, գոյապահպանման նպատակներու հետ»³ և հաճախ պատճառ էին դառնում, որպեսզի հայ շրջանավարտները հայտնվեն ամբողջութեամբ օտար շրջանակներում, բարեկամական և ամուսնական նոր կապեր հաստատեն օտարների հետ՝ աստիճանաբար մոռացութեան տալով իրենց ծնունդ տվող ժողովրդին, որին ըստ «Ազատ օր» թերթի՝ «...կը պատկանին իրենց ցեղային, ժառանգական ընդունակութեանց հետ նաեւ այնքան ծախսալի համալսարանական կրթութիւնը»⁴: Հայկական գրեթե բոլոր համայնքներում, մասնավորապէս Ֆրանսիայում, Գերմանիայում և Ամերիկայում, 1960-1970-ական թվականներին ստեղծվել էր մի խավ, որին խորթ էր ազգային մտածելակերպը, հայ համայնքների տարարնույթ, բազմաթիվ կարիքներին օգնութեան հասնելու ցան-

¹ «Զարթօնք», 1962, Սեպտեմբեր, էջ 367:

² «Ազատ օր», թիւ 6478, 13 Յունիս, 1966:

³ Նույն տեղում:

⁴ Նույն տեղում:

կուլթյունն ու շահագրգռությունը: «Հետաքրքրությունամբ նայեցէք ձեր շուրջը,- գրում էր «Ազատ օրը»,- եւ անխուսափելիօրէն պիտի տեսնէք, որ Հանրային օգնութեամբ ազատ ասպարէզի, դիրքի եւ Հարստութեան տիրացած մասնագէտներ կան, որոնք խուլ ու մունջ կը ձեւանան ազգային կոչերուն ու ձեռնարկներուն հանդէպ, եւ մեծամիտ ամբարտաւանութեամբ մը կը մերժեն տալ իրենց օգնութիւնը նոյնիսկ այն կրթական ու բարեգործական ընկերութեանց, որոնց նպաստընկալ ուսանողները եղած են իրենք»¹: Նույն թերթն այնուհետեւ մասնավորեցնում էր խնդիրը և ընդգծում, որ անհրաժեշտ է կրթաթոշակների ծրագիրն իրականացնել այնպիսի մեթոդներով, որպեսզի համալսարանավարտ «Գալուստ Կյուլպենկյան» սաները չխուսափեն իրենց ժողովրդին ծառայելուց՝ իր խմբագրականն ավարտելով հետևյալ տողերով. «...յննուելով Հիմնարկութեան գործունէութեան վրայ, խորապէս կը հաւատանք, որ կեդրոնական գործադիր մարմինը եթէ զբաղի առաջադրուած հարցով, կրնայ գտնել լաւագոյն ձեւն ու միջոցը, որպէսզի չըջանաւարտ սաները երբ գործի եւ Հարստութեան տիրանան, բարոյապէս թէ նիւթապէս երախտահատոյց ըլլան հայ ժողովուրդին եւ հայ Հայրենիքին»²:

Հարցին գրեթե նույն ոգով էր մոտենում «Արեւը», երբ նշում էր, թե կրթաթոշակների խնդիրն «...ամէն ժամանակ զբաղեցուցած է արտասահմանի հայութիւնը»³: Թերթի հաղորդմամբ մամուլով ու բեմով բազմաթիվ մտավորականներ էին արտահայտվել այդ խնդրի վերաբերյալ: Ընդ որում, դիրքորոշումներն այդ հարցում եղել են հակոտնյա. ոմանք պաշտպանում էին այն հայ ուսանողներին, ովքեր իրենց մասնագիտությունն ստանալուց հետո զբաղված էին բացառապես իրենց նեղ անձնական, կենցաղային խնդիրները լուծելով և օտար հասարակություններում փառքի ու ճանաչման հասնելու հարցերով: Այդ համատեքստում քննադատվում էին կրթաթոշակներ հատկացնող տարբեր բարեգործական կազմակերպություններ, որոնք հայ ուսանողների առջև, բացի գերազանց սովորելու պահանջից, դնում էին այլ պայմաններ: Շեշտադրումը

¹ «Ազատ օր», թիւ 6478, 13 Յունիս, 1966:

² Նույն տեղում:

³ «Արեւ», թիւ 13.016, 26 Սեպտեմբեր, 1961:

կատարվում էր ուսումնաստենչ հայ երիտասարդների և աղջիկների կրթություն ծախսերն առանց նախապայմանների հոգալու անհրաժեշտության վրա: Այդ մոտեցմանը կտրուկ դեմ էր «Արևել», որը հայտնում էր, թե «...Ուրիշներ ցառով դիտել տուած են այն ապետախտութիւնը, զոր շատ մը սաներ ցուցաբերած են զիրենք նպաստաւորող հաստատութեանց հանդէպ: Եւ տարիներ շարունակ, ամէն անգամ որ խօսուած ու գրուած այս մասին, գրեթէ միեւնոյն բաներն ասուած են, առանց որ այդ յեղյեղուող արտայայտութիւններն ունենան իրենց օգտակարութիւնը»¹: «Զարթօնքը» նույն խնդրի առնչությամբ նշում էր, որ Սփյուռքում հայեցի դաստիարակության և կրթության հանդեպ տիրող անտարբերությունն է պատճառ դառնում, որպեսզի հայ համալսարանավարտ սաները «...դառնան եսակեղրոն մտաւորականներ, օգտակար՝ միայն իրենց անձին ու թերեւս իրենց անմիջական շրջապատին»²:

Դժվար է, անշուշտ, ասել, թե ինչ ազդեցություն գործեցին սփյուռքահայ մամուլի անդրադարձները «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության վարիչների վրա, սակայն փաստ է, որ նրանք որդեգրեցին խնդրի լուծման միջին եղանակ՝ առանց պայմանի կրթաթոշակների դրուծյունը փոխարինելով բարձրագոյն ուսման փոխատվության գրուծյամբ³: Կրթաթոշակները հայ ուսանողներին սկսեցին տրվել հինգ տարվա ընթացքում վերադարձման պայմանով, եթե վերջիններս իրենց ուսման ժամանակաշրջանի չափով չաչխատեին հայկական կրթական կամ մշակութային համապատասխան որևէ հաստատությունում: Ծրագրի պատասխանատուները կարևորում էին այն հանգամանքը, որ կրթաթոշակները հայ երիտասարդներին հատկացվում էին որպես փոխատվություն: Այն երիտասարդներն, ովքեր հիմնարկության տնօրինությանն էին ներկայացնում նշված կազմակերպություններում իրենց աչխատանքային փորձը հաստատող հիմնավոր փաստաթղթեր կամ հավաստիացումներ՝ ազատվում էին վերոհիշյալ գումարի մարման պարտականությունից⁴:

¹ «Արև», թիւ 13.016, 26 Սեպտեմբեր, 1961:

² «Զարթօնք», 1962, Սեպտեմբեր, էջ 367-368:

³ Տե՛ս «Արև», թիւ 13.016, 26 Սեպտեմբեր, 1961:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, նաև՝ «Յառաջ», 37րդ տարի, թիւ 9065, նոր շրջան, 17րդ տարի, թիւ 4866, 29 Մարտ, 1961:

«Արեւը» գտնում էր, որ նշված պայմանը կամ հայ ուսանողներին տարբեր բարեգործական կազմակերպությունների կողմից հատկացվող դրամական նպաստների ծրագրի բարեփոխումը նախ. «...կրնայ սան-սանուհիին զգացնել թէ՛ իր պարտաւորութիւնները լոկ բարոյական չեն, այլ նաեւ նիւթական: Այսպէսով, մեր յառաջիկայ սերունդներուն սորվեցուցած կ'ըլլանք թէ իրենց եղած նիւթական զոհողութիւնները զիրենք ձրիակերներ դարձնելու մտքով չեն ըլլար, այլ ուսման շրջանէն անմիջապէս ետք՝ նիւթական պարտաւորութեանց լուծին վարժեցնելու նպատակով», ապա՝ «...փոխատուութիւնը կը դառնայ նուէր, երբ ուսումնաւարտ ուսանողն ի վիճակի կ'ըլլայ ներկայացնելու վաւերագիր մը, ըստ որուն կը պաշտօնավարէ հայկական կրթական հաստատութեան մը մէջ»¹: Նման որոշման կողմնակից թերթը հույս էր հայտնում, որ. «...այդ կանոնագրութեան տառն ու ոգին կարելի ըլլայ պահպանել ընդամիշտ, որպէսզի նուազի թիւը ապերախտ սան-սանուհիներու որոնք, հայուն դրամով զարգացում ստանալէ ետք, հայուն չեն ուզած ծառայել օր մը անգամ: Լիայոյս ենք որ այդ կանոնագրութեան հարազատ գործադրութեամբ, աւելի մեծ թիւով հայ երկսեռ երիտասարդներ կարելիութիւն պիտի ունենան օգտուելու, քանի որ նպաստաւորուողը, ինքը եւս, օգնած պիտի ըլլայ իր կարգին ուրիշներու, այլասիրութեան գեղեցիկ օրինակ մը ցուցաբերելով: Լիայոյս ենք նաեւ, որ հայկական կրթական հաստատութեանց ծառայելու պատրաստակամութիւնն ալ պիտի մեծնայ, հետեւաբար հոն նոր ոյժերուն բերած նպաստը մեծապէս պիտի գնահատուի»²:

Պարգուծյունը, որով վերոհիշյալ նորութիւնները ներկայացվեցին Սփյուռքի լայն հանրութեանը, ակներև էր ու տպավորիչ: Ծոշափված հարցերի վերաբերյալ արտահայտվել էին հայկական բարեգործական այլ հաստատությունների վարիչներ եւ, սակայն նրանք հստակորեն չէին բանաձևել իրենց կրթաթոշակների ծրագրի պահանջներն ու նպատակներն, ինչպես դա արեց «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունը բարձրագույն ղեկավարությունը: Պատահական չէր ՀԲԸ Միությունն ներկայացուցիչների մտահոգությունն առ այն, որ պետք է. «Փնտտել ու քննել թէ ինչու՞ ուսուց-

¹ «Արեւ», թիւ 13.016, 26 Սեպտեմբեր, 1961:

² Նույն տեղում:

չական ասպարէզը պարապ է: Ի՞նչ կ'ըլլան տարիներ շարունակ Միութեան նպաստներով ուսանած երիտասարդները»¹:

Հետագա տարիներն ապացուցեցին, որ Հիմնարկութեան բոլոր Հայազգի ղեկավարներն անխտիր անհանգստացած և շահագրգռված էին ոչ միայն աճող Հայ նոր սերունդների որակյալ բարձրագույն մասնագիտական կրթութեան, այլև նրանց ազգային դիմագիծը պահպանելու և սեփական ժողովրդի ճակատագրին տեր կանգնելու գիտակցութեան ձևավորման խնդրով: Նրանք իրենց ծանրակշիռ ներդրումն ունեցան բազմաթիվ Հայ երիտասարդների ապագայի կերտման գործում և նմանատիպ մեթոդներով զորացրին Հայ Համայնքների դիրքերն իրենց ընդունող Հասարակութուններում: Հիշարժան է, որ Վ. Մավյանը նույնպես իր ուսանողական տարիներին օգտվել է Հիմնարկութեան կրթաթոշակներից²:

Հայկական բաժանմունքի բոլոր պատասխանատուները, վարիչներն ու տնօրենները մանրակրկիտ քննութեան էին ենթարկում աշխարհի տարբեր ծայրերից Լիսաբոնում Հավաքվող կրթաթոշակների դիմումները և երբեմն անհատական, խոշոր դրամական պարգևներով են փորձել խրախուսել այն ուսանողներին, ովքեր ուսման մեջ գրանցել էին գերազանց առաջադիմութուն: Որպես նման պարգևի օրինակ կարելի է հիշատակել 1961 թ. Բրազիլիայի Հայկական բարձրագույն կրթութեան Հանձնաժողովի միջոցով 2,500 դոլարի փոխանցումը բրազիլահայ մի ուսանողի³: Հիմնարկութեան Տնօրենների ժողովն իր այդ քայլը պարզաբանում էր հետևյալ ձևով. «Այս յատկացումը որ ներկայիս մէկ տարուան եւ մէկ անգամուան Համար կատարուած է եւ փորձառական Հանգամանք ունի, պիտի տրուի թեկնածուի մը որ փայլուն յաջողութեամբ աւարտած է Համալսարանական ուսումը եւ կը փափաքի կատարելագործել իր մասնագիտութիւնը»⁴:

Հիշատակութեան արժանի է նաև Լիսաբոնի Ֆիզիկական կրթութեան ազգային ինստիտուտում 12 Հայ երիտասարդի ուսման տպու Հիմնարկութեան նախաձեռնութեանը, որի Համար կատար-

¹ «Որթան», թիւ 79, 8 Նոյեմբեր, 1956:

² Տե՛ս «Արև», թիւ 12.631, 25 Յունիս, 1960:

³ Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-1962, p. 83.

⁴ «Արև», թիւ 13.004, 12 Սեպտեմբեր, 1961:

վել էր 56 հազ. դոլարի հատկացում¹: Հայկական բաժանմունքը նույնիսկ հրատարակել էր այդ երիտասարդների անունները՝ Պետիկ Վարժապետյան, Հրաչ Տեր-Սարգսյան, Արա Գյուլյան, Վարդգես Էսքիրաչյան, Ալիս Գլգադյան, Սարգիս Զեյթունցյան և ուրիշներ, որոնք պարտավորվել էին իրենց ստացած գիտելիքներն ի սպաս դնել Հայ մանուկների և պատանիների ֆիզիկական կրթությունն ու դաստիարակությունը²: Նրանք ընտրվել էին Հայ մարմնամարզական ընդհանուր միություն (ՀՄԸՄ)՝ Ալեքսանդրիայի, Հայ երիտասարդաց ընկերակցություն (ՀԵԸ)՝ Հալեպի և Բեյրութի մասնաճյուղերից³: Հիշյալ ծրագրի մանրամասների վերաբերյալ ուշագրավ հաղորդման ենք հանդիպում «Արևի» էջերում, որտեղ կարևորվում էր Հայ մարզիչներ պատրաստելու խնդիրը: «Բոլորս ալ համոզուած ենք թէ այլևս Հայ երիտասարդին մարզական կրթութիւնը անհրաժեշտ է և օգտակար,- գրում էր թերթը,- Մեր երկիրներուն մէջ տեղի ունեցած տարեկան ողիմպիականներն ու մարզահանդէսները արդեօք ի՞նչ չափով քաջալեր հանդիսացած են և կը հանդիսանան մարզական շարժումներուն: Արդեօք որեւէ լայնածաւալ շարժում մը ստեղծա՞ծ է: Փորթուկացիներու նման ունեցա՞ծ ենք մարզական բարձր մակարդակի հասած երիտասարդութիւն մը, ինչպէս նաեւ մարմնակրթանքի եւ մարզիչութեան մասնայատուկ հաստատութիւններ: Ունեցա՞ծ ենք, Ողբ. Յակոբ Աճէմեանէն զատ, Հայ երիտասարդին մարմնակրթանքին համար իսկապէս զոհուած Հայ մարզիչներ...Մարզիչ ըլլալու համար Լիգպոնի մէջ չորս տարի ուսանի՞լ...: Որքան տարօրինակ թուեցաւ մեզի առաջին առթիւ երբ լսեցինք լուրը...Սակայն, այսօր հեռու ենք այդ ծիծաղելի մտածումէն, քանի կը տեսնենք թէ «մարզիչ» կոչուելու տիտղոսը այնքան ալ դիւրին չէ ձեռք բերել»⁴:

Հարկ է շեշտել, որ սփյուռքահայություն կյանքում իր տեսակի մեջ եզակիներից համարվող այս ձեռնարկումը մեծարժեք էր, երբ նկատի ենք ունենում այն փաստը, որ հայկական վարժարաններում

¹ Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-1962, p. 84.

² Տե՛ս «Արև», թիւ 12.816, 30 Յունուար, 1961, Calouste Gulbenkian Foundation, Armenian Department, Twenty years of activity, 1956-1976, p. 7.

³ Տե՛ս «Արև», թիւ 12.816, 30 Յունուար, 1961:

⁴ Նույն տեղում:

անհրաժեշտ քանակություններ դասաժամեր չէին հատկացվում երեխաների ֆիզիկական դաստիարակություն, իսկ սպորտային «...ակումբները պետք եղած կերպով...» ի վիճակի չէին քաջալերելու հայ մարզիկների հաջողությունները¹:

Հայկական բաժանմունքի գործունեություն 20-ամյա հոբելյանի առիթով հիմնարկության հրատարակած փոքրածավալ գրքույկ-տեղեկագիրը հետաքրքրական տվյալներ է պարունակում մինչև 1975 թ. հայ ուսանողներին հատկացված կրթաթոշակների ընդհանուր գումարի մասին: Ըստ այդմ, եթե կրթաթոշակների ծրագրի մեկնարկի ժամանակ՝ 1957 թ., «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության համալսարանական թոշակընկալ սաների թիվը կազմում էր 27, իսկ կատարված հատկացումների ծավալը՝ շուրջ 45 հազ. դոլար, ապա 1975-1976 ուսումնական տարեշրջանում նշված գումարն ավելացել է գրեթե տասն անգամ՝ հասնելով 400 հազ. դոլարի, որից օգտվել է աշխարհի տարբեր երկրների 169 համալսարանում ուսանող 558 հայ երիտասարդ²: Նույն տեղեկագրի համաձայն՝ 1957-1976 թթ. ընթացքում կրթաթոշակների ծրագրին տրամադրված 6.080.000 դոլարից շահած հայ ուսանողների թիվը կազմել է 3.500³:

Համալսարանական կրթաթոշակներին հատկացվող միջոցների աճը շարունակվեց Զ. Եկավյանի պաշտոնավարության ընթացքում, որում տեսանելի էր վերջինիս խաղացած նշանակալի դերը: 1995-ից մինչև 2006 թվականն ընկած ժամանակահատվածում հիշյալ նպատակներով կատարված հատկացումները շոշափելիորեն գերազանցեցին նախորդ տասնամյակների ցուցանիշներին՝ հնարավորություն ընձեռելով ավելի մեծ թվով ուսանողների ներգրավվելու այս ծրագրում: Նշված տարիներին ավելի քան 5 հազար ուսանողի տրվել է շուրջ տասը մլն. դոլարի կրթաթոշակ⁴: Այդ երիտասարդներն ընտրվել էին Սիրիայից, Լիբանանից,

¹ Տե՛ս «Արև», թիւ 12.816, 30 Յունուար, 1961:

² Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Armenian Department, *Twenty years of activity, 1956-1976*, p. 8, նաև՝ «Արև», թիւ 11.831, 12 Նոյեմբեր, 1957, ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 6, գ. 564, թ. 1-2:

³ Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Armenian Department, *Twenty years of activity, 1956-1976*, p. 8.

⁴ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 2, թ. 1-5, 13-39, գ. 3, թ. 12-24:

Թուրքիայից, Ֆրանսիայից, Մեծ Բրիտանիայից, Իտալիայից, Գերմանիայից, Պորտուգալիայից, Կանադայից, ԱՄՆ-ից, Բրազիլիայից և այլ (ԹՎՈՎ շուրջ 30) երկրներից¹: Զուգահեռաբար անհրաժեշտ է նշել, որ 1980-ականների վերջերից մեծացավ ծրագրի մեջ ընդգրկված Հայաստանի քաղաքացիների թիվը, որը խոսում է Հայկական բաժանմունքի տնօրենի անմիջական շահագրգռվածության և անշահախնդիր կեցվածքի մասին՝ օգնելու ոչ միայն Հայաստանում ուսանող, միջոցներից զուրկ երիտասարդներին, այլև նրանց հնարավորություն տալ ուսումը շարունակելու աշխարհի հռչակավոր գիտական կաճառներում: Վերն արդեն նշվեց, օրինակ, որ 1963-1964 ուսումնական տարվա ընթացքում կրթաթոշակ էր հատկացվել Հայաստանի ընդամենը մեկ քաղաքացու, իսկ 1968 թ. Երևանի պետական համալսարանի չրջանավարտներին և երիտասարդ գիտնականներին եվրոպական համալսարաններում ու գիտական այլ հաստատություններում վերապատրաստվելու նպատակով հատկացված կրթաթոշակների թիվը կազմում էր 5²: 1995 թ. Հայաստանից մեկնած և արտերկրում «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության միջոցներով սովորող քաղաքացիների թիվը հասել էր 43-ի, իսկ 1996-ին՝ 50-ի³: Աճի այս միտումը շարունակվեց նաև հետագայում:

Կրթաթոշակներ և նպաստներ դպրեվանքերի ուսանողներին, հայ մանկավարժներին ու գիտնականներին

«Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության կրթաթոշակների ծրագրի բաղկացուցիչ մասն էին կազմում հոգևոր ճեմարանների և դպրեվանքերի ուսանողների օգտին կատարված հատկացումներն ու նպաստները: Հիմնարկության՝ 1960 թ. տեղեկագրի մեջ այդ առիթով կարդում ենք. «Հայկական ուսումնարաններու օժանդա-

¹ Տե՛ս նույն տեղում, նաև՝ <http://www.gulbenkian.pt/media/files/fundacao/Relatorios/2006-ENG/07.pdf>, pp. 22-23 [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 07.08.2008 թ.]:

² Տե՛ս «Ազգակ», թիւ 281 (9721), 11 Փետրուար, 1964, «Ազատ օր», թիւ 5767, 11 Փետրուար, 1964:

³ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 2, թ. 1-4:

կուլթեան ընդհանուր ծրագրին մէջ և իրենց կոչումին արժանի կրօնական պաշտօնեաներու պատրաստութեան նպաստելու նպատակով Հիմնարկութեանս Վարչ. Ժողովը որոշեց հաստատել կրթաթոշակներ յօգուտ դպրեվանքերու, առանց յարանուական խտրութեան»¹: Առաջին հատկացումները կատարվեցին էջմիածնի և Անթիլիասի դպրեվանքերին, որից օգտվեց 10 ուսանող²: Կարճ ժամանակ անց Հիմնարկութեան Տնօրենների Ժողովն ընդարձակեց ոչ միայն նպաստը կալ դպրեվանքերի ցանկն, այլև զգալիորեն ավելացրեց կրթաթոշակների ծավալները: 1961 թ. կրթաթոշակներ տրվեցին Երուսաղեմի «Ժառանգավորաց» (10 հազ. դոլար), Կ. Պոլսի Սուրբ Խաչ (10 հազ. դոլար), Մխիթարյանների՝ Վենետիկի (6 հազ. դոլար), Վիեննայի (6 հազ. դոլար) դպրեվանքերի, Բեյրութի Հայ կաթողիկ միաբանութեան Զմմառի (4 հազ. դոլար) ընծայարանի և Հայ Աւետարանական Աստուածաբանական վարժարանի (4 հազ. դոլար) ուսանողներին³:

Նշված հոգևոր-կրթական հաստատությունների մեծ մասի ուսանողները հետագա տարիներին շարունակեցին պարբերաբար օգտվել «Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկութեան կրթաթոշակների ծրագրից, բացառութեամբ 2002 թ., երբ էջմիածնի, Անթիլիասի և Երուսաղեմի դպրեվանքերը դուրս մնացին ծրագրից Հայկական բաժանմունքի սահմանափակ միջոցների պատճառով: Հավելենք, որ այդ նույն տարում Հիմնարկութունը կրճատել էր տարբեր երկրներում իրականացվող ծրագրերի ծավալը, քանզի ունեցել էր եկամուտների շատ ցածր ցուցանիշ՝ կապված նավթի և արծաթի թղթերի համաշխարհային շուկայում տեղի ունեցող գործընթացների հետ:

Տարբեր տարիների ընթացքում դպրեվանքերին և ձեմարաններին կրթաթոշակների նպատակով «Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկութեան հատկացրած միջոցները չգերազանցեցին 150 հազ. դոլարը, իսկ նպաստառու ուսանողների թիվը տատանվում էր 30-50-ի միջև: Համեմատաբար մեծագումար հատկացումներն այս նպատակով կատարվել են 2000 թ.՝ 135 հազ. դոլար, որից օգտվել

¹ «Ազգակ», թիւ 285 (8798), 4 Փետրուար, 1961:

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ Տե՛ս «Արեւ», թիւ 13.004, 12 Սեպտեմբեր, 1961:

է էջմիածնի, Անթիլիասի, Երուսաղեմի, Զմամոռի, Վենետիկի և Վիեննայի դպրեվանքերի 45 ուսանող¹:

Անփոխարինելի էր Հիմնարկություն՝ Հայ մանկավարժներին և գիտնականներին ցուցաբերած օգնությունն ու աջակցությունը: Այդ մարդկանց համար չէին կատարվում լոկ հատկացումներ, այլ եվրոպական երկրների համապատասխան կենտրոններում կազմակերպվում էին վերապատրաստման դասընթացներ, ճիգեր էին գործադրվում՝ նրանց մասնակից դարձնելու միջազգային գիտաժողովների ու խորհրդաժողովների, դրամական շոշափելի պարգևների միջոցով երախտիքի խոսք էր ասվում կրթությունն ու գիտությունը նրանց մատուցած արժեքավոր ծառայությունների համար և այլն:

Հիշարժան ձեռնարկում է Սիրիայի և Լիբանանի հայկական վարժարանների 19 տնօրենի և 40 մանկավարժի՝ Սևրում (Ֆրանսիա) Մանկավարժական միջազգային կենտրոնի՝ 1960-1965 թթ. ընթացքում կազմակերպած վերապատրաստման ամառային դասընթացների մասնակցությունը²: Անգլիայում Հայ ուսուցիչների համար նմանատիպ վերապատրաստման դասընթացներ կազմակերպելու նպատակով հիմնարկությունը համագործակցում էր «Բրիտանական խորհուրդներ» (British Councils) կազմակերպության հետ³: Ռ. Կյուլպենկյանի և Գ. Եսայանի նախաձեռնությամբ ու հոգաձուլությամբ 1960 թ. ամռան ընթացքում փորձնական կարգով Բելյուրթի «Նշան Փալանճեան» ճեմարանից, Հայ Աւետարանական և «Երուանդ Տեմիրճեան» վարժարաններից վերապատրաստման նպատակով մասնագետներ գործուղվեցին Անգլիա (յուրաքանչյուր հաստատությունից մեկ մարդ)⁴: Զեռնարկման հաջողության մասին է խոսում այն փաստը, որ 1963-1965 թթ. Հիշյալ նպատակով Հայկական բաժանմունքի ղեկավարությունը կատարեց ավելի խոշոր հատկացում՝ 40.414 դոլար⁵: Շոշափելի էր Հիմնարկության

¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 2, թ. 19:

² Տե՛ս «Ազատ օր», թիւ 6054, 20 Յունուար, 1965, «Ազդակ», թիւ 285 (8798), 4 Փետրուար, 1961, «Արև», թիւ 13.004, 12 Սեպտեմբեր, 1961, թիւ 13.281, 10 Օգոստոս, 1962, ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 5, գ. 1, թ. 1-4, գ. 2, թ. 1-4:

³ Տե՛ս «Արև», թիւ 12.504, 25 Յունուար, 1960:

⁴ Տե՛ս «Ասպարէզ», թիւ 3833, 9 Փետրուար, 1960:

⁵ Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1963-1965, p. 94.

ղեկավարների աջակցությունը Թրքահայ Ուսուցչաց Միություններ, որի շնորհիվ բազմաթիվ ուսուցիչներ և դաստիարակներ էին կարողանում մասնակցել պետական վկայականներ ստանալու նպատակով Կ. Պոլսում կազմակերպվող վերապատրաստման դասընթացներին¹:

Հայ մանկավարժներին ու գիտնականներին, սակայն, զգալի չափերով խրախուսական պարգևներ սկսեցին տրվել 1990-ականների վերջերից: Միայն 1998-2006 թթ. ընթացքում Հիմնարկությունը դրամաշնորհներից օգտվել են Հայաստանի և Մերձավոր Արևելքի երկրների 600-ից ավելի գիտնականներ, մանկավարժներ ու մտավորականներ, որոնց ցուցաբերված օգնությունը գերազանցել է երկու մլն. դոլարը²: Ուշադրություն կենտրոնում էր պահվում, հատկապես, Հայաստանի գիտնականների և մտավորականների կենսապայմանների բարելավման խնդիրը: Հայկական բաժանմունքի տեղեկագրերից մեկում այդ առիթով շեշտված է, որ «Չնայած Հայաստանում գոյություն ունեցող սոցիալ-տնտեսական նոր դժվարությունները հաճախ պատճառ են դառնում մեծ չափերով արտագաղթի, գիտական ներուժը, սակայն, պետք է քաջալերված լինի մնալու երկրում»³: Այդ նպատակով 1998 թ., օրինակ, դրամաշնորհներ արվեցին Երևանի պետական համալսարանի 158 և Գիտությունների ակադեմիայի 27 գիտնականի: Հատկացված ընդհանուր գումարը կազմում էր 113,250 դոլար⁴: Պետք է ընդգծել, որ Հայաստանի անկախությունից հետո երկրի մտավոր ու գիտական ներուժին «Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկության ցուցաբերած օգնությունը գերազանցապես Մ. Եսայանի, Զ. Եկավյանի և Ա. Չամբերթեանի ջանքերի արդյունք էր:

¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 5, գ. 5, թ. 1-3: Նշված աջակցությունն արժեքավոր է, հատկապես, այն առումով, որ Թուրքիայի կառավարությունը 1960-ական թվականներին ուսուցիչներին արգելել էր առանց վերապատրաստման և ատեստավորման պետական վկայականների դասավանդել զպրոցներում, որն ավելի էր ծանրացրել մանկավարժների կարիք ունեցող Կ. Պոլսի հայկական վարժարանների վիճակը:

² Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 2, թ. 13-43, գ. 3, թ. 13-24, նաև՝ <http://www.gulbenkian.pt/media/files/fundacao/Relatorios/2006-ENG/07.pdf>, pp. 23-26 [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 07.08.2008 թ.]:

³ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 3, թ. 8, նաև՝ <http://www.gulbenkian.pt/media/files/fundacao/Relatorios/2006-ENG/07.pdf>, p. 23 [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 07.08.2008 թ.]:

⁴ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 3, թ. 13:

2.3. Աջակցություն հայկական հոգևոր հաստատություններին

Այս ենթագլխի շարադրանքը նպատակահարմար է սկսել էջմիածնի Մայր տաճարի նորոգման նպատակով Ամենայն Հայոց կաթողիկոսությունն արված 400 հազ. դոլարի նվիրատվությունից¹: Այդ գումարը նախատեսված էր Գ. Կյուլպենկյանի կտակով, որտեղ, մասնավորապես, ասված էր. «Կտակարարը (Գ. Կյուլպենկյանը՝ Վ. Ղ.) ցանկացել է իր ծնողների հիշատակը հավերժացնելու նպատակով իր կենդանության օրոք հատկացում կատարել էջմիածնի տաճարի վերանորոգման աշխատանքների համար: Տեղական պայմաններն ու տարբեր բարդություններ խոչընդոտել են այդ ծրագրի իրականացմանը: Այդ պատճառով կտակարարը ցանկանում է, որպեսզի իր հավատարմատարները վերոհիշյալ նպատակի իրականացման համար նախատեսեն երեք հարյուրից չորս հարյուր հազար դոլարի գումար: Նա ցանկանում է, որպեսզի այդ գումարը, տեղական պայմանները բարելավվելուն պես, օգտագործվի Նորին Սրբ. Օծուխյուն կաթողիկոսի համաձայնությամբ: Սակայն կտակարարն ընդգծում է, որ ոչինչ չպետք է ձեռնարկվի նախքան Նորին Սրբ. Օծուխյան և խորհրդային կառավարության (Հայաստանի՝ Վ. Ղ.) միջև համաձայնության կայացումն ու վերջինիս կողմից պարտավորություն ստանձնումն առ այն, որ կտակարարի կողմից նվիրված դրամական միջոցներն ամբողջությամբ և բացառապես պետք է ծառայեն տաճարի վերանորոգմանը: Մինչև օրս Հնարավոր չի եղել ձեռք բերել որևէ նման համաձայնագիր կամ պարտավորություն: Այդ կապակցությամբ հավատարմատարները պետք է կատարեն հաշվետվության ճշգրիտ վերստուգում և անհրաժեշտության դեպքում ճարտարապետ ուղարկեն աշխատանքների վայր»²:

1957 թ. Պերդիգանն ու Ռ. Կյուլպենկյանը Հայտարարեցին, որ

¹ Լ. Բալագյանը նշում է, որ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսությանը «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունը մինչև 1960 թ. հատկացրել է 2,800.425 դոլար (տե՛ս Բալագյան Լ., նշվ. աշխ., էջ 174), որը չի համապատասխանում իրականությունը:

² *Azeredo de Perdigao J., Chairman's Report, 20th July 1955-31st December 1959, pp. 200-201, Calouste Gulbenkian Foundation, Armenian Department, Twenty years of activity, 1956-1976, p. 12.*

«...բարերարին (Գ. Կյուլպենկյանի՝ Վ. Ղ.) կտակին մասնաւոր պահանջին համաձայն, երեք հարիւր հազարէն մինչեւ չորս հարիւր հազար տոլար պիտի յատկացուի Հայ Առաքելական Ս. Եկեղեցւոյ Մայր Տաճարին, Ս. Էջմիածնայ վերանորոգման եւ բարելաման համար: Կը յուսացուի մօտ օրերս պատգամաւորութիւն մը դրկել Ս. Էջմիածին, խորհրդակցելու համար Վեհափառ Հայրապետին հետ, եւ տեղւոյն վրայ ուսումնասիրելու պէտքերը եւ զանոնք տեղեկագրելու Կեդրոնական Խնամակալութեան»¹:

Այդ պատվիրակութիւնը, որը բաղկացած էր հիմնարկութեան ներկայացուցիչներ՝ Փարիզի պետական համալսարանի դասախոս, ճարտարապետ էդուարդ Ութուլյանից եւ Լոնդոնի համալսարանի դասախոս, պրոֆեսոր Սիդնի Քէյնից, 1957 թ. օգոստոսին ժամանեց Հայաստան²: Պատվիրակութեան անդամները հանդիպումներ ունեցան Հայոց կաթողիկոսի հետ, որից հետո կազմեցին եւ հիմնարկութեան Տնօրենների ժողովին ներկայացրին Մայր տաճարին նվիրված ընդարձակ տեղեկագիր եւ նորոգման ծախսերի նախահաշիվ³: Հիմնարկութեան բարձրագույն ղեկավարութեան որոշմամբ կտակով նախատեսված գումարն սկսեց մաս առ մաս փոխանցվել Էջմիածնին: Այդ մասին հաստատութեան՝ 1958 թ. տեղեկագրում նշված է. «Սուրբ Էջմիածինէն իրենց վերադարձին, Սրբ Սիտնի Քէյնի եւ Պ. Է. Իւթիւճեանի միասնաբար ներկայացուցած տեղեկագիրը լիովին ուսումնասիրուեցաւ: Էջմիածինէն ստացուած տեղեկագիրներու եւ նախահաշիւներու լոյսին տակ, ութսուն հազար եւ յիսուն հազար տոլարի փոխանցումներ տեղի ունեցան 1958 Մայիս եւ Սեպտեմբեր ամիսներուն: Յաւելուածական փոխանցումներ, կախեալ նմանօրինակ տեղեկագիրներու եւ նախահաշիւներու ստացումին պիտի կատարուին հետզհետէ»⁴: 1959-ի հունիսին կաթողիկոսութեանը տրվեց եւ 50 հազ. դոլար եւ կատարված փոխան-

¹ «Ազգակ», թիւ 60 (7500), 9 Մայիս, 1957:

² Տե՛ս «Ալիք», թիւ 249 (5890), 14 Նոյեմբեր, 1957:

³ Տե՛ս նույն տեղում, նաև՝ «Յառաջ», 34րդ տարի, թիւ 8331, նոր շրջան, 14րդ տարի, թիւ 4132, 29 Հոկտեմբեր, 1958, «Խթան», թիւ 117, 5 Սեպտեմբեր, 1957:

⁴ «Յառաջ», 34րդ տարի, թիւ 8331, նոր շրջան, 14րդ տարի, թիւ 4132, 28 Հոկտեմբեր, 1958:

ցումների ընդհանուր գումարը կազմեց 180 հազ.¹: Նույն թվականի հոկտեմբերին Պերդիգանն ու Ռ. Կյուլպենկյանը է. Ութուջյանին կրկին գործուղեցին էջմիածին «...քննելու համար կատարած նորոգութիւնները եւ անոնց մասին Վարչութեանս ուղղած տեղեկագիրը մը պատրաստելու համար»²:

Հիշարժան է, որ Գ. Կյուլպենկյանն Ամենայն Հայոց կաթողիկոսութեան զգալի նյութական միջոցներ (150 հազ. դոլար) նվիրաբերելու ցանկություն էր հայտնել դեռևս 1947 թ.³: Նա ՀԲԸ Միութեան միջոցով առաջարկել էր Հայաստանի կառավարութեանն իր հետ կնքել համաձայնագիր, որն իշխանութիւնները մերժել էին⁴: Դժգոհելով հաշվետվութիւն ներկայացնելու Գ. Կյուլպենկյանի պահանջից՝ Հայաստանի Նախարարների խորհուրդը հայտնում էր ՀԲԸ Միութեան ներկայացուցիչ Ա. Գարակոչյանին, թե կառավարութիւնը չի կարող պայմանագրեր կնքել անհատների հետ և «...տաճարի վերանորոգման համար կառավարութեան կողմից պայմանագիր ստորագրելը կնշանակեր Հայ Եկեղեցու սուվերեն իրավունքներու խախտում»⁵: Իսկ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գևորգ Վեցերորդը փորձում էր համոզել Գ. Կյուլպենկյանին, որ հատկացվող գումարն առանց Հայաստանի իշխանութիւնների հետ համաձայնագրի էլ կարող էր ծառայել իր նպատակին: Նա առաջարկում էր նվիրատուի գլխավորութեամբ ստեղծել հանձնաժողով, որի կազմի մեջ կմտնեին Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսը, Երուսաղեմի և Կ. Պոլսի Հայոց պատրիարքներն ու հոգևոր թեմերի առաջնորդները⁶: Գ. Կյուլպենկյանը, սակայն, հետաձգեց նվիրատվութեան մասին իր որոշման ի կատար ածումը. «...Ես չեմ որ մտափոխ եղած եմ,- Վ. Մալեգյանին հասցեագրած իր նամակում շեշտում էր բարերարը,- այլ ակնյայտ է Երեւանի կառավարութեան Վոլթ-Ֆասը, որով Երեւանին վերագրելի է դրժումը: Ինձի համար անկարելի է ընել որևէ բան, որքան չունիմ Երեւանի կառավարու-

¹ Տե՛ս «Այլք», թիւ 20 (6532), 26 Յունուար, 1960:

² Նույն տեղում:

³ Տե՛ս «Արեւ», թիւ 11.212, 29 Հոկտեմբեր, 1955:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

⁵ **Մեղրոյան է.**, ՀԲԸ Միութիւնը..., էջ 116-117, տե՛ս նաև «Արեւ», թիւ 11.214, 1 Նոյեմբեր, 1955, **Ստեփանյանց Ս.**, նշվ. աշխ., էջ 202, ՀԱԱ, ֆ. 113, ց. 3, գ. 211, թ. 37:

⁶ Տե՛ս «Արեւ», թիւ 11.214, 1 Նոյեմբեր, 1955:

Թեան յանձնառուի թիւնը, յստակ, վճիտ և «business-like» (գործնական): Անցեալի փորձառու թիւններս, զոր դուք շատ լաւ գիտէք, ինծի զգուշաւորութիւն կը պարտադրեն, և չեմ ուզեր ենթարկուիլ անհաճոյ կնճոռտութիւններու, մանաւանդ որ ոչ միջոցը ունիմ, ոչ ժամանակը և ոչ ալ առողջութիւնը, այդ խոչընդոտները հարթելու համար: Զեր առաջարկը, որ Վեհ. Կաթողիկոսը գնէ անհրաժեշտ շինանիւթերը 100.000 տոլարի, և մնացեալն ալ յատկացնէ բանուորներուն իբր աշխատավարձ, ինծի լաւ կը թուի, բայց համոզուած եմ, որ մէկ կողմանէ ցոյց տրուած բարի կամեցողութեան պակասը տեղի պիտի տայ շփոթութեան և դժուարութեան»¹:

Կաթողիկոսին Գ. Կյուլպենկյանը պատրաստակամութիւն էր հայտնում ցանկացած ժամանակ կյանքի կոչել իր որոշումը, եթե կառավարութեան կողմից տրվեր գումարը նպատակային ձևով ծախսելու երաշխիք՝ գրելով, որ «Ոչինչ ինծի պիտի առթէ աւելի մեծ գոհունակութիւն մը քան առաջադրուած ձեռնարկին իրականացումը: Սակայն եւայնպէս, շատ կը վախնամ, նկատի ունենալով անցեալի փորձառու թիւնս, որ այս ծրագրին գործնական մասը բախի դժուարութեանց և շփոթութեան, մանաւանդ որ չեմ կրնար հասկնալ, թէ ինչու Երեւանի Պատուարժան կառավարութիւնը չի յօժարի հաստատել համաձայնութիւն մը զոր իրեն հետ համախոհաբար կարգադրած է Հ.Բ.Ը. Միութիւնը: Անձնապէս, և ամէն ժամանակ, յոյժ բարեկամական յարաբերութիւններ ունեցած եմ պետական իշխանութեանց հետ, որով խորունկ է զարմանքս, տեսնելով, որ կը մերժեն ստորագրել երկուստեք ընդունուած համաձայնագիր մը, որ էապէս բարեսիրական հանգամանք ունի: Այս կէտը բնականաբար շուարումի և վարանումի մատնած է զիս, եւ արդէն սովորութիւն չունիմ քայլ մը առնելու ցորքան գործի մը լիակատար յաջողութիւնը երաշխաւորուած չեմ տեսներ»²:

Թեև Գ. Կյուլպենկյանի հարաբերութիւնները չխզվեցին Հայաստանի կառավարութեան հետ, սակայն դադարեցվեցին թղթակցութիւնները: Իշխանութիւններն անդրդվելի էին՝ բարերարի հետ ստորագրելու խնդրո առարկա համաձայնագիրը, իսկ Գ. Կյուլպենկյանն էլ սպասում էր ավելի նպաստավոր ժամանակների և

¹ Տե՛ս «Արև», թիւ 11.220, 8 նոյեմբեր, 1955:

² Նույն տեղում:

նշում, որ ոչ հեռավոր ապագայում հնարավոր կլինի իրականացնել Մայր տաճարին կատարվելիք իր նվիրատվությունների ցանկությունը¹: Տարիները, սակայն, անցան առանց շոշափելի արդյունքների:

1954 թ. մայիսին մահացավ Գևորգ Վեցերորդը, իսկ նորընտիր կաթողիկոս Վազգեն Առաջինը շտապեց նամակներ ուղարկել Գ. Եսայանին ու Վ. Մալեգյանին և խնդրել նրանց լուրջ անհանգստություն, շահագրգռություն ցուցաբերել Հարցի շուտափույթ, դրական լուծման համար²: Գ. Եսայանին կաթողիկոսը ներկայացրել էր 15 կետից բաղկացած ծրագիր, որով նախատեսված էր վերանորոգել ոչ միայն Մայր տաճարն, այլև նրան հարակից եկեղեցական շինությունները³: Վ. Մալեգյանն արդարացիորեն շեշտում էր, որ անհրաժեշտ է «...նպաստաւոր շուտափույթ հետեւանք տալ Ն. Վեհափառութեան անձկագին խնդրանքին, կտակային տրամադրութեանց լայնախոհ գործադրութեամբ իսկ, յայտարարելով որ այս դժբախտ գործը արդէն շուրջ տասը տարիներ ձեծուած է, և հիմա ժամանակը եկած է որ հարցը իր բարեբաստիկ լուծումը գտնէ»⁴:

1960 թ. Վազգեն Առաջինն այցելեց Լիսաբոն, հանդիպումներ ունեցավ Պերդիգանի, Գ. Եսայանի և Ռ. Կյուլպենկյանի հետ՝ նրանց ներկայացնելով տաճարի վերանորոգման իր նոր ծրագիրն ու նախահաշիվը: Հիմնարկությունն ղեկավարությունն այդ կապակցությունամբ հայտնում էր, որ «Պատասխանելով Կեղը. Վարչութեանս հրաւերին, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Վազգեն Ա բարեհաճեցաւ այցելել Հիմնարկութեանս, ի Լիզպոնա, ընկերակցութեամբ իր հետեւորդներուն, Վրաստանի Առաջնորդ Տ. Կոմիտաս Եպիսկ. Տէր Ստեփանեանի, Գաւազանակիր Տ. Եղիշէ Վրդ. Սարգիսեանի եւ Հոգևոր Խորհուրդի քարտուղար Պ. Հայկ Առաքելեանի»⁵: Այցի ընթացքում տեղի ունեցած բանակցությունները բավական հաջող ելք են ունեցել, որի մասին տեղեկանում ենք հենց հաստատությունների ղեկավարությունից հաղորդագրությունից, որտեղ, մասնավորապես, ասված էր հետևյալը. «Առկախ եւ գործադրութեան

¹ Տե՛ս «Արեւ», թիւ 11.220, 8 նոյեմբեր, 1955:

² Տե՛ս նույն տեղում, թիւ 11.630, 15 Մարտ, 1957:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴ Նույն տեղում:

⁵ «Յատաջ», Յերդ տարի, թիւ 8911, նոր շրջան, 16րդ տարի, թիւ 4712, 28 Սեպտեմբեր, 1960:

վրայ եղող զանազան ծրագիրներ քննուեցան Հասկացողութեան և գործակցութեան բարձր ոգիով մը»¹:

Վազգեն Առաջինի հետ բանակցություններից հետո մինչև 1962 թ. հիմնարկության՝ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսությանը փոխանցած գումարը կազմեց 270 հազ. դոլար²: Տաճարի վերանորոգմանը հետևելու նպատակով Հաստատության Տնօրենների ժողովը շարունակում էր Հայաստան գործուղել է. Ութուջանին և Ս. Քեյ-նին³: Աշխատանքներն ավարտվեցին 1964 թ., որը համընկավ Հայոց կաթողիկոսի գահակալության 10-րդ տարեդարձի հետ: Այդ առիթով Հայաստանում կազմակերպված տոնակատարություններին Վազգեն Առաջինի հրավերով մասնակցեցին նաև Պերդիգանն ու Ռ. Կյուլպենկյանը⁴:

Ամենայն Հայոց կաթողիկոսության հետ Հայկական բաժանմունքի գործակցությունը շարունակվեց և ավելի խորացավ Վ. Մավյանի գործունեության ընթացքում: «Գևորգյան» ձեմարանի սաներին հատկացված կրթաթոշակներից և կաթողիկոսության համար ձեռք բերված հայագիտական գրականությունից զատ, հիմնարկությունը շարունակել է իր աջակցությունը Մայր տաճարի և նրան հարակից շինությունների նորոգման ծրագրերին: 1974 թ. Ռ. Կյուլպենկյանի և Վ. Մավյանի ջանքերով Հայկական բաժանմունքը 50 հազ. դոլարի ներդրումով մասնակցեց Ղազարապատ շենքի հարևանությամբ նոր, երկհարկանի շենքի շինարարության աշխատանքներին⁵:

Հիմնարկության ղեկավարությունն ու Հայկական ծրագրերի պատասխանատուները բազմիցս հայտարարել էին, որ պատրաստվում են լուրջ աջակցություն ցուցաբերել նաև Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսությանն ու նրա թեմերին, հայ կաթողիկ և ավետարանական եկեղեցիներին, նրանց այլազան միավորումներին ու կազմակերպություններին: Հաստատության տեսուչներն ընդգծում էին,

¹ «Ազգակ», թիւ 286 (8799), 6 Փետրուար, 1961:

² Տե՛ս Azeredo de Perdigao J., Chairman's Report II, 1st January-31st December 1962, p. 173.

³ Տե՛ս «Արև», թիւ 12,520, 12 Փետրուար, 1960:

⁴ Տե՛ս Azeredo de Perdigao J., Chairman's Report II, 1st January 1960-31st December 1962, p. 173, Դալլաքյան Կ., Հուշապատում, էջ 90:

⁵ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 6, գ. 564, թ. 1-2:

որ. «Մասնաւոր ուշադրութեան առարկայ են Հայ եկեղեցիներու եւ դպրոցներու կարիքները Մերձաւոր Արեւելքի մէջ: Նմանապէս Փարիզի եւ Ֆրանսայի այլ քաղաքներուն մէջ: Նաեւ Երուսաղէմի եւ Իսթանպուլի Հայ Առաքելական Պատրիարքութեանց կարիքները, ի մասնաւորի, եկեղեցիներու եւ դպրոցներու համար»¹:

1958 թվականից Երուսաղէմի Հայոց պատրիարքարանն սկսեց օգտվել Հիմնարկութեան նպաստներից: Մինչև 1962 թ. այս պատրիարքարանին տրվել է շուրջ 600 հազ. դոլարի գումար, որը ծառայել է Երուսաղէմի Սուրբ Հարութեան տաճարի, Սուրբ Հակոբյանց վանքի վերանորոգմանն ու կարիքավոր հայերին կացարաններով ապահովելու ծրագրերին²: Հարկ է նշել, որ Ս. Հարութեան տաճարի վերանորոգման նպատակով անհրաժեշտ միջոցների գոյացման համար հայութեանը հատուկ կոչով դիմել էր Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Առաջինը՝ կարևորելով, որ «...իւրաքանչիւր Հայ, կրօնական թէ աշխարհական, պարտին միացնել իրենց ոյժերը, որպէսզի Երուսաղէմի Աթոռը կարենայ ի կատար ածել իր պատականութիւնները Սուրբ Յարութեան Տաճարէն ներս ընթացող նորոգութեանց գործերուն մէջ»³: Այդ կոչին առաջինն արձագանքողներից էր «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունն ի դեմս իր Տնօրենների ժողովի նախագահի, հայազգի տեսուչների և աշխատակիցների: Նվիրատվություններ և հատկացումներ կատարեցին նաև ՀԲԸ Միությունը, «Հոուարդ Փարակէօզեան» բարեգործական հաստատությունը, Հայ բարերարներ, կազմակերպություններ և այլն: 1976 թ., երբ ծագել էր Ս. Հարութեան տաճարի գմբեթի նորոգման խնդիրը, հիմնարկությունը կրկին ստանձնեց ընդհանուր ծախսերի՝ Հայոց պատրիարքարանին բաժին ընկած գումարի մեկ երրորդը՝ կատարելով 100 հազ. դոլարի նվիրատվություն⁴: 1978-1980 թթ. կատարվեց ևս 180 հազ. դոլարի հատկա-

¹ «Ազդակ», թիւ 60 (7500), 9 Մայիս, 1957:

² *St'e'u Azeredo de Perdigao J., Chairman's Report II, 1st January 1960-31st December 1962, p. 173, Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-1962, pp. 79, 82, 127, «Խթան», թիւ 172, 30 Հոկտեմբեր 1958, «Արև», թիւ 12,504, 25 Յունուար, 1960, թիւ 13,347, 29 Հոկտեմբեր, 1962:*

³ **Չամբերթեն Ա.**, Երուսաղէմ եւ Կիւլպենկեաններ, էջ 120:

⁴ *Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 9, գ. 117, թ. 2:*

ցում¹: Հարկ է նշել, որ տաճարի հայկական մասի վերանորոգման համար, որը տեղեց շուրջ քսան տարի (1961–1980 թթ.), ծախսված ավելի քան երեք մլն. դոլարից 480 հազ. տրամադրել էր «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունը: Շուրջ 700 հազ. դոլար հատկացվել էր տարբեր հայկական համայնքների և կազմակերպությունների կողմից²: Հատկանշական է, որ վերանորոգման աշխատանքները տեղում ղեկավարում էր հիմնարկության ներկայացուցիչը՝ է. Ութուջյանը, որի գործընկերներն էին շինության լատին և հունական մասերի նորոգման պատասխանատուներ, ճարտարապետներ Ժան Թրուվոն և Անաստաս Օրլանտոսը³: Ա. Չամբերթենը տեղեկացնում է, որ «Քսան տարիներու ընթացքին ան (է. Ութուջյանը՝ Վ. Ղ.) 25 անգամներ ճամբած է Փարիզ-Երուսաղէմ-Լիզպոն»⁴:

Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքությունը հատկացվում էին ոչ միայն նյութական միջոցներ, այլև նրա հետ հաստատվել էր սերտ գործակցություն, որի շնորհիվ Պերդիգանն ու Ռ. Կյուլպենկյանը կարողացան զբաղվել արաբա-խորայելական պատերազմի պատճառով զաղթական և անօթևան դարձած հայերի ճակատագրով՝ ձեռնամուխ լինելով նրանց համար բնակարանների շինարարությանն ու բազմաթիվ կարիքների լուծմանը: «Դժուարին օրեր էին, կարողում ենք Ա. Չամբերթենի գրքում, – մանաւանդ երբ աչքի առաջ ունենանք տարածաչրջանի (մերձավորարևելյան՝ Վ. Ղ.) քաղաքական լարուած վիճակը: ...\$ 33,000 Ամերիկեան Տոլար վճարուած էր Կիւլպէնկեան Հիմնարկին կողմէ (Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքարանին՝ Վ. Ղ.) 1960–1961 տարուան ընթացքին հետեւեալ խորագրին տակ. «Պատասպարանք եւ Մարդասիրական Ծրագիրներ»: 1967 Յունիսին ծայր կ'առնէր Վեցօրեայ Պատերազմը (արաբա-խորայելական՝ Վ. Ղ.) եւ Պատրիարքարանը անգամ մը եւս կ'ենթարկուէր նիւթական ծանր կացութեան, եւ դարձեալ Հիմնարկն էր («Գալուստ Կյուլպենկյան»՝ Վ. Ղ.), որ կը հասնէր օգնութեան»⁵: Հետագա տարիներին համագործակցությունը «Գալուստ Կյուլ-

¹ Տե՛ս **Չամբերթեն Ա.**, Երուսաղէմ եւ Կիւլպէնկեաններ, էջ 143:

² Տե՛ս նույն տեղում, նաև՝ «Մարմարա», 10 Դեկտեմբեր, 1965:

³ Տե՛ս **Չամբերթեն Ա.**, Երուսաղէմ եւ Կիւլպէնկեաններ, էջ 120:

⁴ Նույն տեղում, էջ 143:

⁵ Նույն տեղում, էջ 103:

պենկյան» Հիմնարկություն և Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքու-
թյան միջև ավելի ամրապնդվեց ու խորացավ, որը շարունակվում
է առ այսօր: Այդ մասին են վկայում կողմերի միջև տեղի ունեցած
բազմաթիվ փոխայցելությունները: Վերն արդեն Հիշված՝ 1957 թ.
Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքարան Հիմնարկության ղեկավար
գործիչների առաջին այցելությունը Հաջորդեցին Ռիտա Կյուլպենկյան-
յան-Եսայանի (Գ. Կյուլպենկյանի դստեր) և նրա որդի Մ. Եսայանի՝
1961, Պերդիգանի, Ռ. Կյուլպենկյանի՝ 1963, 1964 թթ. այցելություն-
ներն ու հանդիպումները Հայոց պատրիարքի և միաբանության ան-
դամների հետ¹: 1965 և 1976 թթ. Հիմնարկության ղեկավարների
հրավերով Լիսաբոն է մեկնել Երուսաղեմի Եղիշե արքեպիսկոպոս
Տերտերյան պատրիարքը²: Այդ շփումների շնորհիվ ապահովվեց ոչ
միայն Ս. Հարություն տաճարի վերանորոգման համար անհրաժեշտ
գումարների մի ստվար մասն, այլև իրականացվեցին Երուսաղեմի
Ժառանգավորաց և Սրբոց Թարգմանչաց Հայկական վարժարան-
ների հիմնանորոգման, նոր դասասենյակների կառուցման, դրանք
նորագույն տեխնիկայով վերազինման աշխատանքներն, իսկ 1985
թ. 50 հազ. դոլար հատկացվեց Հրեշտակապետաց եկեղեցու նորո-
գությունը³:

Երուսաղեմում «Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկության և
նրա Հայկական բաժանմունքի աշխատակիցների հատուկ ուշադ-
րության կենտրոնում է եղել Հայոց պատրիարքարանի «Գալուստ
Կյուլպենկյան» գրադարանը, որտեղ պահվում է չուրջ 150.000
գիրք, 4.000 ձեռագիր մատյան, 4.000 արխիվային փաստաթուղթ և
այլն⁴: Պետք է նշել, ի դեպ, որ ձեռագրերի ցուցակը հրատարակվել
է Հիմնարկության միջոցներով⁵: Հայոց պատրիարքարանի այս
գրադարանին Գ. Կյուլպենկյանն իր կենդանության օրոք հատկաց-

¹ Տե՛ս **Չամբերթեն Ա.**, Երուսաղեմ և Կիւլպէնկեաններ, էջ 104–117:

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 146–147, 152–155:

⁴ Տե՛ս <http://www.armenian-patriarchate.org/page11.html> [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 20.07.2008 թ.], **Չամբերթեն Ա.**, Երուսաղեմ և Կիւլպէնկեաններ, էջ 87–91, **Գալլաքյան Կ.**, Հայ սփյուռքի պատմություն, էջ 208:

⁵ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 2, թ. 7–15, նաև՝ Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, կազմեց նորայր արք. Պողարեան, Երուսաղեմ, հտ. 1–5, 1966–1971:

նում էր տարեկան նպաստներ, որոնք նրա ցանկությամբ շարունակվեցին նաև հետագայում: Բարերարի կտակում նույնիսկ հատուկ՝ տասներկուերորդ կետով ամրագրված էր այդ ցանկությունը, որն ի կատար է ածվել նրա կտակակատարների ու հիմնարկության Տնօրենների ժողովի կողմից¹: Երբ լրացավ «Գալուստ Կյուլպենկյան» գրադարանի հիմնադրման 70-ամյակը, Մ. Եսայանի և Զ. Եկավյանի նախաձեռնությամբ մասնաշենքը հիմնանորոգվեց և վերազինվեց նորագույն տեխնոլոգիաներով²:

Գալով Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսությունը հիմնարկության հատկացրած նպաստների հարցին՝ հարկ է շատ հակիրճ անդրադառնալ մեկ խնդրի: 1956 թ. հայ եկեղեցու պառակտման պատճառով դժվար կացություն էր ստեղծվել նաև «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության Տնօրենների ժողովի և հայկական ծրագրերի պատասխանատուների համար, որոնք հետևում էին սկսված եկեղեցական-քաղաքական պայքարին ու դեպքերի զարգացմանը: Հաստատության ղեկավարները որոշեցին 1958 թ. նպաստներ չհատկացնել հիշյալ կաթողիկոսությանը, Հայ օգնություն միությունը և որոշ այլ կազմակերպությունների՝ սպասելով Սփյուռքում ստեղծված քառասյին իրավիճակի կարգավորմանն ու կողմերի քաղաքական դիրքորոշումների հստակեցմանը³: Այդ քայլով նրանք Հայ քաղաքական ուժերին պարզորեն հասկացրին նաև, որ չեն ցանկանում, որպեսզի հիմնարկության անունը որևէ ձևով հղումվի Սփյուռքում և Հայաստանում տեղի ունեցող քաղա-

¹ Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Chairman's Report, 20th July 1955-31st December 1959, p. 196.

² Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 2, թ. 7-15, **Զամբերթեն Ա.**, Երուսաղէմ եւ Կիւլպէնկեաններ, էջ 91:

³ Հայտնի է, որ Հայ առաքելական եկեղեցու պառակտման արդյունքում Ամենայն Հայոց կաթողիկոսության ենթակայության տակ մինչ այդ գտնվող բազմաթիվ թեմեր սկսեցին ընդունել Անթիլիասի կաթողիկոսական աթոռի գերակայությունը: Ստեղծված իրավիճակը բարդություններ էր ստեղծում նաև եկեղեցական թեմերի տնօրինության տակ գտնվող բազմաթիվ հոգևոր-մշակութային կազմակերպությունների և ազգային կրթօջախների համար, որոնք նույնպես հայտնվել էին բարիկազների հակառակ կողմերում: Հունաստանի հայկական դպրոցների օրինակով արդեն խոսվել է եկեղեցական-քաղաքական պայքարի բացասական հետևանքների մասին (տե՛ս նաև **Դալլաքյան Կ.**, Հայ սփյուռքի պատմություն, էջ 151-155):

քական իրադարձությունների համատեքստում: Դժվար էր, իհարկե, այս պայմաններում խուսափել սփյուռքահայ քաղաքական կուսակցությունների քննադատություններից, որոնցով, մասնավորապես, զբաղվեցին «Արեւն» ու ՀՀԴ-ի օրգան «Յուսաբերը»: Վերջինս, օրինակ, դժգոհելով, որ հիմնարկության՝ 1958 թ. նպաստառուների ցանկում չեն հայտնվել Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսությունն ու Հայ օգնության միությունը, գրում էր. «...Արդեօք պատուարժան խնամակալութիւնը ազդուա՞ծ է օրուան վէճերէն եւ որոշ դի՞րք բռնած... կ'ուզէինք գիտնալ, թէ կա՞յ պատճառ մը, որ Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութիւնը վերապահ կամ անտարբեր դարձուցած է այս հաստատութեանց հանդէպ»¹: Այնուհետև բացահայտ խանդով, որն առաջացել էր հիմնարկության և ՀԲԸ Միություն միջև հաստատված համագործակցությունից, «Յուսաբերը» շարունակում էր. «Տարակոյս չկայ, որ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան խնամակալութիւնը, մեծ մասով օտարներէ բաղկացած, ունի իր խորհրդականները: Այս խորհրդականներուն մէջ Բարեգործականը դեր մը ունի՞ թէ չունի: Ունի՞ն դեր մը Բարեգործականի «որդեգիր»-ները, խայտաբղէտ գործիչներն ու գործակալները, թէ չունին: Ապահովաբար ունին դեր մը եւ, կարելի է կասկածիլ, բացասական դեր մը: Պիտի զգուշացնէինք խնամակալութիւնը այդ պղտոր աղբիւրէն ջուր խմելէ, եթե կ'ուզէ առողջ մնալ ու շահիլ հայ ժողովուրդի համակրանքն ու վստահութիւնը»²:

Սփյուռքում 1950-ականների վերջերից սրված ներքաղաքական պայքարի և կողմերի՝ միմյանց անխնա քննադատելու, մերժողականության ծանր մթնոլորտում «Գալուստ Կիւլպենկյան» հիմնարկությունը չխառնվեց հայկական համայնքների ներքին վեճերին՝ իր կեցվածքով միմյանց նկատմամբ հանդուրժողականություն դրսևորելու օրինակներ ցուցաբերելով: Այս հաստատություն իր հատկացումներում երբեք և որևէ ձևով խտրականություն չդրեց հայկական կաղամակերպությունների միջև, իսկ նրա ղեկավարները միշտ սթափ և ըմբռնումով մոտեցան իրենց հասցեին հնչած քննադատություններին: Հետագա տասնամյակների ընթացքում ոչ միայն Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսությունը հայտնվեց հաս-

¹ «Յուսաբեր», թիւ 67, 19 Յունիս, 1959:

² Նույն տեղում:

տատուիթյան նվիրատվությունների տեղեկագրերում, այլև բազմաթիվ ու բազմաբնույթ այլ հոգևոր, մշակութային և գիտական կազմակերպություններ: Թե՛ Պերդիգանը, թե՛ Գ. Եսայանն անտեղյակ չէին Լիբանանում տեղի ունեցող իրադարձությունների ու եկեղեցական տազնապին: Ավելին, 1957 թ. նրանք այցելել էին Անթիլիաս և տեսակցություն ունեցել Զարեհ Ա կաթողիկոսի, իսկ այնուհետև Լիբանանի Հայոց առաջնորդ Գերշ. Տ. Խորեն արքեպիսկոպոս Բարոյանի, Դրան եպիսկոպոս Գերշ. Տ. Արտակ Սրբազան Մանուկյանի, պետական երեսփոխաններ Մովսես Տեր-Գալստյանի, Տիգրան Թոսպաթի և այլոց հետ¹: Հիմնարկության ղեկավարները հաշվի նստեցին կատարվածի հետ և ձեռնպահ մնացին Հայոց եկեղեցու պառակտմանը քաղաքական գնահատականներ տալուց:

Հայոց հոգևոր հաստատությունների համար «Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկության ամենից արժեքավոր ձեռնարկումը տպարաններ Հիմնելն ու դրանք նորագույն սարքավորումներով զինելն էր, որը հնարավորություն տվեց Սիյուռքում զարկ տալու տպագրության գործին: «Քաջալերված են մասնաւորապէս եկեղեցապատկան տպարանները,- գրում էր «Ազատ օրը», - դանոնք օժտելով արդիական մեքենաներով»²: 1960-1962 թթ. ընթացքում տողաչար մեքենաներ նվիրվեցին Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքարանին, Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսարանին, Վենետիկի և Վիեննայի Մխիթարյան միաբանություններին: Այդ հատկացումների ընդհանուր գումարը կազմել է 81.792 դոլար³: Հիշյալ հաստատություններն, ըստ Պերդիգանի, ակտիվ հրատարակչական գործունեություն էին ծավալում կրթական և գիտական ոլորտներում, որն էլ առիթ տվեց Հիմնարկության ղեկավարությանը՝ ստանձնելու նրանց տպարանների հովանավորությունը⁴: Ա. Չամբերթենը, Երուսաղեմի հայկական տպարանի օրինակով կարևորելով հրատարակչական գործը, նշում է, որ «...19-րդ եւ 20-րդ դարու չհրա-

¹ Տե՛ս «Ասպարէզ», թիւ 3257, 2 Յուլիս, 1957:

² «Ազատ օր», թիւ 6478, 13 Յունիս, 1966:

³ Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-1962, pp. 82-85.

⁴ Տե՛ս Azeredo de Perdigao J., Chairman's Report II, 1st January 1960-31st December 1962, p. 175.

տարակուսած Հեղինակները վերջապէս կ'արժանանային տպագրութեան, նման Պետրոս Դուրեանի եւ Թէոդիկի»¹:

Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսութեանը Հատկացված միջոցները հիմնականում նպատակաուղղվել են նրա գրադարանի և այլ շէնքերի նորոգմանը, գործող դպրեվանքի ու վարժարանների տարատեսակ կարիքների բավարարմանը և այլն: Այս կաթողիկոսութեան Համար մեծ նշանակություն ունեցավ 1967 թ. «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության մասնակցությունը կաթողիկոսարանի նոր տպարանի կառուցմանը: Պակաս կարևոր չէր նաև Հիմնարկության միջոցներով (150 Հազ. դոլար) 2002 թ. կաթողիկոսարանի արխիվային մասնաշենքի վերանորոգումը, որտեղ պահվում են օսմանյան տիրապետության, Փրանսիական մանդատի ժամանակաշրջանի և Գ. Կյուլպենկյանի գործունեությունը վերաբերող կարևոր փաստաթղթեր²:

Գերազանցապես շինարարական և շէնքային պայմանների բարելավման, նոր գույքի ու տեխնիկայի ձեռքբերման նպատակով հիմնարկության մեծագումար նպաստներից պարբերաբար օգտվել են նաև Կ. Պոլսի Հայոց պատրիարքարանը, Իրաքի Հայոց թեմի առաջնորդարանը (ենթարկվում է Մայր աթոռ Սուրբ Էջմիածնին) և Ազգային կենտրոնական վարչությունը, ԱՄՆ-ի Արևելյան թեմի առաջնորդարանը, Մխիթարյան միաբանությունը, Հայ ավետարանական եկեղեցին, Բեյրութի Հայ կաթողիկ միաբանությունն ու նրա Զմմառի վանքը:

2.4. Առողջապահական և խնամատարական ծրագրեր

Բավականին շոշափելի է հիմնարկության՝ Հայկական առողջապահական Հաստատություններին ու բուժհիմնարկներին ցուցաբերած օժանդակությունը: Բժշկական սարքավորումներ ու դեղորայք են տրվել ինչպես Սփյուռքի, այնպես էլ Հայաստանի հիվանդանոցներին և բժշկական գիտահետազոտական կենտրոններին:

¹ Զամբերթեն Ա., Երուսաղէմ եւ Կիւլպէնկեաններ, էջ 76:

² Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 5, գ. 4, թ. 1-3, ֆ. 420, ց. 86, գ. 2, թ. 30-36:

րին: Բացի այդ, Հայաստանի բժիշկներն ու գիտնականները հնարավորություն են ստացել իրենց պորտուգալացի գործընկերների հետ հետազոտություններ կատարել Լիսաբոնի «Գալուստ Կյուլպենկյան» գիտությունների ինստիտուտում: Տարիների ընթացքում «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության ենթակայության գործող բժշկական և գիտական կենտրոնների գիտաշխատողները սերտորեն գործակցել են Հայաստանի Գիտությունների ակադեմիայի մանրէակենսաբանության ինստիտուտի հետ: 1999 թ. 125 հազ. դոլար է տրամադրվել Փարիզի Գրետեյլ հիվանդանոցի և Հայաստանի Գիտությունների ազգային ակադեմիայի կողմից համատեղ իրականացվող գենետիկայի լաբորատորիայի ստեղծման ծրագրին¹: Հիշարժան է նաև 2002 թ. քաղցկեղի դեմ պայքարին սատարելու նպատակով Հայկական բաժանմունքի 9.476 եվրոյի նպաստը Ժնևի առողջապահական կենտրոնների հետազոտական լաբորատորիաներին²: Հատկացումը նպատակաուղղված էր Զորջ Մանուկյանի հետազոտությունների խթանմանը, որոնք միտված էին չարորակ ուռուցքի կանխարգելմանը և իրականացվում էին Կիպրոսի «Հերակլիոն» համալսարանի աջակցությամբ³:

1950-ականների վերջերից հատկացումներ են արվել Բաղդադի, Բեյրութի, Կ. Պոլսի, Երուսաղեմի և այլ երկրների Հայկական բուժհաստատություններին ու կազմակերպություններին: Թանկարժեք բժշկական գործիքներ ու սարքավորումներ են ստացել Բեյրութի Ազունիե, Սպահանի (Իրան) Ֆերեյդան հիվանդանոցները, Մարսելի (Ֆրանսիա) «Հայ երիտասարդաց», Թեհրանի (Իրան) «Հայ համալսարանավարտների» ընկերակցությունները, «Հոուարդ Գարակէօղեան» բարեգործական հաստատությունը, Իրաքի չքավոր Հայերի առողջապահության հարցերով զբաղվող կազմակերպությունները և այլն⁴:

Մեծածավալ և արժեքավոր հատկացումները, սակայն, առա-

¹ Տե՛ս ՀԱՍ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 2, թ. 15:

² Տե՛ս նույն տեղում, թ. 30-36:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴ Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-1962, pp. 80, 87, Grants 1963-1965, pp. 89-98.

վերապես կատարվել են Կ. Պոլսի Սուրբ Փրկիչ Հայկական Հիվանդանոցին: Վերջինս, որ այսօր համարվում է Սփյուռքի առողջապահական հաստատություններից ամենահինն ու հռչակավորը, անգնահատելի ծառայություններ է մատուցում ոչ միայն տեղի հայ համայնքին, այլև հարևան երկրներից բուժման նպատակներով Կ. Պոլիս ժամանող հայերին: Հարկ է նշել, որ Սուրբ Փրկիչ Հիվանդանոցին զգալի նյութական միջոցներ են հատկացրել ու հովանավորել նաև Գ. Կյուլպենկյանի ծնողները:

«Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության հիմնադրման առաջին իսկ օրերից Պերդիգանի և Ռ. Կյուլպենկյանի գլխավորությամբ հաճախակի այցեր են կատարվել Կ. Պոլսի՝ նշված հայկական Հիվանդանոց: Նպատակը՝ առկա խնդիրների տեղում ուսումնասիրությունն էր: Սկզբնական շրջանում Սուրբ Փրկիչ Հիվանդանոցին տարեկան նպաստներ հատկացնելու հիմնարկության ղեկավարությունն որոշումները խարսխված էին Գ. Կյուլպենկյանի կտակի տասներկուերորդ կետի վրա: Հետագայում, երբ կտակարարի ցանկությամբ հիվանդանոցին փոխանցվեցին Կ. Պոլսի իր սեփականությունը հանդիսացող Սելամետ-Հան շենքերը, հիմնարկության Տնօրենների ժողովն, ի դեմս Պերդիգանի, իր հատկացումներն այս հաստատությանը պայմանավորեց այն հանգամանքով, որ «...թէ բովանդակ Եւրոպայի, թէ Միջին Արեւելքի հայկական հաստատություններու շարքին մէջ Ս. Փ. (Սուրբ Փրկիչ՝ Վ. Ղ.) Հիւանդանոցը լաւագոյնն է ամէն տեսակէտով եւ կրնայ օրինակ հանդիսանալ միւսներուն»¹:

1957 թ. մայիսի 17-ին Կ. Պոլիս այցելություն ընթացքում Պերդիգանը, Ռ. Կյուլպենկյանն ու Դոմինգոս դը Սուզան հանդիպում են ունեցել նաև Ս. Փրկիչ Հիվանդանոցի տնօրինության և աշխատակազմի հետ: Հանդիպման ընթացքում Պերդիգանը ներկաներին փոխանցել է, որ այս բուժհիմնարկին «Գալուստ Կյուլպենկյան» հաստատության ցուցաբերած օգնությունը շարունակվելու է նաև հետագայում²:

¹ Քէօսէեան Վ., նշվ. աշխ., էջ 209, տե՛ս նաև Azeredo de Perdigao J., *Chairman's Report, 20th July 1955-31st December 1959*, pp. 196-197.

² Տե՛ս Քէօսէեան Վ., նշվ. աշխ., էջ 209:

Հիվանդանոցի համար կատարված առաջին հատկացումներով գնվեցին ուսումնական ապարատ, վիրաբուժական գործիքներ և լաբորատոր սարքավորումներ¹: 1959-ից մինչև 1965 թվականը հիմնարկության՝ Ս. Փրկչին արած նպաստները գերազանցեցին 100 հազ. դոլարը²: Տարեցտարի ավելացնելով հիվանդանոցին տրվող միջոցների ծավալը՝ Վ. Մավյանի պաշտոնավարության ընթացքում հիմնարկության ղեկավարությունը դրանք հասցրեց տարեկան մոտ 50.000 դոլարի³: Պետք է ընդգծել, որ այս գործչի շնորհիվ Ս. Փրկչի հիվանդանոցը մշտապես իր թիկունքում զգացել է «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության և նրա Հայկական բաժանմունքի շունչը: Վ. Մավյանը հաճախ է այցելել այդ հիվանդանոց, շփումներ ունեցել նրա Հոգաբարձուների խորհրդի անդամների և բուժանձնակազմների հետ: Վարուժան Քյոսեյանը նշում է, որ. «Ս. Փ. Հիվանդանոցը միշտ Կիւլպէնկեան Հիմնարկի մասնաւոր հետաքրքրութեան ու հոգածութեան արժանացած է: Ներկայացուցիչները, զանազան առիթներով հաստատութեան այցելութիւններ տուած են ու կուտան: Այս կարգէն էր Կիւլպէնկեան Հիմնարկի Հայկական բաժնի վարիչներէն Պրն. Վահրամ Մավեանի 27 Մարտ 1978-ին տուած այցելութիւնը», որի ընթացքում նա «...տեղեկութիւններ ստացաւ հաստատութեան կացութեան ու կարիքներուն մասին, ապա խմբովին շրջագայեցան Հիւանդանոցը: Հիւրը, տիրող կանոնաւորութեան եւ աչքառու մաքրութեան համար իր շնորհաւորութիւնները յայտնեց ու գոհ տպաւորութեամբ մեկնեցաւ»⁴:

Ս. Փրկչի հիվանդանոցի հովանավորության ծրագիրը որակական ու ծավալային փոփոխությունների ենթարկվեց Զ. Եկավյանի ղեկավարության շրջանում և շնորհիվ: Այդ փոփոխությունները տեսանելի դարձնելու համար նշենք միայն, որ 1998 թ. հիվանդանոցին հատկացված միջոցները կազմել են 210 հազ. դոլար, որով հիմնվել և բուժսարքավորումներով զինվել է հաստատության նոր

¹ Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants, 1956-1962, p. 80, Grants, 1963-1965, p. 90.

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 5, գ. 4, թ. 1-3, գ. 7, թ. 1-3, ց. 6, գ. 614, թ. 1-3:

⁴ Քէօսէեան Վ., նշվ. աշխ., էջ 295:

վիրահատարանը¹: 2002 թ. աշնանը Հայկական բաժանմունքի տնօրենի նախաձեռնությամբ հիմնարկությունն աշխատակիցներն ուղևորվել են Ստամբուլ, այցելել Ս. Փրկիչ հիվանդանոց, որից հետո առողջապահական այդ հիմնարկին բժշկական գործիքներ գնելու նպատակով հատկացվել է 109.993 եվրո: Հիվանդանոցին նույնքան գումար էլ հատկացրել է Լոնդոնի Սուրբ Սարգիս բարեգործական կազմակերպությունը²:

Կ. Պոլսում «Գալուստ Կյուլենկյան» հիմնարկությունն կողմից առողջապահական հաստատություններին արված նպաստների հասցեատերերի շարքում էր նաև Հայ կաթոլիկ համայնքի Սուրբ Յակոբ հիվանդանոցը, որին զգալի նյութական աջակցություն է ցուցաբերվել 1967 թ.: Հատկացված միջոցներով հիմնվել ու կահավորվել է հիվանդանոցի ռենտգենյան բաժանմունքը³:

Ստվարածավալ էին հիմնարկությունն հատկացումները Հայաստանի առողջապահական հաստատություններին, որոնք 1964 թվականից ի վեր պարբերաբար ստացել են թանկարժեք բուժասարքավորումներ: Հետաքրքրական է իմանալ, որ երբեմն Հայաստանի բուժհիմնարկներն անակնկալի էին գալիս՝ կապված նվիրված տեխնիկայի՝ ԽՍՀՄ արտադրությունն սարքավորումների համեմատ ավելի որակյալ և շինություններին անհամապատասխան լինելու փաստի հետ: 1969 թ., օրինակ, Աբովյանի թոքախտաբանությունն ինստիտուտի ղեկավարությունը խնդրեց Ռ. Կյուլենկյանին, որպեսզի վերջինս իրենց անհրաժեշտ գործիքների գնման նպատակով դադարեցնի «Բրիթիշ օքսիջեն» (British oxygen) ընկերության հետ տարվող բանակցությունները, քանի որ ընկերության սարքավորումների առկայությունը կստիպեր «...հիմնական վերակառուցման

¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 3, թ. 15:

² Տե՛ս նույն տեղում, գ. 2, թ. 30-36: Ս. Սարգիս բարեգործական հաստատությունը հիմնվել է Գ. Կյուլենկյանի կողմից՝ Լոնդոնում, համանուն եկեղեցու կառուցումից հետո (1954 թ.): Այն հոգում է նշված եկեղեցու և Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքարանի «Գալուստ Կյուլենկյան» գրադարանի կարիքները, բարեգործություններ կատարում Անգլիայի Հայ համայնքի համար և այլն (տե՛ս **Չամբրթեն Ա.**, Երուսաղեմ եւ Կիւլաէնկեաններ, էջ 91, նաև՝ <http://www.saintsarkis.org.uk> [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 20.07.2008 թ.]):

³ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 5, գ. 4, թ. 1-3:

ենթարկել հիվանդանոցային շենքի մի մասը՝ առաջ բերելով նոր բարդություններ»¹:

1964-1976 թթ. ընթացքում Հայկական բաժանմունքի նպաստընկալների շարքում էին Երևանի սրտաբանական, բժշկական, ռենտգեն, ֆիզիոլոգիայի և Աբովյան քաղաքի թոքախտաբանություն ինստիտուտները²:

1992 թ. Զ. Եկավյանի ջանքերով արտասահմանյան երկրների արտադրության սարքավորումներ ձեռք բերելու նպատակով «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության Տնօրենների ժողովը վավերացրեց Հայաստանի գիտական, կրթական և առողջապահական հաստատությունների օգտին կատարված 700 հազ. դոլարի հատկացումը, որը ծառայեց Հայաստանի Վիրաբուժական կենտրոնի, Արյունաբանություն և արյան փոխներարկման, Բժշկական ուղիորդիայի, Տրավմատոլոգիայի և օրթոպեդիայի, Հիգիենայի և պրոֆեսիոնալ հիվանդությունների գիտահետազոտական ինստիտուտների, Հանրապետական մանկական կլինիկական հիվանդանոցի, Մոր և մանկան առողջության պահպանման գիտահետազոտական կենտրոնի, Հանրապետական և Երևանի քաղաքային սանիտարահամաճարակաբանություն կայանների, Երևանի բժշկական ինստիտուտի, Հանրապետական ատամնաբուժական կենտրոնի, «Հայբուժտեխնիկա» հանրապետական արտադրատեղակայանի միավորման և Համաճարակաբանություն, վիրուսաբանություն ու բժշկական մակարոնաբանություն ինստիտուտների կարիքներին³:

Հիմնարկության առաջին ղեկավարներն ու աշխատակիցները Մերձավոր Արևելքում զբաղվել են նաև գաղթախնամ գործունեությամբ: Հարկ է նշել, որ երբ 1948 թ. արաբա-իսրայելական հակամարտությունն ունեցավ իր առաջին տաք պոռթկումները, Գ. Կյուլպենկյանն անմիջապես օգնության ձեռք մեկնեց ռազմական գործողությունների պատճառով անօթևան ու փախստական դարձած հայերին: Նրա տրամադրած միջոցներով Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքարանի խնամքի տակ Հայտնված փախստականների

¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 5, գ. 534, թ. 58:

² Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Armenian Department, *Twenty years of activity, 1956-1976*, p. 10.

³ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 113, ց. 168, գ. 207, թ. 1-6:

Համար սնունդ էր առաքում ՄԱԿ-ի՝ Մերձավոր Արևելքում պաղեստինյան գաղթականների հարցերով զբաղվող Աշխատանքի և օգնության Հանձնաժողովը (UNRWA-United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East)¹: Ա. Չամբերթենը նշում է, որ չնայած «...Պրն. Կիւլպէնկեան կը գտնուէր Լիզպոն, ոչ թէ Երուսաղէմ, բայց կարծէք ան երբեք չէր հեռացած Երուսաղէմէ»²: Գ. Կյուլպենկյանն ուշի ուշով հետևում էր Մերձավոր Արևելքում տեղի ունեցող իրադարձություններին և պարբերաբար Երուսաղէմ էր գործուղում իր անձնական ներկայացուցիչ Ն. Էքսերճյանին: Մեծանուն բարերարը մինչև իր մահը շարունակեց լուրջ նյութական օգնություն և աջակցություն ցուցաբերել Պաղեստինի գաղթական Հայերին: «Ապագային անկասկած,- կարդում ենք Ա. Չամբերթենի գրքում,- այս մեծ բարերարը շուտով պիտի հաստատէր Հիմնարկ մը շարունակելու իր սկսած գործը երբ այլևս ինք չկար»³: Հիմնարկության՝ Հայ գաղթականների և չքավորների օգնության ծրագրերը հետագայում ընդարձակեցին իրենց աշխարհագրական սահմաններն՝ ընդգրկելով Հունաստանը, Ֆրանսիան, Լիբանանը և այլ երկրներ:

1957 թ. «Ազգակը» հաղորդում էր, որ «...«Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան» վարիչները՝ Տօթթ. Փէրտիկաօ, Փալմելայի դուքսն ու Պր. Ռոպեո Կիւլպէնկեան, Նախագահական Պալատ (Բեյրութում՝ Վ. Ղ.) իրենց այցելութեան ընթացքին, նախագահ Շամունին յայտնած են, թէ մտադիր են Պէյրութի մէջ Հիմնել Ինքնավար Ընկերակցութիւն մը, իրաւական բնոյթով, Հայկական Հիւղաւաններու բնակիչներուն Համար արդիական աւաններու շինութեան անհրաժեշտ գումարը գոյացնելու համար»⁴: Լիբանանի նախագահի հետ Պերդիգանի, Ռ. Կյուլպենկյանի և Դոմինգոս դը Սուդայի հանդիպմանն է անդրադարձել նաև «Ասպարէզը»: Թերթը տեղեկացնում էր, որ Հիմնարկության ղեկավարները, որոնց ընկերակցում էին Լիբանանի Հայոց առաջնորդ Գերշ. Տ. Սորեն արքեպիսկոպոս Բարոյանը, խորհրդարանի անդամներ Մովսես Տեր-

¹ Տե՛ս **Չամբերթեն Ա.**, Երուսաղէմ եւ Կիւլպէնկեաններ, էջ 97:

² Նույն տեղում:

³ Նույն տեղում:

⁴ «Ազգակ», թիւ 70 (7570), 21 Մայիս, 1957:

Գալստյանը, Տիգրան Թոսպաթը և Լիրանանում կարիքավոր հայերի համար նախատեսված կացարանների շինությունների հանձնախմբի նախագահ Վահե Սեթյանը, ջերմ ընդունելություն են արժանացել Քամիլ Շամունի կողմից¹: Երկրի նախագահը պատրաստակամություն հայտնեց սատարելու Բեյրութում հայերի համար իրականացվելիք բնակարանաշինությունների ծրագրերին: Ք. Շամունի հետ հանդիպումից հետո Պերդիգանն ընդգծում էր, որ «...Հանրապետության նախագահը իր հաւանությունը տուաւ այս գաղափարին համար և ընդունեց ընկերակցությունների հովանաւորութիւնը, աւելցնելով թէ հանգանակութեան առաջին մասնակցողը պիտի ըլլայ: Իր կարգին՝ Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութիւնը հանգանակութեան երկրորդ մասնակցողը պիտի հանդիսանայ, և հաճոյքով հաղորդեցինք Նորին Վսեմութեան թէ մեր առաջին յատկացումը 50.000 սթերլին պիտի ըլլայ»²:

Հատկանշական է, որ հիշյալ խնդրի լուծման նպատակով հիմնարկության ղեկավարությունը համագործակցեց նաև ՄԱԿ-ի Գաղթականաց հանձնաժողովի և նրա բարձր կոմիսար, բելգիացի հայախոս Ժյուլյեթ Յակերի հետ³: Հայ գաղթականների, անօթևանների և չքավորների կարիքները հոգալու նպատակով տարբեր տարիների ընթացքում շոշափելի միջոցներ տրվեցին նաև Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքարանին, Բեյրութի «Հայ կրթական հանձնաժողովին» ու Իրաքի «Հայ կանանց միությունը»: Երուսաղեմի պատրիարքարանին, օրինակ, 1959–1965 թթ. ընթացքում հատկացվել է 87.089 դոլար⁴, «Հայ կրթական հանձնաժողովին»՝ 30 հազ., Իրաքի «Հայ կանանց միությունը»՝ 21.560, որոնք նպատակաուղղվել են փախստականների կենցաղային և սոցիալական ծանր պայմանների բարելավմանը⁵: ՄԱԿ-ի Գաղթականաց հանձնաժողովի հետ համագործակցությունը շարունակվեց 1960–1970-ական թվական-

¹ Տե՛ս «Ասպարէզ», թիւ 3257, 2 Յուլիս, 1957:

² «Արև», թիւ 11.692, 30 Մայիս, 1957, տե՛ս նաև Azeredo de Perdigao J., Chairman's Report, 20th July 1955-31st December 1959, pp. 160-161.

³ Տե՛ս «Արև», թիւ 12.419, 15 Հոկտեմբեր, 1959:

⁴ 1964 թ. Երուսաղեմում չահագործման հանձնվեց Հայ գաղթական ընտանիքների համար «Գալուստ Կիւլպէնկեան» Հիմնարկության միջոցներով կառուցված առաջին շէնքը (տե՛ս **Չամբերթիւն Ա.**, Երուսաղեմ եւ Կիւլպէնկեաններ, էջ 109):

⁵ Տե՛ս «Արև», թիւ 13.004, 12 Սեպտեմբեր, 1961, թիւ 13.281, 10 Օգոստոս, 1962, Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-1962, pp. 79-82, Grants 1963-1965, p. 89.

ների ընթացքում, որի արդյունքում Բեյրութում հայ գաղթականների և չքավորների համար կառուցվեցին ոչ միայն բնակելի նոր շինություններ ու տներ, այլև նոր արհեստանոցներ, որով փորձ էր արվում թեթևացնել տարածաշրջանի հայերի գործազրկությունը խնդրի ծանրությունը¹: Հարկ է նաև նշել, որ ՄԱԿ-ի Գաղթականաց հանձնաժողովը 1960 թ. Ռ. Կյուլպենկյանին նշանակել էր Պորտուգալիայում իր առաջին ներկայացուցիչը: Այդ պաշտոնը նա վարեց մինչև 1974 թ.²:

Զգալի կարևորություն էր ներկայացնում «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության՝ ՄԱԿ-ի և Ֆրանսիայի Հայ աղքատախնամ ընկերության հետ համատեղ իրականացված ծրագիրը, որի շրջանակներում 1958-1964 թթ. ընթացքում Հունաստանում բնակարան տրվեց 60 ծեր հայ փախստականի, Մոնմորանսիում (Ֆրանսիա) կառուցվեց հայ մտավորականների համար նախատեսված հանգստյան տուն, Սեն Ռաֆայելում (Ֆրանսիա) 40 տարեց հայերի համար՝ ծերանոց և ճաշարան³: Նույն ծրագրով կարիքավոր հայերի համար Սալոնիկում կառուցվեցին տներ, Հալեպում հիմնանորոգվեց հայկական ծերանոցը, բնակարանով ապահովվեց Հունաստան ներգաղթած 85 հայ ընտանիք և այլն⁴:

2.5. Մշակութային ձեռնարկումներ

Հմուտ և տաղանդավոր նավթարդյունաբերողի համաշխարհային հռչակից դատ, Գ. Կյուլպենկյանը վայելում էր արվեստի սիրահարի ու խոր գիտակի համբավ: Նա աշխարհի զանազան անկյուններից գնում և մի հարկի տակ էր հավաքում արվեստի թան-

¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 5, գ. 6, թ. 1-3, «Արև», թիւ 13.347, 29 Հոկտեմբեր, 1962, Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1963-1965, p. 89.

² Տե՛ս էջեր Հայ գաղթավայրերի պատմություն, խմբագրություն փրոֆ. Վ. Բարխուդարեանի և ղոկտ. Զաւէն Եկավեանի, Ե., 1996, էջ 6:

³ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 5, գ. 1, թ. 1-4, Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-1962, p. 81.

⁴ Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-1962, p. 81, «Խթան», թիւ 172, 30 Հոկտեմբեր, 1958, «Արև», թիւ 12. 307, 4 Յունիս, 1959:

կարժեք նմուշներ, որոնք ներկայացնում էին տարբեր ժանրեր՝ նկարչություն, քանդակագործություն, Հնագույն դարձեր, դրամներ և այլն: 1969 թ. Լիսաբոնում Հասարակությունն առջև իր դռները բացեց «Գալուստ Կյուլպենկյան» թանգարանը, որտեղ ցուցադրված էին բարերարի՝ արվեստի գործերի անձնական Հարուստ ու խայտաբղետ Հավաքածուի գլուխգործոցները՝ երկու Ռեմբրանդտ, մեկ Ռուբենս, մեկ Վատտո, Հուդոնի «Դիանա դիցուհին» արձանիկը, եգիպտական 12-րդ դինաստիայի Ամենհանաթ փարավոնի օբսիդաքար գլուխը, Հին եգիպտական արձանիկներ, Հին դրամների ժողովածու, գորգեր, Եկատերինա II կայսրուհուն պատկանող Ֆրանսուա Թոմաս Ժերմենի ֆրանսիական արծաթեղենը և այլն¹: Բոլոր գործերը Գ. Կյուլպենկյանի ցանկությամբ Լիսաբոնում մեկտեղվել էին Փարիզի, Լոնդոնի և Վաշինգտոնի թանգարաններից, որտեղ ներկայացված էին ցուցադրություն: Գ. Կյուլպենկյանի Հավաքածուի Համար թանգարան Հիմնելուց բացի, Հիմնարկության Տնօրենների ժողովն սկսեց իրականացնել նաև տեղական և միջազգային մասշտաբի ու նշանակության մշակութային ծրագրեր՝ երաժշտական փառատոներ, ներկայացումներ, բազմաթիվ ու բազմաբնույթ ցուցահանդեսներ և այլն:

Անդրադառնալով «Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկության կազմակերպած փառատոներին՝ «Ազատ օրն» իր՝ 1967 թ. Հուլիսի 20-ի Համարում «Ժուռնալ դը Ժնեից» արտատպել էր մի հոդված, որում ուշագրավ էր հետևյալ հատվածը. «Լիզպոնի մէջ ծնունդ առած «Կիւլպէնկեան փառատօնը», որ իր տասնըմէկերորդ տարեշրջանը կը թեւակոխէ, ներկայիս երկվեցեակ մը ուրիշ երկիրներու մէջ ալ տարածուելով արժանի է կոչուելու «Փորթուկալի փառատօնը»... Կիւլպէնկեան փառատօնը օղակներէն մեկը կը կազմէ՝ «Քարիւղի արքայի» առասպելական ժառանգի մատակարարներու կողմէ գեղարուեստի, մշակույթի, դաստիարակութեան, գիտութեան եւ բարեսիրական մարզի վրայ իրագործուող ձեռնարկներու հսկայ շղթային»²: 1969 թ. Գ. Կյուլպենկյանի ծննդյան 100-ամյա հոբելյանի առթիվ նույն թերթն իր ապրիլի 15-ի Համարում լուսաբանում էր

¹ Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Calouste Gulbenkian Museum, Lisbon, "Pacheco", 1990, 68 pages, «Մարմարա», 4325, 4 Ապրիլ, 1956:

² «Ազատ օր», թիւ 6813, 20 Յուլիս, 1967:

Հիմնարկությունների գործունեությունը և նշում, որ այն. «...ունի նաև կարևոր երաժշտական բաժին մը, որ կը պարունակէ երկու երգչախումբեր, սենֆոնիկ նուագախումբ մը եւ դասական բեմապարի խումբ մը, որոնք կը մասնակցին Լիզյակոնի մէջ տեղի ունեցող Կիւլպէնկեան Երաժշտական Փառատօնին (Ֆեսթիվալ) որ կը կազմակերպուի ամէն տարի Մայիս եւ Յունիս ամիսներուն»¹: Շարունակելով միտքը՝ թերթը կարևորում էր, որ «Կյուլպենկյան» փառատոներին «...մասնակցած են Համաշխարհային Համբաւ վայելող միջազգային արուեստագէտներ ալ, ինչպէս ջութակահար Տաւրտ Օյսթրալս, դաշնակահար Արթուր Ռուպինշիլթայն եւ երաժշտապետ Հերպէրթ Փոն Գարայեան»²:

Հիմնարկությունների հայազգի ղեկավարները միշտ կարևորել են նաև հայ արվեստը արտասահմանում հանրությունների լայն շրջաններին ծանոթացնելու խնդիրը: 1958 թ. Լիսաբոնում կազմակերպված «Կյուլպենկյան» փառատոնի ժամանակ պորտուգալացիներն առիթ ունեցան ունկնդրելու հայ ժողովրդական և ժամանակակից երգն ու երաժշտությունը: «Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան շնորհիւ,- գրում էր «Խթանը», - հայ երգը հնչեց Փորթուկալի մայրաքաղաքին մէջ»³: Հունիսի 24-ին Լիսաբոնի պետական համերգասրահում տեղի ունեցած համերգի ժամանակ երգչուհի Հայկանուշ Թորոսյանի կատարումներն այնքան են հիացրել հանդիսատեսին, որ նա պահանջել է երգերի կրկնություն՝ հատկապես Կոմիտասի շարականներն ու Ալեքսանդր Սպենդիարյանի ստեղծագործությունները⁴: Համերգին հաջորդած օրերին պորտուգալական «Ժուռնալ իլյուստրե» և «Ժուռնալ դը Լիզբոն» թերթերն անդրադարձել են հայ երգարվեստին ու երաժշտությանը, բարձր գնահատել հայ մշակույթն ու արվեստագետներին⁵:

Հետագայում Գ. Եսայանի ջանքերի շնորհիվ «Կյուլպենկյան» փառատոներում մշտական տեղ գրավեց նաև հայկական երաժշտությունը: «Խթանը» հայ ընթերցողներին պարզաբանում էր, որ պետք է «...երախտապարտ ըլլալ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան

¹ «Ազատ օր», թիւ 7335, 15 Ապրիլ, 1969:

² Նույն տեղում:

³ «Խթան», թիւ 162, 17 Յուլիս, 1958:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

կեդրոնական վարչութեան ազդեցիկ անդամ Պարոն Եսայեանի, որ մեր ստացած տեղեկութեանց համաձայն, ըլլալով նախանձախնդիր մեր բոլոր ազգային աւանդութիւններուն, նախաձեռնութիւնը ունեցած է այս հայկական բաժինը ապահովելու Կիւլպէնկեան փառատօնին մէջ»¹: Պերդիգանի կինը նույնպէս, որը «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկութեան Երաժշտական բաժնի ղեկավարն էր, զգալի աջակցութիւն է ցուցաբերել հայկական երաժշտութիւնը եվրոպական երկրներում ներկայացնելու ծրագրերին: Սերտ կապ էր պահպանվում Հայաստանի կոմպոզիտորների և արվեստագետների հետ, որոնք հնարավորութիւն էին ստանում մասնակցելու արտերկրում կազմակերպվող երաժշտական փառատոններին: Ազգերի միջնաշխարհային երկխոսութիւնների համատեքստում տարարնույթ երաժշտական ծրագրեր էին իրականացվում UNESCO-ի (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – Միացյալ ազգերի կազմակերպութեան կրթական, գիտական և մշակութային հարցերով զբաղվող հանձնաժողով) և նրա կողմից հովանավորվող տարբեր մշակութային կազմակերպութիւնների հետ: Կազմակերպվող միջոցառումներում ուրույն տեղ էր հատկացված նաև Հայ երգարվեստին ու երաժշտութեանը: Հիշարժան է այդ առիթով Ռոբերտ Աթայանին հասցեագրված Ռ. Կյուլպենկյանի՝ 1970 թ. ապրիլի 23 թվակիր նամակը, որտեղ վերջինս մանրամասնութեամբ նկարագրում էր հիմնարկութեան Երաժշտական բաժնի՝ Հայ երգարվեստի ուսումնասիրութեանն ու այն օտարներին ներկայացնելու ծրագիրը²:

Հայկական բազմադարյա արվեստը ճանաչելու և գնահատելու տեսանկյունից ինքնին հասկանալի է, որ անփոխարինելի էին Հայաստանի արվեստագետների շփումները սփյուռքահայերի և օտարների հետ: Այդ գործում լուրջ մասնաբաժին ունեցան նաև «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկութեան ղեկավարութիւնն ու Հայկական բաժնի պատասխանատուները:

Հայ մշակույթի դարգացմանը միտված հիմնարկութեան քաղաքականութիւնը որակապէս նոր փոփոխութիւնների ենթարկվեց 20-րդ դարավերջին և 21-րդ դարասկզբին, երբ զանազան երկրներ-

¹ «Նխան», թիւ 162, 17 Յուլիս, 1958:

² Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 873, ց. 5, գ. 303, թ. 10:

րում Հաճախակի դարձան Հայոց ցեղասպանությունը նվիրված թեմաներով ֆիլմերի, ներկայացումների ու միջոցառումների ցուցադրությունները: Դրանց շարքից կարելի է հիշատակել 2001 թ. Հիմնարկության Տնօրենների ժողովի աջակցությամբ Փրանս-գերմանական «TV Art» հեռուստաընկերության կողմից Ռիչարդ Կալինովսկու «Գազանը լուսնի վրա» պիեսի բեմադրության հեռարձակումը, որն ուժեղ արձագանք ունեցավ եվրոպական հասարակական-քաղաքական շրջաններում¹: Հիշյալ պիեսը 2003 թ. Լիսաբոնի «Պեսկիզա» թատրոնում Ջոան Մոտայի ղեկավարությամբ առաջին անգամ բեմադրվեց նաև պորտուգալացի հանդիսատեսի համար²:

1995 թ. «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունը համագործակցել է Գերմանիայի մշակույթի նախարարության հետ, որը նույն թվականի հունվար-դեկտեմբեր ամիսներին Հայաստանի պատմությունն ու մշակույթին նվիրված թեմայով («Հայաստան, վերագտած մշակութային երկիր») ցուցահանդես էր կազմակերպել Բոխումի թանգարանում³: 1996 թ. ամռանը հիմնարկությունն աջակցել է Փարիզի Ազգային գրադարանի նախաձեռնած՝ «Հայաստան, Արևելքի և Արևմուտքի միջև» թեմայով ցուցահանդեսի կազմակերպման աշխատանքներին, որոնք Կիլիկյան Հայաստանի մշակութային արժեքներն օտարերկրացիներին ներկայացնելու նպատակ էին հետապնդում⁴: Ցուցահանդեսի պաշտոնական բացումը կատարվել է նախագահներ Ժակ Շիրակի և Լևոն Տեր-Պետրոսյանի կողմից⁵: Նույն տարվա ընթացքում 10 Հազ. դոլար հատկացվել է «Արամ Խաչատրյան» երաժշտական ֆոնդին, որը Մարսելում կազմակերպել էր Հայ ծովանկարիչներին նվիրված «Ծովի երզը» խորագրով ցուցահանդես: Այստեղ ներկայացված աշխատանքներ

¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 2, թ. 24:

² Տե՛ս նույն տեղում, թ. 42:

³ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 1-3, նաև՝ http://www.historymuseum.am/pastexhibitions_am.htm [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 20.07.2008 թ.]:

⁴ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 2, թ. 4-6 (ցուցահանդեսի կապակցությամբ հրատարակված Հատորը տե՛ս Arménie entre Orient et Occident. Trois mille ans de Civilisation. Sous la direction R. H. Kévorkian, Paris: Bibliothèque nationale de France, 1996, 256 p.):

⁵ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 2, թ. 4-6:

րի մեծ մասը բերվել էր հայկական թանգարաններից: Պետք է նշել, որ այն բացվել է Մարսելի բարձրաստիճան պետական պաշտոնյաների, ազդեցիկ քաղաքական գործիչների և Հայաստանի Ազգային պատկերասրահի տնօրենի կողմից¹:

2002 թ. Քեսաբի (Սիրիա) հայկական թաղամասի հին շինությունների նորոգման համար «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունը կատարեց 80 հազ. դոլարի հատկացում²: Այդ թաղամասն իրավամբ համարվում է բացթողյա թանգարան, որն անհապաղ վերանորոգման կարիք ուներ: Հարկ է նշել, որ ինչպես այս ծրագրի ընթացքում, այնպես էլ դրան նախորդած տարիներին հիմնարկության հայկական բաժանմունքի ղեկավարներն, ի դեմս Զ. Եկավյանի և Ա. Չամբերթեհի, համագործակցել են «Երկիր և մշակույթ» կազմակերպության³ ու նրա հիմնադիր նախագահ, պատմաբան Գեղամ Գևորգյանի հետ, որը Քեսաբում հայ երիտասարդների միջոցով պարբերաբար իրականացնում էր հայկական հնագույն կառույցների հիմնանորոգման աշխատանքներ⁴: Վերանորոգումից հետո նշված թաղամասը վերածվեց հայ ազգագրական յուրօրինակ կենտրոնի, որն այժմ կրում է Գ. Կյուլպենկյանի անունը⁵:

Առավել նվազ չափերով հատկացումներ են արվել Փարիզի Սրիան-Կոմիտաս հայկական երգչախմբին և Հայաստանի Հանրապետության կոմպոզիտորների միությունը⁶: 2005 թ. 11.281 եվրո

¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 2, թ. 4-6:

² Տե՛ս նույն տեղում, թ. 32:

³ Կազմակերպությունն ստեղծվել է 1977 թ.՝ Փարիզում: Հնագիտական պեղումներ է կազմակերպել պատմական Հայաստանի չրջաններում: Աշխատանքներ է կատարել Ամբերգում (Հայաստան), Քեսաբում (Սիրիա), Սուրբ Թադեի վանքում (Իրան): 1988 թ. Հայաստանում տեղի ունեցած ավերիչ երկրաշարժից հետո օգնություն է ցուցաբերել տուժածներին, մասնակցել Սպիտակի չրջանի Գողարան գյուղի վերականգնման աշխատանքներին: Մասնաճյուղերը գործում են Երևանում, Լիոնում, Մարսելում (Ֆրանսիա), ԱՄՆ-ի Կալիֆոռնիա նահանգում, Անգլիայում և Բելգիայում: 1995 թ. կազմակերպել է ցուցահանդես՝ «Հայերի ցեղասպանությունը՝ 1915-16», որը ցուցադրվել է Փարիզում, Լիոնում, Թուլուզում, Սեն Շամոնում և Գրենոբլում (ավելի մանրամասն տե՛ս Հայ սփյուռք հանրագիտարան, էջ 642):

⁴ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 2, թ. 23-24:

⁵ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 32:

⁶ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 3, թ. 17-22:

Հատկացվել է Մեծ Բրիտանիայում և Շվեյցարիայում հայկական արվեստին նվիրված զանազան միջոցառումների կազմակերպման ծրագրերին¹: Հայաստանում «Ժամանակակից երգի» նոր երգչախումբ ստեղծելու նպատակով Հաստատությունն օժանդակել է աշխարհահռչակ կոմպոզիտոր Պասկալ Դյուսապինի նախաձեռնումներին և այլն²:

Ընդհանրացնելով ասվածը՝ հարկ է նշել, որ «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունը Հայկական բաժանմունքի գործունեության նպատակաուղղվածությունը պարզորեն երևում է նրա հիմնադրումից ի վեր: Բաժանմունքն զգալի ծավալներով նպաստներ է հատկացրել տարբեր երկրների հայ համայնքների բազմաթիվ կրթամշակութային, հոգևոր և բուժհաստատությունների: Տարեցտարի աճել է ինչպես հիմնարկության կրթաթոշակների ծրագրից օգտվող հայ աշակերտների և ուսանողների թիվն, այնպես էլ նրանց տրամադրվող նպաստների չափը: Դրամական խոշոր պարգևների միջոցով խրախուսվել է նաև մանկավարժների ու գիտնականների աշխատանքը:

Հաստատվել և ավանդույթ է դարձել «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության համագործակցությունը հայ ազգային ու միջազգային բարեգործական կազմակերպությունների հետ, որի արդյունքում տարբեր երկրներում կառուցվել են հայկական դպրոցներ, ծերանոցներ, կարիքավոր հայերի խնամքի կենտրոններ, գաղթականների համար բնակարաններ և այլն: Հիմնարկության հայազգի բոլոր ղեկավարները վարել են այնպիսի քաղաքականություն, որի նպատակն էր պահպանել հայության ազգային դիմագիծը Սփյուռքում և հնարավորինս կանխել քաղաքական անկայունության պատճառով Մերձավոր Արևելքի երկրներից՝ հատկապես Լիբանանից սկսված հայերի զանգվածային արտագաղթը: Թեպետ հատկացումներ են կատարվել Սփյուռքի գրեթե բոլոր կազմակերպություններին, սակայն գործունեություն հիմնական դաշտը եղել և մնում են Սիրիան ու Լիբանանը:

Հիշարժան է նաև այն հանգամանքը, որ «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության ղեկավարությունն իր ծրագրերում հատուկ

¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 2, թ. 23-28:

² Տե՛ս նույն տեղում, գ. 2, թ. 2:

չեչտադրում է կատարել Հայաստանի վրա: Սորհրդային իշխանության տարիներին այստեղ գիտատեխնիկական սարքավորումներով զինվում էին բազմաթիվ հաստատություններ, իրականացվում ուսանողների և գիտնականների՝ եվրոպական համալսարաններում ուսման, վերապատրաստման ծրագրեր և այլն: Բարեգործական այս հաստատությունների գործունեությունն ուսումնասիրողի աչքից չի կարող վրիպել նաև հայկական մշակույթին և Հայոց ցեղասպանությունը նվիրված թեմաներով միջոցառումների կազմակերպումն ու խրախուսումը, ինչի շնորհիվ միջազգային հանրությունը ծանոթանում էր հայ ժողովրդի կերտած հոգևոր ու նյութական մշակութային արժեքներին, հաղորդակից դառնում հայի տառապանքին, ցավին և ապագայի նկատմամբ ունեցած անհուն հավատին:

ԵՐՐՈՐԴ ԳԼՈՒՑ

ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔԻ ՆՊԱՍՏԸ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԵՎ ՍՓՅՈՒՌՔՈՒՄ

3.1. Հատկացումներ գիտական հաստատություններին

Սփյուռքը չուներ բառի ուղղակի իմաստով գիտական հաստատություններ, որոնց դերը հաճախ կատարում էին այս կամ այն հոգևոր կազմակերպությունները, միաբանությունները, օտարերկրյա համալսարանների հայազիտական ամբիոնները, գիտական հանդեսներն ու ամսագրերը: Այդ պատճառով Հայաստանի հետ գործակցություն հաստատելուց հետո «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունը լուրջ նյութատեխնիկական աջակցություն ցուցաբերեց Գիտությունների ազգային ակադեմիային, Երևանի պետական համալսարանին, Մատենադարանին և Ազգային գրադարանին: 1964 թվականից ի վեր հիշյալ հաստատություններին հատկացվել են հիմնականում մասնագիտական գրականություն և զանազան սարքավորումներ: Իրականացվել են նաև համատեղ գիտահետազոտական աշխատանքներ ու ծրագրեր¹: Ա. Չամբերթենը նշում է, որ «...Կիւլպէնկեան Հաստատութիւնը նաեւ օգտակար

¹ Ռ. Կյուլպենկյանի և Վ. Մալյանի նախաձեռնությամբ 1968 թ. հիմնարկության Տնօրենների ժողովը որոշեց արտասահմանյան գիտական կենտրոններում կազմակերպվող գիտահետազոտական աշխատանքներին ու դասընթացներին Երևանի պետական համալսարանից թվով մինչև հինգ հայ ուսանողի և գիտնականի ամենամյա մասնակցության նպատակով կատարել տարեկան 12.500 դոլարի հատկացում: Նշված ծրագրի շրջանակներում իրականացված միջոցառումներից կարելի է հիշատակել 1975 թ. Օերաչում (Պորտուգալիա) մանրէակենսաբանության թեմաներով կազմակերպված դասընթացները, որոնց Երևանի պետական համալսարանից մասնակցեց երեք հայ ուսանող (տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 2, գ. 532, թ. 14, ց. 6, գ. 564, թ. 48, 59):

եղաւ Մատենադարանին եւ նախկին Սովետական Հայաստանի այլ եւայլ բանասիրական հաստատութիւններուն, անոնց հայթայթելով անհրաժեշտ միջոցը՝ օտար գիրքեր, հրատարակութիւններ եւ ակադեմական թերթեր, այն օրերուն՝ երբ մտաւորականներ չէին կրնար կապ պահել արտաքին աշխարհին հետ»¹:

Հիմնարկութեան գործունեութեան ողջ ընթացքում Գիտութիւնների ակադեմիայի տարբեր ինստիտուտներ, ինչպես նաև Երևանի պետական համալսարանը բազմաթիվ սարքավորումներ են ստացել անգլիական, ֆրանսիական, ամերիկյան, ճապոնական, բելգիական, չվեղական, գերմանական և այլ երկրների բարձրակարգ ընկերություններից²:

Հայաստանի գիտահետազոտական հաստատություններին 1960-ական թվականներից հետո հատկացվող նպաստներն զգալիորեն աճել են: Եթե 1963-ից մինչև 1968 թվականն ընկած ժամանակահատվածում դրանք կազմել են ընդամենը 503 հազ. դոլար, ապա միայն 1981 թ. Հայաստանի գիտական հաստատությունների համար գործիքներ և սարքավորումներ ձեռք բերելու նպատակով Հիմնարկության Տնօրենների ժողովը կատարել է 400 հազ. դոլարի հատկացում³: Հաճախ այդպիսի ծավալներով նպաստներ հատկացնելու որոշումները կայացվել են Ռ. Կյուլպենկյանի, Վ. Մավյանի և Մ. Եսայանի՝ Հիմնարկության ղեկավարություն հետ տարած բանակցությունների արդյունքում:

1996 թ. դեկտեմբերի 2-ին Պորտուգալիա պաշտոնական այցի ժամանակ Հայաստանի Հանրապետության նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի պատվիրակությանը հյուրընկալեց նաև Հիմնարկության ղեկավարությունը: Լ. Տեր-Պետրոսյանին և պատվիրակության մյուս անդամներին ընդունեց հաստատության նախագահ Ֆերեր Կողեյան⁴: Իր ելույթում նա նշեց ու կարևորեց Հայկական կազմակերպությունների և Հիմնարկության միջև գոյություն ունե-

¹ **Ջամբերթեն Ա.**, Երուսաղէմ եւ Կիւլպէնկեաններ, էջ 155:

² Այլազան տարիների ընթացքում Հայաստանի գիտահետազոտական և այլ հաստատությունների օգտին «Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկության կատարած հատկացումների և դրանցով ձեռք բերված գործիքների, սարքավորումների մասին տե՛ս հավելվածում՝ աղյուսակներ 3, 4:

³ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 2, գ. 669, թ. 11, ց. 9, գ. 140, թ. 28:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, ֆ. 420, ց. 86, գ. 2, թ. 6:

ցող ավանդական կապերն, ընդգծեց զրանց խորացման անհրաժեշտությունը հատկապես Հայաստանի համար¹:

1990-ականներին «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունից Հայկական բաժանմունքի պատասխանատուների և Հայաստանի գիտնականների ջանքերով իրագործված արժեքավոր ծրագրերից կարելի է հիշատակել Գիտությունների ակադեմիայի մանրէակենսաբանության ինստիտուտի՝ Փարիզի Մոնդոր բժշկական գիտահետազոտական կենտրոնի հետ համատեղ կատարած ուսումնասիրությունները, որոնց նպատակն էր «միջերկրածովյան տենդ» կոչվող հիվանդության պատճառների բացահայտումը²: Զ. Եկավյանի կողմից նյութապես խրախուսվել և աջակցություն է ցուցաբերվել նաև Մատենադարանում իրականացվող քննական Աստվածաշնչի՝ դասական հայերենով հրատարակության և Վասպուրականի միջնադարյան ձեռագրերի հետազոտական աշխատանքներին³:

Երկու տարվա նախապատրաստական մանրակրկիտ աշխատանքներից հետո՝ 1997 թ. դեկտեմբերին, Գիտությունների ակադեմիային և Երևանի պետական համալսարանին տրվեցին նորագույն գիտատեխնիկական ու տեղեկատվական սարքավորումներ⁴: Մեկ տարի անց Կոիմբրայի Գրաֆիկայի ինստիտուտի տնօրեն Հայր Վալենտին Մարկեզի ջանքերով և Հայկական բաժանմունքի նյութական աջակցությամբ Գիտությունների ակադեմիան ստացավ

¹ 2008 թ. ապրիլի 9-ին ՀՀ նորընտիր նախագահ Սերժ Սարգսյանի երզման արարողությանը պաշտոնական հրավերով ներկա էին նաև «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության նախագահ Էմիլիո Ռուի Վիլարը և ՀՀ-ում Պորտուգալիայի դեսպան Մարսելո Կուրտոն: Նրանց հետ հանդիպման ժամանակ ՀՀ նախագահը քննարկել է Հայ-պորտուգալական հարաբերություններն ու արժևորել հիմնարկության օգնությունը Հայաստանին: Է. Ռուի Վիլարն, իր հերթին, ընդգծել է, որ «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունը հիմնադրումից ի վեր սերտորեն գործակցում է թե՛ Հայաստանի, թե՛ Հայկական սփյուռքի կազմակերպությունների հետ: Հիմնարկության նախագահը նաև նշել է, որ կառույցի ղեկավարները պատրաստ են ընդարձակելու համագործակցությունը ՀՀ կազմակերպությունների հետ (տե՛ս Noyan Tapan, Yerevan, April 9, 2008):

² Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 3, թ. 8:

³ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 2, թ. 6, գ. 3, թ. 8:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 3, թ. 8:

գրահրատարակչական նոր, որակյալ սարքավորումներ¹: Հայկական բաժանմունքի միջոցներով են Երևանում հիմնվել նաև Գիտությունների ակադեմիայի Բժշկական գենետիկայի կենտրոնն² ու Դեղամիջոցների և սննդի որակի վերահսկողության լաբորատորիան:

Իր որակով աննախագեպ քայլ էր «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության և Միջուկային հետազոտությունների եվրոպական կենտրոնի (European Centre for Nuclear Research/CERN, Ժնև, Շվեյցարիա) միջև 2006 թ. հաստատված գործակցությունը, որի նպատակն էր լրացուցիչ վարձատրության և խրախուսական պարգևների արժանացնել նշված կենտրոնում աշխատող հայ գիտնականներին: Թեպետ 2006 թ. այդ կենտրոնի 11 հայ գիտաշխատողի տրվել է ընդամենը 19,895 եվրոյի դրամական պարգև, սակայն էականը հիմնարկության և Հայկական բաժանմունքի ղեկավարության մտայնությունն է՝ շարունակական դարձնելու իրենց աջակցությունը և օգնելու հայ գիտնականներին հիմնավորապես ներգրավվել վերոհիշյալ կազմակերպության գիտահետազոտական աշխատանքներում³:

3.2. Հայագիտության զարգացմանն ուղղված ծրագրեր

1959 թ. Հարվարդի աշխարհահռչակ համալսարանում «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության և ԱՄՆ-ում գործող Համագլխին Հայագիտական ընկերակցության համատեղ ջանքերով բացվեց Հայագիտական ամբիոն: Գ. Եսայանն ու Ռ. Կյուլպենկյանը հայտնում էին, որ «Նկատի ունենալով Հայագիտական ուսմանց համաշխարհային կարեւորությունը և հետաքրքրությունը, Հիմնարկությունը որոշեց 70,000 (եօթանաստուն հազար) տոլարի գումար մը յատկացնել, ամբողջացնելու համար ընդհանուրը, որ հարկաւոր է այսպիսի Հայագիտական Ամպիոնի մը հաստատման»⁴:

¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 3, թ. 13-14:

² Ներկայումս հիշյալ կենտրոնը չի պատկանում Գիտությունների ակադեմիային:

³ Տե՛ս <http://www.gulbenkian.pt/media/files/fundacao/Relatorios/2006-ENG/07.pdf>, pp. 24, 26 [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 07.08.2008 թ.]:

⁴ «Արև», թիւ 12,307, 4 Յունիս, 1959:

Ավելի տարողունակ և ընդարձակ ծրագիր էր 1964 թ. Անգլիայի Հռչակավոր Օքսֆորդի Համալսարանում Ռ. Կյուլպենկյանի և Պերդիգանի նախաձեռնություններով Հայագիտական ամբիոնի հիմնումը, որն սկսեց կրել Գալուստ Կյուլպենկյանի անունը¹: Ամբիոնի հիմնադրման առիթով Ռ. Կյուլպենկյանը նշում էր. «...մեր հիմնարկույթիները ըրաւ կարգադրույթին մը՝ Օքսֆորտ Համալսարանին մէջ Հայագիտական Ամպիոն մը ստեղծելու մտադրույթեամբ: Յատկացումին մայր գումարն է 110.000 Անգլիական ոսկի և անոր շնորհիւ Համալսարանը, որուն մասին Հարկ չըլլար որևէ գովեստ ընել, կ'ունենայ իր մնայուն դասախօս փրօֆէսորը՝ մասնագէտ Հայագիտույթեան: Այսպէսով՝ մեր Հիմնարկույթիները Հետապնդած կ'ըլլայ իրագործումը ընդհանուր ծրագրի մը որ սահմանուած է բարձրացնելու հայկական արժէքները»²:

Նմանատիպ Համալսարաններում Հետազայում ևս «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկույթյան կողմից և աջակցութեամբ բացվեցին Հայագիտական նոր ամբիոններ: Պերդիգանն այդպիսի ծրագրերի անհրաժեշտութիւնը պայմանավորում էր այն հանգամանքով, որ հայկական Համայնքները ցրված էին աշխարհով մեկ և Հայագիտութեան զարգացման նպատակով նրանց Հետ տարվելիք աշխատանքների հնարավորութիւնը փոքր էր³: Նշանավոր գիտակրթական Հաստատույթունների շարքից, որտեղ տարբեր տարիների ընթացքում հիմնարկույթունը ձեռնամուխ եղավ Հայագիտական ամբիոնների և գրադարանների հիմնադրմանը, կարելի է հիշատակել Լոս Անջելեսի (ԱՄՆ, 1969 թ.), Սպահանի (Իրան, 1970 թ.), Լուվենի (Բելգիա, 1970 թ.), Լեյդենի (Հոլանդիա, 1995 թ.), Բոստոնի Տաֆտս (ԱՄՆ, 1995 թ.), Լոնդոնի Համալսարանները, Լիոնի կաթոլիկ ինստիտուտը և այլն⁴:

Հիմնարկութեան մեծարժեք ծրագրերից է նաև Հայագիտական գրականութեան Հատկացումը աշխարհի զանազան գիտական Հաստատույթունների՝ ակադեմիաների, Համալսարանների, ինստի-

¹ Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1963-1965, p. 96, ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 5, գ. 1, թ. 1-4:

² ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 2, գ. 251, թ. 3:

³ Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Chairma's Report II, 1st January 1960-31st December 1962, p. 175.

⁴ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 5, գ. 6, թ. 1-3, գ. 7, թ. 1-3, ֆ. 420, ց. 86, գ. 2, թ. 2:

տուտների և այլն: Այդպիսի գրականություն ձեռք բերելու նպատակով 1961 թ. Կալիֆոռնիայի Համալսարանի Հայկական գրադարանին Հատկացվել է 5 Հազ. դոլար¹: 1965 թ. ընթացքում Հայկական բաժանմունքն օժանդակել է Լուվենի Համալսարանի կողմից Հայագիտական հրատարակությունների և գրքերի ձեռքբերման աշխատանքներին՝ կատարելով 2 Հազ. դոլարի Հատկացում²: Նույն նպատակով օգնություն է ցուցաբերվել Բեյրութի «Հայկազյան» քոլեջին և «Երուանդ Հիւսիսեան» Հայագիտական կենտրոնին³: 1963-1968 թթ. Հայոց լեզվի դասագրքերի և Հայագիտական ուսումնասիրությունների հրատարակության, ինչպես նաև նմանատիպ աշխատությունների ձեռքբերման Համար 6 Հազ. դոլար տրվել է Թեհրանի Հայոց թեմական խորհրդին, 5 Հազ.՝ Նյու Յորքի «Կոլումբիա», 3 Հազ.՝ Բոնի (Գերմանիա), 5 Հազ.՝ Սպահանի, նույնքան էլ՝ Սան Պաուլոյի և Թեհրանի Համալսարաններին⁴: Առանձնակի կարևորություն էր ներկայացնում 1969 թ. ԱՄՆ-ի Կոնգրեսի գրադարանի Համար կատարված Հատկացումը (10 Հազ. դոլար), որով գնվել և նշված գրադարանին է նվիրվել Հայագիտական հարուստ գրականություն⁵:

1965-1966 թթ. միջոցներ Հատկացվեցին նաև Բրիտանական Հնագիտության ինստիտուտին (5 Հազ. դոլար), որը պրոֆեսոր Սեթոն Լյոյդի գլխավորությամբ պեղումներ էր կատարում Ուրարտական թագավորության պատմական տարածքներում և Թուրքիայի հարավարևմտյան շրջաններում⁶:

Հայագիտության զարգացմանը նպատակաուղղված և առաջ տարվող քաղաքականությունն էական բովանդակային փոփոխությունների չենթարկվեց Գ. Եսայանից, Ռ. Կյուլպենկյանից և Վ. Մավյանից հետո: Ավելացվեցին միայն այդ նպատակով կատարվող

¹ Տե՛ս «Արև», թիւ 13.004, 12 Սեպտեմբեր, 1961:

² Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 5, գ. 2, թ. 1-4, Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1963-1965, p. 95, 97.

³ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴ Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1963-1965, pp. 92-97, ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 5, գ. 2, թ. 1-4, գ. 5, թ. 1-3:

⁵ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 5, գ. 6, թ. 1-3:

⁶ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 2, թ. 1-4, գ. 3, թ. 1-3, նաև՝ Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1963-1965, p. 91.

Հատկացումները: Մ. Եսայանի և Զ. Եկավյանի օրոք «Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկությունն զգալիորեն օժանդակել է Հայագիտական Հետազոտությունների միջազգային ասոցիացիայի (Association Internationale des Etudes Arméniennes) նախաձեռնումներին¹: Հիմնարկության Հայկական ծրագրերի պատասխանատուներն իրենց նյութական և մասնագիտական աջակցությամբ նոր թափ Հաղորդեցին Հայագիտական միջազգային գիտաժողովներ կազմակերպման աշխատանքներին:

1990-ականներին սերտ կապեր Հաստատվեցին «Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկության և տարբեր երկրների Համալսարանների միջև, որից Հետո կազմակերպվեցին բազմաթիվ գիտաժողովներ ու միջոցառումներ: Հիշատակության արժանի են 1996 թ. 200 գիտնականի մասնակցությամբ Լուվենի (Բելգիա) կաթոլիկ Համալսարանում Հայագիտական միջազգային գիտաժողովի անցկացումը, 1999 թ. Սորբոնի Համալսարանում (Փարիզ) Հրավիրված Հայագիտության 5-րդ Համագումարը, նույն թվականին Հայագիտական Հետազոտությունների միջազգային ասոցիացիայի՝ Ավստրիայում կազմակերպած, ինչպես նաև Հայկական հոգևոր արժեքների ժառանգությանը նվիրված 2001 թ. Եկեղեցիների Համաշխարհային խորհրդի «Էկումենիկ» («Ecumenical») Համալսարանում (Բոսսի (Bossey) ամրոց, Շվեյցարիա) տեղի ունեցած միջազգային գիտաժողովները, Հայ նոր սերունդների դաստիարակության ու կրթության Հարցերին նվիրված 2004 թ. Անթիլիասում կայացած Համասփյուռքյան խորհրդաժողովը և այլն²: Տեղի ունեցող գիտաժողովներին ու խորհրդաժողովներին ակտիվորեն մասնակցում և Հայագիտական թեմաներով զեկուցումներ էր կարդում նաև Զ. Եկավյանը:

«Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկության՝ գիտական այլևայլ օջախների Հետ Համագործակցության օրինակներ կարող են ծառայել նաև դասական Հայերենի ուղղագրական բառարանի կազմման ու հրատարակության Համար 1996 թ. Լեյդենի և Երուսաղեմի

¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 2, թ. 2:

² Տե՛ս նույն տեղում, թ. 5, 10, նաև՝ http://armenianstudies.csufresno.edu/sas_news/letter/Spring_2001/page2.htm, <http://www.armenianprelacy.org/100704c.htm> [այցեկությունները կայք էջեր կատարվել են 21.10.2006 թ.]:

Հրեական համալսարանների մասնակցությունը իրականացված համատեղ ծրագրերը, հաստատությունների աջակցությունը Լուվենի, Օքսֆորդի, Տաֆտս համալսարանների նախաձեռնած հայագիտական հետազոտություններին և այլն¹:

1997 թ. Զ. Եկավյանի նախաձեռնություններով հիմնարկության Տնօրենների ժողովը միջոցներ հատկացրեց համացանցում հայագիտական կայք էջերի ստեղծման ծրագրին, որի առաջին փուլում ընդգրկվեցին Մխիթարյան միաբանության՝ Վենետիկի և Վիեննայի, ինչպես նաև Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքարանի գրադարանները²: 2001 թ. Բեյրութի Հայկական համազգային գրադարանին և նրա «Բագին» գրական հանդեսին տրվեց 10 հազ. դոլար, որով ձեռք բերվեց նոր տեխնիկա և գրադարանը միացվեց համացանցին: Անհրաժեշտ է հիշատակել, որ այդտեղ պահվում է չուրջ 40 հազ. գիրք³:

Հետաքրքիր և արդյունավետ ծրագիր էր 2002 թ. Հալեպի հայկական դպրոցներում հայոց լեզվի ուսուցման նպատակով «Արևիկ 1» և «Արևիկ 2» լազերային սկավառակների պատրաստումն ու թողարկումը, որի գլխավոր պատասխանատուն էր Ա. Զամբերթենը: Այդ աշխատանքներում ներգրավվել են նաև Հալեպի հայ հոգևորականներն ու մանկավարժները⁴: Ծրագրի մասնագիտական հարցերով խորհրդատու է ընտրվել լեզվաբան Կարո Առաքելյանը Բեյրութից, իսկ տեխնիկական մասը ղեկավարել է Միքայել Սարգսյանը: Սկավառակների պատրաստի փաթեթը Սփյուռքի հայկական դպրոցներում կիրառվել է 2003 թվականից⁵:

Հայկական բաժանմունքի միջոցներով և Կլոդ Արմեն Մութաֆյանի ու Մերուժան Կարապետյանի ջանքերով 2002 թ. Երևանում բացվեց Հայագիտական հետազոտությունների արդի կենտրոնը, որի նախապատրաստական աշխատանքներն ընթացել էին չուրջ երկու տարի⁶: Կենտրոնի հիմնական խնդիրը հայագիտական ուսումնասիրություններում նորագույն տեխնոլոգիաների կիրառումն էր: Կապ հաստատվեց նաև Հալեպի «Հայկական բաց համալ-

¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 2, թ. 5:

² Տե՛ս նույն տեղում, գ. 3, թ. 8:

³ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 2, թ. 24:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 33:

⁵ Տե՛ս նույն տեղում, նաև՝ <http://www.azad-hye.net/news/viewnews.asp?newsId=876jz95> [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 22.10.2007 թ.]:

⁶ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 2, թ. 33-34:

սարանի» հետ¹: Մ. Կարապետյանի ղեկավարած այդ կենտրոնը 2003 թ. ստացավ ժամանակակից որոշ սարքավորումներ, որոնց օգնությամբ հրատարակություն են պատրաստվել 15 հայագիտական աշխատություն պարունակող լազերային սկավառակներ²: Աշխատություններից չատերը հրատարակված են³: Կենտրոնի պատասխանատուների և գիտաշխատողների կողմից էլեկտրոնային հրատարակության են պատրաստվել նաև «Ազդարարն» ու «Ազգագրական հանդեսը» (26 հատոր)⁴:

3.3. Հայագիտական հրատարակություններ

Հայագիտական աշխատությունների լույսընծայման, ինչպես նաև հայ արվեստի ու գրականության զարգացմանը զարկ տալու նպատակով 1959 թ. «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության Տնօրենների ժողովն ստեղծեց սեփական Հայկական մատենաչար, որի կապակցությամբ հաստատության բարձրագույն ղեկավարությունն արել էր հետևյալ հայտարարությունը. «Հայկական ուսումներու յառաջադիմութեան օժանդակելու նպատակով Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութիւնը հաստատած է մատենաչար մը՝ «Հայկական Մատենաչար Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան» անունով: Այս մատենաչարին մէջ լոյս կը տեսնեն, ընդհանուր առմամբ, հայ մշակոյթի եւ հայ քաղաքակրթութեան վերաբերեալ ուսումնասիրութիւններ եւ մասնաւորաբար հայ լեզուին,

¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 2, թ. 33-34:

² Տե՛ս նույն տեղում, թ. 42:

³ Տե՛ս **Այվազեան Արմէն**, Հայոց եկեղեցին XVIII դարի հայ ազատագրական շարժման քառուղիներում, Ե., 2003, **Այվազեան Արզամ**, Նախիջևանի վիմագրական ժառանգությունը, հատոր Ա, Ջուղա, Ե., 2004, նույնի՝ Նախիջևանի վիմագրական ժառանգությունը, հատոր Բ, Ազուլիս, Անթիլիաս, 2005, **Ռաչիկեան Շուշանիկ**, Լազարեանների հաշուեմատեանը (1741-1759), Ե., 2006, **Մալխասեան Արմեն**, Հայերեն ձեռագրերի կազմերը եւ արձանագրություն հիշատակարանները, ատենախոսության սեղմագիր պատմ. գիտ. թեկնածուի գիտ. աստիճանի հայցման, Ե., 2005, **Մարգարյան Հայրապետ**, Նշանավոր իշխանական տները Հայաստանում ԺԲ դարում-ԺԳ դարի առաջին կեսին, Ե., 2007 և այլն:

⁴ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 2, թ. 42:

Հայոց պատմութեան եւ Հայ գրականութեան մասին երկասիրութիւններ, կարեւոր համարուած Հայագիտական գործերու թարգմանութիւններ Հայերէնէ օտար լեզուներու կամ օտար լեզուներէ Հայերէնի: Մատենաշարը կը հրատարակէ նաեւ անտիպ Հին բնագիրներ կամ կը վերահրատարակէ սպառած եւ անվիճելի արժէքներկայացնող գործեր»¹:

Հիմնարկութեան ղեկավարներն այնուհետեւ անդրադառնում էին իրենց առաջիկա ծրագրերին՝ մասնավորեցնելով, որ շուտով պետք է հրատարակվեն Պետրոս դի Սարգիս Գիլանենցի «Ժամանակագրութիւնը» (18-րդ դար, գրված Զուղայի բարբառով և անգլերենի թարգմանված բժիշկ Կ. Մինասյանի կողմից, պրոֆ. Լ. Լոքարտի առաջաբանով և ծանոթագրութիւններով), Հակոբ Մանանդյանի «Տիրգրան Բ-ն և Հոռմը» (Փրանսերենի թարգմանված Հ. Թորոսյանի կողմից), ավելի քան երեսուն տարի անտիպ մնացած Վիեննայի Մխիթարյան միաբանութեան ձեռագրացուցակը (կազմված Համազասպ Ոսկյանի կողմից), Կալիսթենեսի «Վարք Ալեքսանդրի»-ն (աշխատասիրութեամբ Ներսես Ակիմյանի), պրոֆ. Յոզեֆ Կարստի՝ «Կիլիկյան Հայերենի պատմական քերականութիւնը»², Եղիշիկի բնագրի Փրանսերեն թարգմանութիւնը (կատարված Լուի Մարիեսի կողմից) և այլն³:

Սփյուռքահայ մամուլն արագորեն արձագանքեց մատենաչարի ստեղծմանն ու բարձր գնահատեց նրա դերը գիտական ու մշակութային նոր, առատ բերք հավաքելու գործում: Եթէ 1956 թ. «Ալիք» գրում էր, որ «...Հայ գրողը պէտք ունի մեկենասների օժանդակութեան, զանգուածին ներկայացնելու համար իր մտքի արդիւնքը»⁴, ապա արդեն 1959 թ. «Արեւը» լուսաբանում էր Հիմնարկութեան Հայկական մատենաչարի հետ կապված աշխատանքները՝ հայտարարելով, որ «..մեր իրաւունքն է և մեր կարողու-

¹ «Յուսարբեր», թիւ 153, 1 Հոկտեմբեր, 1959:

² Հիմնարկութեան ղեկավարութեան որոշմամբ գնվել է այս աշխատութեան ձեռագիրը: Պետք է նշել, որ «Կիլիկյան Հայերենի պատմական քերականութիւնը» հրատարակվել է 1901, վերահրատարակվել՝ 1970 թ. (տե՛ս *Historische Grammatik des Kilikisch-Armenischen* von Dr. Josef Karst, Berlin, 1970):

³ Տե՛ս «Յուսարբեր», թիւ 153, 1 Հոկտեմբեր, 1959, նաև՝ Գույումջյան Գ., «Կլուպենկյան Հիմնարկութեան» Հայկական մատենաչարը, «Բանբեր Երևանի Համալսարանի», 1968, № 1, էջ 237:

⁴ «Ալիք», թիւ 222 (5572), 10 Հոկտեմբեր, 1956:

Թեանց սահմանին մէջն է՝ մենք մեզ, մեր պատմութիւնը և մեր մշակոյթը, վերջապէս մեր արժանաւորութիւնը ծանօթացնել աշխարհի հանրային կարծիքին, որպէսզի, հարկ եղած պարագային, մարդիկ չմտածեն կամ չըսեն թէ Հայկական Դատը «արուեստականօրէն ստեղծուած դատ մըն է»... Արդ, այս մարդին մէջ, և միայն մշակոյթի ճամբով, Գ. Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան Հայկական Մատենաշարը (ընդգծումը բնագրում է) կոչուած է կատարելու ազգային մեծ գործ»¹:

Հարկ է նշել, որ չնայած Խորհրդային Հայաստանում գոյութիւն ունեւորող սուր գրաքննութիւն, սակայն պետական հոգածութեան շնորհիվ լույս էին տեսնում բազմաթիվ արժեքավոր գործեր: Այլ էր իրավիճակն Սփյուռքում, որտեղ գրչի բազմաթիվ մարդիկ էին անպաշտպան մնում՝ հնարավորութիւն չունենալով հրատարակելու իրենց աշխատութիւնները: ՀԲԸ Միութիւնն իր մտավորականների օգնութեան ֆոնդով և հրատարակչական գործերով մեծ ամօքում բերեց այդ վերքին, բայց սխալված չենք լինի, եթե նշենք, որ ՀԲԸՄ-ն միայնակ չէր կարող գոցել գոյութիւն ունեցող բացը: Հետեւաբար, «Գալուստ Կյուլպենկեան» Հիմնարկութեան Հայկական մատենաշարի ստեղծումն առիթ ընծայեց, որպեսզի բազմաթիվ վաստակաշատ գիտնականներ ու մտավորականներ, թանկարժեք շատ երկեր ու գիտական հետազոտութիւններ չմնան ստվերում կամ մատնվեն անուշադրութեան: Հայ պատմագիրն ու բանասերը հնարավորութիւն ստացան ավելի մեծ խանդավառութեամբ աշխատելու՝ վստահ լինելով, որ իրենց մտքի, քրտինքի, պրպտումների արդյունքն անպայման պետք է գնահատվի ու վարձատրվի: Մատենաշարի մոտ կենդարյա գոյութեան շնորհիվ աշխարհը նոր հնարավորութիւններ ստացավ ճանաչելու և գնահատելու Հայ ժողովրդի անցյալը, հոգևոր ու պատմամշակութային արժեքները, գիտութեան մեջ ունեցած նվաճումներն ու հեռանկարները: «Գալուստ Կյուլպենկեան» Հիմնարկութեան նյութական միջոցներով և հաստատութեան աշխատակիցների մասնագիտական աջակցութեամբ հայերեն ու օտարալեզու Հայագիտական գործերի լույս ընծայումը մեծարժեք ներդրում էր ոչ միայն Հայ ժողովրդի, այլև գիտութեան ու մշակոյթի համաշխարհային գանձարանում: 1961 թ.

¹ «Արև», թիւ 12,419-12,420, 15-16 Հոկտեմբեր, 1959:

դրույթյամբ հրատարակվել կամ հրատարակուիթյան մեջ էին Պ. Գիլանենցի «Ժամանակագրությունը» (անգլերեն), Հ. Մանանդյանի «Տիրգրան Բ-ն և Հոռոմը» (ֆրանսերեն), Հ. Թոփճյանի կաղմած Արմաչի վանքի, Հ. Ոսկյանի՝ Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության, Մեսրոպ վրդ. Քեչիչյանի՝ Ջմմաոփի վանքի և Անտոնյան միաբանության ձեռագրացուցակները, Ն. Ակինյանի թարգմանությամբ Կալիսթենեսի «Վարք Ալեքսանդրի», Ն. Ադոնցի «Հայաստանը Հուստինիանոսի ժամանակաշրջանում» (անգլերեն) աշխատությունները, Լ. Մարիեսի՝ Եգնիկի բնագրի, Ի. Քեչիչյանի՝ Գրիգոր Նարեկացու «Մատյան ողբերգություն» ֆրանսերեն թարգմանությունները և այլն¹:

Մինչև 1990-ական թվականները հրատարակչական գործին տարեկան կտրվածքով հատկացվում էր 30-ից մոտ 100 հազ. դոլար, որից հետո այն գերազանցեց 150 հազարը: Այդ գումարի մեջ հաճախ չէին մտնում Ամենայն Հայոց կաթողիկոսությունը, Մխիթարյան միաբանությունն, ինչպես նաև Սփյուռքի բազմաթիվ հայագիտական կենտրոնների ու հաստատությունների գիտական աշխատությունների հրատարակման համար արված նպաստները: 1964 թ., օրինակ, հրատարակչական նպատակներով կատարված 40 հազ. դոլարի ընդհանուր հատկացումից զատ, Ամենայն Հայոց կաթողիկոսությունը «...հայագիտական հրատարակութիւններու մասնաւոր ծրագրի մը իրագործման համար» տրվեց 50 հազ., իսկ 1973 թ. «...Հայկական խաչքարերու նուիրում ճատորի մը հրատարակութեան համար»՝ 12.500 դոլար²:

«Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության Հայկական մատենաչարի հարստացման համար Մ. Եսայանի և Զ. Եկավյանի միջոցով լուրջ աջակցություն ցուցաբերվեց նաև Հայաստանի գիտնականներին ու մտավորականներին: Այդ օգնությունն ավելի արժևորվեց երկրի անկախացումից հետո, երբ բավարար միջոցներ չլինելու պատճառով համապատասխան պետական մարմինները հաճախ ի վիճակի չէին ստանձնելու նոր գրքերի և աշխատությունների հրատարակության ծախսերը: Բացը հիմնականում լրացնում էին

¹ Տե՛ս «Ազգակ», թիւ 130 (8951), 7 Օգոստոս, 1961, «Այգ», թիւ 3410, 11 Յուլիս, 1964:

² Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 5, գ. 1, թ. 1-4, «Արև», թիւ 16.757, 28 Փետրուար, 1974:

անհատներ ու բարեգործական կազմակերպություններ, որոնք իրենց կատարած նվիրատվություններով փորձում էին նպաստել հիշյալ խնդրի լուծմանը: Շնորհիվ Մ. Եսայանի և Զ. Եկավյանի՝ 1990-ականներին լույս ընծայվեցին բազմաթիվ ստվարածավալ գիտական արժեքավոր գործեր, աջակցություն ցուցաբերվեց գիտահետազոտական զանազան ծրագրերի և այլն:

Հատկանշական է, որ 1996 թ. հիմնարկությունը միջոցներ տրամադրեց Հայաստանի Գիտությունների ակադեմիայի պատմություն և էլիզարեթ Թաշիրյանին, որոնք հետազոտություններ էին կատարում Վատիկանի և «Պրոպագանդա Ֆիդելի» դիվանատներում¹: Այդ հետազոտություններն, ի դեպ, անգնահատելի ծառայություններ էին հայագիտության զարգացման համար, քանի որ նշված գիտաշխատողների աշխատանքի շնորհիվ հայտնաբերվեց Վատիկանի դիվաններում պահվող հայագիտական հարուստ և թանկարժեք նյութ, որը 1999 թ. ցուցադրվեց հիշյալ քաղաքում կազմակերպված Հայկական ցուցահանդեսի ժամանակ²:

20-րդ դարավերջին և 21-րդ դարասկզբին «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության միջոցներով հրատարակվել է ավելի քան 500 անուն հայագիտական աշխատություն: «Ինժի համար,-

¹ Տե՛ս ՆԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, դ. 2, թ. 6: Վատիկանի և «Պրոպագանդա Ֆիդելի» դիվանատներում վերջիններիս կատարած աշխատանքների մասին տե՛ս Կարապետյան Մ., Թաշիրյան է., Հայագիտական նյութերը Վատիկանի արխիվներում, «ՊԲՀ», 1997, № 1, էջ 111-118, Archives du Vatican et de la Russie.- L'actualité du genocide des arméniens. Préface de Jack Lang, Paris: Edipol, 1999, pp. 109-116, Հոռմի հայ գաղութի պատմությունից (XVII դար), «ՊԲՀ», 1998, № 1, էջ 165-178, Նորայայտ փաստաթղթեր Նախիջևանի Ժէ դարի առաջին կէսի պատմութեան վերաբերեալ. Օգոստինոս Բաջենց (1584-1653), «Հայաստանի պատմութեան նիւթեր Կենտրոնական Եւրոպայի դիւաններում», Ե., 2001, էջ 47-65, Աստրախանի Հայոց պատմութիւնից (ԺԸ դարի առաջին քառորդ), «Հայաստանի պատմութեան նիւթեր Կենտրոնական Եւրոպայի դիւաններում», Ե., 2001, էջ 66-74, Հայ ուխտաւորները եւ միջերկրական ծովահենութիւնը Ժէ դարի վերջին, «Հանդէս ամսօրեայ», 1999, էջ 441-468, Հայ կաթողիկէ թեմը եւ էթնոգաւանական գործընթացները Նախիջևանում XVII-XVIII դարերում,- տե՛ս Ճեմճեմեան Ս., Նախիջևանի հայոց վարժարանը եւ Հոռմը, Վենետիկ, 2000, էջ 6-21, նաեւ Ֆրանսերենով՝ Le diocèse arménien catholique du Nakhitchévan. Formation ethnique et processus ethnoconfessionnels aux XVIIe et XVIII siècles,- Roma-Armenia. Sous la direction de Claude Mutafian, Roma: Edizioni De Luca, 1999, pp. 322.

² Ցուցահանդեսի կատալոգը տե՛ս Roma-Armenia. Sous la direction de Claude Mutafian, Roma: Edizioni De Luca, 1999.

2005 թ. նշում էր **Ջ. Եկավյանը**, - այսօր ամենակենսական հարցը հայապահպանութեան քաղաքականութեանս մէջ գիտահետազոտական եւ հայագիտական հրատարակութիւններն են»¹: Դրանց թվարկումն այստեղ, անշուշտ, կզբաղեցնի անհամար էջեր: Ուստի, բավարարվենք միայն որոշների հիշատակմամբ, որոնք ոչ միայն մեծարժեք էին իրենց գիտական նորութիւններով, այլև նոր շունչ ու որակ հաղորդեցին պատմագիտութեան և լեզվաբանութեան բնագավառներում կատարվող հետազոտութիւններին: Մասնավորապես, հիշատակութեան արժանի են «Մատենագիրք Հայոց» ժողովածուն, որն ընդգրկում է 5-7-րդ դարերի հայ գրավոր մշակույթի բոլոր նշանակալից հուշարձանների գիտաքննական ու համեմատական բնագրերը², Ռուբեն Ղազարյանի «Գրաբարի հոմանիչների բառարան»³-ը, Մխիթարյան միաբանութեան «Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեան ի Վենետիկ»-ի հատորները⁴, Ժիրայր Դանիելյանի «Բանասիրական որոնումներ»⁵-ը, Գրիգոր Նարեկացու ստեղծագործութիւնները⁶, Լևոն Խաչերյանի «Հայ լեզուաբանութեան առաջացման պատմութիւնը եւ քերականագիտական միտքը V-XVI դարերում»⁷, «Հայագիր

¹ Տե՛ս «Ազգ», 216, (3382), 26 նոյեմբեր, 2005:

² Տե՛ս «Մատենագիրք Հայոց» (Համակարգող՝ Կարապետյան Մերուժան), Անթիլիաս, Հտ. Ա-Բ, Ե դար, 2003, 2601 էջ, Հտ. Գ, Զ դար, 2004, 651 էջ, Հտ. Դ-Ե, է դար, 2005, 1403 էջ (գրախօսութիւնները՝ **Տէր-Պետրոսեան Լևոն, Իւզրաչեան Կարէն, Յակոբեան Ալեքսան**, կարեւոր հրատարակութիւններ՝ «Յառաջ», 2005, ապրիլի 28, 29 (արտասպութիւնը տե՛ս «Հասկ», 2005, թիւ 5, 409-415), **Դանիէլեան Կարինէ**, «Մատենագիրք Հայոց». Հայ գրավոր մշակույթի հանրագիտարան, «Ազգ», 227 (3393), 13 դեկտեմբեր, 2005):

³ Տե՛ս **Ղազարյան Ռ.**, «Գրաբարի հոմանիչների բառարան», Ե., 2006, 704 էջ:

⁴ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 3, թ. 5-8, նաև՝ **ձեռնմանեան Հ. Ս.**, Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեան ի Վենետիկ, Հտ. Դ-Ը, Վենետիկ, 1993-1998:

⁵ Տե՛ս **Դանիէլեան Ժ.**, Բանասիրական որոնումներ, Պէյրուիթ, 1996, 368 էջ:

⁶ Տե՛ս **Ս. Գրիգոր Նարեկացի**, Մատենան ողբերգութեան եւ այլ երկասիրութիւնք, հազարամեակի հրատարակութիւն, Անթիլիաս, 2003, նաև՝ **Ս. Գրիգոր Նարեկացի**, Մատենան Ողբերգութեան եւ Համաբարբառ, գրաբար բնագրի հանդիպողութեամբ, աշխարհաբարի վերածեց Գարեգին Արքեպիսկոպոս Խաչատուրեան, Հայէպ, 2003, 861 էջ:

⁷ Տե՛ս **Խաչերեան Լ. Գ.**, Հայ լեզուաբանութեան առաջացման պատմութիւնը եւ քերականագիտական միտքը V-XVI դարերում, Հտ. Ա-550 էջ, Հտ. Բ-619 էջ, Լիսաբոն, 1992:

դպրութեան ուսումնագիտական կենտրոնները. դպրոցները, դպրե-վանքերը, վարդապետարանները, ճեմարանները, ակադեմիաները և Համալսարանները Միջնադարյան Հայաստանում և Կիլիկիա-յում»¹, «Հայագիտական ուսումնասիրութիւններ և Հրապարակումներ»², Ժերար Դեղեյանի «Les Arméniens entre Grecs, Musulmans et Croisés»³ աշխատութիւնները և այլն:

Հայկական մատենաշարի ստեղծումից դեռևս մեկ տարի առաջ՝ 1958 թ., Ռ. Կյուլպենկյանի և Գ. Եսայանի նախաձեռնութեամբ ստեղծվել էր նաև «Կյուլպենկյան» միկրոֆիլմերի գրադարան: Այս ձեռնարկման կապակցութեամբ Հայկական բաժանմունքի՝ 1962 թ. տեղեկագրի մեջ կարդում ենք. «...Հիմնարկութիւնը ծրագրած է պատրաստել միքրոֆիլմերը աշխարհացրիւ հազարաւոր Հայերէն ձեռագիրներուն որոնք կը գտնուին մեծ գրադարաններու կամ ուրիշ հաւաքածոներու մէջ: Այսպէսով այդ ձեռագիրներուն բովանդակու-թիւնը մատչելի պիտի դառնայ գիտնականներուն եւ ուսումնասի-րողներուն, ինչպէս եւ փրկուած պիտի ըլլայ կարելի աղէտներու եւ կորուստներու պարագային: Իբրեւ նախաքայլ 14.000 (տասնըչորս հազար) տողարի գումար մը յատկացուեցաւ այս նպատակին»⁴: Որպես ծրագրի մեկնարկ՝ միկրոֆիլմի վրա գրանցվեցին Հայագետ, լեզվաբան Նորայր Բյուզանդացու (Ստեփան Գաղեղյան, Ճիզմե-ճյան, Հարութիւն Թերզյան, 1844–1916. մահացել է Կ. Պոլսում, 1924 թ. աճյունը տեղափոխվել է Ստոկհոլմ) ձեռագրերը⁵, որոնք պահվում էին Գյոտեբերգի (Շվեդիա) Ազգային գրադարանում⁶:

¹ Տե՛ս **Սաչերյան Լ. Գ.**, Հայագիր դպրութեան ուսումնագիտական կենտրոն-ները. դպրոցները, դպրեվանքերը, վարդապետարանները, ճեմարանները, ակադե-միաները և Համալսարանները Միջնադարյան Հայաստանում և Կիլիկիայում, խմբ. Զ. Եկավյան, Հտ. Ա.-699 էջ, Հտ. Բ.-545 էջ, Լիսաբոն, 1998:

² Տե՛ս **Սաչերյան Լ. Գ.**, Հայագիտական ուսումնասիրութիւններ և Հրապարակ-ումներ, Հտ. Ա.-402 էջ, Հտ. Բ.-160 էջ (403–563), Լիսաբոն, 2002:

³ Տե՛ս **Dedeyan G.**, *Les Arméniens entre Grecs, Musulmans et Croisés, étude sur les pou-voirs arméniens dans le Proche-Orient méditerranéen (1068-1150)*, volume 1- 632 p., volume 2- 172 p. (647-819), Lisbonne, 2003.

⁴ «Արեւ», թիւ 13,281, 10 Օգոստոս, 1962:

⁵ Լույս են տեսել **Ն. Բյուզանդացու** «Հայկական բառաքննութիւնը» (1880), «Բառգիրք ի գաղղիերեն լեզվի ի Հայերեն» (1884), «Կորյուն վարդապետ և նորին թարգմանութիւնը» (1900) աշխատութիւնները: Որոշ երկեր մնացել են անտիպ:

⁶ Տե՛ս **Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-1962**, p. 84, «Յառաջ», 34րդ տարի, թիւ 8331, նոր չրջան, 14րդ տարի, թիւ 4132, 29 Հոկտեմբեր, 1958.

1965–1992 թթ. ընթացքում «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության ղեկավարությունն նախաձեռնություններ ու հատկացրած միջոցներով ի մի են բերվել և 50 հատորով հրատարակվել աշխարհի գրեթե բոլոր հայկական ձեռագրերի ցուցակները: Ձեռագրերը թարգմանվել են նաև անգլերեն, գերմաներեն, ֆրանսերեն լեզուներով ու գրանցվել միկրոֆիլմերի վրա¹: Հիմնարկությունն իր աշխատակիցների և հայտնի հայ, օտար գիտնականների² միջոցով աշխատանքներ էր կատարում Մատենադարանում, Փարիզի Ազգային գրադարանում, Երուսաղեմի «Գալուստ Կյուլպենկյան» գրադարանի Սուրբ Թորոս ձեռագրատանը, Մխիթարյան միաբանության՝ Վենետիկի և Վիեննայի գրադարաններում, Չմամոի վանքում, Կալկաթայի (Հնդկաստան), Հալեպի, Բեյրութի, Վաշինգտոնի, Լոնդոնի, Դուբլինի (Իռլանդիա) և բազմաթիվ այլ երկրների գիտական կենտրոններում³: Հայկական ձեռագրերի միկրոֆիլմերի պատրաստմանը տարեկան կտրվածքով հատկացվում էր 10 հազ. դոլար⁴: Ա. Չամբերթենը նշում է, որ ձեռագրերի ցուցակագրությունն ու հրատարակությունը «...Լիզպոնի Հաստատություն («Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունը՝ Վ. Ղ.) շատ սուղ արժեք, քանի ան պարտաւորուած էր գնել հարկ եղած նիւթերը, վերարտադրութեան գործիքներն ու պատրաստել միքրոֆիլմերը

¹ Միկրոֆիլմերի վրա գրանցված հայկական ձեռագրերից կարելի է հիշատակել Կիլիկյան դպրոցին պատկանող արքայական՝ Կեոան թագուհու (1268–1272 թթ.) և Վասակ իշխանի (1268 թ.) ձեռագրերը, ծաղկողներ Թորոս Ռոսլինի և Սարգիս Պիծակի նկարազարդած գործերը, Մարկոսի Ավետարանի մեկ էջը (10-րդ դար), Կարսի Գագիկ թագավորի Ավետարանը (11-րդ դար) և այլն (ավելի մանրամասն տե՛ս **Չամբերթեն Ա.**, Երուսաղէմ եւ Կիւլպէնկեաններ, էջ 149–151, 155–156):

² Նյութական մեծ հնարավորություններ էին ստեղծվել Նորայր արք. Պողոսյանի, Արթակ Մխիթարյանի, Սիրարփի Տեր-Ներսիսյանի, Հայր Ծառլ Ռենուի, Ծահե արք. Աճեմյանի, Գեորգ Հինդլյանի (Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքարանի ընդհանուր քարտուղար Կարպիս Հինդլյանի որդին էր) և ուրիշների համար, որոնք ուսումնասիրում էին հայկական ձեռագրերն ու կազմում դրանց ցուցակները (տե՛ս **Չամբերթեն Ա.**, Երուսաղէմ եւ Կիւլպէնկեաններ, էջ 149, 156–157, նաև՝ **Անթարյան Փ.**, Գալուստ Կյուլպենկյան Հայկական մատենաշարի ձեռագրացուցակները, «Քաներ Երևանի համալսարանի», 1971, № 2, էջ 238–244):

³ Տե՛ս **Չամբերթեն Ա.**, Երուսաղէմ եւ Կիւլպէնկեաններ, էջ 80, 149:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 151:

այս ձեռագիրներու ուսումնասիրութեան համար»¹: 1992 թվականից հետո հիմնարկութիւնն սկսեց իրականացնել հայկական ձեռագրերը նորագույն տեխնոլոգիաներով թվայնացնելու աշխատանքներ:

Վերոհիշյալից զատ, հիմնարկութեան Տնօրենների ժողովը որոշեց պարբերաբար նյութական օգնութիւն ցուցաբերել հայագիտական հանդեսներին ու ամսագրերին: «Հիմնարկութիւնը, նշում էին Ռ. Կյուլպենկյանն ու Գ. Յսայանը, երեք տարուան համար տարեկան հինգ հարիւր անգլիական ոսկիի յատկացում մը կատարած է հայագիտական պարբերաթերթ Հանդէս Ամսօրեայի, անոր ծաւալը ընդարձակելու եւ նոր աշխատակիցներու մասնակցութիւնը ապահովելու համար»²: Շոշափելով հայկական պարբերականների և ամսագրերի տպագրութեան նյութական դժվարութիւնների խնդիրը՝ «Արեւը» «Հանդէս Ամսօրեայի» օրինակով ողջունում էր «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկութեան նշված ձեռնարկումը և ընդգծում, որ «...այս օժանդակութիւնը ճիշդ տեղին և ատենին եղած է, կանոնաւորելու համար «Հանդէս Ամսօրեայ»ի հրատարակութիւնը և ընդարձակելու համար անոր ծաւալը: Դժբախտաբար, շատ անտեսուած էր այս հանդէսը, մինչեւ այսօր, հակառակ իր կատարած ազգագրական և պատմագիտական մեծ աշխատանքին»³: Գրեթէ նույն միտքն էր արտահայտում «Ազդակը» և խոսքը մասնավորեցնում գիտական այլ հանդեսի օրինակով՝ շեշտելով, որ «...կարեւոր է հրատարակութիւնը հայագիտական ուսումնաթերթի մը, որուն պակասը զգալի է 1933էն ի վեր, երբ լոյս տեսաւ Ռեվիւ Տէ գ'էթիւտ Արմէնիէնի վերջին թիւը: Ուրիշ առթիւ ալ շեշտած ենք այս մասին: Յարզ դրական ձեռնարկ մը չէր կատարուած վերակենդանացնելու համար հայագիտական հանդէսը՝ մարդու, մանաւանդ դրամի չգոյութեան պատճառաւ: Հիմա որ Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութիւնը հաստատած է Հայկական Մատենաշար մը, քայլ մը աւելի առաջ երթալով կրնայ այդ ձեռնարկն ալ յաջողցնել: Երբ նիւթական զոհողութեան առջեւ կանգ չառնուի, կարելի կ'ըլլայ գտնել հայ և օտար հայագէտներ, որոնք կրնան ստանձնել ուսումնաթերթին խմբագրական բաժինը»⁴:

¹ Տե՛ս **Զամբերթեն Ա.**, Երուսաղէմ եւ Կիւլպէնկեաններ, էջ 155:

² «Յուսարեք», թիւ 153, 1 Հոկտեմբեր, 1959:

³ «Արեւ», թիւ 12.420, 15 Հոկտեմբեր, 1959, թիւ 13.281, 10 Օգոստոս, 1962:

⁴ «Ազդակ», թիւ 142 (8963), 21 Օգոստոս, 1961:

Հետազայում աստիճանաբար ընդարձակվեցին հիմնարկությունից նպաստավորվող հանդեսների ցանկերն ու նրանց արվող նպաստների ծավալները, որոնք ներառեցին «Revue des Etudes Arméniennes»-ը (Փարիզ), «Բազմավէպը» (Վենետիկ), Հայագիտական հետազոտությունների միջազգային ասոցիացիայի «Newsletter»-ը (Լեյդեն), Հայաստանի Գիտությունների ակադեմիայի «Պատմաբանասիրական հանդեսը» և այլն¹:

Եզրափակելով գլուխը՝ պետք է արձանագրել, որ չնայած «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության հայկական ձեռնարկումներին նվիրված զեկուլցների ու տեղեկագրերի հեղինակները հաճախ չեն մտել մանրամասնությունների մեջ, այնուամենայնիվ գործունեությունից յուրաքանչյուր ուղղությունը վերաբերող հրապարակված փիճակագրական տվյալներն ու ցուցանիշները բավական են՝ վստահորեն պնդելու, որ հաստատությունից հայկական բաժանմունքի գործունեությունը տարիների ընթացքում միայն ընդլայնվել է և դարձել էլ ավելի նպատակային: Հրատարակվել ու հրատարակվում են հայագիտական բազում աշխատություններ: Հովանավորվել են հայկական գիտական հաստատություններ, նշանավոր հայագիտական հանդեսներ ու ամսագրեր: Լուրջ ուշադրություն և շոշափելի միջոցներ են հատկացվել ու հատկացվում հայագիտական միջազգային կոնֆերանսների, գիտաժողովների կազմակերպմանն ու անցկացմանը և այլն: Հարցի առումով տեղին է նաև մեջ բերել Ա. Չամբերթենի խոսքերն առ այն, որ «Կիւլպէնկեան Հիմնադրամի ծնունդէն ի վեր, Հայ Համայնքներու բաժնին նախընտրելի ծրագիրը եղած է օգնութիւնը Հայագէտներու եւ ձեռագրագէտներու»²:

Շուրջ 50 տարվա ընթացքում իրականացված ծրագրերը միանգամայն բավարար են՝ եզրակացնելու, որ «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունն անփոխարինելի դեր ունի հայագիտությունից զարգացման գործում և այսօր իսկ շարունակում է իր արգասաբեր գործունեությունն այդ ուղղությամբ:

¹ Տե՛ս Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-1962, p. 85, ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86, գ. 2, թ. 4-6, գ. 3, թ. 5-8:

² Չամբերթենի Ա., Երուսաղէմ եւ Կիւլպէնկեաններ, էջ 155:

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

«Գալուստ Կյուլպենկյան» բարեգործական Հաստատությունը, որն ստեղծվել է բացառապես մեկ անհատի՝ աշխարհահռչակ նավթ-արդյունաբերող Գ. Կյուլպենկյանի ցանկությունամբ և նյութական կարողությամբ, իր նպատակների իրագործման համար անհրաժեշտ միջոցների գոյացման ու դրանք կառավարելու տեսանկյունից էապես տարբերվում է հիմնադրամներից: Վերջիններս առավելապես հիմնվում են տարբեր մարդկանց համատեղ ջանքերով, ներդրումներով, իսկ իրենց անձեռնմխելի դրամագլուխն ու բարեգործությունների համար անհրաժեշտ գումարներն ապահովում են գերազանցապես անդամավճարների, հանգանակությունների, կտակների, արժեթղթերից ստացվող եկամուտների հաշվին և այլն: Այդ տեսանկյունից հասկանալի է, որ հիմնադրամները պարտավորված են հասարակությունը պարբերաբար տեղեկացնելու թե՛ իրենց նվիրված նյութական միջոցների ու դրանց կառավարման հարցերի, թե՛ կատարված հատկացումների ու կյանքի կոչված ծրագրերի նպատակահարմարություն չուրջ ծագող խնդիրների մասին:

Այլ է հանրային օգուտի մասնավոր բարեգործական Հաստատությունների՝ այս դեպքում «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության պարագան: Ոնդրո առարկա կազմակերպություն հիմնական եկամտի աղբյուրը եղել է Իրաքի նավթային ընկերությունը: Այդ ընկերության արժեթղթերի հինգ տոկոսը պատկանել է Գ. Կյուլպենկյանին, որն էլ իր կտակով (1953 թ.) այն փոխանցել է հիմնարկությանը: 1974 թ. Իրաքի նավթային ընկերության ազգայնացումից հետո «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունը հիմնել է նավթի և գազի արդյունահանման նոր ընկերություններ,

իսկ 1998 թ. գնել կրկին Գ. Կյուլպենկյանի կողմից հիմնադրված Partex՝ նավթի և գազի արդյունահանմամբ ու վաճառքով զբաղվող ընկերությունն արժեթղթերի ողջ փաթեթը: Հիմնարկությունն իր բարեգործական ծրագրերն իրականացնելու համար սկզբում Իրաքի նավթային ընկերության մեջ ունեցած հինգ տոկոս շահաբաժնից, այնուհետև Partex ընկերությունից, ինչպես նաև բանկերում պահվող արժեթղթերից գոյացող հասույթներից ու եկամուտներից կատարել է բաշխումներ, իսկ մնացած գումարը հավելել իր ակտիվին:

Նշվածը միանգամայն բավարար է՝ հասկանալու, որ այս հաստատության կատարած բարեգործությունները պայմանավորված չէին կառույցից դուրս գտնվող որևէ անհատի, հասարակական, պետական կազմակերպությունների ցանկություններով կամ, առավել ևս, ցուցումներով: Հիմնարկությունը նույնիսկ Պորտուգալիայում համարվել ու համարվում է վերկառավարական նշանակության կառույց: «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության բոլոր բարեգործությունները, ֆինանսական հաշվետվությունները, տարեկան հաշվեկշռի ստուգումներն ու նյութական միջոցների կառավարումն իրականացվում են գերազանցապես Գ. Կյուլպենկյանի կտակի կետերի և հաստատության կանոնադրության հոդվածների համաձայն: Միայն բացառիկ դեպքերում է թույլատրված կազմակերպությունը կառավարել պորտուգալական համապատասխան օրենքով:

Ահա սրանք են այն հիմնական պատճառները, որոնք առիթ դարձան լրջորեն հետաքրքրվելու, թե ինչու՞ է «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունն իր հիմնադրումից ի վեր բարեգործություններ կատարում հայկական կազմակերպությունների համար: Հարցն ավելի ուշագրավ է դառնում, երբ նկատի ենք առնում այն փաստը, որ Գ. Կյուլպենկյանը, բացառությամբ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսությանը, Երուսաղեմի «Գալուստ Կյուլպենկյան» գրադարանին և Կ. Պոլսի Սուրբ Փրկիչ հայկական հիվանդանոցին հատկացրած միջոցների, իր կտակով չէր նախատեսել հիմնարկության կազմում ստեղծել հայկական բաժանմունք կամ նյութական օգնություն ցուցաբերել հայությանը: Ընդ որում, պետք է նշել, որ Սփյուռքի հայկական կազմակերպություններին և Հայաստանին «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության հատկացրած նպաստները շատ հաճախ իրենց ծավալներով զիջել են միայն Պորտուգալիային

տրամադրված միջոցներին: Ոչ պակաս կարևոր ու հետաքրքրական է այն հանգամանքը, որ հիմնարկությունը, չլինելով հայկական կազմակերպություն, քաջատեղյակ էր ինչպես սփյուռքահայություն, այնպես էլ Հայաստանին հուզող բազմաթիվ կենսական հարցերին ու խնդիրներին՝ լինեին դրանք կրթության, գիտության, մշակույթի, ազգապահպանության, թե որևէ մեկ այլ բնագավառում: Ավելին, սփյուռքահայ մամուլը, հիմնարկության արխիվային նյութերն ու տարբեր աղբյուրներ վկայում են, որ «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունն, ի դեմս իր Տնօրենների ժողովի, միշտ հանդես է եկել զանազան երկրներում հայ համայնքների դիրքերն ամրապնդելու, հզորացնելու նախաձեռնություններով, կազմակերպել է հայագիտական թեմաներով գիտաժողովներ, ֆինանսավորել հայագիտական աշխատությունների, հանդեսների և ամսագրերի հրատարակությունը, աշխարհահռչակ համալսարաններում ու գիտական կենտրոններում հիմնադրել է հայագիտական ամբիոններ, խրախուսել սփյուռքահայ մատաղ, երիտասարդ սերունդների հայեցի կրթությունն ու դաստիարակությունը, լծվել հայ ժողովրդի հոգևոր ու նյութական արժեքների պահպանման, հարստացման դժվարին գործին, նպաստել Հայաստանում կրթության, գիտության զարգացմանն ու առողջապահական հաստատությունների արդիականացմանը:

Այսօր հայկական ձեռնարաններում, դպրոցներում և նախակրթարաններում կարելի է հանդիպել հազարավոր հայ պատանիների ու աղջիկների, որոնք անվճար կրթություն են ստանում, ծանոթանում հայ ժողովրդի բազմադարյա մշակույթին ու պատմությանը՝ չնորհիվ այն ձեռնարկումների, որոնք իրականացնում են «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության ղեկավարությունն ու հայկական բաժնի պատասխանատուները: Ծառայելով հայոց լեզվի և մշակութային արժեքների պահպանմանն օտար ափերում՝ հիմնարկության ղեկավարները հայ մարդուն ուղղորդում են դեպի իր ինքնություն և ազգային տեսակի պահպանման աներբ ուղին: Հաստատության Հայկական բաժանմունքի աշխատակիցների ջանքերով մշակվել են Սփյուռքի նոր սերունդների հայեցի կրթության ու դաստիարակության հատուկ հայեցակարգեր: Յուրահատուկ ուշադրության են արժանացել այն կրթահամալիրները, որոնք զբաղվել են հոգևոր-մշակութային, մանկավարժական և գիտական

գործունեությունը: Խնդրո առարկա կազմակերպությունն աշխատակիցներն ու ղեկավարությունը տարիներ շարունակ ոչ միայն նպատակահարմար ծախսերի միջոցով բազմացրել ու շենացրել են Հայկական կրթական օջախներն, այլև տարեցտարի ավելի են ընդլայնել իրենց գործունեության դաշտն ու աշխարհագրական սահմանները: Չնայած ուշադրության կենտրոնում են պահվել Սիրիայի, Լիբանանի, Թուրքիայի Հայ Համայնքները, որոնք ստրատեգիական նշանակություն ունեն Հայաստանի և Սփյուռքի Համար, հիմնարկությունը մեծածավալ հատկացումներ է արել նաև Ֆրանսիայի, Հունաստանի, Իտալիայի, ԱՄՆ-ի, Բրազիլիայի, Արգենտինայի, Ուրուգվայի, Ավստրալիայի և այլ երկրների Հայկական Հաստատություններին:

Հանրագումարի բերելով կատարված նվիրատվությունների բոլոր թվերը՝ ստացվում է մի պատկեր, համաձայն որի՝ Թե՛ Հայաստանին, Թե՛ Սփյուռքին տրամադրված նպաստների ծավալները հիմնարկության հիմնադրումից ի վեր տարեցտարի աճել են: 50 տարվա ընթացքում Հայկական ծրագրերի համար կառույցի ղեկավարները կատարել են շուրջ 120 միլիոն ԱՄՆ դոլարի հատկացում¹, որում լուրջ դերակատարություն են ունեցել Գևորգ և Միքայել Եսայանները, Ռոբերտո Կյուլպենկյանը, Կորյուն Քելչյանը, Վահրամ Մավյանն ու Զավեն Եկավյանը: Հայոց պետականությունը նեցուկ կանգնելու և նրա հիմնախնդիրները լուծելու նպատակով հիմնարկության հայազգի ղեկավարներն ու աշխատակիցները ոչ միայն օժանդակել են Հայաստանի Հանրապետության համար անփոխարինելի նշանակություն ունեցող կառույցներին, այլև աշխատանքներ են տարել այստեղից գիտնականների ու մտավորականների արտահոսքը դադարեցնելու ուղղությամբ: Հարկ է ընդգծել, որ «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունը չի բավարարվել միայն ֆինանսական հատկացումներով: Նրա գիտաշխատողները Հայկական բաժանմունքի նախաձեռնությամբ ու միջոցներով մասնակցել են Հայագիտական և, առհասարակ, գիտական բազմաթիվ հետազոտությունների:

Հիմնադրումից կարճ ժամանակ անց «Գալուստ Կյուլպենկյան»

¹ Նշված թվի իրական արժեքը ներկայումս հավասարազոր է ավելի քան 500 մլն. դոլարի:

յան» Հիմնարկության Տնօրենների ժողովի նախաձեռնությամբ համագործակցություն է հաստատվել նաև Սփյուռքում գործող բարեգործական կազմակերպությունների հետ, որը նպաստել է հայկական համայնքների տարաբնույթ խնդիրների՝ միասնական ջանքերով և շուտափույթ լուծմանը: Առաջին այդպիսի կազմակերպություններից մեկը, որի հետ գործակցեց Հիմնարկությունը՝ Հայկական բարեգործական ընդհանուր միությունն էր: Վերջինս ուներ գործունեության հարուստ փորձ և քաջատեղյակ էր հայկական համայնքների խնդիրներին: Այդ երկու կազմակերպության համագործակցությունը նպաստեց ոչ միայն նոր ձեռնարկումների մտահղացմանն ու ապահովեց դրանց արդյունավետ իրականացմանն, այլև ընդօրինակելի դարձավ Սփյուռքում համազգային որակներ ստեղծելու և շոշափելի հաջողություններ գրանցելու գործում: Գործակցության արդյունքում ընդլայնվեցին Սփյուռքի դպրոցներին նյութապես աջակցելու, կրթության որակը բարձրացնելու, հայկական կրթօջախներն անհրաժեշտ գույքով և գիտատեխնիկական նորագույն սարքավորումներով զինելու, չքավոր հայ երեխաներին ուսման տալու, դպրոցների միջև համագործակցություն հաստատելու ծրագրերը և այլն: Համագործակցություն հաստատվեց նաև Հայ օգնության, աղքատախնամ միությունների, «Հոուարդ Գարակեօզեան» հիշատակի ընկերակցության և այլ բարեգործական կազմակերպությունների հետ:

Ուշագրավ երևույթ էր Խորհրդային Հայաստանի կազմակերպություններին «Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկության հտակացրած մեծածավալ նյութական օգնությունը: Հիմնարկությունը 1964 թվականից հետո Հայաստանում սկսեց իրականացնել տարաբնույթ, լայնամասշտաբ բարեգործական ծրագրեր, որոնք ընդգրկում էին երկրի գիտության, կրթության և առողջապահության ոլորտները: Տարիների ընթացքում գիտական արժեքավոր և ծավալուն գրականություն տրվեց Գիտությունների ազգային ակադեմիայի հիմնարար գրադարանին, Երևանի պետական համալսարանին, Մատենադարանին, դեղորայք և թանկարժեք սարքավորումներ՝ բազմաթիվ հիվանդանոցների ու բուժհիմնարկների: Հայաստանից ոչ քիչ թվով գիտնականներ և ուսանողներ հիմնարկության միջոցներով մասնակցեցին միջազգային գիտահետազո-

տական աշխատանքների, վերապատրաստման դասընթացների, գիտաժողովների և այլն:

1988 թ. ավերիչ երկրաշարժից և 1991 թ. Հայաստանի պետականության վերընձյուղումից հետո երկրում ստեղծված ծանր սոցիալ-տնտեսական պայմաններն ստիպեցին աշխարհասփյուռ Հայությանն օգնության հասնելու իրենց հայրենակիցներին: Հայաստանում ստեղծվեցին նոր հիմնադրամներ, լայնամասշտաբ գործունեություն ծավալեցին ՀԲԸ Միությունը, Լինսի, Բարենորոգում միջազգային, Միջազգային տարադրամի հիմնադրամները, Ամերիկայի Հայ ավետարանչական ընկերակցությունը, Հայ օգնության միությունը և այլն: Զգալի էր նաև «Փալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության ավանդն ու օգնությունը Հայաստանին կենսական անհրաժեշտության ապրանքներ, դեղորայք, սննդամթերք և գիտատեխնիկական արդիական սարքավորումներ տրամադրելու գործում: Ընդ որում, հիմնարկության ղեկավարության ու վարիչների կատարած հատկացումները միայն մեխանիկական աշխատանքներ չէին: Գրանց միջոցով տարվել է ազգապահպան ու ազգաչեն քաղաքականություն, որն առնչություն չի ունեցել կուսակցությունների, դավանական զանազան ուղղությունների և հասարակական կազմակերպությունների՝ ժամանակ առ ժամանակ միմյանց հակասող ու եսակենտրոն քաղաքական վարքագծերի հետ: Միայն կրթական ծրագրերը բավական են, որպեսզի նկատելի դառնա բարեգործական այս հաստատության նպատակաուղղված, Հայանպաստ գործունեությունը:

Ամփոփելով ասվածը՝ կարելի է անվարան կերպով արձանագրել, որ Հայապահպանության և հայոց պետականության խնդիրների լուծմանը նեցուկ կանգնելու տեսանկյունից «Փալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունն ամենևին չի զիջում Հայկական կամ օտարերկրյա բարեգործական այն հաստատություններին, որոնք բազմաթիվ ծրագրեր են իրականացրել Հայաստանում և Սփյուռքում: Հիմնարկության Հայանպաստ բարեսիրական գործունեությունը, սակայն, առ այսօր չէր դարձել գիտական ուսումնասիրության առարկա: Գործունեություն, որը կարևորվում է Հայաստանի Հանրապետության կայացման, ամրապնդման գործում Սփյուռքի և օտարերկրյա կառույցների ունեցած տեղի ու դերի

առումով: Հուսով ենք, որ մոտ ապագայում նման հարցերին կհատկացվի ավելի մեծ ուշադրություն, որոնք իրենց արժանի տեղը կգրավեն ոչ միայն պատմագիտության, այլև համաշխարհային քաղաքակրթության զարգացմանը լրջորեն նպաստող բարեգործական կազմակերպությունների գործունեության ուսումնասիրությունների մեջ:

Սույն աշխատությունն առաջին փորձն է՝ ներկայացնելու «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության ստեղծման և ավելի քան 50 տարվա ընթացքում իրականացրած բազմաթիվ ու բազմաբնույթ հայանպաստ ծրագրերի ամբողջական պատկերը: Աշխարհում ծանրակշիռ դերակատարություն ունեցող այս հիմնարկությունը հայ իրականության մեջ ևս հանդիսանում է ազդու, կենտրոնաձիգ ուժ: Այն Սփյուռքի օջախները միմյանց և Հայաստանի Հանրապետությանը կապող ամուր օղակներից մեկն է:

**ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱՌՈՏ ԱԿՆԱՐԿ
«ԳԱԼՈՒՍՏ ԿՅՈՒՂՊԵՆԿՑԱՆ» ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹՅԱՆ ԵՎ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔԻ ՀԱՅԱԶԳԻ ՂԵԿԱՎԱՐՆԵՐԻ**

Գևորգ Լորիսի Եսայան

Գ. Լ. Եսայանը ծնվել է Ստամբուլում 1897 թ. մայիսի 11-ին, մահացել 1981 թ. ապրիլի 1-ին՝ Փարիզում¹: Նա ծագում է Կ. Պոլսի հայտնի Եսայաններից, որոնք հիմնականում զբաղվում էին թուրքական պետության բանկային, մաքսային գործով և ունեին սեփական առևտրական նավեր: Հաճախել է Ստամբուլի կենտրոնական բարձրագույն դպրոցը, այնուհետև՝ տեղի ամերիկյան Ռոբերտ վարժարանը: 1920 թ. ամուսնացել է Գ. Կյուլպենկյանի դստեր՝ Ռիտա Կյուլպենկյանի հետ, որից ունեցել է իր միակ որդուն՝ Միքայել Եսայանին: Երիտասարդ հասակում Գ. Եսայանը վարչական պաշտոններ է զբաղեցրել Գ. Կյուլպենկյանի գրասենյակում: Հետագայում Գ. Կյուլպենկյանը նրան նշանակել է որպես իր կտակակատար և հիմնարկության Տնօրենների ժողովի ցմահ տեսուչ: Գ. Եսայանը պատասխանատու էր հիմնարկության նավթային (այժմ չգործող) և ֆինանսական բաժանմունքների անխափան գործունեություն, ինչպես նաև հայկական ծրագրերի իրականացման համար:

¹ Տե՛ս <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=24&artId=558> [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 20.07.2008 թ.]:

Ռորերտո Վահանի Կյուլպենկյան

Ռ. Վ. Կյուլպենկյանը ծնվել է Ալժիրում՝ 1923 թ. ապրիլի 7-ին¹: 1943-ին գորակոչվել և ծառայել է ֆրանսիական բանակի՝ Հյուսիսային Աֆրիկայի ստորաբաժնում: 1946 թ. աշխատանքի է անցել նավթային գործի ասպարեզում՝ վարելով զանազան վարչական պաշտոններ Գ. Կյուլպենկյանի՝ Լոնդոնի գրասենյակում: 1964 թ. ընտրվել է «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության Տնօրենների ժողովի անդամ: Հանգստի է կոչվել 1996-ին: Ռ. Կյուլպենկյանը պատասխանատու էր հիմնարկության Հայկական Համայնքների և Մերձավոր Արևելքի ծառայությունների բաժանմունքների անխափան գործունեության, ինչպես նաև Հաստատության նավթային շահերի ու եկամուտների վերահսկման Համար: Նրա շուրջ 40 տարվա տրնաջան աշխատանքն ուղենիշ դարձավ «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության հետագա նպատակաուղղված գործունեության Համար: Ռ. Կյուլպենկյանը նաև ճանաչված գիտնական է՝ տնտեսագետ, արևելագետ-աղբյուրագետ, Պորտուգալիայի Պատմության ակադեմիայի թղթակից (1975), այնուհետև՝ իսկական անդամ (1983): 1996 թ. Հունվարի 17-ից Պորտուգալիայի Պատմության ակադեմիայի փոխնախագահն է: Նա հեղինակ է երեք տասնյակից ավելի գիտական աշխատությունների, որոնք «Պատմական ուսումնասիրություններ» խորագրի ներքո ամփոփվել են երեք հատորում և հրատարակվել 1995 թ.: Այս գիտնականի աշխատանքը բարձր է գնահատվել ու արժևորվել նաև Հայաստանում: 1992 թ. Հուլիսի 20-ին Հայաստանի Գիտությունների ազգային ակադեմիան Ռ. Կյուլպենկյանին ընտրել է արտասահմանյան անդամ, իսկ 1994 թ. Երևանի պետական համալսարանի գիտական խորհուրդը նրան շնորհել է պատվավոր դոկտորի կոչում:

¹ Տե՛ս <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=24&artId=567> [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 20.07.2008 թ.], նաև՝ էջեր Հայ գաղթավայրերի պատմություն, էջ 4, 5-7, 11, «Արև», թիւ 220110, 22 Յուլիս, 1992, **Գալլաքյան Կ.**, նշվ. աշխ., «ՊԲՀ», 2006, № 3, էջ 8, **Ջամբերթեն Ա.**, Մարդը եւ իր գործը, էջ 50:

Միքայել Գևորգի Եսայան

Մ. Գ. Եսայանը ծնվել է 1927 թ. մայիսի 7-ին¹: 1981-ից մինչև 2005 թ. եղել է «Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկության Տնօրենների ժողովի տեսուչ, որից հետո այդ պաշտոնն զբաղեցրել է որդին՝ Մարտին Եսայանը: 1992-ից Հանդիսանում է նույն Հիմնարկության ցմահ պատվավոր նախագահը: Մ. Եսայանը հաճախել է Լոնդոնի Հարոու դպրոցը, այնուհետև՝ Բալիոլ քոլեջը (Օքսֆորդ), որը գերազանց գնահատական-

ներով ավարտելուց հետո ստացել է հումանիտար գիտությունների առաջին կարգի գիտական աստիճան: 1945-1948 թթ. Մ. Եսայանը ծառայել է Անգլիայի զինված ուժերի՝ թագավորական հրետանու ստորաբաժնում: 1951-1956 թթ. աշխատել է Իրաքի նավթային ընկերության՝ Լոնդոնի և Իրաքի գրասենյակներում, 1957-ին՝ Անգլիայի դատական համակարգում որպես իրավապաշտպան: 1976-ին նշանակվել է Մեծ Բրիտանիայի թագուհու խորհրդական, 1983-ին՝ ընտրվել Անգլիայի դատական համակարգի իրավապաշտպանների ղեկավար, իսկ 1987-1988 թթ. եղել է Միացյալ Թագավորության փաստաբանների ընդհանուր խորհրդի պատվիրակ: Պորտուգալիային մատուցած ծառայությունների համար 1993 թ. երկրի նախագահը Մ. Եսայանին շնորհել է Արժանավորաց հրամանատարի կոչում: 2003-ին Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսը նրան պարգևատրել է «Կիլիկյան իշխան» շքանշանով:

¹ Տե՛ս <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=24&artId=568>, <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=24&artId=201> լայնելությունները կայք էջեր կատարվել են 20.07.2008 թ.-], նաև՝ Գալլաքյան Կ., նշվ. աշխ., «ՊԲՀ», 2006, № 3, էջ 14:

Կորյուն Միքայելի Քեչիչյան

Կ. Մ. Քեչիչյանը ծնվել է 1915 թ.՝ Մալաթիայում, մահացել 1990-ին՝ Լիսաբոնում¹: Վարել է Հայկական բաժանմունքի փոխստնորենի և տնօրենի պաշտոնները: Բարձրագույն կրթություն է ստացել Բեյրութի Ամերիկյան Համալսարանում: 1938 թ. Կ. Քեչիչյանն աշխատանքի է անցել Իրաքի նավթային ընկերությունում՝ զբաղեցնելով տարբեր վարչական պաշտոններ: 1956 թ. տեղափոխվել և հաստատվել է Լիսաբոնում: Կ. Քեչիչյանն զգալի ավանդ ունի մերձավորարևելյան տարածաշրջանում ծագած պատերազմներից հետո Հայկական կրթական հաստատությունների վերաշինման գործում: Նա համակարգում էր նաև «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության՝ Հայաստանում իրականացվող բարեգործական ծրագրերի հետ կապված հարցերը և մինչև իր կյանքի վերջին տարիները սերտ կապ պահպանեց Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեի հետ:

¹ Տե՛ս <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=24&artId=570>, <http://www.gulbenkian.pt/in dex.php?section=24&artId=201> [այցելությունները կայք էջեր կատարվել են 20.07. 2008 թ.]:

Վահրամ Հակոբի Մավյան

Վ. Հ. Մավյանը ծնվել է 1926 թ. Հունիսի 27-ին՝ Երուսաղեմում¹: Նախնական կրթությունն ստացել է ծննդավայրի Սրբոց Թարգման-չաց վարժարանում, որից հետո ուսումը շարունակել և 1944 թ. ավարտել է տեղի անգլիական «Bishop Gobat» քոլեջը: 1948 թ. հաստատվել է Կիպրոսում և որպես ուսուցիչ աշխատանքի անցել Նիկողիայի «Մելիքեան» ազգային վարժարանում: Այնուհետև, մինչև 1958 թ. դասավանդել է ՀԲԸ Միություն «Մելքոնեան» կրթական հաստատությունում, որից հետո մեկնել է Անգլիա (Հյուսիսային Իոլանդիա) և Բելֆաստի «Queen's university»-ում ուսանել իմաստասիրություն, հոգեբանություն և անգլիական գրականություն: 1961-ին Վ. Մավյանը վերադարձել է «Մելքոնեան» վարժարան՝ դասավանդելու հոգեբանություն, հայոց լեզու և գրականություն: 1963 թ. տեղափոխվել է Լիսաբոն և աշխատանքի անցել «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկությունում՝ որպես Հայկական բաժանմունքի փոխտնօրեն: Մահացել է 1983 թ. Լիսաբոնում: Թաղված է Բեյրութում:

Վ. Մավյանը նաև սփյուռքահայ նշանավոր գրող, հասարակական գործիչ էր: Լույս են տեսել նրա «Համեցող վերադարձ» (1956) բանաստեղծությունների ժողովածուն, «Հայու բեկորներ» (1967), «Անկապ օրագիր» (1968), «Ամէն տեղ հայ կայ» (1977), «Մխացող հոգիներ» (1977) և այլ, թվով ավելի քան քսան, արձակ գործեր: Մահվան պատճառով անավարտ է մնացել «Հայկական Պաղեստին» վեպը: Վ. Մավյանի ստեղծագործությունների հիմնական առանցքը աշխարհասփյուռ հայերի հոգեկան տառապանքն է, պայքարն՝ ազգային ինքնությունն ու դիմագիծը պահպանելու համար: Հայ գրողն ու հասարակական գործիչը մեծ հեղինակություն և հարգանք էր վայելում ինչպես Սփյուռքում, այնպես էլ հայրենիքում: Բազմիցս այցելել է Հայաստան:

¹ Տե՛ս «Արև», թիւ 19.178, 23 Յունիս, 1982, թիւ 19.361, 8 Փետրուար, 1983:

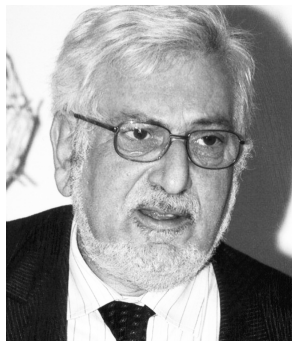
Մարտին Միքայելի Եսայան

Մ. Մ. Եսայանը ծնվել է 1959 թ. նոյեմբերի 16-ին¹: «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության Տնօրենների ժողովի տեսուչ է ընտրվել 2005 թ. հուլիսի 20-ին: 1972-1977 թթ. հաճախել է էտոնի, իսկ 1978-1981 թթ.՝ Քեմբրիջի համալսարանի «Էմանուել» քոլեջը՝ ստանալով հումանիտար գիտությունների գիտական աստիճան: 1986-1988 թթ. հաճախել է Հարվարդի գործարարության դպրոց՝ մասնագիտանալով գործարար կառավարման բնագավառում: 1981-ից մինչև 1986 թվականն աշխատել է Լոնդոնում՝ որպես Միջազգային բիզնես կազմակերպության ծրագրերի համակարգող, այնուհետև՝ մինչև 2003 թ., Բոստոնի Խորհրդատվական ընկերությունում: Զուգահեռաբար Մ. Եսայանը տարբեր կազմակերպություններում ստանձնել է անգլիական ներդրումների համար պատասխանատուի, ֆինանսական նոր ծառայությունների ուսուցման, եվրոպական հաճախորդների ծրագրի, համաքանցի օգնությունը կատարվող առևտրի ու եվրոպական ֆինանսական ծառայությունների ղեկավարի պաշտոններ և այլն:

¹ Տե՛ս <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=24&artId=48>, <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=24&artId=201> [այցելությունները կայք էջեր կատարվել են 20.07. 2008 թ.]:

Զավեն Վարդանի Եկավյան

Զ. Վ. Եկավյանը ծնվել է 1943 թ. սեպտեմբերի 1-ին՝ Հալեպում: Բարձրագույն կրթություն է ստացել Երևանի պետական համալսարանում՝ ավարտելով բանասիրական ֆակուլտետը (1969 թ.)¹: Ուսանել է նաև Սորբոնի համալսարանում (ավարտել է 1964 թ.), Արևելյան կենդանի լեզուների բարձրագույն դպրոցում (ավ. է 1964 թ.), Փարիզի հասարակագիտության ակադեմիայում (ավ. է 1964 թ.) և Պետական վարչագիտություն հիմնադրամում (ավ. է 1977 թ.): 1972-1984 թթ. աշխատել է Սորբոնի համալսարանում՝ որպես դասախոս: Եղել է նաև Մարի-Նուրբար ուսանողական ուստանի տնօրեն: Հեղինակ է «Հնդեվրոպական լեզուների բառապաշարը և հայերենի տեղը» (1975 թ., ֆրանսերեն), «Ֆրանս-հայերեն բառարանագրությունը 19-րդ դարում» (1976 թ., ֆրանսերեն), «Մխիթարյան միաբանությունը և բառարանագրությունը» (1977 թ., ֆրանսերեն) և այլ աշխատությունների:

Պարգևատրվել է Մայայայից (1994 թ., Շվեյցարիա), Հայ կաթոլիկ պատրիարքության Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոց պատվո (1995 թ.) շքանշաններով, Ֆրանսիայի Ասպետ արժանավորաց (1995 թ.), Վատիկանի Սուրբ Սեղբեստրոսի հրամանատար (1999 թ.), Հայաստանի Հանրապետության Մովսես Խորենացու (2000 թ.), Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսության՝ ասպետի և իշխանի աստիճանի (2003 թ.) մեդալներով: Սփյուռքի «Բարձրագույն կրթության բաժնի» անդամ է (կենտրոնատեղին՝ Անթիլիաս, Լիբանան), Սորբոնի համալսարանի լեզվաբանության դոկտոր (1977 թ.): 1998 թվականից ՀՀ ԳԱԱ, իսկ 2000-ից՝ Երևանի պետական համալսարանի պատվավոր դոկտոր է, Ռուսաստանի Դաշնության հասարակական գիտությունների ակադեմիայի անդամ:

¹ Տե՛ս <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=24&artId=571>, <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=24&artId=201> [այցելությունները կայք էջեր կատարվել են 20.07. 2008 թ.], նաև՝ Ով ով է, Հայեր, Կենսագրական հանրագիտարան, Հ. 1, Ե., 2005, էջ 728, **Դալլաքյան Կ.**, նշվ. աշխ., «ՊԲՀ», 2006, № 3, էջ 14, նույն հեղինակի՝ Հայ սփյուռքի պատմություն, էջ 219-220:

Մեծ է բաժանմունքի ներկայիս ղեկավարի կատարած աշխատանքը թե՛ նոր ծրագրերի իրականացման, թե՛ դրանց աշխարհագրական սահմանների ընդլայնման առումով: Հարկ է ընդգծել, որ հիմնարկության բեղուն գործունեությունը, որը մեծապես կախված է եղել նաև հաստատության պատերից դուրս՝ հեռավոր երկրներում կատարվող ուսումնասիրություններից, զանազան կազմակերպությունների պատասխանատուների հետ ունեցած բազմաթիվ ու բազմաբնույթ խնդիրների քննարկումներից, իր շարունակությունն ու ընդարձակումն ունեցավ Ձ. Եկավյանի պաշտոնավարության ընթացքում: Ձ. Եկավյան մարդուն և հային երբեք խորթ չի եղել Հայաստան աշխարհը. Հայաստանի համար ծանր՝ 1988 թ. երկրաշարժի, 1990-ականների չհայտարարված պատերազմի ցուրտ ու մութ տարիներին երկրի օդանավակայանում բազմիցս են վայրէջք կատարել նրա ջանքերով ուղարկված բեռնատար ինքնաթիռները՝ բերելով պահածոյացված կաթ, սննդամթերք և դեղորայք: Միայն Հայաստանի ավելի քան 90 հիվանդանոցի՝ նորագույն սարքավորումներով զինելու փաստը բավական է՝ ընդգծելու Ձ. Եկավյանի՝ երկրի խնդիրների լուծմանը մասնակից դառնալու ցանկությունն ու շահագրգռությունը. բառեր, որոնք իմաստ ու նշանակություն ունեն այնքանով, որքանով «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության Հայկական բաժանմունքն օգնություն է տրամադրում Հայաստանի կրթության, գիտության, առողջապահության, մշակութային հիմնարկներին առանց կտակային պարտավորություն¹:

¹ Տե՛ս <http://www.azg.am/?lang=AR&num=2006052007> [այցելությունը կայք էջ կատարվել է 15.06.2007 թ.]:

**«ԳԱԼՈՒՍ ԿՑՈՒԼՊԵՆԿՅԱՆ» ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹՅԱՆ
ԿԱՏԱՐԱԾ ՀԱՏԿԱՑՈՒՄՆԵՐԸ
(1956-2006 թթ.)**

Աղյուսակ 1

Տարիներ	Հասույթ	Հատկացումներ և ծախսեր	Մաքուր շահույթ
1957	364.053	147.776	216.277
1958	587.902	223.427	364.475
1959	817.781	125.526	692.255
1960	749.627	201.825	547.802
1961	732.920	232.153	500.767
1962	881.132	232.346	648.786
1963	906.515	317.979	588.536
1964	916.114	340.874	575.240
1965	1.006.841	451.330	555.511
1966	988.393	478.781	509.612
1967	843.199	507.998	335.201
1968	951.968	568.382	383.586
1969	1.071.973	584.041	487.932
1970	1.062.184	659.287	400.954
1971	619.055	638.529	-19.474
1972	889.045	623.415	265.630
1973	404.431	556.193	-151.762
1974	1.072.106	499.086	573.020
1975	668.988	650.226	18.762
1976	813.682	648.740	164.942
1977	1.080.292	818.874	261.418
1978	1.363.268	985.041	378.227
1979	2.111.146	1.462.160	648.986
1980 ¹	6.938.199	1.884.601	5.053.598

¹ Fundação Calouste Gulbenkian 1956/1981. 25 Anos de Gestão Financeira, Lisboa, 1983, p. 19. Հիմնարկության Հատկացումներն ու եկամուտները 1957-1980 թթթ. ընթացքում (հաշվարկված է պորտուգալական արժույթով՝ կոնտոյով, իսկ մեկ կոնտոն այդ ժամանակաշրջանում համարժեք էր չուրջ 35 ԱՄՆ դոլարի):

Աղյուսակ 2

Երկրներ	1956-1972	1973	1974	1975	1976	1956-1976 ¹	%
Պորտուգալիա	2,979,705	345,183	301,582	464,698	390,474	4,481,642	61.6
Հայկական Համայնքներ	526,472	34,394	29,021	39,654	41,584	671,125	9.2
Մեծ Բրիտանիա	523,678	26,859	31,783	26,991	31,787	641,098	8.8
Միջին և Մերձավոր Արևելք	963,113	23,650	-3,265	-42,513	2,656	943,641	13.0
Այլ երկրներ	465,665	17,275	18,328	8,352	32,718	542,338	7.4
Ընդամենը	5,458,633	447,361	377,449	497,182	499,219	7,279,844	100

Աղյուսակ 3

Տարիներ	Գումար	Կազմակերպություններ
1963	3,000	Մատենադարան
1964	50,000	ՀԽՍՀ ԳԱ Հիմնարար գրադարան Մատենադարան ՀԽՍՀ Պատմական Հուշարձանների պահպանության կոմիտե
1965	100,000	Երևանի պետական Համալսարան Երևանի բժշկական ինստիտուտ ՀԽՍՀ ԳԱ Ազրոքիմիայի ինստիտուտ

¹ Calouste Gulbenkian Foundation, Report of the accountancy checking commission, relating to the year 1976, Lisbon 1977, pp. 4-22. 1956-1976 թթ. ընթացքում տարրեր երկրներին արված նպաստները (Հաշվարկված է կոնտոյով):

1966	100,000	Պետական համալսարան Բժշկական ինստիտուտ ՀԽՍՀ ԳԱ Ագրոքիմիայի ինստիտուտ
1967	100,000	Մատենադարան Պետական համալսարան ՀԽՍՀ ԳԱ Սրտաբանություն և սրտի վիրաբուժության ինստիտուտ
1968 ¹	150,000	Պետական համալսարան ՀԽՍՀ ԳԱ Օրբելու անվան ֆիզիոլոգիայի ինստիտուտ ՀԽՍՀ Առողջապահության նախարարության Արուվյան քաղաքի հակատուբերկուլյոզային դիսպանսեր
Ընդամենը	503,000	

Աղյուսակ 4

Տարի- ներ ²	Կազմակերպու- թյուններ	Գումար	Գնված նյութեր և սարքավոր- ումներ, այլ նպատակներով կատարված ծախսեր
1963	Մատենադարան	\$ 3.000	Գիտական գրականություն
1964	—//—	\$ 15.000	—//—
1967	—//—	\$ 10.000	—//—
1969	—//—	\$ 10.000	—//—

¹ ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 2, գ. 669, թ. 11: 1963–1968 թթ. ընթացքում ՀԽՍՀ-ի գիտա-հետազոտական և այլ հաստատություններին հատկացված նյութական միջոցների ծավալը (հաշվարկված է ԱՄՆ դոլարով):

² ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 2, գ. 669, թ. 11–15, ց. 6, գ. 585, թ. 1–10, գ. 586, թ. 1–3, գ. 594, թ. 1–3: 1963–1974 թթ. ընթացքում ՀԽՍՀ-ի գիտահետազոտական և այլ հաստատությունների համար կատարված հատկացումներով ձեռք բերված նյութերն ու սարքավորումները (հաշվարկված է ԱՄՆ դոլարով և անգլիական ֆունտ ստեռլինգով. անունների և անվանումների կրկնությունից խուսափելու նպատակով օգտագործել ենք տարբերանշան՝ —//—):

1969	—//—	—	Գիրապոզիտիվ ցուցադրման սարք ¹
1972	—//—	\$ 10.000	Գիտական գրականություն
1973	—//—	\$ 10.000	—//—
1974	—//—	\$ 3.000	—//—
1974	—//—	\$ 25.000	Լուսապատճենահանման սարքավորում՝ «Ռենկքսերոքս 1824»
1974	—//—	\$ 13.000	Տպագրական սարքավորում՝ «Վերիթայփեր»
1964	ՀԽՍՀ ԳԱ Հիմնարար գրադարան	\$ 15.000	Գիտական գրականություն
1966	—//—	\$ 10.000	—//—
1969	—//—	\$ 10.000	—//—
1972	—//—	\$ 10.000	—//—
1973	—//—	\$ 15.000	—//—
1974	—//—	\$ 3.000	—//—
1973	Հայաստանի Ա. Մյասնիկյանի անվան Հանրային գրադարան	\$ 10.000	—//—
1974	—//—	\$ 3.000	—//—
1964	ՀԽՍՀ Պատմական հուշարձանների պահպանություն	\$ 20.000	Պատմական հուշարձանների վերանորոգման և վերականգնողական աշխատանքներ
1968	Երևանի պետական համալսարան	£ 709.4	Օպտիկական սարքավորում իր հավելյալ մասերով
1968	—//—	£ 118.11	Ինտերֆերոմետր «Ֆարրի-Պետրո»

¹ Համապատասխան փաստաթղթում չի նշված հիշյալ սարքի արժեքը, որի փոխարեն գրված է հետևյալը. «Իրենք են («Գալուստ Կյուպեևկյան» հիմնարկության աշխատակիցները՝ Վ. Ղ.) գնել և ուղարկել» (տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 2, գ. 669, թ. 14):

1968	—//—	£ 1,732.1	Ֆոտոնյութերի մշակման սարքավորում
1968	—//—	£ 34.1	Լուսաֆիլտրերի հավաքածու
1968	—//—	£ 1,176	Պոլարոգրաֆ
1968	—//—	£ 13,938	Դիկտոգրաֆ
1968	—//—	£ 1,130	Ֆոտոմետր
1968	—//—	£ 9,622.8	Պոլարոմետր
1968	—//—	£ 480	Լարորատոր սարքավորումներ
1968	—//—	£ 180. 2	—//—
1968	—//—	£ 3. 292	Ուլտրաքննարիֆուզա
1968	—//—	£ 655	Լարորատոր սարքավորումներ
1968	—//—	£ 1,847	Նոտոսարքավորում
1968	—//—	£ 533.13	Լարորատոր սարքավորումներ
1968	—//—	\$ 40,000	Էլեկտրոնյեցեֆալոգրաֆ
1968	—//—	\$ 400	Էպիդիասկոպ
1968	—//—	\$ 10,000	Գիտական գրականություն
1969	—//—	\$ 60,000	Լարորատոր սարքավորումներ
1969	—//—	\$ 3,202	Պոլարոգրաֆ
1972	—//—	\$ 10,000	Գիտական գրականություն
1973	—//—	\$ 15,000	—//—
1974	—//—	\$ 3,000	—//—
1974	—//—	\$ 34,400	Մանրադիտակներ
1974	—//—	\$ 49,100	Լարորատոր սարքավորումներ
1974	—//—	\$ 16,000	Լինգաֆոնային ապարատներ
1968	Երևանի բժշկական ինստիտուտ	£ 5,089	Էլեկտրոնյեցեֆալոգրաֆ
1968	—//—	£ 5,657	Ուլտրաքննարիֆուզա
1972	—//—	\$ 17,800	Բուժ. և լարորատոր սարքավորումներ
1969	Երևանի Օտար լեզուների ինստիտուտ	\$ 10,000	Լինգաֆոնային ապարատներ

1968	ՀԽՍՀ ԳԱ Ազրո- քիմիայի ինստի- տուտ	£ 323	Լաբորատոր սարքավորումներ
1968	—//—	£ 558	—//—
1968	—//—	£ 3,292	Ուլտրացենտրիֆուգա
1968	—//—	£ 1,426	Լաբորատոր սարքավորումներ
1968	—//—	£ 156	—//—
1969	—//—	\$ 28,840	Ամինաթթվային անալիզատոր, 4 ոտոր
1973	—//—	\$ 13,000	Չափազրական սարքավորում իր պահեստամասերով
1968	Ներո և նեյրոլո- գիայի կլինիկա	\$ 460	Լուսարձակ
1968	Սիյուոքահայութ յան հետ մշակու- թյային կապի կոմիտե	\$ 109	Ջայնագրիչ
1968	Սրտաբանություն և սրտի վիրաբու- ժություն ինստի- տուտ	\$ 7,615	Մանրադիտակ
1969	—//—	\$ 12,408	Լաբորատոր սարքավորումներ
1969	—//—	\$ 2,625	Բժշկական գործիքներ
1969	—//—	\$ 35,179	Լաբորատոր սարքավորումներ
1969	—//—	\$ 265	Լաբորատոր սարքավորումների յամպեր
1969	—//—	\$ 50,000	Էլեկտրոնային միկրոլուսանկարման սարք
1972	—//—	\$ 100,000	Բժշկական սարքավորումներ և գործիքներ
1972	Երևանի ՈՍ Աբով- յանի անվան պե- տական մանկա- վարժական ինս- տիտուտ	\$ 13,000	Լինգաֆոնային ապարատներ

1972	Երևանի Պոլիտեխնիկական ինստիտուտ	\$ 12.800	Լաբորատոր սարքավորումներ
1973	—//—	\$ 13.000	—//—
1972	ՀնՍՀ ԳԱ Գեո-Ֆիզիկայի ինստիտուտ	\$ 1.200	—//—
1972	ՀնՍՀ ԳԱ Ֆիզիոլոգիայի ինստիտուտ	\$ 4.100	—//—
1972	Բյուրականի աստղադիտարան	\$ 5.000	Օպտիկական և հայելապատ սարքավորումներ
1973	—//—	\$ 19.000	—//—

Աղյուսակ 5

Տարիներ ¹	Կատարած Հատկացումներ
1956-1980 թթ.	—//—
Կրթություն	\$ 12 622 308
Դրամաշնորհներ	\$ 8 383 320
Հայագիտություն	\$ 1 213 347
Գիտություն	\$ 4 568 220
Արվեստ	\$ 1 380 400
Առողջապահություն և խնամատարական ծրագրեր	\$ 1 010 738
Ընդամենը	\$ 29 178 333
Ընդամենը/ 1981 թ.	\$ 2 170 000

¹ ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 86., գ. 1, թ. 1, գ. 2, թ. 4-28, գ. 3 թ. 1-2: 1956-2006 թթ. ընթացքում «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության Հայկական բաժանմունքի կատարած Հատկացումներն ըստ բնագավառների (Հաշվարկված է ԱՄՆ դոլարով և եվրոյով):

1982 թ.	-//-
Գիտություն	\$ 400 000
Կրթություն	\$ 1 600 000
Ընդամենը	\$ 2 000 000
1983 թ.	-//-
Գիտություն	\$ 450 000
Կրթություն	\$ 1 350 000
Արվեստ	\$ 200 000
Ընդամենը	\$ 2 000 000
1984 թ.	-//-
Գիտություն	\$ 450 000
Կրթություն	\$ 1 490 000
Արվեստ	\$ 60 000
Ընդամենը	\$ 2 000 000
1985 թ.	-//-
Կրթություն	\$ 1 381 665
Գիտություն	\$ 450 000
Ննամատարական ծրագրեր	\$ 88 335
Արվեստ	\$ 80 000
Ընդամենը	\$ 2 000 000
1986 թ.	-//-
Կրթություն	\$ 1 580 000
Գիտություն	\$ 490 000
Արվեստ	\$ 30 000
Ընդամենը	\$ 2 000 000
1987 թ.	-//-
Կրթություն	\$ 1 650 512
Գիտություն	\$ 496 141
Արվեստ	\$ 130 000
Ընդամենը	\$ 2 276 653
1988 թ.	-//-
Կրթություն	\$ 1 728 079
Գիտություն	\$ 500 000
Արվեստ	\$ 75 000

Ընդամենը	\$ 2 303 079
1989 թ.	-//-
Կրթություն	\$ 1 611 973
Գիտություն	\$ 1 000 000
Ընդամենը	\$ 2 611 973
1990 թ.	-//-
Կրթություն	\$ 1 778 935
Գիտություն	\$ 1 000 000
Ընդամենը	\$ 2 778 935
1991 թ.	-//-
Կրթություն	\$ 2 116 175
Գիտություն	\$ 560 000
Արվեստ	\$ 10 000
Ընդամենը	\$ 2 686 175
1992 թ.	-//-
Կրթություն	\$ 2 350 448
Գիտություն	\$ 560 000
Ընդամենը	\$ 2 910 448
1993 թ.	-//-
Կրթություն	\$ 2.467.169
Գիտություն	\$ 525.000
Արվեստ	\$157.831
Ընդամենը	\$ 3.150.000
1994 թ.	-//-
Կրթություն	\$ 2.732.500
Գիտություն	\$ 575.000
Ընդամենը	\$ 3.307.500
1995 թ.	-//-
Կրթություն	\$ 3 322 220
Խնամատարական ծրագրեր	\$ 192 000
Ընդամենը	\$ 3 514 220
1996 թ.	-//-
Կրթություն	\$ 3 658 613
Գիտություն	\$ 52 223

Մշակութային ծրագրեր	\$ 85 260
Ընդամենը	\$ 3 796 096
1997 թ.	-//-
Կրթություն	\$ 3.449.660
Գիտություն	\$ 35.476
Ընդամենը	\$ 3.485.136
1998 թ.	-//-
Կրթություն	\$ 4 078 550
Գիտություն	\$ 518 590
Խնամատարական ծրագրեր	\$ 211 400
Ընդամենը	\$ 4 808 540
1999 թ.	-//-
Կրթություն	\$ 3 512 954
Գիտություն	\$ 365 000
Ընդամենը	\$ 3 877 954
2000 թ.	-//-
Կրթություն	\$ 3 731 733
Գիտություն	\$ 171 485
Առողջապահություն և խնամատարական ծրագրեր	\$ 162 500
Ընդամենը	\$ 4 065 718
2001 թ.	-//-
Կրթություն	\$ 3 461 385
Գիտություն	\$ 320 625
Ընդամենը	\$ 3 782 010

2002 թ.	-//-
Կրթություն	3 408 169
Գիտություն և այլ դրամաշնորհներ	389 034
Ընդամենը	3 797 203
2003 թ.	-//-
Կրթաթոշակներ	2 583 526, 82
Կրթական, գիտական ծրագրեր և այլ դրամաշնորհներ	951 687,12
Ընդամենը	3 535 213, 94
2004 թ.	-//-
Կրթաթոշակներ	2 420 459
Կրթական, գիտական ծրագրեր և այլ դրամաշնորհներ	716 260
Ընդամենը	3 136 719
2005 թ.	-//-
Կրթաթոշակներ	2 064 734
Կրթական, գիտական ծրագրեր և այլ դրամաշնորհներ	771 563
Ընդամենը	2 836 297
2006 թ.	-//-
Կրթաթոշակներ	2 505 142
Կրթական, գիտական ծրագրեր և այլ դրամաշնորհներ	472 538
Ընդամենը	2 977 680
Ընդամենը 1956-2006 թթ.	\$ 90.702.770
	16.283.112,94

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂԲՑՈՒՐՆԵՐԻ ԵՎ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Սկզբնաղբյուրներ

Արխիվային նյութեր

Հայաստանի ազգային արխիվ (ՀԱԱ)

1.1 ֆ. 113, ց. 168, գ. 207:

1.2 ֆ. 178, ց. 1, գ. 518:

1.3 ֆ. 420, ց. 86, գգ. 1, 2, 3, 4, 5, 6 7, 8:

1.4 ֆ. 430, ց. 1, գ. 731:

1.5 ֆ. 875, ց. 1, գ. 30, ց. 2, գգ. 251, 532, 533, 534, 669, ց. 4, գգ. 287, 864, ց. 5, գգ. 1, 2, 3, 4, 6, 7, 303, ց. 6, գգ. 564, 565, 585, 586, 594, ց. 8, գգ. 12, 216, ց. 9, գգ. 34, 117, 140, ց. 14, գ. 17:

2. Տպագիր սկզբնաղբյուրներ

2.1 Calouste Gulbenkian Foundation, Report of the accountancy checking commission, relating to the years 1961, 1962, 1964, 1965, 1967, 1968, 1969, 1971, 1976, 1978, Lisbon, 1962, 1963, 1965, 1966, 1968, 1969, 1970, 1972, 1977, 1979.

2.2 Calouste Gulbenkian Foundation, Grants 1956-1962, 1963-1965, prepared by the finance department, Lisbon, Printed by Gráfica Boa Nova, Limitada, 1963, 1966, 136, 155 pages.

3. Գրականություն

3.1 Ավետիսյան Ս., «Մերձավոր Արևելքում Ամերիկյան նպաստամատույց կոմիտեի գործունեությունը Հայաստանում 1918-1930 թթ.» (Թեկնածուական ատենախոսություն), Ե., 2007, 180 էջ:

3.2 Բալազյան Լ., Ալեքսանդր Մանթաշյանց, Ե., «Հայաստան» հրատարակչություն, 1991, 192 էջ:

3.3 Բալազյան Լ., Գալուստ Գյուլբենկյան, Ե., «Զանգակ-97» տպարան, 2004, 304 էջ:

3.4 Դալլաքյան Կ., Ակնարկներ սփյուռքահայ հասարակական մտքի

պատմություն, Ե., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, 1994, 460 էջ:

3.5 **Դալլաքյան Կ.,** Հ.Բ.Ը. Միություն նախագահ Գ. Կյուլպենկյանի հրաժարականի հարցի շուրջ, Ե., 1996, 112 էջ:

3.6 **Դալլաքյան Կ.,** Ռամկավար Ազատական Կուսակցություն պատմություն (1921-1940), գիրք առաջին, Ե., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, 1999, 309 էջ:

3.7 **Դալլաքյան Կ.,** Հայ Սփյուռքի պատմություն, Ե., «Ձանգակ-97» տպարան, 2004, 288 էջ:

3.8 **Դալլաքյան Կ.,** Հուշապատում, Ե., «Երևան» պոլիգրաֆիական ձեռնարկություն ԲԲԸ, 1998, 367 էջ:

3.9 **Ջալեհ Արքեպս.,** Պատրիարքական Յուշերս. վաերազիրներ եւ վկայութիւններ, Գահիրէ, «Նոր Աստղ» տպարան, 1947, 424 էջ:

3.10 էջեր Հայ գաղթավայրերի պատմութեան, խմբագրութեամբ փրոֆ. Վ. Բ. Բարխուդարեանի եւ դոկտ. Ջաւեն Եկաւեանի, Ե., 1996: Printed by Grafica de Coimbra, Ltd, Portugal, 244 pages.

3.11 **Լեո,** Երեսնամյակ Հայոց բարեգործական ընկերություն Կովկասում: 1881-1911: Թիֆլիս, 1911, 360 էջ:

3.12 **Համազասպյան Վ.,** Ալեք Մանուկյան, Ե., ՀՀ կառավարությունն առընթեր հրատարակչական գործի վարչություն «Զվարթնոց» պոլիգրաֆիական ձեռնարկություն, 1994, 76 էջ:

3.13 Համազգայինի Նշան Փալանճեան ճեմարան: Անցեալն ու ներկան: Հունձքը: 1970-71 տարեշրջանը: Պէյրութ, Համազգայինի Վահէ Սէթեան տպարան, 1971, 60 էջ:

3.14 Համազգայինի Նշան Փալանճեան ճեմարան: Անցեալն ու ներկան: Հունձքը: 1972-73 տարեշրջանը: Պէյրութ, Համազգայինի Վահէ Սէթեան տպարան, 1973, 60 էջ:

3.15 Հայ սփյուռք հանրագիտարան, Հայկական հանրագիտարանի հրատ., Ե., «Տիգրան Մեծ» հրատարակչություն, 2003, 732 էջ:

3.16 **Մեղրոնյան է.,** Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միություն պատմություն, Ե., «Մուղնի» հրատարակչություն, 2005, 584 էջ:

3.17 **Մեղրոնյան է.,** Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միությունը Խորհրդային Հայաստանում 1923-1937 թթ., Ե., «Նոյյան Տապան», 1999, 202 էջ:

3.18 Նուպար եւ Նուպարաչեն, Փարիզ, ՀԲԸՄ հրատ., 1929, 47 էջ:

- 3.19 **Շատվորյան Հ.,** Թիֆլիսի Հայ բարեգործական Հաստատությունների պատմությունից, Ե., ՀՀ ԳԱԱ Պատմ. ինստ., 2007, 173 էջ:
- 3.20 **Ով ով է, Հայեր, Կենսագրական Հանրագիտարան, Հ. 1, Հայկական Հանրագիտարանի Հրատարակչություն, Ե., 2005, 728 էջ:**
- 3.21 **Զամբերթեն Ա.,** Գալուստ Սարգիս Կիւլպէնկեան: Մարդը եւ իր գործը, Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան Հայկական Համայնքներու Ծառայութեան Բաժանմունք, Լիզպոն, Edicão: Fundação Calouste Gulbenkian, Serviço das Comunidades Arménias (traduzido do texto original em FrancUs), Execução Gráfica: G. C.- Gráfica de Coimbra, Lda. Coimbra-Portugal, 1999, 64 էջ:
- 3.22 **Զամբերթեն Ա.,** Երուսաղէմ եւ Կիւլպէնկեաններ: Գալուստ Կիւլպէնկեան Հաստատութիւն, Հայ Համայնքներու Բաժանմունք, Լիզպոն, Grafica de Coimbra, Lda. Palheira - Assafarge 3001-453 Coimbra-Portugal, 2007, 168 էջ:
- 3.23 **Պօղոսեան Ս.,** Պօղոս Նուբար Փաշա. ազգային գործիչը, Ե., «Զանգակ-97» տպարան, 2004, 264 էջ+4 էջ ներդ.:
- 3.24 **Սարուխան Ա.,** Աղեքսանդր Մանթաշեանց, մեծ վաճառական եւ բարեգործը, յիշողութիւններ իր մահուան 20ամեակի առթիւ, Վիեննա, «Մխիթարեան» տպարան, 1931, 233 էջ:
- 3.25 **Ստեփանյանց Ս.,** Հայ առաքելական եկեղեցին ստալինյան բռնապետութեան օրոք, Ե., «Ապոլոն» Հրատարակչություն, 1994, 242 էջ:
- 3.26 **Սփյուռքահայ կազմակերպություններ, գիրքը Հրատարակության են պատրաստել Արամ Սարգսյանը, Ամալյա Պետրոսյանը, խմբագիր՝ Հովհաննես Այվազյան, Ե., Հայկական Հանրագիտարանի Հրատ., 2002, 152 էջ:**
- 3.27 **Վասիլե Ա.,** Պարսից ծոցը փոթորկի էպիկենտրոնում, Ե., «Հայաստան» Հրատարակչություն, 1986, 359 էջ:
- 3.28 **Փափստոս Բուզանդ,** Հայոց պատմություն, թարգմանությունը, ներածությունը և ծանոթագրությունները ակադեմիկոս Ստ. Մալխասյանցի, Ե., Հայպետհրատ, 1947, 345 էջ:
- 3.29 **Քէօսէեան Վ.,** Յուշամատեն 160-ամեայ Սուրբ Փրկիչ Հայոց Հիւանդանոցի, Իսթանպուլ, Dizgi ve Baski Murad ofset, 1994, 534 էջ:
- 3.30 **«1900, Ընդարձակ օրացույց Ազգային Հիվանդանոցի»,** տոմար, զանազան գիտելիքներ, վիճակագրական տեղեկություններ, Կոստանդնուպոլիս, տպագրութիւն Տէր Մինասեան, նախկին տպարան Գ.

Պաղտատիան, Սուլթան Համամ Ճարտէսի, Թիւ 14, 1900, 367 էջ,
ծանուցումներ՝ 12 էջ:

բ) օտար լեզուներով

- 3.31 **Azeredo de Perdigo J.**, Calouste Gulbenkian Foundation, Chairman's Report, 20th July 1955–31st December 1959, Lisbon, Printed by Gráfica Boa Nova, Limitada, 1961, XVII, 212 pages.
- 3.32 **Azeredo de Perdigo J.**, Calouste Gulbenkian Foundation, Chairman's Report II, 1st January 1960–31st December 1962, Lisbon, Printed by Gráfica Boa Nova, Limitada, 1963, XX, 203 pages.
- 3.33 **Azeredo de Perdigo J.**, Calouste Gulbenkian, Collector, Lisbon, Printed by Gráfica Boa Nova, Limitada, 1969, 237 pages.
- 3.34 Calouste Gulbenkian Foundation, Armenian Department, Twenty years of activity 1956–1976, Lisbon, "Neogravura", 1976, 16 pages.
- 3.35 Calouste Gulbenkian Foundation, Calouste Gulbenkian Museum, Lisbon, "Pacheco", 1990, 68 pages.
- 3.36 Calouste Gulbenkian Museum, Composto e impresso no ano de 1982, Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian, 1982, 401 pages: [25] leaves of plates; ill (some col.): 24 pages.
- 3.37 European Gas & Electric Company, Standard Oil Company (New Jersey), Standard Oil Company (New Jersey) and oil production in Hungary by MAORT: 1931–1948. Copyright 1949, European Gas & Electric Company, printed in U.S.A., N. Y. 1949.
- 3.38 Foundation Calouste Gulbenkian, Lisbonne, Neogravura, LDA, 1967, 41 pages.
- 3.39 Fundação Calouste Gulbenkian, 1956–1981, 25 Anos de Gestão Financeira, Lisboa, "Novotipo", 1983, 432 pages.
- 3.40 **Gulbenkian C. S.**, La Transcaucasie et la Peninsule d'Apcheron: souvenirs de voyage, Paris, "Hachette & Cie.", 1891, 336 pages.
- 3.41 **Gulbenkian N.**, Portrait in oil. New York, Published by Simon and Schuster, Inc., 1965, 383 pages.
- 3.42 **Gulbenkian N.**, Nous les Gulbenkian, London, "Hutchinson", 1965, 340 pages.
- 3.43 **Hewins R.**, Mr. Five Per Cent; the biography of Calouste Gulbenkian,

London, Hutchinson, 1957, 254 pages.

- 3.44 **Hewins R., Mr. Five Per Cent. The Story of Calouste Gulbenkian, New York, Published by Rinehart & Company, Inc., 1958, X, 261 pages.**
- 3.45 **Lodwick J., In collaboration with D.H. Young. Gulbenkian, an interpretation of Calouste Sarkis Gulbenkian, London, The Windmill Press Kingswood, Surrey, 1958, VII, 289 pages.**
- 3.46 **Musée Calouste Gulbenkian, Lisbonne, s. n., 1991, 399 pages.**
- 3.47 **The international seminar on Oil as a weapon in the struggle against imperialism and Israeli aggression and a means to the development of an independent national economy, Baghdad, November 11-14, 1972. Published by the Permanent Secretariat of the A.A.P.S.O., 89, Abdel Aziz Al Seoud St., Marial Cairo, A.R.E., October, 1974.**
- 3.48 **The AGBU Story, prepared by Bedros Norehad, New York, published by the Armenian General Benevolent Union of America, Inc., 1956, 32 pages.**
- 3.49 **The Rockefeller Foundation, annual report, 1949, New York, printed in the United States of America, 1950, 462 pages.**
- 3.50 **The Ford Foundation Annual Report: 1969, New York, printing: Case-Hoyt Corporation, 1969, 176 pages.**
- 3.51 **The Houghton Mifflin Dictionary of Biography; The Most Comprehensive Coverage, from ancient times to the present day; Introduction by Justin Kaplan, Boston-New York, printed by Houghton Mifflin, 2003, 1696 pages.**
- 3.52 **Yarman Arsen, Osmanli saglik hizmetlerinde ermeniler ve Surp Pirgic ermeni hastanesi tarihi, Istanbul, 2001, s. 866.**
- 3.53 **Yergin Daniel, The Prize: the epic quest for oil, money, and power, New York, London, Sydney, Tokyo, Singapore, printed in the U.S.A., Simon & Schuster, 1991, 877 pages, XXXIII, il., 24 cm, bibliogr.: pp. 848-873.**

4. Հոդվածներ

ա) Հայերեն

- 4.1 **Անթարյան Փ., Գալուստ Կյուլպենկյան Հայկական մատենաշարի ձեռագրացուցակները, Բանբեր Երևանի Համալսարանի, 1971, № 2, էջ 238 – 244:**

- 4.2 **Ավետիսյան Ս.**, Հայ ազգային պատվիրակության և Ամերկոմի Համագործակցությունը 1920-ական թթ., Հայոց պատմության Հարցեր, 2007, № 8, էջ 286 - 294:
- 4.3 **Գույումջյան Գ.**, «Կյուլպենկյան Հիմնարկության» Հայկական մատենաշարը, Բանբեր Երևանի Համալսարանի, 1968, № 1, էջ 237:
- 4.4 **Դալլաքյան Կ.**, Գալուստ Կյուլպենկյան Հիմնարկությունը (Կեդոարյա Հոբեյանի առթիվ), Պատմա-բանասիրական Հանդես, 2006, № 3, էջ 3 - 22:
- 4.5 **Թորգոմանյան Վ.**, Հաոց Հին Հիւանդանոցները, «Հայաստանի կոչնակ», 1925, թիւ 1, էջ 12-13:
- 4.6 **Մեղրոնյան է.**, Գալուստ Կյուլպենկյան – Խորհրդային Միություն. չկայացած գործընկերություն, Լրաբեր Հասարակական գիտությունների, 1998, № 3, էջ 91 - 101:
- 4.7 **Մուրադյան Ս.**, Սիրիայի Հայկական բարեգործական ընդհանուր միություն պատմությունը, Հայոց պատմության Հարցեր, 2008, № 9, էջ 181-191:

բ) ուսերեն

- 4.6 **Петров Г., Ширинян Р.**, Мистер пять процентов (о Галусте Гюлбенкяне). Коммунист, 1990, № 8, стр. 4.

5. Պարբերական մամուլ

- 5.1 «Արեւ», Գահիրէ, 1953, 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995:
- 5.2 «Այգ», Պէյրուիթ, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1962, 1963, 1964, 1965:
- 5.3 «Ազատ օր», Աթէնք, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981:
- 5.4 «Ազգ», Երևան, 2005, 2006:
- 5.5 «Ազգակ», Պէյրուիթ, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1970, 1971,

1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980:

- 5.6 «Ալիք», Թէչրան, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970:
- 5.7 «Ասպարէզ», Կլէնտէյլ, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969:
- 5.8 «Ապագայ», Փարիզ, 1931, 1932:
- 5.9 «Զարթօնք», Պէյրուիթ, 1960, 1961, 1962:
- 5.10 «Նորհրդային Հայաստան», Երևան, 1931, 1932, 1960, 1964:
- 5.11 «Նիթան», Փարիզ, 1956, 1957, 1958, 1959:
- 5.12 «Հայրենիք», Պոսթրն, 1932:
- 5.13 «Մարմարա», Կ. Պոլիս, 1926, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1965:
- 5.14 «Յառաջ», Փարիզ, 1929, 1930, 1931, 1956, 1958, 1959, 1960, 1961, 1998, 2005:
- 5.15 «Յուսաբեր», Գաշիրէ, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964:
- 5.16 «Նոր Երկիր», Փարիզ, 1932:
- 5.17 «Նոր օր», Աթէնք, 1933:
- 5.18 «Պայքար», Պոսթրն, 1953, 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973 (Յունուար-Օգոստոս, Հոկտեմբեր-Դեկտեմբեր), 1974, 1975, 1976, 1977, 1978 (Յուլիս-Դեկտեմբեր), 1978, 1979, 1980 (Հունվար-Հոկտեմբեր), 1981 (Օգոստոս-Դեկտեմբեր), 1982, 1983, 1984, 1985, 1986 (Փետրուար, Մարտ-Դեկտեմբեր), 1987, 1988, 1989 (Փետրուար-Ապրիլ, Յունիս-Դեկտեմբեր), 1990, 1991, 1992, 1993, 1994:

6. Համացանցային կայք էջեր

- 6.1 http://www.armenews.com/article.php3?id_article=39281.
- 6.2 http://www.armeniapedia.org/index.php?title=Armenian_Education.
- 6.3 <http://www.armenianprelacy.org/100704c.htm>.
- 6.4 <http://www.azg.am/?lang=AR&num=2006052007>.
- 6.5 <http://www.azad-hye.net/news/viewnews.asp?newsId=876jz95>.
- 6.6 http://armenianstudies.csufresno.edu/sas_newsletter/Spring2001/page2.htm.

- 6.7 <http://www.acam-france.org/bibliographie/auteur.php?cle=tchamkerten-astrig>.
- 6.8 [http://bookz.ru/authors/urii-ju kov/stalin-705/page-10-stalin-705.html](http://bookz.ru/authors/urii-ju_kov/stalin-705/page-10-stalin-705.html).
- 6.9 <http://www.colegioarmenio.edu.ar/>.
- 6.10 <http://www.gulbenkian.pt>.
- 6.11 <http://www.gulbenkin-paris.org>.
- 6.12 <http://www.gulbenkian.uk.org>.
- 6.13 <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=24>.
- 6.14 <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=24&artId=201>.
- 6.15 <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=24&artId=568>.
- 6.16 <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=24&artId=571>.
- 6.17 <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=2&artId=12>.
- 6.18 http://www.gulbenkian.pt/fundacao_estatutos_testamento.asp.
- 6.19 <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=24&artId=48>.
- 6.20 <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=24&artId=558>.
- 6.21 <http://www.gulbenkian.org/english/report2005/Apresentacao.pdf>.
- 6.22 <http://www.gulbenkian.org/english/headoffice.asp>.
- 6.23 <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=6>.
- 6.24 http://www.gulbenkian.pt/english/report2004/pp0_13.pdf.
- 6.25 <http://www.gulbenkian.org/english/report2005/Apresentacao.pdf>.
- 6.26 <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=6&artId=37>.
- 6.27 <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=6&artId=35>.
- 6.28 <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=24&artId=567>.
- 6.29 <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=24&artId=201>.
- 6.30 <http://www.gulbenkian.pt/index.php?section=24&artId=570>.
- 6.31 <http://www.gulbenkian.pt/Jardins/>.
- 6.32 http://www.historymuseum.am/pastexhibitions_am.
- 6.33 [http://www.melkonyanforever.org/Yegavian%20in%20Istan bul.pdf](http://www.melkonyanforever.org/Yegavian%20in%20Istan_bul.pdf).
- 6.34 <http://www.petroprimo.pt>.
- 6.35 <http://www.saintsarkis.org.uk>.
- 6.36 <http://www.state.gov/r/pa/ho/time/id/88104.htm>.
- 6.37 http://www.ugab.org.ar/framesets/index_edu_compromiso.htm.
- 6.38 http://www.zarplata.ru/a-id-14_230.html.

Vahram Gharakhanyan

Armenian activities of the Calouste Gulbenkian Foundation: 1956-2006

SUMMARY

The present study is dedicated to an actual and almost untouched theme. It concerns the enlightenment of the benevolent, Armenian-favouring activities of the Calouste Gulbenkian Foundation, a charitable and scientific-cultural organization. The Foundation was established in Portugal in 1956 in accordance with the terms of the Will of the world-famous oil tycoon Calouste Sarkis Gulbenkian (1869-1955). The government of Portugal endowed the Foundation with legal entity by decree-law (No. 40690) dated 18th July 1956. The main purpose of the Foundation is assistance to scientific, cultural, educational, artistic and humanistic activities. Today, the number of countries enjoying the support of the Calouste Gulbenkian Foundation is more than 75.

The work consists of an introduction, three chapters, a conclusion, an appendix and a list of the used sources and literature. The intentions, assigned tasks, analysis of the used sources and literature are presented in the introduction. It is marked that neither the "Phenomenon Gulbenkian" nor the Foundation of the same name have ever been a subject of detailed research in the Armenian world. Thus, a large number of events continue to remain unknown worldwide. This is the first attempt to make a thorough study of the Calouste Gulbenkian Foundation's benevolent activities that can undoubtedly be defined as Armenian-favouring owing to the incessant and fruitful work carried out within Armenian communities of different countries and in different sections of Armenian society.

The first chapter of the book, entitled **"The establishment of the Calouste Gulbenkian Foundation"**, deals with the questions of both business and charitable activities of its founder, C. Gulbenkian. Special attention is given to a fact according to which the world-known oil magnate had kept in touch with the Armenian reality both during his presidency at the Armenian General Benevolent Union (1930-1932) and long before, as far back as 1920s. According to various sources C. Gulbenkian had serious intentions to set apart an essential part of his fortune to meet the needs of Armenian people. He had meetings with well-known statesmen and politicians (Simon Vratsian, Avetis Aharonian, Alexander Khatisian, Levon Karakhan) of the time for that purpose.

Questions are also raised concerning the details of establishment, legal status and charitable activities of the Calouste Gulbenkian Foundation. Issues on the creation of Armenian department within that organization are considered and discussed, too. The accent is put on the fact that although the Foundation Calouste Gulbenkian has never been a political organization, it has played a political role of vital importance for Armenian people up to now: promotion and preservation of the cultural heritage as well as assistance to attain a national unity.

The charitable donations and development plans in behalf of the cultural-educational, ecclesiastical and public health organizations of the Armenian Soviet Socialist Republic, Republic of Armenia (RA), the Armenian communities of Syria, Lebanon, Iran, Iraq, Turkey, Jordan, Greece, France, USA, Argentina, Brazil and of the other countries carried out by the Armenian Communities Department of the Calouste Gulbenkian Foundation are represented and described in the second chapter (**"The programmes carried out by the Armenian Department of the Foundation"**). The purposeful policy of the management of the Armenian Department of the Foundation is emphasized in the work. Their main intention was assistance to the realization of ethno-cultural and national aspirations of the Armenian people. Considerable quantities of funds were allocated for the organizations of Diaspora; anyhow the Foundation's activities have been concentrated mainly in Syria, Lebanon and Turkey, countries where Armenians in the early

seventies stood at 600,000. However, due to unstable economic and political circumstances in the Middle East these countries suffered in the meantime massive emigration. The programs implemented by the Armenian Department in favour of Armenians who became refugees in consequence of the Arab-Israeli conflict are discussed and analyzed, too. The fact of special importance is the cooperation of the Calouste Gulbenkian Foundation's top management with the U.N.O., governments of Lebanon, Greece and France within the framework of aid to Armenian refugees.

The third chapter is entitled **"The Armenian Department's assistance to the development of science in Armenia and in Diaspora"**. It is underscored that the Armenian Department of the Foundation has allocated substantial sums to satisfy the needs of different institutes of the National Academy of Sciences (NAS) of RA. In particular within the medical scope the Armenian Department's activities are reflected in the following: hospital equipment in Armenia and in Turkey, institution of two laboratories in Yerevan (Center of Medical Genetics of NAS and Laboratory for drugs and food control), support to Armenian researchers at CERN (European Centre for Nuclear Research) in Geneva, etc.

Furthermore the Library of Ancient Manuscripts (Matenadaran), the Yerevan State University and the National Library are equally pillars of the Armenian Department's activities. In addition, the Armenian Department deals with the development of Armenology. It has set up and financed chairs in Armenology at different international prestigious universities (Oxford, Harvard, Tufts, London University School of the Oriental and African Studies, Catholic Institute in Lyon etc.). It has supported the publication of Armenological studies and renders considerable material support to numerous Armenological magazines.

The results and outputs of the research are summarized in the conclusion according to which the benevolent Armenian activities of the Calouste Gulbenkian Foundation are a valuable contribution to the strengthening of Armenian statehood and national unity in the Armenian Communities worldwide. The short biographies of Armen-

ian heads of the Armenian Department of the Calouste Gulbenkian Foundation and tables of grants distributed by the Department for various Armenian institutions during the years 1956-2006 are given in the appendix.

Ваграм Караханян

Проармянская деятельность учреждения “Галуст Гюльбенкян”: 1956-2006 гг.

РЕЗЮМЕ

Данная работа посвящена почти не исследованной и актуальной теме – освещению благотворительной проармянской деятельности учреждения “Галуст Гюльбенкян”, которое является благотворительной и научно-культурной организацией. Учреждение было основано в 1956 г. в Португалии согласно завещанию всемирно известного нефтяного магната Галуста Гюльбенкяна (1869-1955). Декретом № 40690 (датированным 18-го июля 1956 г.) правительство Португалии признало правосубъектность вышеупомянутого учреждения, главной целью которого является поддержка научных, культурных, образовательных, художественных и гуманитарных начинаний. Сегодня помощью этого фонда пользуются свыше 75 стран мира.

Книга состоит из введения, трех глав, заключения, приложения и списка использованной литературы. Во введении представляются поставленные цели и задачи, анализируются использованные источники и литература. Отмечается, что до сих пор “феномен Гюльбенкян” и одноименное учреждение не были предметом научного изучения, вследствие чего многочисленные события представлялись и продолжают представляться неверно, с логично противоречащими друг другу комментариями. Это первая попытка создать научную и всеобъемлющую работу о благотворительной деятельности учреждения “Галуст Гюльбенкян” в армянской реальности - деятельности, которую можно уверенно назвать проармянской благодаря непрерывной и плодородной работе, проводящейся в армянских общинах разных стран и в разных социальных слоях армянского общества.

Первая глава работы озаглавлена **“Основание учреждения “Галуст Гюльбенкян”**. Здесь освещается экономическая и благотворительная деятельность основателя упомянутой организации Г. Гюльбенкяна. Особенно подчеркивается тот факт, что всемирно известный нефтяной магнат общался с армянской реальностью как будучи председателем Армянского Всеобщего Благотворительного Союза (1930-1932 гг.), так и намного раньше, еще в 1920-х годах. Кроме этого, с помощью разных источников освещается и акцентируется примечательный факт, согласно которому Г. Гюльбенкян имел серьезные намерения предоставлять существенную часть от своего состояния для нужд армянского народа. С этой целью он встречался с известными государственными, политическими деятелями своего времени - Симоном Врацяном, Аветисом Агароняном, Александром Хатисяном и Леоном Караханом.

Освещены также подробности основания, юридического статуса и благотворительной деятельности учреждения **“Галуст Гюльбенкян”**. Рассмотрены и проанализированы вопросы создания Армянского отдела внутри этой организации. Подчеркивается, что хотя фонд **“Галуст Гюльбенкян”** не был и не является политической организацией, но для армянского народа он по сегодняшний день играет насуточно важную политическую роль, способствуя сохранению его национального и духовного облика, делу его единения.

Во второй главе - **“Программы, осуществленные Армянским отделом учреждения”** - представляются благотворительные пожертвования и планы развития, осуществленные Армянским отделом фонда **“Галуст Гюльбенкян”** в пользу культурно-образовательных, духовных и здравоохранительных учреждений Арм. ССР, РА, армянских общин Сирии, Ливана, Ирана, Ирака, Турции, Иордании, Греции, Франции, США, Аргентины, Бразилии и др. Акцентируется то обстоятельство, что все руководители и армянские сотрудники фонда **“Галуст Гюльбенкян”** проводили целенаправленную политику, сутью которой была поддержка этнокультурной и национальной идентичности армянского народа. Хотя выделялись значительные средства почти для всех организаций диаспоры, но главными аренами деятельности фонда были и остаются Сирия и Ливан, так как именно из этих стран (особенно из Ливана) по причине политической нестабильности ближневосточного региона с 1970-х годов

начались массовые эмиграции армян. В этой главе обсуждаются и анализируются также программы, осуществленные Армянским отделом в пользу армян, ставших беженцами вследствие арабо-израильского конфликта. В рамках помощи армянским беженцам особо важным фактом является сотрудничество высшего руководства учреждения “Галуст Гюльбенкян” с ООН, правительствами Ливана, Греции и Франции.

Третья глава озаглавлена **“Помощь Армянского отдела развитию науки в Армении и в диаспоре”**. В этой главе отмечается, что значительные суммы были выделены Армянским отделом учреждения “Галуст Гюльбенкян” для удовлетворения нужд различных институтов Академии наук (НАН) РА, Матенадарана, ЕрГУ и Национальной библиотеки. Были оборудованы больницы в Армении и в Турции, учреждены лаборатории в Ереване (Центр Медицинской Генетики НАН РА и Лаборатория для контроля лекарственных средств и качества пищевых продуктов), поддержаны армянские исследователи Европейского Центра Ядерного Исследования в Женеве (CERN) и т.д. Освещены также инициативы руководства учреждения в целях развития арменоведения. Подчеркивается, что Собрание директоров фонда основало и финансировало кафедры арменоведения в разных известных научно-образовательных центрах мира (Оксфорд, Гарвард, Тафтс, Лондонский университет, Католический Институт Лиона и др.), издавало и издает арменоведческие труды, оказывало и продолжает оказывать существенную материальную помощь многочисленным арменоведческим журналам, ежемесечникам и т. п.

В заключении обобщается изложенный материал и делаются выводы, согласно которым благотворительная проармянская деятельность учреждения “Галуст Гюльбенкян” является значительно ценным вкладом в укреплении армянской государственности и национального единства с точки зрения места и роли армянских и международных благотворительных фондов.

В приложении приводятся таблицы сумм, выделенных Армянским отделом фонда “Галуст Гюльбенкян” в течение 1956-2006 гг. в пользу различных армянских учреждений, и краткий биографический очерк армянских руководителей этого фонда.

ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐ

- Արդուլ Համիդ - 34, 35
Աբովյան Խ. - 142, 230
Ադոնց Ն. - 202
Աթայան Ռոբերտ - 185
Ալբերտո Ժոզե Պեսոսա - 70
Ալեքսանդր (Մակեդոնացի) - 200, 202
Ակինյան Ներսես - 200, 202
Ահարոնյան Ավետիս - 51, 53, 79
Աղաթոն (Աղաթոնյան) Գրիգոր - 11
Աղաթոն (Աղաթոնյան) Մկրտիչ - 11
Աճեմյան Մովսես - 76, 77
Աճեմյան Շահեստ արք. - 206
Աճէմեան Յակոբ - 156
Ամենհանաթ փարավոն - 183
Այվազեան Արզամ - 199
Այվազեան Արմէն - 199
Այվազյան Հովհաննես - 27
Անաստաս կաթողիկոս - 8
Անդրե Գոնսալվես Պերեյրա - 75
Անթարյան Փ. - 206
Անտոնիո Վիանա Բարեյրո - 70
Աշոտ III Բագրատունի թագավոր
(Ողորմած) - 8
Առաքելեան Հայկ - 166
Առաքելյան Կարո - 198
Ավետիսյան Ս. - 49
Արամ Ա կաթողիկոս - 113
Արթուր Ռուպինչեթան - 184
Արթուր Սանտոս Սիլվա - 75
Բալագյան Լիա - 25, 27, 58, 76, 77,
237
Բարխուդարեան Վ. Բ. - 182
Գազիկ Արծրունի - 8
Գազիկ թագավոր/ Կարսի - 206
Գաղեղյան Ստեփան - 205
Գարակոչյան Ա. - 164
Գևոնյան Գեղամ - 187
Գիլանենց Պետրոս դի Սարգիս - 200,
202
Գլադոյան Ալիս - 156
Գյուլյան Արա - 156
Գոնսալո Ռիբեյրո Տելլես - 70
Գովցյան Ալեքսի - 126
Գուլոյան Ա. - 54
Գուլյումջյան Գ. - 200
Գուվեյա Թերեզա - 75
Գուրելիչ էլիզաբեթ - 127
Գրիգոր Նարեկացի - 202, 204
Դալլաքյան Կարլեն 13, 16, 19, 25, 26,
28, 29, 44, 46-48, 62, 69, 75, 76,
81, 92, 118, 119, 125, 128, 129,
136, 140, 167, 170, 171, 218, 219,
223, 237, 238, 242
Դանիելյան Ժիրայր - 204
Դանիէլեան Կարինես - 204
Դեղեկյան Ժերար - 205
Դեյվիդ Յանգ - 21

- Դենտոն Լ. Գ. – 57
- Դը Լյուսենա Դիոգո – 75
- Դիանա դիցուհի – 183
- Դոմինգոս դը Սուզա Հոյշթայն – 87, 104, 176, 180
- Դուրեան Պետրոս – 174
- Դուրյան Եղիշե – 49
- Եզնիկ – 200, 202
- Եկավյան Զավեն – 1, 3, 4, 19, 25, 85, 90, 93, 106, 107, 111, 122, 124, 126, 136, 142, 143, 149, 157, 161, 171, 177, 179, 187, 193, 195, 197, 198, 202-205, 213, 223, 224
- Եկավյան Նարեկ – 106
- Եկատերինա II [ռուս կայսրուհի] – 183
- Եղիշե արք. Տերտերյան – 119, 170
- Եղիշե Զարենց – 94
- Եսայան Գևորգ – 17, 19, 56, 57, 76, 83, 84, 94, 95, 103, 116, 118, 121, 124, 131, 132, 145, 149, 151, 160, 166, 173, 184, 194, 196, 205, 207, 212, 217
- Եսայան Հովհաննես – 33
- Եսայան Մարտին – 62, 75, 219, 222
- Եսայան Միքայել – 19, 62, 106-108, 136, 149, 161, 170, 171, 192, 196, 197, 202, 203, 212, 217, 219
- Երամյան Արրահամ փաշա – 19
- Երզնի Դանիել – 28, 43
- Զարեկ [Կիլիկիայի թագուհի] – 8
- Զարեհ Ա կաթողիկոս [Մեծի Տանն Կիլիկիո] – 173
- Զեյթունցյան Սարգիս – 156
- Զոհրաբյան Մ. – 11
- Հյուարդո Լորենսո – 75
- Հյուարդո Մարսալ Գրիլո – 75
- Հմիլիո Ռուի Վիլար – 75, 193
- Հոնեստո Պերեյրա դը Ալմեիդա – 57
- Հսքիբաչյան Վարդգես – 156
- Հքսերջյան Նուբար – 57, 180
- Թագվորյան Սերովբե – 11
- Թամանչյան – 10
- Թաջիրյան էլիզարեթ – 203
- Թերզյան Հարություն – 205
- Թերզյան Պետրոս – 127
- Թէոդիկ – 174
- Թոմսոն Մակ Լինտոկ – 61
- Թոսպաթ Տիգրան – 173, 181
- Թորգոմեան Վ. – 7
- Թորոս Ռոսլին – 206
- Թորոսյան Հայկանուշ – 184, 200
- Թումանյան Հովհաննես – 94
- Թովհյան Հ. – 202
- Թովոչյան Մ. Ա. – 104
- Ժակ Շիրակ – 186
- Ժան Թրուվո – 169
- Ժան Պոլ Հյուշոն – 127
- Ժյուլյան Յակեր – 181
- Ժողե Ազերեդո դը Պերդիգան – 17, 22, 26, 45, 55, 56-60, 62, 65, 69, 73, 76, 83, 87, 88, 92-95, 103-105, 108, 117, 119, 120, 123, 124, 134, 139, 151, 162, 164, 166, 167, 169, 170, 173, 176, 180, 181, 185, 195
- Իզաբել Մոտա – 75
- Իզրաչեան Կարէն – 204

- Լևոն II Ռուբինյան [Կրկիկիայի թագա-
 վոր] - 8
 Լազարեաններ - 199
 Լեո (Առաքել Բարախանյան) - 11
 Լիտվինով Մ. - 54
 Լյուդվիգ Նոբել - 14, 33
 Լորդ Ռեդկլիֆ Վերմեդը - 22, 56-61,
 65
 Լուի Մարիես - 200, 202
 Լոբարտ Լ. - 200

 Խանջյան Ադասի - 46, 81, 97
 Խաչերյան Լևոն - 204
 Խաչիկյան Շուշանիկ - 199
 Խատիսյան Ալեքսանդր - 51, 76, 79
 Խորեն արք. Բարոյան - 173, 180

 Կալինովսկի Ռիչարդ - 186
 Կալիսթենես - 200, 202
 Կալմատ Ալեն - 127
 Կամսարական Արմենակ բեյ - 49
 Կասեմ - 94, 123
 Կարախան Լևոն - 54
 Կարապետյան Մերուժան - 198, 199,
 203, 204
 Կեոան թագուհի [Կրկիկիայի] - 206
 Կերտան Լ. - 54
 Կյուլպենկյան Գալուստ - 12-14, 16,
 17, 20-22, 25-30, 33-67, 70, 73,
 75-84, 88, 90, 94, 97, 98, 100, 105,
 114-116, 120, 133, 137, 162-165,
 170, 174, 176, 178-180, 182, 183,
 187, 195, 209, 210, 217, 218
 Կյուլպենկյան Նուբար - 20-22, 33, 45,
 61, 77, 81, 82, 115-117
 Կյուլպենկյան Նվարդ - 114, 115, 117
 Կյուլպենկյան Ռիտա - 33, 170, 217
 Կյուլպենկյան Ռոբերտո - 17, 19, 24,
 57, 83, 84, 87, 92-95, 103, 104,
 107, 108, 110, 117-121, 124, 129-
 132, 134, 136, 143, 145, 149, 151,
 160, 162, 164, 166, 167, 169, 170,
 176, 180-182, 185, 191, 192, 194-
 197, 205, 207, 212, 218
 Կյուլպենկյան Սարգիս - 33, 176
 Կյուլպենկյան Վահան - 17
 Կյուլպենկյան Տիրուհի - 176
 Կոմիտաս - 94, 143, 184

 Հակոբ Փաշա - 34, 35
 Հակոբյան Ավետուհ - 57
 Հաչիմյաններ (արքայատոհմ Իրա-
 բուհ) - 40
 Հեթում II [Կրկիկիայի թագավոր] - 8
 Հենրի Ֆորդ - 14
 Հերպերթ ֆոն Գարայեա - 184
 Հինդլյան Գևորգ - 206
 Հինդլյան Կարպիս - 206
 Հյուինս Ռալֆ - 20, 21, 35, 43, 61, 77,
 82, 115, 116
 Հուդոն - 183
 Հուսեյն թագավոր [Հորդանանի] -
 119, 120
 Հուստինիանոս (բյուզանդական
 կայսր) - 202

 Ղազարյան Ռուբեն - 204
 Ղուկասյան - 10

 Ճեմճեմեան Ս. - 203, 204
 Ճիզմեճյան Ստեփան - 205
 Ճիճիղյան Ե. - 131

- Մալեղյան Վահան - 54
 Մալխասյան Արմեն - 199
 Մալխասյանց Ստ. - 9
 Մակ Զորջ Բանդի - 65, 86
 Մակարեան Ասատուր - 117, 118
 Մանանդյան Հակոբ - 200, 202
 Մանթաշյանց [տե՛ս նաև Մանթաշեան, Մանթաշով] - 10, 28, 33
 Մանուել Անտունեշ Ռիրեյրո - 56, 57
 Մանուկյան Ալեք - 13, 101, 137
 Մանուկյան Արտակ սրբազան - 173
 Մանուկյան Զորջ - 175
 Մանուկյան Ռիչարդ - 138
 Մավյան Վահրամ - 19, 24, 85, 93, 94, 110, 124, 131, 132, 136, 143, 149, 155, 167, 174, 177, 191, 192, 196, 221
 Մարգարյան Հայրապետ - 199
 Մարկոս - 206
 Մարսելո Կուրտո - 193
 Մելքոնեան - 10
 Մելքոնյան Էդուարդ - 12, 25, 28, 29, 46, 47, 54, 78, 79, 100, 105-107, 109, 114, 117-119, 126, 129, 132, 138, 164
 Մելքոնյան Լևոն - 35
 Մեսրոպ Մաշտոց - 18, 90, 223
 Մինասյան Կ. - 200
 Միրզախանյանց - 10
 Մխիթարյան Արբակ - 206
 Մխիթարյաններ - 125, 126, 159, 204
 Մյասնիկյան Ա. - 228
 Մովսես Խորենացի - 223
 Մութաֆյան Կլոդ - 122, 126, 198
 Մութաֆյան Մեսրոպ արք. - 122
 Մուրադյան Սեդա - 106
 Մուրատ-Ռափայել - 10
 Յակոբեան Ալեքսան - 204
 Յոզեֆ Կարսո - 200
 Նազյան Հովհաննես եպիսկոպոս - 52
 Նալբանդյան Էդուարդ - 127
 Նալբանդյան Միքայել - 11
 Նաճարյան Լազար - 105
 Նավասարդյան Բագրատ - 11
 Ներսես Մեծ - 8, 9
 Ներսոյան Մ. Կ. - 104
 Նիկոլոս Հ. Ե. - 38, 40
 Նովիկով Ն. - 54
 Նորայր Բյուզանդացի - 205
 Նորատունկյան Գաբրիել - 53
 Նուբար Պաուլա-Նվարդ - 19
 Նուրի Սայիտ - 123
 Շատովորյան Հ. - 11
 Հայր Շառլ Ռենու - 206
 Շարլ Ազնավուր - 126
 Շիչմանյան Հովսեփ - 11
 Ոսկյան Համադասպ - 200
 Ջամբելթեն Արա - 19
 Ջամբելթեն Աստղիկ - 13, 16, 18, 19, 25-27, 33, 36-39, 41-43, 46, 48, 49-51, 57, 58, 62, 65, 69, 71, 111, 119, 161, 169, 173, 180, 187, 191, 198, 206, 208
 Ջամբելթեն Ինգրիդ - 19, 85
 Ջարլո Ռիչո - 57
 Ջորեքյան Գևորգ (տե՛ս նաև Գևորգ Զ), Ամենայն Հայոց կաթողիկոս - 80, 164, 166

- Պաշտօնական Վարդգես (տե՛ս նաև Վարդգես Ա), Ամենայն Հայոց կաթողիկոս - 76, 83, 92, 98, 166-168
- Պասկալ Դյուսապին - 188
- Պեղրո Բատալիա Ռեչ - 56
- Պեղրո Ֆերեյրա Սիդ - 70
- Պեղճյան Զենոբ - 52
- Պեղճյան Հարություն ամիրա (Գագազ Արթին) - 50
- Պեչիկթաշյան Մկրտիչ - 11
- Պետեն Լավալ - 45
- Պետրոս Կրետ - 49
- Պետրոսյան Ամալյա - 27
- Պողարյան Նորայր արք. - 170, 206
- Պողոս Նուբար [տե՛ս նաև Պողոս փաշա Նուբարյան] - 10, 12, 13, 19, 46, 47, 49, 53, 85
- Պողոսեան Ս. - 12, 19, 53, 85
- Ջոան Մոտա - 186
- Ջոն Լոդվիկ - 21, 45, 82
- Ռեդկլիֆ Վերմեդ - 22, 56-61, 65
- Ռեմբրանդտ - 183
- Ռորերտ Նորել - 14, 33
- Ռոզիտա Մորի - 19
- Ռոկֆելլեր ընտանիք - 14
- Ռոստոմյան Դ. - 11
- Ռուբենս - 183
- Ռուի Ժերվիա դը Աղուզիա - 70
- ՍաՀակ Պարթև - 8
- Սարգիս Պիծակ - 206
- Սարգիսեան Եղիշէ վրդ. - 166
- Սարգսյան Արամ - 27
- Սարգսյան Միքայել - 198
- Սարգսյան Սերժ - 193
- Սարուխան Ալեքսանդր - 28, 33
- Սեթյան Վահճե - 181
- Սեթոն Լյուդ - 196
- Սելիմ էֆենդի - 34
- Սթեֆան Հարքնէս - 15
- Սիդնի Քեյն - 163, 167
- Սունդուկյան Գարրիել - 11
- Սպենդիարյան Ալեքսանդր - 184
- Ստալին Իոսիֆ - 78
- Ստեփանյանց Ս. - 54, 164
- Հայր Վալենտին Մարկել - 193
- Վահրամ (որդի Պողոս Նուբարի) - 19
- Վասակ իշխան (Կիլիկիա) - 206
- Վասիլե Ա. - 28, 34, 37, 38, 40-42
- Վատտո - 183
- Վարժապետյան Պետիկ - 156
- Վիկտոր Սա Մաչադո - 75
- Վրացյան Սիմոն - 44, 51, 76, 78
- Տեր-Գալստյան Մովսես - 173, 180
- Տեր-Եղիսյան Զավեն արք. - 47, 52, 53, 80
- Տեր-Հակոբյան Մեսրոպ ավագ քահանա - 131
- Տեր-Ներսիսյան Սիրարսի - 206
- Տեր-Պետրոսյան Լևոն - 186, 192, 204
- Տեր-Սարգսյան Հրաչ - 156
- Տէր Ստեփանեան Կոմիտաս եպիսկ. - 166
- Տիգրան Բ (Հայոց արքա) - 200, 202
- Տիգրան Թոսպալթ - 173, 180
- Ութուջյան էդուարդ - 163, 164, 167, 169
- Փավստոս Բուզանդ - 9

<i>Քամիլ Շամուն - 180, 181</i>	<i>Օյսթրալս Տախտ - 184</i>
<i>Քեչիչյան Ի. - 202</i>	<i>Օտյան Գրիգոր - 11</i>
<i>Քեչիչյան Կորյուն - 19, 24, 93, 212, 220</i>	<i>Օրլանտոս Անաստաս - 169</i>
<i>Քեչիչյան Մեսրոպ վրդ. - 202</i>	
<i>Քրքորյան Քըրք - 13</i>	<i>Ֆեյսալ I - 40</i>
<i>Քյոսեյան Վարուժան - 7, 29, 176, 177</i>	<i>Ֆեներճյան Հ. - 131</i>
<i>Քյուրքչյան - 10</i>	<i>Ֆերեր Կողեյա - 132</i>
	<i>Ֆերնանդո Տավարեչ դը Կարվալհո -</i> <i>56</i>
<i>Օգոստինոս Բաջենց - 203</i>	<i>Ֆրանսուա Թոմաս Ժերմեն - 183</i>
<i>Օհանջանյան Համադասպ - 51</i>	

ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐ

- Արուվյան քաղաք - 178, 179, 227
Ագուլիս - 199
Ադրբեջան - 11
Աթենք - 13, 29, 114, 129, 131-133
Ալբանիա - 71
Ալեքսանդրիա - 144, 156
Ալժիր - 64, 218
Ամբերդ - 143, 187, 195
Ամերիկա Մայր ցամաք - 12, 18
Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ
(տե՛ս նաև ԱՄՆ) - 14, 36, 39, 41,
46, 50, 54, 63, 65, 71, 86, 114, 134,
135, 137, 138, 144, 147, 151, 158,
174, 187, 194-196, 212, 214
Ամման - 119, 120
Այնճար - 110, 112
Անգլիա - 36, 39, 40, 45, 57, 71, 127,
150, 160, 178, 187, 195, 219, 221
Անդրկովկաս - 10, 34
Անթիլիաս - 110, 159, 160, 171, 173,
197, 199, 204, 223
Ապչերոնյան թերակղզի - 34
Աստորախան - 203
Ավստրալիա - 18, 71, 144, 145, 212
Ավստրիա - 71, 87, 150, 197
Ատլանտյան օվկիանոս - 139
Արևմտյան Հայաստան - 11
Արամո գյուղ - 112
Արզենտինա - 71, 139-142, 150, 212
Աֆրիկա - 92, 218
Բահրեյն - 42
Բաղդադ - 35, 40, 49, 71, 88, 108, 124,
175
Բասրա - 88, 108, 124
Բաքու - 33
Բելգիա - 41, 71, 187, 195, 197
Բելֆաստ - 221
Բեյրութ - 9, 10, 29, 55, 56, 59, 79, 88,
104, 107-112, 156, 159, 160, 174,
175, 180-182, 196, 198, 204, 206,
220, 221
Բենին - 71
Բոխում - 186
Բոն - 196
Բոսսի (Bossey) ամրոց - 197
Բոստոն - 29, 138, 195, 222
Բուդապեշտ - 144
Բուենոս Այրես - 140
Բուլղարիա - 71, 148
Բրազիլիա - 64, 71, 104, 110, 139-142,
150, 155, 158, 212
Գատրգյուղ - 33
Գերմանիա - 14, 35, 38, 150, 151, 158,
186, 196
Գերմանիայի Դաշնային Հանրապե-
տու թյուն - 71
Գերմանիայի Ֆեդերատիվ Հանրա-
պետություն - 71
Գյոտեբորգ - 205

- Գնդեվանք** - 143
Գողարան գյուղ - 187
Գրենոբլ - 187

Դամասկոս - 112
Դեսին - 127
Դեստոյթ - 135-137
Դերիկ - 112
Դուբլին - 206

Եգիպտոս - 12, 49, 50, 72, 87, 144, 148, 150
Եթովպիա - 146
Եվրոպա - 12, 16, 36, 73, 74, 92, 126, 176, 203
Երևան - 18, 51, 81, 90, 94, 142, 143, 158, 161, 179, 187, 191-194, 198, 200, 206, 214, 218, 223, 226, 228-231
Երուսաղեմ - 16, 27, 49, 50, 57, 66, 87, 88, 104, 119, 120, 159, 160, 164, 168-171, 173-175, 178-181, 192, 197, 198, 206, 208, 210, 221

Զաիր - 72
Զալկա - 112
Զմնառ - 159, 160, 174, 202, 206

Էկվադոր - 72
Էջմիածին - 16, 51, 83, 84, 129, 133, 159, 160, 162-164, 174
Էտոն - 222

Թավրիզ - 118
Թեհրան - 17, 29, 114, 118, 175, 196
Թիֆլիս - 11
Թուլուզ - 187

Թունիս - 72
Թուրքիա - 11, 14, 18, 34, 35, 37-39, 42, 48, 54, 87, 88, 104, 110, 120-122, 127, 138, 146, 149, 158, 161, 196, 212

ժնև - 175, 183, 194

Իլ դը Ֆրանս - 127
Ինդոնեզիա - 72, 73
Իռլանդիա - 71, 206, 221
Իսլանդիա - 72
Իսպանիա - 14, 16, 72
Իսրայել - 72
Իտալիա - 14, 18, 39, 72, 127, 147, 150, 158, 212
Իրան - 17, 42, 50, 72, 87, 88, 110, 113, 117, 118, 147, 149, 150, 175, 187, 195
Իրաք - 15, 34, 35, 39-45, 48, 57, 60, 62, 63, 71, 72, 77, 87, 89, 90, 94, 104, 123, 124, 146, 149, 174, 175, 181, 209, 210, 219, 220

Լաթարիա - 112
Լատինական Ամերիկա - 139
Լեյդեն - 195, 197, 208
Լիրանան - 18, 48, 50, 72, 87, 88, 103, 104, 107-110, 112, 122, 123, 127, 144, 148, 149, 157, 160, 173, 180, 188, 212, 223
Լիխտենշտեյն - 64
Լիոն - 125, 127, 128, 187, 195
Լիսաբոն - 13, 15, 27, 34, 46, 55-57, 59, 60, 66, 68-70, 76, 155, 156, 166, 169, 170, 175, 180, 183, 184, 186, 204-206, 220, 221

- Լյուբսեմբուրգ - 72
 Լոնդոն - 33, 34, 37, 42, 51, 57, 59, 60,
 62, 64, 66, 70, 71, 163, 178, 183,
 195, 206, 218, 219, 222
 Լոս Անջելես - 29, 138, 147, 195
 Լուվեն - 195-198

 Կալիֆոռնիա - 187, 196
 Կալկաթա - 206
 Կահիրե - 12, 29
 Կամերուն - 71
 Կանադա - 71, 135, 144, 150, 158
 Կարս - 206
 Կիլիկիա - 8, 205
 Կիլիկյան Հայաստան - 186
 Կիպրոս - 58, 148, 149, 175, 221
 Կոնստանդուպոլիս - 193
 Կոլումբիա - 72
 Կոստա Ռիկա - 72
 Կովկաս - 11
 Կուբա - 72

 Հազմիե - 110
 Հալեպ - 59, 104-107, 111, 112, 156,
 182, 198, 204, 206, 223
 Հայաստան - 7, 8, 10-12, 18, 19, 23-
 26, 28, 29, 31, 43, 46, 48, 49, 51,
 53, 54, 70, 72, 75, 78, 79, 81, 83,
 92-95, 97-99, 101, 125, 141-143,
 150, 158, 161-165, 167, 171, 174,
 175, 178, 179, 185-189, 191-193,
 199, 201-203, 205, 208, 210-215,
 218, 220, 221, 224, 228
 Հարավային Ամերիկա - 87, 92, 139,
 144
 Հարավային Կորեա - 72

 Հարավաֆրիկյան Հանրապետություն
 - 71
 Հարավսլավիա - 72
 ՀԽՍՀ - 23, 76, 92, 226-228, 230, 231
 Հյուսիսային Իռլանդիա - 221
 Հնդկաստան - 10, 49, 50, 72, 147, 206
 Հոլանդիա - 72, 195, 208
 Հոնգուրաս - 72
 Հորդանան - 48, 87, 118-120, 148, 150
 Հունաստան - 18, 50, 72, 87, 127-129,
 131, 133, 134, 144, 146, 150, 171,
 180, 182, 212
 Հունգարիա - 63, 72
 Հոոմ - 135, 200, 202, 203

 Ղազախստան - 64
 Ղամիշլի - 112

 Ճապոնիա - 72

 Մադրաս - 10
 Մալազիա - 72
 Մալաթիա - 220
 Մալավիա - 72
 Մարաշ - 141
 Մարոկկո - 72
 Մարսել - 33, 125, 127, 175, 186, 187
 Մեծ Բրիտանիա (Միացյալ Թագավո-
 րություն) - 14, 16, 21, 22, 36, 37,
 40, 44, 45, 58, 61, 71, 72, 90, 108,
 158, 188, 219
 Մերձավոր Արևելք - 12, 35, 36, 41, 42,
 49, 71, 72, 84, 87, 92, 94, 97, 104,
 108, 111, 114, 119, 123, 128, 138,
 146, 161, 179, 180, 188, 218, 219,
 226
 Մեքսիկա - 72

- Միջագետք - 34, 35, 39
 Միջին Արևելք - 12, 36, 87, 90, 92, 115, 120, 128, 176, 226
 Մոնմորանսի - 182
 Մոնտեվիդեո - 140
 Մոսուլ - 38, 40
- Նախիջևան - 199, 203
 Նիզերիա - 72
 Նիդերլանդներ - 16
 Նիկարագուա - 72
 Նիկոզիա - 221
 Նյու Յորք - 7, 105, 134, 135, 196
 Նյու Ջերսի - 40, 63
 Նոր Զելանդիա - 72
 Նոր Կեսարիա - 51
 Նոր Զուդա - 118, 199, 200
 Նորվեգիա - 72
 Նուբարաշեն - 51
- Շվեդիա - 72, 205
 Շվեյցարիա - 14, 34, 46, 72, 135, 188, 194, 197, 223
 Շրի-Լանկա - 72
- Ուոթերթաուն - 138
 Ուրուգվայ - 72, 139, 140, 142, 212
- Չեխիա - 72
 Չեխոսլովակիա - 71
 Չիլի - 72
 Չինաստան - 72
- Պակիստան - 72
 Պաղեստին - 40, 180
 Պանամա - 25, 42
 Պարագվայ - 72
- Պարսից ծոց - 28, 36, 42
 Պորտուգալիա - 13-15, 21, 22, 34, 46, 55, 57-61, 64, 65, 67-69, 72, 75, 84, 92, 134, 140, 158, 182, 191-193, 210, 218, 219
- Ռումինիա - 72, 148
 Ռուսաստանի Դաշնություն - 223
- Սևր - 125-127, 160
 Սալոնիկ - 129, 182
 Սան Պաուլո - 58, 141, 142, 196
 Սան Սալվադոր - 72
 Սան-Ռեմո - 39, 40
 Սաուդյան Արաբիա - 42, 71
 Սեն Շամոն - 187
 Սեն Ռաֆայել - 182
 Սենեգալ - 72
 Սերբիա - 18, 144, 148
 Սիդնեյ - 144
 Սիրիա - 18, 38, 47, 48, 50, 87, 103, 104, 106-108, 111-113, 122, 144, 146, 148, 150, 157, 160, 187, 188, 206, 212
- Սլովակիա - 72
 Սորբոն - 197, 223
 Սուեզ - 36, 94
 Սպահան - 175, 195, 196
 Սպիտակի չրջան - 187
 Ստամբուլ (տե՛ս նաև Իսթանպուլ, Կ. Պոլիս) - 7, 10, 11, 16, 29, 33, 38, 41, 47, 48, 50, 52, 54, 66, 80, 87, 104, 111, 120-122, 148, 159, 161, 164, 168, 174-176, 178, 205, 110, 217
 Ստոկհոլմ - 205

- Վալանս - 127
 Վաչինգտոն - 54, 183, 206
 Վասպուրական - 8, 193
 Վատիկան - 203, 223
 Վենեսուելա - 72
 Վենեսոիկ - 87, 159, 160, 173, 198, 203, 204, 206, 208
 Վիեննա - 28, 144, 159, 160, 173, 198, 202, 206
 Վրաստան - 11, 166

 Տոզո - 72
 Տրիպոլի - 49

 Յեյոն - 71
 Յուրիխ - 34

 Փարիզ - 29, 34, 45, 51, 59, 66, 70, 71, 104, 114, 118, 125, 163, 168, 169, 175, 183, 186, 187, 193, 197, 206, 208, 217, 223

 Քաթար - 42
 Քեմբրիջ - 222
 Քենիա - 72
 Քեսաբ - 112, 187
 Քիրքուբ - 49, 88, 108, 124
 Քուվեյթ - 42

 Օերաչ - 16, 69, 191
 Օման - 64, 72
 Օմանյան կայսրություն - 35, 36, 39
 Օբսֆորդ - 195, 198, 219

 Ֆիլիպիններ - 72
 Ֆինլանդիա - 72
 Ֆրանսիա - 18, 36, 38, 39, 44-46, 50, 84, 108, 114, 124-127, 144, 145, 146, 150, 151, 158, 160, 168, 175, 180, 182, 187, 212, 223

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ.....7

ԱՌԱՋԻՆ ԳԼՈՒԽ

«ԳԱԼՈՒՍՏ ԿՑՈՒԼ ՊԵՆԿՅԱՆ» ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹՅԱՆ

ՀԻՄՆԱԴՐՈՒՄԸ33

1.1 Գալուստ Կյուլպենկյանի կյանքն ու գործունեությունը.....33

1.2 «Գալուստ Կյուլպենկյան» Հիմնարկության Հիմնումը, կանոնադրությունը և բաժանմունքները.....55

1.3 Հայկական Համայնքների ծառայության բաժանմունքի ստեղծումը.....75

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔԻ

ԻՐԱԿԱՆԱՑՐԱԾ ԾՐԱԳՐԵՐԸ.....103

2.1 Կրթամշակութային օջախների շինարարություն և վերանորոգում103

2.2 Կրթաթոշակների և դրամաշնորհների ծրագիր.....145

2.3 Աջակցություն Հայկական հոգևոր հաստատություններին.....162

2.4 Առողջապահական և խնամատարական ծրագրեր.....174

2.5 Մշակութային ձեռնարկումներ.....182

ԵՐՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔԻ ՆՊԱՍՏԸ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆԸ

ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԵՎ ՍՓՅՈՒՌՔՈՒՄ191

3.1 Հատկացումներ գիտական հաստատություններին.....191

3.2 Հայագիտությունը զարգացմանն ուղղված ծրագրեր.....194

3.3 Հայագիտական հրատարակություններ.....199

ՎԵՐԶԱԲԱՆ209

ՀԱՎԵԼՎԱԾ217

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱՌՈՏ ԱԿՆԱՐԿ «ԳԱԼՈՒՍՏ ԿՅՈՒԼ-ՊԵՆԿՅԱՆ» ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔԻ ՀԱՅԱԶԳԻ ՂԵԿԱՎԱՐՆԵՐԻ.....217

«ԳԱԼՈՒՍՏ ԿՅՈՒԼ ՊԵՆԿՅԱՆ» ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹՅԱՆ ԿԱՏԱՐԱԾ

ՀԱՏԿԱՅՈՒՄՆԵՐԸ (1956-2006 թթ.).....225

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԻ ԵՎ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ...237

SUMMARY(ամփոփում անգլերենով)245

РЕЗЮМЕ (ամփոփում ռուսերենով).....249

ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐ.....253

ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐ.....259

ՎԱՀՐԱՄ ՄԱՐՏԻԿԻ ՂԱՐԱԽԱՆՑԱՆ

**«ԳԱԼՈՒՍՏ ԿՑՈՒԼ ՊԵՆԿՑԱՆ» ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՅԱՆՊԱՍՏ ԳՈՐԾՈՒՆԵՆՈՒԹՅՈՒՆԸ,
1956–2006 թթ.**

Սրբազրիչ՝ Վահանդուխտ Դերձյան
Կազմի և սուպեր չապիկի ձևավորումը՝ Գրիգոր Մարիկյանի
Համակարգչային շարվածք՝ Վահրամ Ղարախանյան
Համակարգչային ձևավորումը՝ Աննա Աղուզումցյանի

Ստորագրված է տպագրության՝ 20.11.2008 թ.:
Ձափս՝ 60x84 1/16: Թուղթ՝ օֆսեթ: Տպագրություն՝ օֆսեթ:
Հրատ. 14.3 մամուլ, տպագր. 17 մամուլ + 4 էջ ներդիր= 15.8 պայմ. մամուլի:
Տպաքանակ՝ 500: Պատվեր՝ 93:

ԵՊՀ Հրատարակչություն, Երևան, Ալ. Մանուկյան 1

ԵՊՀ տպագրատուն, Երևան, Արուսյան 52

**«Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության հովանավորությամբ
Երևանի պետական համալսարանի հրատարակչությունը
լույս է ընծայել հետևյալ գրքերը**

1. **Թ. Հակոբյան, Ստ. Մելիք-Քախչյան, Յ. Բարսեղյան** - Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատոր 3, 1998:
2. **Թ. Հակոբյան, Ստ. Մելիք-Քախչյան, Յ. Բարսեղյան** - Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատոր 4, 1998:
3. **Թ. Հակոբյան, Ստ. Մելիք-Քախչյան, Յ. Բարսեղյան** - Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատոր 5, 2001: (Բառարանը 2002 թ. արժանացել է ՀՀ նախագահի մրցանակին՝ «Մարդկային զարգացման և հումանիտական արժեքների, այդ թվում՝ հումանիտար գիտություն-ների զարգացման բնագավառում ձեռք բերված նվաճումների համար»):
4. **Ստեփանոս Տարոնեցի Ասողիկ** - Տիեզերական պատմություն (աշխարհաբարի վերածեց Վ. Վարդանյանը), 2000 թ.:
5. **Հրաչյա Գաբրիելյան** - Հայկական լեռնաշխարհը, 2000 թ.:
6. **Ալեքսանդր Մարգարյան** - Հայերենի հոլովները, 2000 թ.:
7. Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխարհը, աշխատասիրությամբ ակադեմիկոս Հրանտ Թամրազյանի, Եր., 2001 թ.:
8. Շարական (ժողովածու) - Աշխարհաբարի վերածեցին **Ա. Մաղոյանը և Գ. Մաղոյանը**, 2001 թ.:
9. **Հրաչյա Միրզոյան** - Հովհաննես Մրքուզ Ջուղայեցի, 2001 թ.:
10. **Ռուբեն Ղազարյան** - Միջին գրական հայերենի բառապաշարը, 2001 թ.:
11. **Բաբկեն Հարությունյան** - Մեծ Հայքի վարչա-քաղաքական բաժանման համակարգն ըստ «Աշխարհացոյցի», 2001 թ.:
12. **Վարդան Արևելցի** - Տիեզերական պատմություն (աշխարհաբարի վերածեց Գ. Թոսունյանը), 2001 թ.:

13. **Գևորգ Մադոյան** - Գրիգոր Անավարզեցին շարականագիր, 2001 թ.:
14. **Գևորգ Արզարյան** - Հայ տպագրության նախապատմություն, 2001 թ.:
15. **Փայլակ Անթապյան** - Հովհաննես սարկավազ Իմաստասեր, 2001 թ.:
16. **Յոզեֆ Կարստ** - Կիլիկյան հայերենի պատմական քերականություն, 2001 թ.:
17. **Ռաֆայել Մաթևոսյան** - Կուբան ապագայի որոնումներում. իրադարձություններ և դասեր, 2001 թ.:
18. **Խաչիկ Բաղիկյան** - Ուսումնական դարձվածաբանական բառարան, 2002 թ.:
19. **Հրաչյա Գաբրիելյան** - Հայոց բնաշխարհը (դասագիրք), 2002 թ.:
20. **Էդուարդ Աղայան** - Լեզվաբանական հետազոտություններ, 2003 թ.:
21. **Արտակ Մովսիսյան** - Նախամաշտոցյան Հայաստանի գրավոր մշակույթը, 2003 թ.:
22. **Հրաչյա Աճառյան** - Քննություն Կիլիկիայի բարբառի, 2003 թ.:
23. **Պիոն Հակոբյան** - Գիտական ուսումնասիրություններ, 2003 թ.:
24. **Աշոտ Սուքիասյան** - Հայոց լեզվի հոմանիշների բացատրական բառարան (2004 թ. արժանացել է ՀՀ նախագահի մրցանակին՝ «Մարդկային զարգացման և հումանիտական արժեքների, այդ թվում՝ հումանիտար գիտությունների զարգացման բնագավառում ձեռք բերված նվաճումների համար»), 2003 թ.:
25. **Երջանիկ Գևորգյան** - Հայոց շարժումային լեզվի բացատրական բառարան (Շարժութարան), 2003 թ.:
26. **Հայնրիխ Հյուբշման** - Հայերենի քերականություն, առաջին մաս, Հայերենի ստուգաբանություն, 2003 թ.:
27. **Հայնրիխ Հյուբշման** - Հայագիտական ուսումնասիրություններ, 2004 թ.:
28. **Ալեքսանդր Մարգարյան** - Հայոց լեզվի քերականություն (Ձևաբանություն) 2004 թ.:
29. **Ռամզա Գորգածե** - Հայերեն-վրացերեն զրուցարան, 2004 թ.:
30. «Ժուռնալ Ազիատիկ» հանդեսի հայագիտական նյութերի ծանոթագրված մատենագիտություն, 2004 թ. (ռուսերեն):
31. **Հրաչյա Աճառյան** - Հայոց պատմություն, հյուսված ընդհանուր պատմության հետ, 2004 թ.:
32. **Յովհաննես Սարկաւազ Իմաստասէր** - Լուծմունք «Սահմանագ գրոց», 2004 թ.:
33. **Սանդրո Սարդարյան** - Հայաստանը քաղաքակրթության օրրան, 2004 թ.:

34. **Կարեն Իզբաշեան** - Աւարայրի ճակատամարտից դէպի Նուարսակի պայմանադրութիւնը, 2005 թ.:
35. **Չարութիւն Դելլալյան** - ժողովածու, 2005 թ.:
36. **Բախտիար Յովակիմյան** - Հայոց ծածկանունների բառարան, 2005 թ.:
37. **Գառնիկ Անանյան** - Ակնարկներ հայոց հին և միջնադարյան հրապարակախոսության, 2005 թ.:
38. **Վահան Տեր-Ղևոնդյան** – Կիլիկյան Հայաստանը և Մերձավոր Արևելքի արաբական երկրները (1145-1226 թթ.), 2005 թ. (ֆրանսերեն):
39. **Գառնիկ Ստեփանյան** – Երզնկա (Հնագույն դարերից մինչև մեր օրերը), 2005 թ.:
40. **Հրաչյա Աճառյան** - Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի համեմատությամբ 562 լեզուների. Իմաստաբանություն, Բառաքնություն, Շարահյուսություն, 2005 թ.:
41. Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին. 16-րդ հատոր: Արաբ մատենագիրներ Թ-Ժ դարեր: Ներածությունը և բնագրերից թարգմանությունները **Արամ Տեր-Ղևոնդյանի**, 2005 թ.:
42. **Սահակ Բազյան** - Խաչատուր Աբովյանը առակախոս-բանաստեղծ և դրամատուրգ, 2005 թ.:
43. **Ռամզա Գորգածե** - Վրացերեն-հայերեն բառարան, 2005 թ.:
44. **Պավել Շարաբխանյան** - Հանգաբանություն, 2005 թ.:
45. **Ռուբեն Ղազարեան** - Գրաբարի հոմանիշների բառարան, 2006 թ.:
46. Գրիգոր Զօհրապը ժամանակակիցների յուշերում եւ վկայութիւններում: Աշխատասիրութեամբ **Ալբերտ Շարուրեանի**, 2006 թ.:
47. **Նիկողայոս Աղոնց** - Երկեր, հինգ հատորով, հատոր Ա, Պատմագիտական ուսումնասիրություններ, 2006 թ.:
48. **Հ. Պօղոս Գոճանեան** - Ուղեցոյց դասական ուղղագրութեան, 2006 թ.:
49. **Հայկազ Ժամկոչյան** - Հայ ժողովրդի պատմություն, 2006 թ.:
50. Հայ հնայական և ժողովրդական աղոթքներ: Աշխատությամբ **Ս. Հարությունյանի**, 2006 թ.:
51. **Սաթենիկ Գեջյան** - Անի: Մատենագիտություն, 2006 թ.:
52. **Հարություն Մ. Վենետիկյան, Զերալդ Ա. Ուորֆիլդ** - Համաշխարհային առևտրի ֆինանսավորում, 2006 թ.:

53. **Շահէ Արքեպիսկոպոս Աճեմեան**, Հայերէն Աստուածաշունչը, 2006 թ.:
54. LA MINIATURE ARMENIENNE - Collection du Matenadaran, 2006 թ., «Նաիրի» հրատարակչության հետ համատեղ
55. Արևելագիտության հարցեր (Հոդվածների ժողովածու, հատոր VI), 2006 թ.:
56. **Հակոբ Սիմոնյան** - Վերին նավեր, գիրք Ա, (1976-1990 թթ. պեղումների արդյունքները), 2006 թ.:
57. **Նիկողայոս Աղոնց** - Երկեր, հինգ հատորով, հատոր Բ, Պատմա-բանասիրական ուսումնասիրություններ, 2006 թ.:
58. **Լիլիթ Զաքարյան** - Աղջոց սուրբ Ստեփանոս, 2007 թ.:
59. **Ալբերտ Խառատյան** - Կոստանդնուպոլսի հայ գաղթօջախը (XV-XVII դարեր), 2007 թ.:
60. Մատենագիրք Հայոց - մատենաշար, Զ հատոր, Ը դար, տպագրվել է Անթիլիասում (Լիբանան), 2007 թ.:
61. Մատենագիրք Հայոց - մատենաշար, Է հատոր, Ը դար, տպագրվել է Անթիլիասում (Լիբանան), 2007 թ.:
62. Մատենագիրք Հայոց, մատենաշար, Ը հատոր, Շարական, տպագրվել է Անթիլիասում (Լիբանան), 2007 թ.:
63. Հայ ժողովրդի պատմության քրեստոմատիա (Հնագույն ժամանակներից մինչև Բ. հ. 298 թվականը), հատ. 1, 2007 թ.:
64. **Ռուբեն Ղազարեան, Հենրիկ Ավետիսեան** - Նորայայտ բառեր գրաբարում, 2007 թ.:
65. **Ֆելիքս Հայրապետյան** - Ֆենոլոգիայի հայերեն-ռուսերեն-անգլերեն բացատրական բառարան, 2007 թ.:
66. **Արմեն Մալխասեան** (կազմող) - Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հատոր Գ, 2007 թ.:
67. **Դենի դը Ռուժոն** - Սերը և Արևմուտքը (թարգմ. Ալ. Թոփչյանի), 2007 թ.
68. **Սերոբ Ղազարյան** - Հայոց լեզվի պատմություն, 2007 թ.:
69. **Լաւրենտի Յովհաննիսեան** - Հայ թարգմանական գրականութեան բառապաշարը (V դար), Ազգային Մատենադարան, հ. ՄԽ, 2007 թ.:
70. **Համաստեղ** - Մոռացված էջեր, հատոր Դ, 2007 թ.:
71. **Գրիգոր Միքայելյան** - Կիլիկիայի հայկական պետության պատմություն, 2007 թ.:

72. **Նիկողայոս Ադոնց** - Երկեր, հինգ հատորով, հատոր Գ, Հայերենագիտական ուսումնասիրություններ, 2008 թ.:
73. **Աելիտա Դուլխանյան** - Ֆրեդերիկ Ֆեյդին հայագետ, 2008 թ.:
74. **Ստեփան Պողոսյան** - Պատմագիտական ուսումնասիրություններ, 2008 թ.:
75. **Ժիրայր Անանյան** - Պիեսներ, Ընտրանի, 2008 թ.:
76. Մատենագիրք Հայոց - մատենաշար, Թ հատոր, Թ դար, տպագրվել է Անթիլիասում (Լիբանան), 2008 թ.:
77. Մատենագիրք Հայոց - մատենաշար, ԺԲ հատոր, Ժ դար Գրիգոր Նարեկացի, տպագրվել է Անթիլիասում (Լիբանան), 2008 թ.:
78. Մատենագիրք Հայոց - մատենաշար, ԺԳ հատոր, Գանձեր I մաս, տպագրվել է Անթիլիասում (Լիբանան), 2008 թ.:
79. Մատենագիրք Հայոց - մատենաշար, ԺԴ հատոր, Գանձեր II մաս, տպագրվել է Անթիլիասում (Լիբանան), 2008 թ.:
80. **Խաչիկյան Լևոն** - Աշխատություններ, հատոր Գ, («Նաիրի» հրատարակչության հետ համատեղ), 2008 թ.:
81. **Հարությունյան Հ. Մ.** - Նոր Բայազետի գավառը 1828-1913 թթ., 2008 թ.:
82. **Գրիգոր Ղափանցյան** - Արմատական բառարանի առթիվ դիտողություններ, *Ара Прекрасный мифотворческий образ у армян*, 2008 թ.:
83. **Բարկեն Հարությունյան** - Խորհրդահայ թատրոնի տարեգրություն, հատոր III, 2008 թ.:
84. **Վահրամ Ղարախանյան** - «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության հայա-նպաստ գործունեությունը. 1956-2006 թթ., 2008 թ.:

2-93

16-93

3-93

17-93

4-93

5-93

6-93

7-93

8-93

9-93

10-93

11-93

12-93

13-93

14-93

15-93

272

